

В ЖУРНАЛІ:
повість В. Галана „У резешів“ та роман
Джузеппе Лампедузи „Гепард“.

ВСЕСВІТ

11

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

Багато з Вас звертаються до редакції з запитанням, чому в кіосках важко придбати журнал „ВСЕСВІТ“.

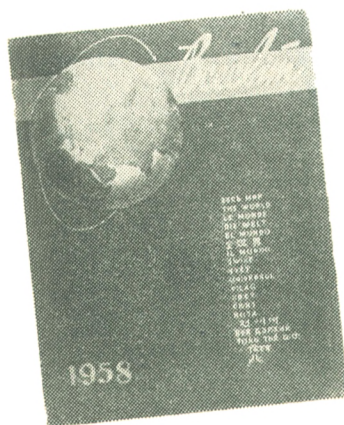
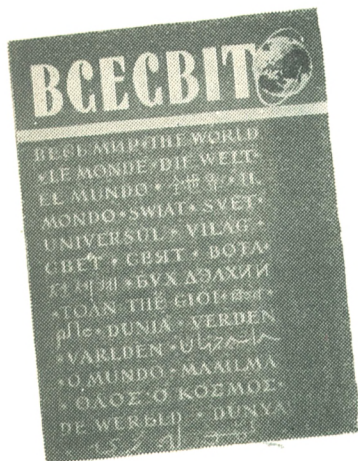
Повідомляємо, як цього року, так і наступного в роздріб надходитиме незначна кількість примірників журналу.

Отже, радимо заздалегідь передплатити журнал „ВСЕСВІТ“ на 1961 рік.

ПЕРЕДПЛАТА ПОЧАЛАСЬ.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ БЕЗ ОБМЕЖЕННЯ:

МІСЦЕВІ ВІДДІЛИ „СОЮЗДРУКУ“, ПОШТОВІ ФІЛІЇ, АГЕНТИ ЗВ'ЯЗКУ, ЛИСТОНОШІ ТА ГРОМАДСЬКІ УПОВНОВАЖЕНІ ПО ПЕРЕДПЛАТІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ, У КОЛГОСПАХ, УСТАНОВАХ, ОРГАНІЗАЦІЯХ І УЧБОВИХ ЗАКЛАДАХ, А НА ТРАНСПОРТІ—УПОВНОВАЖЕНІ ЗАЛІЗНИЧНИХ ВИДАВНИЦТВ.



ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

Хай живе 43 Жовтень!

- ПЕТЕР КАРВАШ. Сталінградська патетична 4
- ЕРВІН БЕКІР. «Росія в імлі». 10
- ВЧИТИСЯ У РАД — ПРЕКРАСНО! 17
- ПОЕТИ СВІТУ СЛАВЛЯТЬ ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ 30
- СТЕФАН ГЕРМЛІН (НДР). «Аврора». Вірш.
- ДЖО УОЛЛЕС (Канада). П'ятикутна зірка. Вірш.
- ЖАН-РІШАР БЛОК (Франція). Жовтень 1941. Вірш.
- ПОЛЬ ВАЙЯН-КУТЮР'Є (Франція). Ми несемо вінки дарів... Вірш.
- ВОЙТЕХ МІГАЛІК (Чехословаччина). Революція. Вірш.

ПРОЗА

- ВАЛЕРІЙ ЕМІЛЬ ГАЛАН. У резешів. Повість. 35
- Представник молодшого покоління румунських прозаїків, В. Галан (нар. 1921 р.) — автор романів «Зірка рабів» і «Береган» та кількох збірок оповідань. Повість «У резешів» була надрукована 1958 року.
- ТОЙН ДЕ ФРІС. Нові потоки. 74
- Видатний голландський письменник-комуніст Тойн де Фріс до сторіччя революції 1848 р. видав роман-трилогію «Хрещення вогнем», присвячений діяльності К. Маркса і Ф. Енгельса під час революції. В цьому номері друкуємо уривок з другої частини трилогії — роману «Нові потоки». Публікується з нагоди 140-річчя з дня народження Фрідріха Енгельса.
- ДЖУЗЕППЕ ТОМАЗІ ДІ ЛАМПЕДУЗА. Гепард. Роман. 124
- Закінчення.

СТАТТІ, НАРИСИ

- М. РИЛЬСЬКИЙ. Перечитуючи Толстого 82
- І. ОВЧИННИКОВА. «Увесь світ дивиться на нього» 87

ДЬОРДЬ РАДО. Українська література й угорці	90
Д. ЗАТОНСЬКИЙ. Модерністська новітність і реалістичне новаторство	108
ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ	118
(Павло Тичина. Избрани стихотворения. Анрі Креспі. Сигарета. Мулк Радж Ананд. Сім літ).	
Н. МАТУЗОВА. Анна Зегерс.	122

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

Одер набирає сили	20
Артек у Вербелінзеє	22
ФРАНТИШЕК РАВЕН. Місто переселяється	24
Ми хочемо підняти завісу...	26
Не тільки нафта	29
ДЖОЗЕФ НОРТ. Прокламації свободи	65
ГЮНТЕР ШУМАХЕР. Куба, рік другий	70
В гостях у наших друзів	89
Життя мистецтв	102
Олімпійське фіаско Аллена Даллеса...	146
Конгрес отців церкви та вбивць	148
Декоратори на майданах	151
Під тінню маслин...	152
М. КОЗЛОВСЬКИЙ, Г. ПЛОТКІН, Істанбул — Константинополь	154
Калейдоскоп «Всесвіту»	21, 101, 147
Сатира і гумор	107
Звідусіль потроху	159, 160

Головний редактор О. І. Полторацький
Відповідальний секретар
Н. А. Халемський

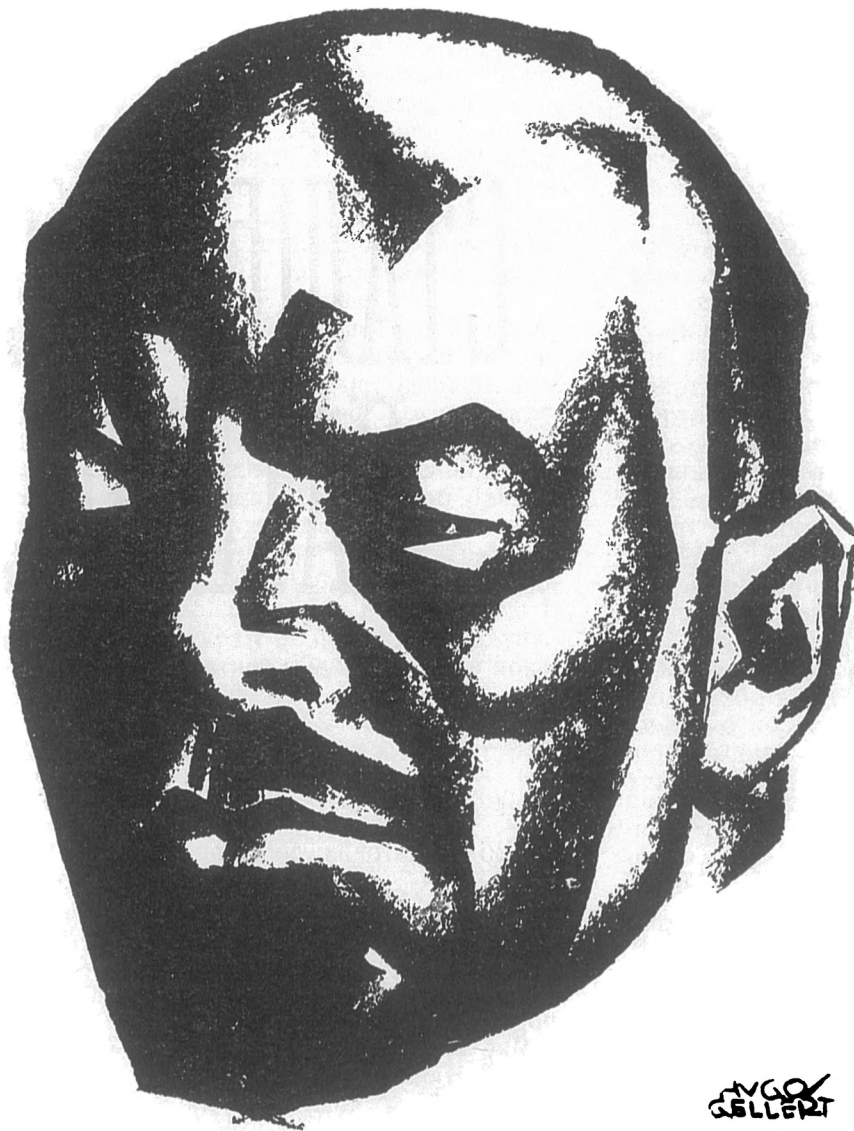
Редакційна колегія:
А. О. Білецький, В. Л. Василевська,
Д. В. Затонський, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич,
М. О. Упеник, Т. К. Якимович.

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 3-50-85, відділи 3-20-82.

БФ 26347. Підписано до друку 21/X 1960 р. Формат паперу 60+92/8 Паперових арк. 10. Друк арк. 20. Зам. 809.

Держлітвидав України.

Книжково-журнальна ф-ка Головополіграфвидаву Міністерства культури УРСР.
Київ, вул. Воровського, 24.



В. І. Ленін

Малюнок американського художника Х'юго Джеллерта.

СТАЛІНГРАДСЬКА ПАТЕТИЧНА



історичні місця мають свою особливу принадність. Вони приємно хвилюють, збуджують нашу приховану поетичність, дають нам нагоду гідно використати свої здібності та дотепність.

Чи стоїмо ми під високими склепіннями Кремлівського собору в гіпнотичному оточенні зображень святих, чи йдемо галереєю Версалю, де король Людовік великодушно аплодував Мольєру, чи оглядаємо ліжко, в якому проводила безсонні ночі чарівна Марія Стюарт... ми завжди мимоволі думаємо, який же химерний збіг обставин привів нас до цих місць, яких спочатку торкнулася історія, а потім і наша нога?

Сталінграда звичайна історія не торкнулася: стара історія зупинилася тут із страхом і прожогом втекла від нього, нова виросла з гуркотом, наче з-під землі, й

покрокувала урочистим маршем. Але це не була звичайна зміна вартових: до старого змісту історії,— якщо вжити тут цей заяложений термін,— долучилася нова філософія історії, історії, яку проголосили залпи «Аврори».

Яке нам діло до чарівної Марії Стюарт чи короля Людовіка? А от дивлячись на Сталінград, немов відчуваєш, що дивишся в очі власного життя: без Сталінграда не було б нашої культури, не було б у нас дітей, не було б сенсу існування. Отже Сталінград — не просто об'єктивний факт історії, а факт нашого особистого життя-буття.

Стоїш над могилами друзів, які загинули за тебе... Тут ти не турист, не письменник, не просто очевидець. Тут ти брат — в усьому розумінні цього могутнього слова, про яке ти ще хвилину тому навіть не думав.

Сталінградська битва ще

не закінчилась — ось найсильніше почуття, яке залишає це дивовижне місто.

Ходиш годинами берегом Волги (Сталінград розтягся на добрих сімдесяти кілометрах, а ширина його становить кілометрів із шість), але характер поля бою, на якому відбувається тепер друга, найбільша в його історії битва, залишається незмінним.

Найзахоплюючою ознакою спорідненості цих двох грандіозних битв (розгрому фашистських армاد, для яких Сталінград перетворився на спопеляючий вогневий вал, та сьогодишньої його битви за нове життя в усій її повноті й героїзмі, яка триває ось вже п'ятнадцять років) є їх духовний та моральний зв'язок, прояв спільної волі, спільної любові, спільної енергії. Бо якби не було тієї прекрасної й ніжної любові до життя, до людей усього світу, не розбилася б фашистська броня об скелю

Рад, якби ті люди не знесли на собі усього жаху війни, усієї ненависті та підступності ворога,— не піднялося б це місто так грандіозно з руїн і згарищ.

Правда, зброя змінилася, але не змінилася її сила і не послабилася навальність атак. Тяжко вмиралося свого часу у Сталінграді, коли омолоджувалася історія, коли зі страшним гуркотом поверталось її колесо. Тяжко жилося потім серед руїн, коли дітей доводилося умивати слюзами, а славою й надіями тамувати почуття голоду... Але з смерті, в ім'я життя, народився сьогоднішній дух Сталінграда, його казковий розмах, його кам'яний епохальний оптимізм.

Треба бути спеціалістом, щоб знайти назву для цієї нової зброї оборони, ні! — скоріше, зброї добуття людського щастя: це величезні крани та мамонти-бульдозери, машини, немов пароплави, скрепери, немов танки, екскаватори та земснаряди, якими можна витягти з черева землі й саме пекло, але сталінградці добре знають з власного досвіду, що пекло не під землею, а на ній, і що людина може приборкати його. Ці сталеві колоси, якими командує якийсь новоявлений Чуйков, мають силу моторизованих армій; вони перетворюють країну, в чорних хмарах диму й сажі споруджують в степу місто та закладають сади.

Що сказати про місто Сталінград? Хіба ж про нього свого часу не все було сказано?.. Хіба ми не переживали сотні разів його страшної долі?.. Хіба кожна людина доброї волі й чистого серця не вважала себе його громадянином, коли місто палало у вогні, коли воно стікало кров'ю, визволяючи з рабства майбутнє людства...

Весь світ, крім злочинців та дурнів, із страхом стежив за боротьбою цього міста за

власне життя та нашу цивілізацію. В тиші воєнних ночей світ прислухався до далеких вибухів мільйонів бомб та снарядів, тремтів від страху, коли фашисти прорвалися до Волги, радів усією душою, коли їх погнали назад. І весь світ, весь світ, затамувавши подих, сповнений радості, слідкував за геніальною операцією, яка закінчилася оточенням тристатисячної фашистської армії, що і стало початком їхньої поразки.

Що про все це сказати? Писати про талант полководців під час операції біля Котельниково? Оживити картини поразки та капітуляції фашистських збройних сил?

Хто мав очі, щоб бачити, розум, щоб розуміти, добре знав, що Сталінградська битва відбувається і на його власному подвір'ї і що її гуркіт не перестане відлунюватись у вухах нашого покоління.

Ця луна повертається до нас не тільки в літературі: в творах Симонова та В. Некрасова, Вірти та Луконіна, в хвилюючих документальних кадрах кінохроніки, суворих і правдивих, як це місто, в творах мистецтва всіх видів і жанрів, в свідченнях тих, хто пережив його трагедію і розповів про неї...

В Сталінграді ми бачили риси нашої епохи, її образ, її велич. Але ми не можемо жити лише пам'яттю про Сталінград, спогадами — бо ми ж живемо в добу, відзначену ним, в добу, яка проголосила найвеличніші події його ім'ям, на його землі. І тому сталінградська слава — це не слава пишних ювілеїв, а сталінградський приклад — не тези для промовців.

Для майбутніх поколінь Сталінград — приклад величності, гордості людини.

Найчудовіша і найсучасніша легенда про неминучість перемоги добра над злом народилася в Сталінграді, — і немає скептика, який би не був в цьому впевнений.

Забути про Сталінград — значить не вірити змістові нашої доби, народженої в Жовтні, яка в Сталінграді назавжди засвідчила своє безсмертя.

Ми споруджуємо у себе будинки, багато чудових будинків, бо добре знаємо — людське щастя має непоборний нахил гніздитися; домашні вогнища всіх народностей, незалежно від їхніх особливостей, обов'язково закінчуються дахом.

Подивіться, кажемо ми чужинцям, скільки будинків ми звели, а будинки — це квартири, а квартири — це фортеці миру. На плакатах п'ятирічок, цього величезного конвейера людського щастя, ми завжди бачили звичайні будинки і усміхнених людей.

В Сталінграді, як відомо, не зводять окремих будинків, — там одразу виростають квартали, райони та вулиці. Якби я був сталінградцем, я б побоявся поїхати у відрядження до Владивостока — повернешся і, напевно, заблудишся. Але Сталінград для нас яскравий приклад не тільки величчю свого планування та прекрасними садами.

Є тут і ще важливіше — багато людей живуть ще в тяжких умовах: справу руйнування міста було виконано досконалим. І тому будують тепер не просто вулиці, а прекрасні вулиці, не просто квартали міста, а чудові легкі зелені квартали, прикрашені деревами та клумбами, наповнені диханням Волги і дзвінким сміхом дітей. Учасники грандіозного будівництва Сталінграда не йдуть на компроміси — вони не підкоряються вимогам житлового голоду, як це часто трапляється у нас. Вони будують не величезні житлові фабрики з центральним опаленням, а справжні зручні будинки.

Правда, риси майбутнього міста можна бачити лише здаля. В Сталінграді сьогодні

ні вісімсот тисяч жителів і ще не всі вони будуть завтра жити на світлих бульварах. Найкращі квартали вже старі за віком, хоч їм всього тільки десять — п'ятнадцять місяців, а хто живе тут всього кілька років, по праву називається старожилом. Знайдете ви ще тут і страшні руїни. Деякі з них ще й досі стоять, мов примари, темні островки в пінявому морі молодого життя.

Велич Сталінграда — це його воскресення з руїн. Він ще весь розритий, задихається у хмарах пороху, але повний неугасимого молодого запалу: тому-то в ньому мало шепочуться, а багато кричать і наказують. Це місто, яке поспішає, велетень у семимільних чоботях, металевий гігант з важким диханням трудівника, який готує людям шлях у життя.

Недалеко, в рукаві Волги, з'явилося нове місто Волжськ з населенням сто п'ятдесят тисяч. Року тисяча дев'ятсот п'ятдесят п'ятого цього міста ще не існувало. В 1950 році тут був випалений степ і менше як п'ять кілометрів розбитого шосе. Для ясності додаю, що і рукава, про який ідеться, тоді ще не було.

Летіли ми, правду кажучи, погано, наш «Ільюшин» весь час змагався з каспійськими чи уральськими вітрами і летів, наче помахуючи крилами, низенько над степом. Нам здавалося, що цей степ ще й досі зберігав спогади про війну, викликаючи у нас урочисте почуття непокірливості цього гордого і драматичного краю. Тінь нашого літака пливла понад безкрайм степом, випаленими пагорбками й жовто-зеленими лісами, і з наближенням легендарного міста збільшувалося наше хвилювання. Та ледве ми ступили на сталінградський аеродром, як до нас підійшла висока кремезна лю-

дина й звернулась до нас чеською мовою:

— Поклін, друзі, вітаю вас.

Однак це був не представник нашого посольства або «Інтуристу», а сталінградський письменник Михайло Михайлович Туган-Барановський, вихованець юридичного факультету Празького університету. Серед письменників, з якими він нас познайомив і книги яких ми привезли додому, особливо зацікавила нас бесіда з Михайлом Євгеновичем Аметистовим.

Ми побували у нього на квартирі, високо-високо в новому будинку на Комсомольській площі, який ще пахне фарбою, і провели з ним та його дружиною-лікарем чудовий вечір. Розмовляли ми не про Сталінград, а лише про Словачину, бо товариш Аметистов пише роман про Словацьке народне повстання. Головним героєм майбутнього роману буде земляк письменника Дмитро Михайлович Основін, колишній комісар одного з партизанських загонів східної Словачини, відомий в історії нашого визвольного руху як «професор із Сталінграда».

Збираючись до Сталінграда, я недовіриливо і навіть трохи злякано розглядав карту — віддаль до нього була надто великою.

Але, як з'ясувалося, це, так би мовити, географічний обман. Є певні докази того, що Сталінград розташований зовсім недалеко від Братіслави, а точніше — одразу ж по-сусідству.

Людина йде вкритою порохом сталінградською землею і мимоволі думає, що ще за життя нашого покоління тут була хазяйкою смерть. Хіба ж не бачила її кожна цеглина, чи не знаходять її випадково в котлованах нових будинків, чи не повертається вона до думок сталінградців, як страшний, незабутній сон?

Жодне місто в світі не живе в такому тісному суспільстві із своїми мерцями, так послідовно не втілює в життя їхню волю, не зміцнює пам'ять про них. Там, де колись були засніжені окопи, сьогодні зеленіють алеї; на місці колишніх дотів височать адміністративні будівлі, планетарій, театр і бібліотека; де колись стояли зенітні батареї, розташувалися парки відпочинку та дитячі ясла; стадіони, клуби чи кіно виникли там, де були військові госпіталі та склади зброї.

В Сталінграді гинули не тільки сталінградці, але й сибіряки, українці, абхазці та кіргизи. Бо ж не тільки на їхній захист устав Сталінград, а й на захист англійців, бразильців і шведів, і навіть на захист німців. Отже, він повинен стати ще прекраснішим і щасливішим, а не тільки бути страшною пересторогою тим, хто хотів би знову послати сюди свої дивізії. Ще в сталінградських землянках почалася боротьба за мир. Загиблі герої не пішли звідси, вони — тут і продовжують боротися за мир.

Історичні місця, які мовчки нагадують живим про історію, здебільшого характеризують чарівна тиша або буденне життя з усіма його радощами й турботами. Сила сталінградських пам'ятників не в їхній романтиці — у них немає таємниці, про них не складено старовинних легенд — їх сила в тому, що ті, хто полягли на полі бою, живуть в живих свідках, що водночас стали і їх нащадками. Сталінградські пам'ятники скромні: людина, ідучи до них на поклін, розкриває перед ними свою душу.

Житель півночі, ленінградський поет Прокоф'єв, написав вірш про осколок бомби, скинутої на Мамаїв курган. Він привіз цей осколок своїм дітям. Ще протягом сотні років будуть відвідувачі цього міста-ге-

роя приносити своїм дітям осколки бомб, скинутих на його захисників. Наші друзі показали нам місце, де стояв фронт. Стояв? Ні, звивався, жив, рухався, мов величезні жерна, які зі страшною силою перемелювали гітлерівське війсьکو.

Будинок Павлова зараз оновлений, лише пам'ятна табличка кількома скупими словами нагадує про одну з найвеличніших трагедій століття: сержант із групкою солдатів оборонявся проти переважаючих сил ворога; східці за східцями, поверх за поверхом ледь-ледь просувалися фашисти. А Павлов знову організовував оборону і таки не підпустив німців до ріки.

— А де поховано Павлова? — стиха запитав я.

— Чому це поховано? Після війни він поїхав у Москву, закінчив інститут і зараз працює десь інженером.

На балконах сохнуть пелюшки, ростуть пишні квіти, бабуся, зогріта променями осіннього сонця, уважно читає фейлетон у «Сталінградській правді».

В 1943 році, коли бомбардувальники засипали місто вогнем, було видано наказ: не влаштовувати штабів ближче ніж за шість кілометрів від передової. Чуйков порушив цей наказ і розмістився із своїм штабом за 400 метрів від ворога. Це було в душі Сталінграда. Тепер Сталінград розташований в тисячах кілометрів від кордонів: однак він завжди залишається фронтовим містом. Тут проходить умовна позиція миру проти війни. Це барикади, на яких стоять батьки й сини, минуле та майбутнє, а разом з живими стоять і мертві.

Усім нам здається, нібито ми добре знаємо Волгу, хоча її й не бачили: з яскравих оповідань, мелодійних гармонійних пісень, з пристрасної літератури виникає

її образ, образ «матінки-ріки»: до самого серця розливається її широта, а понад водою височать стрімкі кручі, на березі росте берізка, а над берізкою в'ється біла чайка...

Волга не просто географічне поняття, це колиска слов'янської культури. Вона оживає у нашій пам'яті в творах Горького й Рєпіна, передвижників та «Могутньої купки». Ми вперше глянули на неї зачарованими очима і одразу ж відчували свою незначність. Стоячи схвильовані на березі, ми ясно уявляли і поросле густим лісом узбережжя біля Казані, чудовий Кремль в Угличі, своєрідні дерев'яні причали Ярославля, бурхливі води Волги коло Саратова, горді її хвилі поблизу Куйбишева та нові її моря, яким усього кілька років.

В дійсності Волга інша, ніж Волга мрії, Волга нахнення, Волга «Третяковки»... Я вперше побачив її з високого кам'яного берега в парку культури Тракторного заводу і одразу ж згадав про бойові діла шістнадцятирічної давності, про німців, які рвалися до берега з упертістю і безнадійністю пораненого звіра, і про «Волгу-матінку рідну», яка в рішучий момент воювала разом із народом.

Сьогодні, якщо можна так сказати, — Волга засукала рукави. Від спогадів про минуле вона перейшла до дійсності: вона зараз життєрадісна, клопотлива й хазяйновита, і пісні про неї не вшухають.

Фантастична волзька гребля чи Сталінградгідробуд — це залізобетонні поеми, які живуть вже при комунізмі. Ми машиною під'їхали до самого серця Волги, до гучних каскадів нової греблі, потрапили в сталеві джунглі кранів. Нам здавалося, що Сталінград створюється наново так само, як колись виникали зірки і планети: бурхливий космос

здригається і народжується новий світ.

В кількох стах метрів нижче того місця, де стоїмо ми, на камені сидить людина і вудить рибу. Вона така маленька ця людина, поруч з невинними хвилями води, що з шумом котяться повз неї. Неподалік чути страшні вибухи, від яких здригається обрій, а людина спокійно рибалить під звуки цієї урочистої симфонії праці.

У людині на серці спокійно: це ж заради неї, заради її спокою палають і гудуть мартени Сталінграда.

Понад сорок років тому на березі річки сиділи друзі — Мінач, Василь і Сашко — прості солдати Червоної Армії. На протилежному березі залягли білогвардійські полки. Василь по складах читає з газети промову Леніна на восьмому з'їзді партії. Несподівано Василь запитує: «Сашко, а що таке трактор?» Сашко не знає.

Це епізод з чудового, сьогодні вже легендарного репортажу Юліуса Фучіка «Історія Сталінградського тракторного».

У Василя, героя нариса Фучіка, вже є сини та внуки, що працюють на Сталінградському тракторному заводі.

Першого травня 1926 року Фучіковський Василь разом із своїм чотирирічним сином дивився, як було закладено перший камінь у фундамент Тракторобуду.

17 червня 1930 року перший трактор зійшов з головного конвейера, а за кілька днів сюди приїхав Юліус Фучік.

Під час боїв за Тракторний завод, за Сталінград, за збереження культури людства Фучік сидів у фашистських катівнях, але на всьому тому, що він в цей час писав, позначився його міцний і ніжний зв'язок із Сталінградом і сталінградцями, тим-то Фучік залишився живим в їхніх серцях, як і в

серцях наших. Його пам'ять супроводжує тебе в просторих приміщеннях цехів, на осяяному сонцем зеленому подвір'ї, в чудових прекрасних залах клубу.

Зараз цей завод кожні де-в'ять хвилин випускає величезний трактор.

Історія Сталінграда — це історія переможних боїв робітників Тракторного заводу. Ці бої конкретніші та практичніші, ніж, скажімо, в мистецтві чи журналістиці. Можливо, це тому, що тут біля одного конвейера, на якому обробляються сталеві деталі, учасники боїв за свободу Царицина зустрічаються з солдатами Мамаївого кургану, а ті, в свою чергу, з бійцями післявоєнної легендарної відбудови заводу, а особливої різниці між ними, може, лише крім непомітної різниці в роках, на перший погляд і не помітиш.

Їхнє спільне минуле—оборона Сталінграда, міста, про яке в наказі Гітлера було сказано, що воно «повинно пасти і паде». Гітлер наказав ліквідувати Сталінград до 25 серпня. Частина танкових дивізій вже пробилася до Тракторного заводу на відстань п'ятисот метрів, але ще в ніч з 23 на 24 серпня завод виготовив 60 танків, 43 трактори та багато запасних частин. Тут працювали і вмирили під гаслом: «Ні кроку назад!» Під безперервним обстрілом на заводі ні на хвилину не припинялася робота.

За точними підрахунками сьогодні кожної дев'ятої хвилини з конвейера сходить трактор, є тут прекрасний Палац культури, самодіяльний театр, якому може позаздрити Братіслава, а з розпечених цехів робітники виходять прямо у садок. Живуть тут мирно, з високо піднесеною головою.

Сталінградці знають, ким були Колчак і Денікін, їм прекрасно відомо, хто такий фон Маннштейн, вони добре пам'ятають бої шістдесят

другої армії Чуйкова, пролив в районі Нової-Калитви — Монастирщини, не забули вони і про танкове кладовище поблизу Котельниково.

Коли говориш про це, на обличчях сталінградців з'являється приємна спокійна посмішка, наче вони бачать перед собою дві дюжини полонених німецьких генералів.

Я не впевнений, чи зможете ви собі уявити, що значить 175 тисяч різних верстатів (а саме стільки загартівники захопили, вивезли та знищили). На тридцяти тисячах заводів, які вони зрівняли з землею, працювало чотири мільйони робітників. Не випадково, що саме в Сталінграді відбудовчі роботи набули таких високих темпів.

Деякі нетерплячі люди вже бажають завоювати Космос і керувати погодою, а я б лише хотів навчитися командувати метеликами. Тоді б я наказав їм політати над металургійними заводами, бо над новенькими тракторами, які зовсім недавно на власних гусеницях виїхали з цеху, кружляли два білих метелики, і було це надзвичайно символічно та приємно.

В останні години нашого перебування в Сталінграді ми зовсім втрачаємо голову. Враження таке, ніби ми потрапили на мить в країну чудес, які неодмінно слід одразу оглянути.

Крізь багатолюдні гомінкі околиці міста, що розтяглися, як наша Нігрянська долина, ми прямуємо до найближчого шлюзу Волго-Дону. Думаючи про наші майбутні репортажі, ми вирішили, що в Сталінграді не можна не подивитись каналу імені Леніна.

І ми побачили його... Раптово серед степу виникає червоний димар, з якого валить чорний дим, за ним починає з'являтися капітанський місток, потім — щог-

ла, верхня палуба, рятувальні човни, нижні палуби, борти з округлими віконцями кают, і наче стоїть цей величезний пароплав просто в степу, втім подалі починає рухатися і далі велично пливе повз прибережні куші.

Здала він дійсно здається примарою, а поблизу, це чудо технічної думки. Гордовито рухається пароплав хвилястими водяними сходами. Кожний шлюз має свою особливу архітектуру: деякі, наприклад сталінградський, нагадують тріумфальну арку, інші — башти. Але всі вони — складові частини єдиного дива: в Московських Хімках хлопчисько пускає на воду човника, і той може доплисти до Сталінграда.

І ще одне. Прозаїчний, але дуже милий нашому серцю сюрприз — пароплав в шлюзі збудований на наших верфях у Комарно.

Намагаючись випередити час, ми мчимо назад, до міста, в театр імені Горького (сьогодні там ставлять п'єсу нашого співвітчизника «Така любов»). Але в театрі спізнюємося і прямуємо до цирку подивитись чудового приборкувача Дурова, третього чи четвертого з славної династії. А після вистави — коротка швидка прогулянка берегом Волги з справжнім волзьким зоряним небом над головою.

І тут, на березі далекої казкової ріки, під сліпучими прожекторами новобудов, які вже післязавтра стануть старими, в холодному вітрі, напоєному ароматом квітухих садів, починаєш розуміти простий принцип великого міста Сталінграда, його духовний образ.

Всі люди доброї волі носять в собі риси цього міста. І тому приїждять вони до Сталінграда не просто, щоб побачити незнайомий край, а щоб твердо, на все життя запам'ятати цю поїздку.

На Сталінград лягає ніч...

Трое юнаків ідуть вулицями, які з'явилися зовсім недавно. Але ми знаємо, що над Сталінградом ночі не буває,— ось вже добрих п'ятнадцять років, як над цим містом завжди ясний, трудовий ранок.

А ось місце, де всі посмішки зникли, тут наче і сам час припинив свій біг, бажаючи залишити нас на самоті.

Людину, наповнену враженнями від Сталінградського музею, можна вважати новим сталінградським невідомим солдатом.

Багатьох героїв Великої

Вітчизняної війни ми знаємо: Матросова, капітана Гастелло, його друга — пілота Гусейна Лієва з Азербайджану, піхотинця Турусбаєва з Казахстану. А про Зою Космодем'янську чи Олега Кошового знаємо так багато, що уявляємо собі навіть їхні очі, риси обличчя й душі.

В Сталінградському музеї також є багато імен відомих і славних, невідомих і славних. Тут є багато таких документів, які сповнюють тебе жахом і гордістю, тут багато хвилюючих фотографій, які показують людей, що бу-

ли свого часу надією людства.

Сліди, які залишилися тут — величні і чисті.

І, нарешті, про почуття. Всюди ми відчували теплоту і щирість.

— А... чехи... Вітаємо, вітаємо!

Чехів в цій країні вітають з радістю.

Але ці місця примусили нас відчутти, що є борг, який ми ніколи не заплатимо, бо саме тут почалася велична битва за Ліптовський Гралок, за Остраву, за Прагу...

Переклад із словацької



„РОСІЯ В ІМЛІ“

НАПИСАНО Г. УЕЛЛСОМ
1920 року

ПРОЧИТАНО ЕРВІНОМ
БЕКІРОМ 1960 РОКУ

Ми сиділи на 30-му поверсі в кафе готелю «Україна» в Москві. Ми — інженер з Будапешта, лікар-хірург із Західної Німеччини і я, журналіст з Берліна. Троє — з кількох тисяч мешканців цього готелю, троє з десятків тисяч гостей радянської столиці. Інженер захоплено розповідав про швидкий і чудовий переліт на «ТУ-114» з Будапешта у Москву, про нові методи праці, які він тут побачив, про ті великі переваги, які принесе його підприємству застосування

цих методів. Лікар хвалив радянські хірургічні інструменти, застосування яких йому тут демонстрували. Але зовсім приголомшили його надзвичайно низькі цифри смертності у Радянському Союзі.

Крізь великі вікна кафе яскраво світили сотні тисяч вогнів великого міста. Мої сусіди за столом, які вперше приїхали до Москви, попросили мене вказати їм найвизначніші зірки в цьому морі світла. Коли ми прямували до вікна, я чув уривки

розмов, що точилися за іншими столами:

«...атомний криголам міг би дістатися до полюса, а можливо — і до американського континенту...»

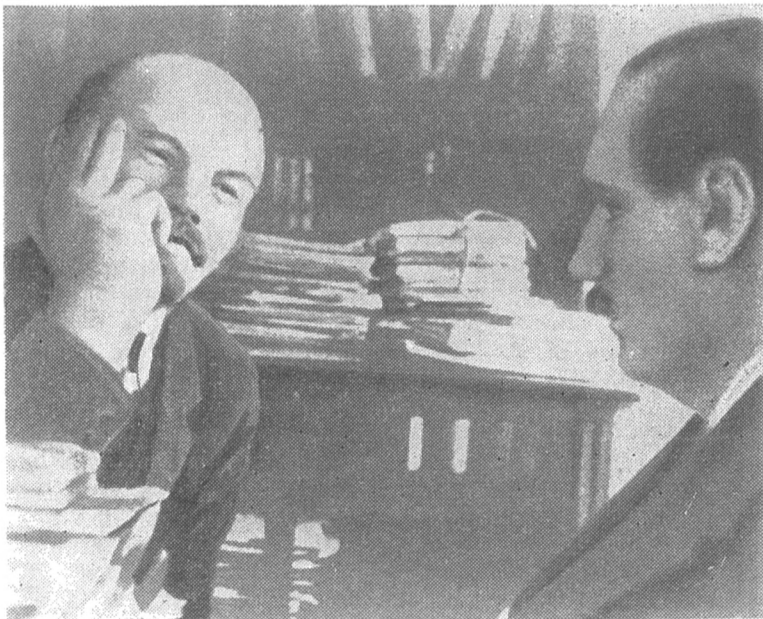
«...Ленінградський апарат для дослідження морських глибин досягає глибини у 11500 метрів...»,

«...яка чарівна дівчина, а як одягнена... У Парижі, скажу я вам, вона б...»

Я зрозумів, що не лише журналісти, а й кожний іноземний гість цікавиться цією країною. Мої супутники хотіли побачити вогні Москви. І я показував їм: університет на Ленінських горах, — новий район на Південному Заході Москви, — Садове кільце, — новий міст через Москву-ріку, — готель «Пекін», — стадіон імені Леніна, — вулицю Горького.

Наступного дня ми випадково знову зустрілися на вулиці Горького. Угорець попросив допомогти йому придбати деяку технічну літературу, бо він погано розумів російську мову. У книгарні, поруч з нами, ми побачили нашого знайомого — хірурга, який допомагав вибирати книги якимсь англійцям чи американцям.

Ми помітили, що багато москвичів купували невеличку книжку в паперовій палітурці. Вона називалася «Росія в імлі». Автором її



В. І. Ленін і Герберт Уеллс (1920 р.).



В. І. Ленін на суботнику (1919 р.)

був Герберт Уеллс. Іноземець, що розмовляв англійською мовою, щось промовив до мого земляка.

«Що він сказав?» — запитав я хірурга.

«Він каже, що читав цю книжку сорок років тому, коли був ще 18-річним хлопцем. Ця книжка вже застаріла».

Я придбав її.

У наступні дні, під час моїх поїздок містом, я читав цю книгу: у тролейбусі, на ескалаторі метро, в ресторані, вночі, перед сном.

В книжці Герберта Уеллса я прочитав:

«...скрізь, як удома, так і в Росії, мені втовкмачували, що я наштотхнуся на старанне маскування реальної дійсності й що тут зроблять усе, щоб ввести нас в оману. Насправді ж, становище в Росії настільки тяжке і жахливе, що просто не залишається ніякої можливості для маскуванню. Можна, мабуть, відвернути увагу якоїсь делегації за допомогою галасливих прийомів, духової музики

та красивих промов. Але зовсім неможливо, у зв'язку з приїздом двох іноземних гостей, які вільно ідуть вулицями і усе уважно спостерігають, змінити вигляд двох великих міст...

...У цілому Петербурзі залишилося ще ледве півдесятка крамниць... Я не певний, що вислів «Крамницю зачинено» може дати західному читачеві будь-яке уявлення відносно того, який вигляд мають тепер вулиці російських міст... Крамниці в Петербурзі мають надзвичайно жалюгідний і занедбаний вигляд. Фарбу зідрано, скляні вітрини розбито і позабивано дошками з наліпленими на них різними гаслами. І на всьому — дволітній пил. Магазины мертві, вони вже ніколи не відкриваються...

Трамваї працюють лише шість годин на день. Вони завжди переповнені. Це — єдиний вид транспорту... Люди висять на них, немов грона,

багато падає і потрапляє під колеса... Вулиці, якими іде трамвай, перебувають у жахливому стані. Три або чотири роки їх ніхто не доглядав. Скрізь можна натрапити на ями, схожі на окопи, часто дуже глибокі. Іноді зруйновано цілі тротуари, каналізація не працює, усі дерев'яні мости знесено на паливо...

Майже усі наші довгі поїздки містом ми робили у автомобілях, які нам надавали власті. Ці поїздки складалися з дивовижних стрибків та жахливої тряски. Автомобілі працювали лише на звичайному гасу. З вихлопної труби вилітали хмари світло-блакитного диму, а коли автомобіль рушав з місця, здавалося, що почав стріляти кулемет...

Люди зовсім обірвані й кожний тягне з собою якийсь клумак — і у Москві, і у Петербурзі. Смертність становить у Петербурзі 81 людину на тисячу жителів. Раніше вона становила лише 22

чоловіки, але й це число було вище, ніж у будь-якому іншому європейському місті...

З Петербурга у Москву ми їхали у вагоні першого класу, але в ньому не було води, не було навіть шклянки. Не було нічого. Паровози, які живилися лише дровами, потребували капітального ремонту. Кожний гвинтик вимагав заміни. Пасажири у вагоні гойдалися, коли поїзд їхав із максимальною швидкістю 25 кілометрів на годину.

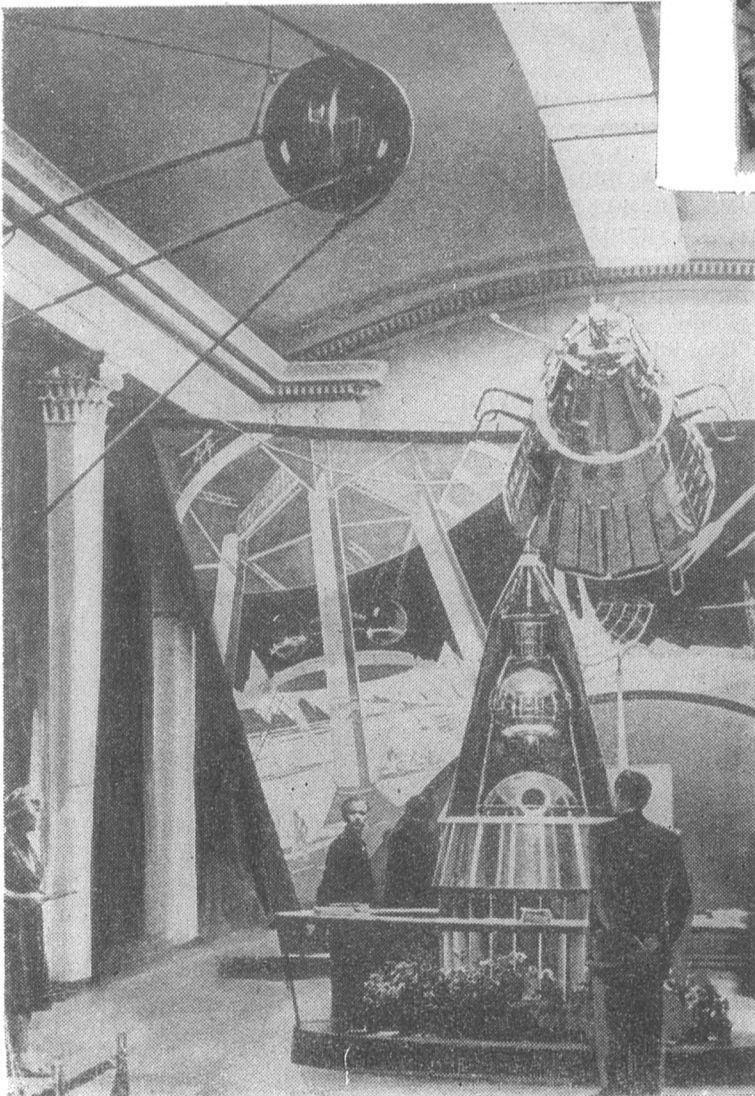
...Можна було помітити, що більшість чолові-

З кожним роком міцніє дружба між працівниками культури і мистецтва Волині та Люблінського воєводства Польської Народної Республіки. Нещодавно в Луцьку гастролювали артисти Люблінського театру імені Ю. Остерви. Вони показали жителям Волині п'єси Л. Кручковського «Перший день свободи», Л. Морсіліна «Флорентійські пригоди» та В. Мариво «Гра кохання і випадку». Гості відвідали ряд підприємств міста, виїжджали в колгоспи.

На фото: ланкова колгоспу імені Хрущова Луцького району Герой Соціалістичної Праці Ганна Максимівна Смирнова (в центрі) розповідає польським артистам про успіхи своєї ланки.



Радянські супутники Землі на Виставці досягнень народного господарства СРСР у Москві.



ків були дуже погано голені, нам здавалося, що це ознака загальної апатії. Але справжню причину ми зрозуміли тоді, коли один із наших друзів у розмові з моїм сином сказав, що він вже цілий рік голиться одним і тим самим лезом.

Зовсім неможливо дістати які-небудь медикаменти або речі санітарії. Немає ніяких ліків проти застуди або головного болю. Неможливо знайти звичайну грілку. І тому легко занедужання перетворюється швидко у серйозну хворобу. Майже усі, кого ми зустрічали, мали нездоровий вигляд. Похмура доля чекала на кожного, хто тяжко захворював. Мій син відвідав одну лікарню, і він розповідав мені, в якому жахливому стані вона перебуває. Повна відсутність медикаментів і речей догляду за хворими привела до того, що на-



Атомний криголам «Ленін» в Арктиці.

віть невелике число ліжок у лікарні не заповнюється: немає змоги забезпечувати хворих усім потрібним...»

Читати далі в той день я не міг. Наступного дня я взагалі не брався за книгу. Прибув спеціальний поїзд з німецькими туристами, і я супроводжував їх у поїзді

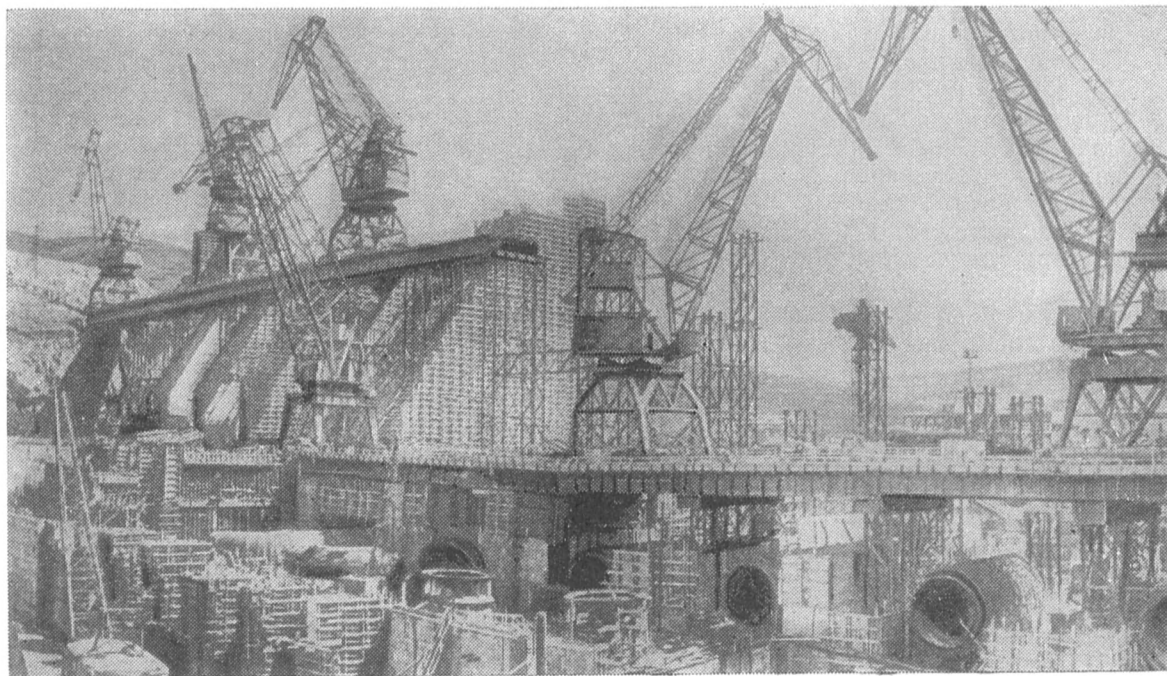
містом. Вони як раз прибули з Ленінграда і захоплено розповідали про його великі, широкі, чисті вулиці, про жвавий Невський проспект, про великий вибір товарів у крамницях, про добре одягнених людей, про метро з його глибокими ескалаторами, про приємну подорож у спеціальному по-

їзді з його спальними вагонами і вагоном-рестораном.

У Москві вони були вражені незчисленим потоком автомобілів, автобусів і тролейбусів на вулицях, порівнювали достоїнства «Волг» і «Чайок» з автомобілями нашого виробництва. Я супроводжував туристів до університету на Ленінських горах і чув їхні захоплені вигуки, коли вони записували число студентів і коли дивилися кімнати, в яких ці студенти живуть, та лабораторії, в яких вони працюють.

Лише пізніше, їдучи у метро до себе в готель, я міг знову зазирнути у книжку Уеллса. Я не бачив нічого навколо себе, я забув, що електричний поїзд несе мене із швидкістю 70 кілометрів на годину по рейках великої підземної магістралі. Я жив з Гербертом Уеллсом у країні, де припинилося будь-яке виробництво сталі, де немає ні вугілля, ні електричної енергії, де фабрики не мають ніякої сировини, де люди живуть без палива і продуктів харчування. Я жив з Уеллсом у країні, де

Будівництво Бухтарминської ГЕС (1960 р.).





На запрошення шахтарів Донбасу в Сталінській області гостювала делегація гірників Франції. В її складі 25 чоловік. Серед них — робітники шахт північних департаментів Франції, профспілкові діячі, члени товариства «Франція — СРСР». Гості побували на шахтах, ознайомилися з веденням гірничих робіт і новою технікою.

не можна купити одяг або взуття, де взагалі нічого не можна купити, в країні, яку робітники, солдати і селяни захищали від інтервентів багатьох капіталістичних держав. Чому? Заради чого? Для кого? Герберт Уеллс про це думав так:

«Росія потрапила в таке становище внаслідок світової війни і морального та духовного занепаду її уряду та її заможних класів. В таке становище може потрапити і наша британська держава, а у ході історичного розвитку — і американська. Правителям Росії бракувало розуміння необхідності покінчити з війною, з пограбуванням своєї власної країни... Вони правили і грабували, воювали між собою, і вони були такими сліпими, що до останньої хвилини не помічали катастрофи, яка наближалася. Тоді — про це я розповім у наступних розділах — прийшли комуністи...»

* * *

Я ледве не пропустив свою станцію пересадки. Ескалатор підняв мене нагору, у великий вестибюль, де поруч з автоматами для продажу цигарок, сірників і зошитів та кіосками з морозивом були також книжкові кіоски. У мене немає часу роздивлятися навкруги, я хочу читати далі про те, що робили тоді, за часів, які описує Уеллс. На ескалаторі, що віз мене до іншої лінії метро, я читав далі. Втім, це ж саме робили майже всі пасажери на ескалаторі.

«Партія налічувала не більше 600 тисяч людей, з них активними членами були не більше, як 150 тисяч. Незважаючи на це, вона спромоглась в імперії, що розпадалася, взяти владу в свої руки і утримувати її, бо вона, в ці жажливі дні, була єдиною організацією, яка давала людям єдину лінію, єдиний план і почуття

взаємного довір'я. Це був і є єдино можливий уряд в Росії...

Одним з моїх незабутніх вражень була зустріч у будинку вчених з видатними представниками російської науки, на обличчях яких можна було прочитати усю їхню нужду і турботи. Я зустрів там етнографа Ольденбурга, геолога Павлова, Радлова, Белопольського та багатьох інших учених з світовими іменами. Вони закидали мене безліччю запитань відносно останніх досягнень у галузі науки за межами Росії. Мені було дуже соромно за мою жахливу необізнаність в цій галузі. Коли б я міг передбачити щось подібне, я б захопив із собою матеріали з цих питань.

Російські вчені не скаржилися на свою нужду і нестатки, але усі вони просили наукової літератури. Це для них важливіше хліба...

У Росії, де панує го-

лод, сотні людей працюють над перекладами. Книги, які вони перекладають, які видаються, можуть дати новій Росії таке знайомство з світовою літературою, якого не мав до того жодний народ. Я пишу це слово — «можуть» без твердої впевненості, бо ця творча робота, як і усе інше в цій зруйнованій країні, носить якийсь дивний нашвидку організований характер. Як донесуть цю світову літературу до російського народу? Цього я собі не можу уявити. Книгарні зачинені. Торгівлю книгами так само заборонено, як і усю іншу торгівлю. Очевидно, книги розподілятимуть по школах та інших закладах...

Але більшість письменників і митців знайшли собі роботу, яка має грандіозні масштаби і створить російську енциклопедію світової літератури. В цій далекій Росії, що бореться, голодує і мерзне, що терпить невимовні страждання, ведеться літературна робота, яка тепер немислима у багатій Англії та багатій Америці. У цих країнах випуск серйозної літератури по доступних цінах, фактично, припинено. Папір дуже дорогий.

Духовна пожива англійської та американської публіки стає увесь час все жалюгіднішою і паскуднішою, але тих, хто відповідає за це, воно анітрохи не бентежить. Більшовицький уряд стоїть тут, у всякому разі, на вищому рівні».

Я живу на 27-му поверсі. Мені завжди дуже цікаво спостерігати людей у ліфті. Цього разу це були члени афганської делегації. З їхніх розмов я зрозумів, що вони прибули у Москву для переговорів відносно еконо-

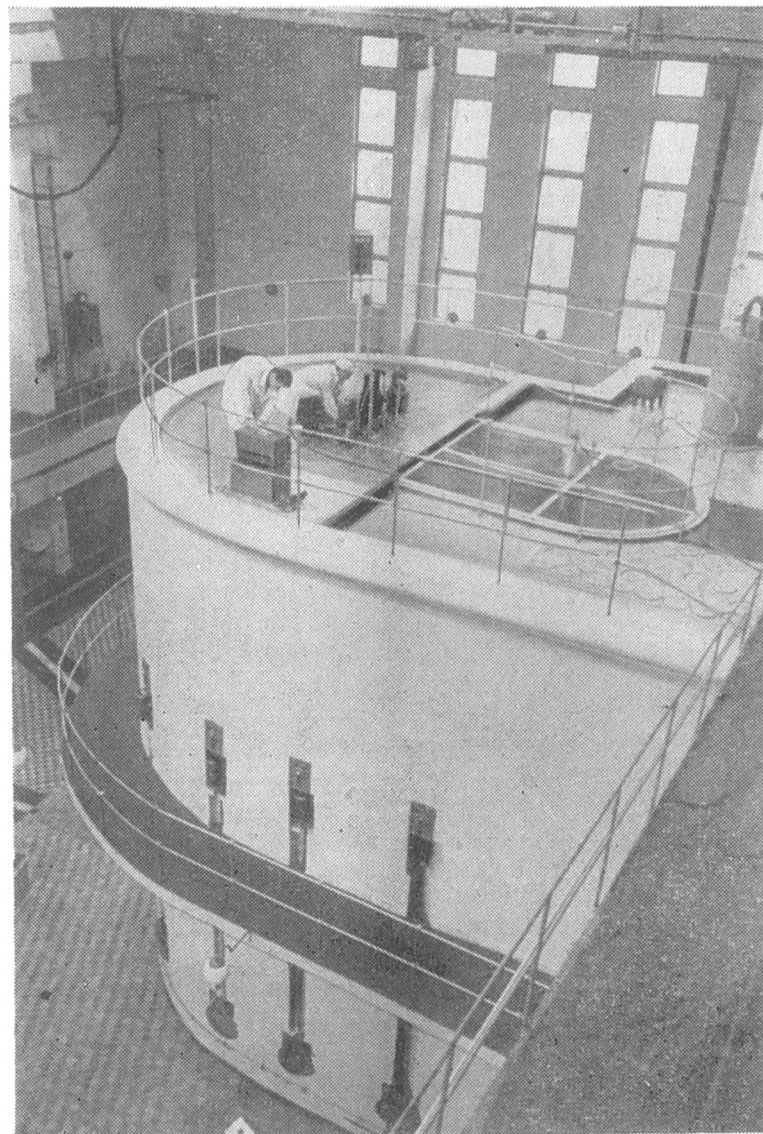
мічної та технічної допомоги їхній країні.

Радянський Союз, як відомо, будує в різних країнах — Індії, Китаї, Єгипті, В'єтнамі, Іраку та інших — великі промислові підприємства, греблі, залізничні колії, автомобільні шляхи. І тому в московських готелях можна завжди побачити різних фахівців з усіх цих країн. Вони ведуть у Москві переговори з відповідними радянськими установами.

Потім я сидів у своїй кімнаті, дивився у вікно, з якого відкривався чудовий вид

великої частини міста. У далечині можна було бачити контури башт Кремля. Саме тут, на березі Москви-ріки, на Софіївській набережній 17, сорок років тому жив Герберт Уеллс. Звідси він їхав у Кремль, щоб розмовляти з Леніним:

«...Нарешті ми увійшли в робочий кабінет Леніна. Світла кімната, з вікнами, що виходять на Кремлівську площу. Ленін сидів за великим столом, на якому було дуже багато книг і газет. Я сів з правого боку, а ця середня



Ядерний реактор Інституту фізики Академії наук Грузинської РСР.

на зріст людина, що сиділа у кріслі, ледве торкаючись ногами підлоги, повернулася до мене, спершись своїми ліктями на стопку паперів. Ленін чудово розмовляє англійською мовою...

Я сподівався побачити марксистського головбуха, з яким я відразу почну сперечатися. Але нічого подібного не сталося. Мені розповідали, що Ленін любить повчати людей. Але під час нашої розмови він ні в якій мірі цим не займався.

Якщо описувати Леніна, треба приділити особливу увагу його сміху. Подібного сміху я ніколи не чув...

У Леніна приємне обличчя, яке швидко змінює свій вираз. У нього надзвичайно жива усмішка, а коли він слухає свого співбесідника, то примружує одне око. Це, напевно, пояснюється тим, що Ленін належить до людей, у яких різні зміни виразу обличчя значно характерніші для цього обличчя, ніж його загальні лінії. Під час нашої розмови він легко жестикулював, підносячи руки над паперами, що лежали на столі. Він говорив швидко, із захопленням, цілком одверто і до того — без будь-якої пози, він говорив так, як говорять справжні вчені...»

* *

Я відірвався від книги і подивився у бік Кремля. Бі-

лі хмари пари, що йшли від електричної станції, затуляли його від мене. Ці хмари забезпечують туристам приємний фон для пам'ятних фотографій Кремля і церкви Василя Блаженного навіть тоді, коли над усією Московою яскраво-блакитне небо. Керівникам міста, проте, ця електростанція у самому центрі Москви приносить значно менше радощів. Тепер, коли Москва одержує газ із Саратова і все більше електроенергії із Сталінградської та Куйбишевської гідроелектростанцій, ця стара московська електростанція знаходиться вже у списку підприємств, які мають зникнути звідси. Але тепер вона ще заважає мені бачити будинок, в якому сорок років тому англійський письменник-утопіст Герберт Уеллс сидів проти В. І. Леніна і запитував:

«— А промисловість? Вона теж буде докорінно перебудована?»

Ленін запитав мене, чи маю я уявлення про те, що вже зроблено у Росії. Про електрифікацію Росії?

Сталося так, що Ленін, який, як і кожний справжній марксист, відкидає всі утопії, кінець кінцем сам став жертвою утопії, утопії про електрифікацію. Він робить усе, що в його силах, щоб збудувати у Росії великі електростанції, які мають дати цілим губерніям струм для освітлення, для потреб промисловості й транспорту. Він сказав мені, що для спроби вже почато електрифікацію

двох великих областей країни.

Чи можна собі уявити сміливіший проект в цій величезній, вкритій лісами країні, де живуть неписьменні селяни, де немає технічної інтелігенції, в країні, де торгівля і промисловість майже повністю вимерли?»

За короткий час у Москві розійшлося повністю 800 тисяч примірників нового видання книги «Росія в імлі». Радянські люди, старі — з інтересом, а молоді — з подивом читали тепер висловлювання Герберта Уеллса, який під час свого перебування в Росії, сорок років тому, з точністю фотооб'єктива схопив усе зовні, але не зміг зрозуміти історичної закономірності подій, особистим свідком яких він був.

Але хіба немає ще й тепер багатьох буржуазних журналістів, письменників, істориків, політиків, які, хоч вони і точно реєструють усі події в Радянському Союзі, і в Китаї, і в країнах народної демократії, а також в Азії й Африці, й взагалі у світі, однак не можуть охопити і зрозуміти їхнє історичне значення?

«Приїздіть через десять років знову», — сказав Ленін, прощаючись з Уеллсом. «Приїздіть через десять років знову», — кажемо ми також сьогодні з спокійною упевненістю тим, хто не може уявити собі, яким буде світ через ці десять років. Хай вони хитають головою з приводу того, як безмежно упевнені ми у нашій великій справі. Так, ми упевнені. Ми маємо підстави для цього.



ВЧИТИСЯ У РАД — ПРЕКРАСНО!

Немає на світі іншої країни, яка вабила б до себе людей, як СРСР.

Загальне паломництво до Країни Рад почалося одразу ж після історичного залпу «Аврори» і досі не припиняється ні на один день. Перших «ходоків», як Джона Ріда, наша країна того часу вразила і надихнула, інші, як Герберт Уеллс, побачили її в безпросвітній імлі... Але минув час, імла розвіялася, і над безкраїми просторами Радянського Союзу всіма барвами засяло сонце вільного щасливого життя.

Познайомитися з нашою країною, на власні очі переконатися як квітне життя за законами соціалізму, приїжджають люди різних рас, вірувань, світоглядів. Певно, на землі вже немає такого куточка, звідки б не приїжджали в наш дім побачити наше життя-буття.

Нижче друкуємо враження про перебування в Радянському Союзі кількох іноземців, якими вони ділилися зі своїми земляками на сторінках зарубіжної преси.

МОНОБІНА РОЙ

Азіз — наш добрий друг

В Москві чи не найбільше здивування викликала в мене зустріч з юнаком, який вільно розмовляв зі мною мовою хінді. Це було тим більш незвично, що хінді він вивчав не в Індії, а у себе в Москві.

Цей юнак став згодом нашим добрим другом. Ім'я його Азіз. Можливо це й примусило мене спитати його, чи не мусульманин він. Хлопець трохи замислився, а потім відповів: «Що ж, можливо це й так, та яке це має для мене значення? Я перш за все громадянин Радянського Союзу, місіс Рой». Не знаю чому, але я довго не могла забути цієї відповіді.

Любов до власної батьківщини, між іншим, антрохи не шкодить цікавості та доброзичливості росіян щодо іноземців взагалі і по відношенню до Індії зокрема. Це глибоке розуміння та справжня симпатія відчувалась всюди, де б ми не були.

Радянський Союз в багатьох аспектах настільки вигідно відрізняється від усього світу, що це не може не справляти глибокого враження на тих, хто приїздить до цієї країни. Я зустрілась в Москві з родиною відомого американського журналіста, який належить до вищих журналістських кіл Америки. Він відверто визнав під час однієї з наших бесід, що він просто-таки зворушений всім тим, що побачив в цій країні. Він відзначив також, що ворожа пропаганда, яка ведеться в США проти СРСР, значною мірою перешкоджала досягненню взаєморозуміння між цими країнами.

Всупереч тому, що пишуть

деякі наші газети, вигляд людей в СРСР, їх поведінка, якийсь постійний святковий настрій — в театрах, в парках, на вулицях, — де б ви їх не зустріли, промовляє про заможність їх побуту та вільне життя. Театри, кіно та магазини завжди заповнені великим яскравим натовпом. Відчувається, що Радянський Союз за короткий час досяг фантастичних успіхів у всіх сферах свого життя. Не випадково зараз на Радянську країну рівняється весь світ. Вчитися жити у Рад — це прекрасно.

...Московський університет... Наш молодий друг, посміхаючись, зауважив: «Людина мого віку вийде звідси шістдесятирічним дідом, якщо побажає відвідати всі приміщення університету». Це, дійсно, гігантська, велична споруда, де, між іншим, велика кількість іноземних студентів одержує вищу освіту та вивчає мови — в тому числі хінді, бенгальську та санскрит.

Москва — це місто, що носить яскраво виражений інтернаціональний характер. У ГУМ'ї ви можете побачити дівчину-казашку в привабливому яскравому одязі поряд з літнім узбеком. При мені жвава дівчина з Азербайджану показувала свої покупки колгоспнику з Арменії.

Пам'ятним для нас — і вартим запровадження в нашій країні — було те, що ми побачили в піонерському таборі під Москвою.

Таких таборів багато в Радянському Союзі. Вони, як правило, розташовані в мальовничих місцевостях, і протягом літа тут відпочиває — і

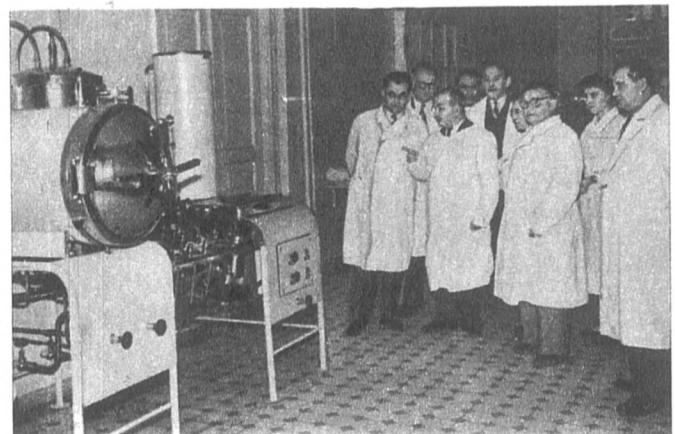


В Києві проходив семінар Всесвітньої організації охорони здоров'я при ООН. Медичні працівники різних країн з великим інтересом ознайомилися з постановкою виховної роботи в дитячому садку заводу «Арсенал» імені В. І. Леніна.

Делегація жінок Англії побувала в колгоспі «Жовтень» Броварського району на Київщині. Головний агроном артілі депутат Верховної Ради УРСР О. М. Холод розповів гостям про успіхи сільських хліборобів.



Велике враження справило на делегацію Федеративної спілки борців Опору і жертв війни Австрії обладнання Київської лікарні ім. Жовтневої революції.





Група трудящих м. Хоцень (Чехословацька республіка) побувала на Ново-Здолбунівському цементному заводі (Ровенська область).

На запрошення Комітету молодіжних організацій СРСР столицю України відвідала делегація молоді Гвінеї. На фото: представники далекої африканської країни серед юних киян — учасників заключного концерту республіканського огляду художньої самодіяльності.



Понад 300 трудящих Польщі приїхали в Київ «поїздом миру». Гості побували на підприємствах, ознайомилися з визначними місцями столиці України.



не лише відпочиває, а й вчить різних серйозних справ, займається музикою та спортом — величезна кількість дітей. Цікаво, що вихователі цих дітей намагаються уважно й обережно визначити індивідуальні нахили кожного свого вихованця.

...Це було для мене особливо важливим. Адже я приїхала туди не для того, щоб вишукувати щось таке, що мені подобається чи не подобається в політичному відношенні. Серед різних питань мене найбільш цікавила проблема дитячої злочинності. І для мене був

до деякої міри несподіванкою той факт, що такої проблеми взагалі не існує в Радянському Союзі.

І справді, можу сказати, що діти в цій країні виховуються добре. Я спостерігала їх не лише в піонерських таборах, а й на вулицях, в кіно та парках. Жодного разу мені не зустрічались такі, яких можна було б віднести до типу «юних бандитів», як їх називають на Заході. Своєю поведінкою молодь та підлітки Радянського Союзу вигідно відрізняються від юнаків та дівчат інших великих міст світу.

ВЛАДИСЛАВ КУЛИЦЬКИЙ

Поїздка на „Шулявку“

Я ще не зустрічав людини, яка повернулася б із Києва і не була захоплена його красою. З бульвара Тараса Шевченка ми виїжджаємо на Брест-Литовське шосе. Воно нагадує головну алею Гданська — широка, обсаджена деревами магістраль, з одного боку забудована маленькими будиночками, а з другого — новими будинками різних закладів, захоронаних в зелені парків. Минаємо старий парк Політехнічного інституту, зоологічний сад, будинок Медичного інституту, парк Пушкіна і територію кіностудії ім. Довженка. Це саме центр Жовтневого району, який колись називався Шулявка.

Секретар райкому розповідає історію цього району. Вона нагадує мені історію варшавської Волі, лодзьких Балут або краківських Гжегурек.

Колись Шулявка була районом робітничих злиднів, королівством безробіття, середовищем епідемії і бандитизму. Заклади «Гертер і Криванек», що переробляли стару зброю на металеві ложки, невеличкий завод сільськогосподарського інвентаря, а також кілька напіврозвалених майстерень не могли забезпечити працю велику кількість мешканців цього району. Кілька підозрілих корчм та пара церков повинні були задовольнити «духовні потреби» людей.

Але більшість жителів Жовтневого району навіть не пам'ятають ці давні часи. Зараз це район, я сказав би, робітничо-студентський. Цілий ряд вищих учбових закладів, наукових інститутів перенесено з центру до новобудов. Крім Політехнічного інституту тут є інститути — будівельний, цивільної авіації, народного господарства, гідромеліоратив-

ний, Охорони материнства й дитинства. Будується новий інститут електрифікації, а також Бюро проектів Академії наук.

На території колишньої Шулявки містяться зараз 70 великих промислових підприємств, в тому числі такі велетні, як заводи «Більшовик», «Червоний екскаватор», «Точелектроприлад».

Але щоб доповнити картину сучасної Шулявки, варто нагадати про нові досягнення. Вздовж шосе вирости чудові житлові будинки. Будують два нових райони Нивки і Відрадне. Збудовано сітку лікарень, шкіл, ясел, дитячих садків, кіно і заводських клубів. Серед 160 тисяч жителів району, дорослих і дітей, 46 тисяч вчиться в школах, вищих учбових закладах — на стаціонарах і заочно.

Щоденне життя київського робітника можна ілюструвати на прикладі життя робітників заводу «Червоний екскаватор».

Вся територія заводу нагадує добре впорядкований парк.

Я хотів знати, чим займаються робітники після роботи. Тому я провів щось подібне до блискавичної анкети, ставлячи запитання працівникам цього підприємства різного віку. Отож старші їдуть доглядати власні садки за містом, — як кажуть кияни, їдуть на дачу, де вирощують фруктові дерева, квіти. Дехто займається власним транспортом — мотоциклами, моторолерами, автомашинами. Молодші найчастіше відповідали просто: йдемо в кіно, театр або йдемо за місто.

Вранці і ввечері в Жовтневому районі важко спіймати таксі, трамваї і тролейбуси переповнені не менше, ніж тієї ж самої пори на Маршалков-

ській у Варшаві. Звичайно, зміняє цю картину метро, перша черга якого пущена буде до Жовтневих свят.

Тролейбус порожнішає в центрі міста. Тепер молоді робітники і студенти з «Шулявки», святково одягнені, збільшують натовп на Хрещатику, на набережних бульварах, на

пляжі. Загублені в тому натовпі, вони стають частинкою величезного потоку. І часом мені здавалося, що в молодому хлопці, який ніжно підтримує під руку дівчину, або в дівчині, що грає у волейбол на пляжі, я пізнаю когось знайомого з Жовтневого району.

ФРАНСУА ДЕ ЖОФФР

На чорноморському узбережжі

Колишній пілот славнозвісної ескадрильї «Нормандія-Неман» Франсуа де Жоффр влітку цього року побував у Радянському Союзі. Він відвідав Москву, а потім об'їхав усе Чорноморське узбережжя СРСР. Нижче подаємо уривки з його нарисів, які публікувалися в газеті «Ліберасьйон».

Отже, вирішено. Я залишаю Москву і чимдуж поспішаю до моря, до місць, яких ніколи не бачив,— спочатку літаком на південь України, в Одесу, проведу кілька днів там, потім знову літаком вилечу до Батумі, на південь Кавказу.

За чотири з половиною години «Ільюшин-14», дорогий мій старий знайомий, приставив мене в радянський Марсель. Одеса — це торговельний та туристський порт на узбережжі Чорного моря.

І от перше знайомство з радянським морським містом, великим портом з туристськими й торговельними суднами. Я бачив і ті, й інші кораблі, зокрема новонароджений теплохід «Фелікс Дзержинський», призначений для міжнародних рейсів.

Одеса — це також південний український курорт, місто з 24 санаторіями. Це численні пляжі, на яких людей аж кишить (це найточніше слово).

В Радянському Союзі вміють не лише добре працювати, але й добре відпочивати. Величезна кількість курортників, радість життя, безтурботність, прагнення використати якнайдоцільніше час відпочинку. Молодь і літні люди, наскільки бачить око, підставляють палючим сонячним променям свої тіла. Внаслідок — засмагла до чудового бронзового відтінку шкіра, чим вони пишаться так само, як і курортники в Жуан-ле-Пен, Каннах, Біарріці або деінде. Єдина різниця полягає в тому, що тут не побачиш місць для нічних розваг — казино, кабаре, стріп-тізів, так само як і не буває тут дебосів, крикливих туалетів, ексцентричних мод. Цього тут немає, і, мушу сказати, без цього чудово обходяться. Зате навпаки тут, на

Чорному морі, сила-силенна таких самих любителів плавання, підводного полювання з аквалангом, любителів морських велосипедів, яхтсменів.

Ще один «Ільюшин-14» веде мене на Кавказ; звідти повертаюсь на борту теплохода «Адмірал Нахімов». Саме тут, на теплоході, я познайомився з Ванею, молодим моряком-офіцером з Ленінграда, з Віолеттою, викладачем французької мови з Одеси, Людмилою, молодим лікарем теж з Одеси, та Сашею — економістом з Москви. Ми всі разом купались в басейні на борту теплохода, разом загорали на сонці, багато розмовляли, танцювали, гуляли під місячним сяйвом, обіцяли листуватися, обмінювалися цікавими сувенірами. Все так само, як і у нас, хоч тут Чорне море, радянський корабель. Туристи всюди однакові. Може з тією лише різницею, що тут вони простіші, щиріші, сердечніші.

Ялта розташована в амфітеатрі, який вглибині оточено велетенським пасмом гір.

«Адмірал Нахімов» відчалив. Троє наших друзів, як і всюди на землі, махають хусточками, і їх вигуки змішуються з гомоном юрби. Чи побачу я їх колись? Так завжди в мандрівках — несподівані зустрічі і швидкі розлуки...

Три дні в Ялті були днями купання в морі, морських прогулянок, екскурсій — будинок Чехова, гора Ай-Петрі, Бахчисарай і його ханські палаци. Прогулянки на катері в Лівадію, Ореанду, Місхор, Алупку.

Ялта — ці радянські Канни, — щерть переповнена відпочиваючими. Їх тут тисячі й тисячі, і всі смажаться на сонці. Усатітнитися тут практично неможливо. І це дуже приємно.

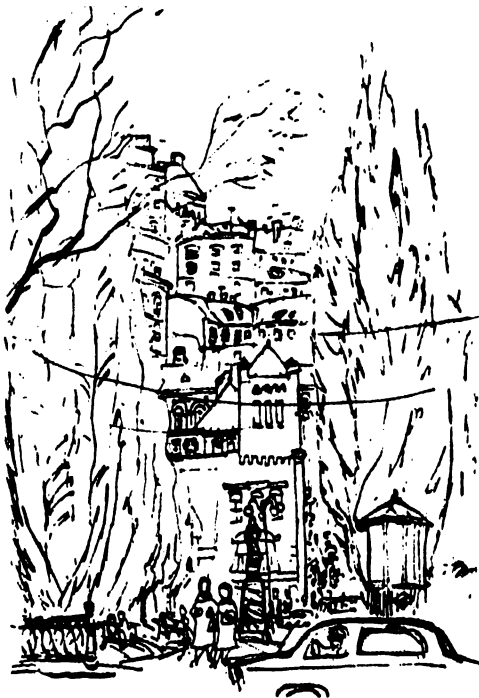


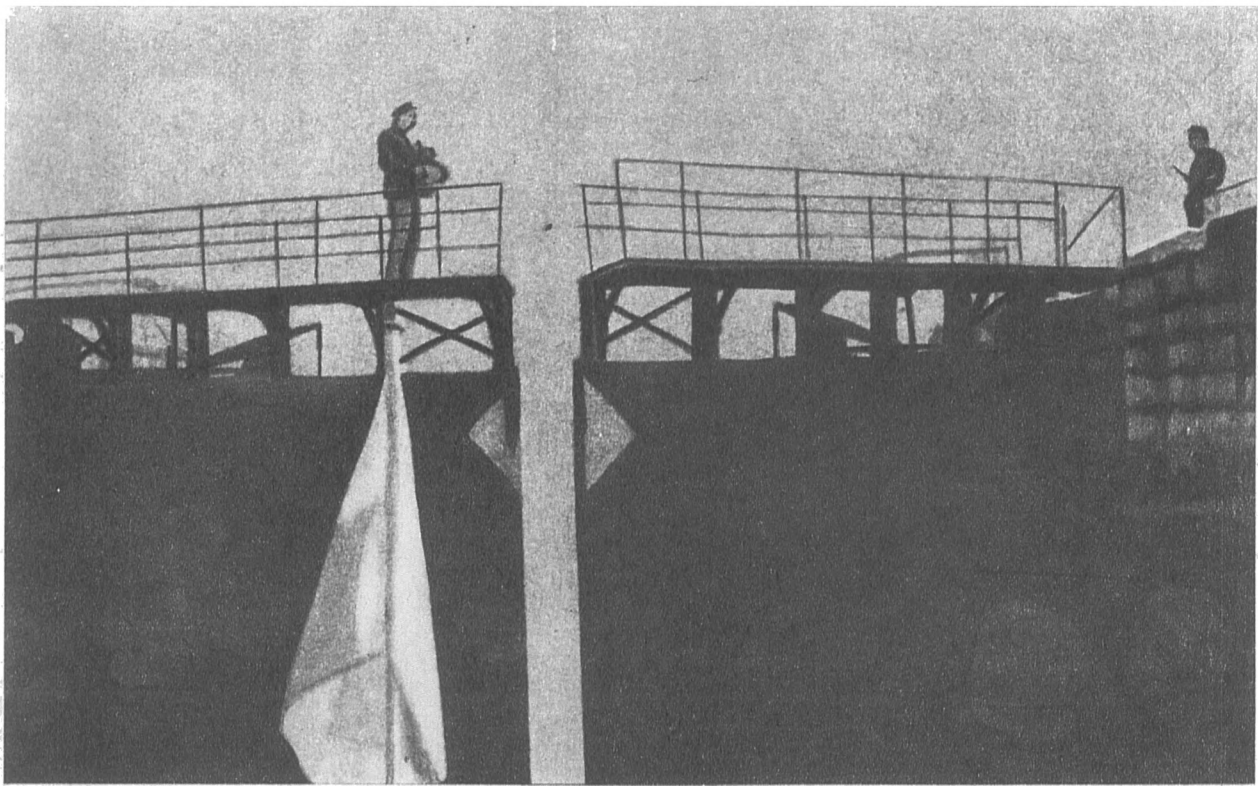
Київ

у малюнках

польського художника

Юліана Жебровського





Відбудовані шлюзи знову приймають судна, повільно розчиняються металені ворота...

ОДЕР НАБИРАЄ СИЛИ

...Одра сива, Одра синя,
Звідки, звідки плинеш?
Всі струмки авібрала в себе,
Та й до моря линеш.

Ця пісенька народилася в давнину на берегах широкої ріки. Тепер її знову можна чути над Одером.

...Ріка починається в Західних Судетах, набирає сили в долинах Чехії і потім понад 700 км польської землі живляться її водами. І хоча водний ресурс Одера становить 60% в порівнянні з Віслою, завдяки значним гідротехнічним удосконаленням умови навігації на Одері кращі, ніж на Віс-

лі, яка пропускає судна тоннажем у 600 тонн.

Вже зараз перевозки по Одеру в 6 раз перевищують оборот транспортованих по Віслі вантажів. А той факт, що приодерські райони багаті на буре вугілля, мідь, сланці, розкриває дальші багаті перспективи щодо використання комунікаційних можливостей цієї ріки.

Все річкове господарство на Одері було зруйноване війною: знищено 45 мостів, підірвано 25 шлюзів. Жодної цілої споруди не залишилося на берегах ріки.

Але погляньте на Одер сьогодні!

Рікою пропливають чудові па-

роплави, створені на Вроцлавській верфі. Вони минають нові порти та причали, обладнані сучасною технікою. Лише на відрізку між Глівіце та Свиноуйсьце налічується 14 портів, 20 причалів промислових та 9 вантажно-пасажирських. Обороти вантажів у цих портах та причалах досягає 10 млн. тонн на рік. Один лише порт Глівіці — найновіший порт на Одері — приймає щороку 1 млн. тонн вантажу. Тут ви можете побачити причали, спеціально обладнані для швидкого перевантаження вугілля та риби.

Два вроцлавські порти — Міейський та Поповіце, які призначені головним чином для переванта-



По знайомому фарватеру.

ження будівельних матеріалів, були вщент зруйновані війною. Тепер кількість вантажів, що транспортуються через Міейськ та Поповіце, визначається цифрою 2 млн. 600 тис. тонн на рік!

Та цим не вичерпуються можливості Одеру. Ріка має ще в більшій мірі розвантажити залізничний транспорт.

Господарча комісія Сейму разом з Науковою Радою працює над розв'язанням комунікаційних проблем Одеру.

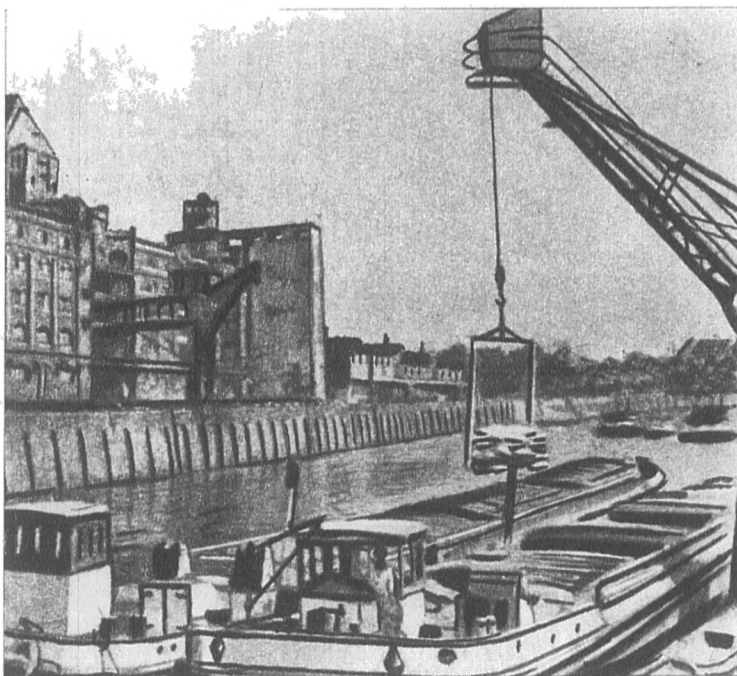
В недалекому майбутньому

роль цієї ріки значно зросте. Буде здійснено план зв'язку Глівіц через Верхню Сілезію з Віслою та Глагови з Вартою — тобто з Познанським воєводством.

Одер — єдина в Європі ріка, що може в майбутньому зв'язати системою каналів Балтику з Балканами.

В наступні 5 років будуть проведені роботи, котрі покладуть початок створенню Великого Одеру — могутньої водної системи народної Польщі.

Останні вантажі опускаються в трюми барж.



КАЛЕНДАРЬ «ВСЕСВІТУ»

ЗНАХІДКА КИТАЙСЬКИХ ВЧЕНИХ. Ще в XIII сторіччі китайський фарфор — селадон мав всесвітню славу. Посуд та статуї з Лунцуня викликали захоплення любителів. До 17 сторіччя вони ввозилися в Корею, Японію, Індокитай, Індію, Єгипет, а також у деякі європейські країни. Саме в Європі цей фарфор одержав назву селадон. Але в XIX сторіччі на китайському ринку з'явився іноземний дешевий фарфор, і це привело до занепаду багатьох фарфорових мануфактур. Був загублений і спосіб виготовлення фарфору-селадону.

Влітку цього року під час розкопок в провінції Сичуань було знайдено зруйновані печі, черепки фарфору та знахідки сировини; це дало змогу вченим виготовити новий фарфор, який якістю та фарбами не відрізняється від славного селадону.

ШОСЕ ПІД ДАХОМ. В 1961 році під гірським перевалом Великий Сен-Бернар буде закінчено тунель завдовжки 5828 метрів, який дозволить підтримувати взимку автомобільний рух між Італією та Швейцарією. Шосе з обох боків тунелю матиме дахи для захисту від снігу.

«СИНЯ ПТИЦЯ». Щоб встановити всесвітній рекорд швидкості на автомобілі, англійський інженер Дональд Кемпбел збудував автомобіль «Синя птиця» що, має турбореактивний двигун потужністю в 4000 кінських сил і розвиватиме швидкість 650 кілометрів на годину. Всесвітній рекорд швидкості на автомобілі, встановлений в 1947 році, дорівнював 634 кілометрам.



Кожного ранку околиці міста Вербелінзеє (НДР) сповнювалися веселим багатомовним гомоном. Тут розташувався відомий на весь світ міжнародний піонерський табір, в якому цього року зібралося понад тисячу підлітків з тридцяти країн світу. За рішенням Всесвітньої Федерації Демократичної Молоді, зустрічі дітей всіх націй і рас у Вербелінзеє стали такою ж традицією, як фестивалі молоді та студентів.

Відкриваючи табір, президент ВФДМ П'єро Піреллі побажав дітям добре відпочити, здружитись, встановити міцні тривалі зв'язки.

Багато цікавого у Вербелінзеє. Кожного дня під час відпочинку тут влаштовувались веселі ігри, походи, екскурсії. З великим успіхом пройшла дводенна спортивна олімпіада, «День кіно», «Свято Нептуна», «День дівчат»...

Вербелінзеє стало відомим і популярним, як радянський Артек. Хлопчики й дівчата з різних країн тут, у Вербелінзеє, подружилися і відчули радість інтернаціонального єднання.



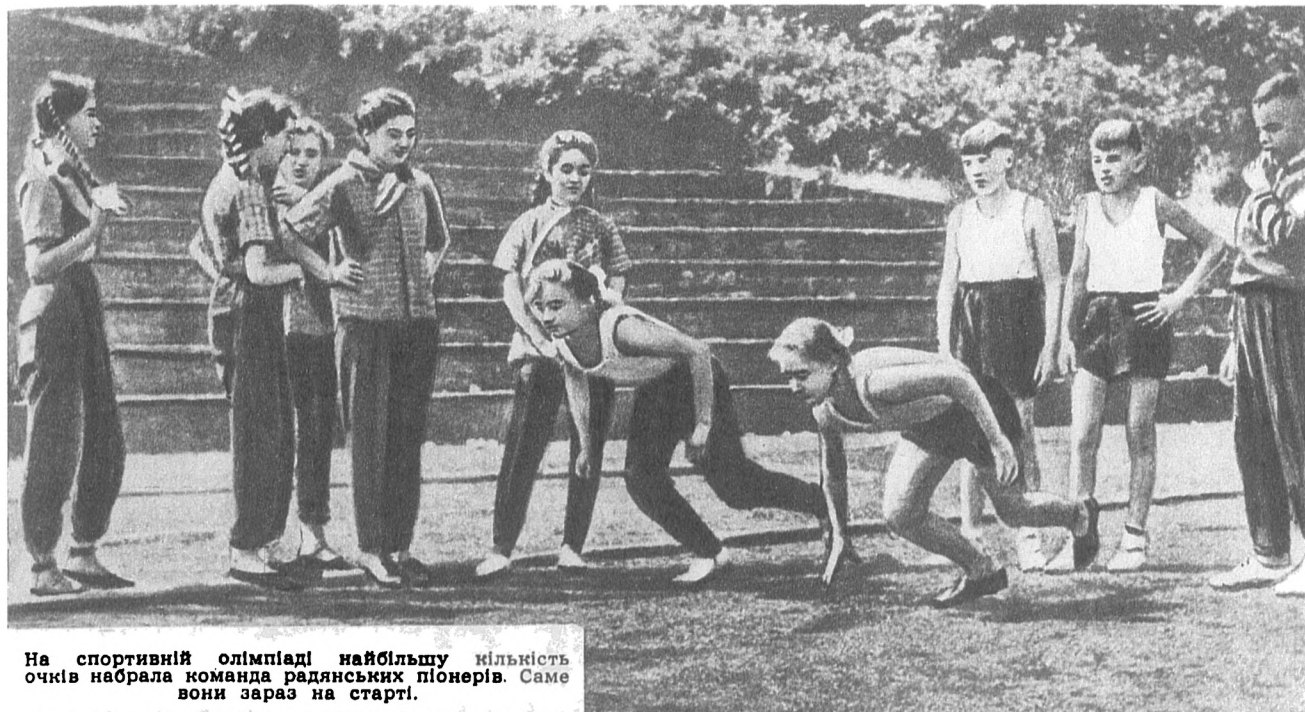
На «траєі саморобок» зараз демонструють свою майстерність маленькі фінни. Цікаві речі вміють вони робити з паперу та картону!

АРТЕК

у Вербелінзеє

Монгольській дівчинці Совбі нелегко порозумітися з Елькою, що народилася в НДР. Але справжні друзі знайдуть спільну мову.





На спортивній олімпіаді найбільшу кількість очків набрала команда радянських піонерів. Саме вони зараз на старті.



Великий успіх серед юних глядачів мав танцювальний ансамбль «сміливих» — так називають піонерів у Франції. Як відомо, «сміливі» не тільки добре танцюють, а й організують у себе на батьківщині демонстрації проти атомних випробувань у Сахарі, проти алжирської війни, а також збирають кошти для страйкуючих.

Дружба не знає кордонів! Піонервожатий Борис Якунін з Калінінграда і маленький Сумак з Гвінеї.





Один з кварталів нового селища в Іркові, куди переселяються жителі Ервеніце.

МІСТО ПЕРЕСЕЛЯЄТЬСЯ

З Бонна все частіше надходять повідомлення про виселення людей з населених пунктів, вибраних для майбутніх полігонів бундесве-

ру. Проводячи свою мілітаристську політику, західнонімецькі правлячі кола не рахуються з тим, якої шкоди завдає це населенню.

В Чехословаччині також доводиться переселяти населені пункти, навіть цілі міста, як наприклад Ервеніце. Та ці переселення



Шахта імені Чехословацької армії із своїми гігантськими екскаваторами, бульдозерами та іншими машинами наблизилась до околиць Ервеніце.

здійснюються не з воєнних міркувань, а в інтересах мирного будівництва, в інтересах трудящих мас, за вигідних для населення умов. Добре відомі нові поселення для жителів, переселених із районів, затоплених внаслідок будівництва гідроелектростанцій — Орава, Носіце, Слапи, Орлік, Ліпно.

Одне з найбільших переселень почалося в квітні минулого року в Ервеніце біля Мосту. Місто Ервеніце, в якому налічується 523 будинки, лежить на вугіллі. Його все більше стискають з обох боків шахти відкритого видобутку вугілля, шахти імені Чехословацької армії та Яна Шверми. Ервеніцький масив містить у собі десятки мільйонів тонн бурого вугілля. Отже вигоди від його видобутку цілком виправдують рішення знести місто. Адже в цьому випадку не буде плачу і нарікань на долю! В місті багато незручних і шкідливих для здоров'я жителів. 63% квартир складаються лише з однієї кімнати і кухні. 28% — з двох кімнат і лише 9% квартир мали три і більше кімнат. Всього в п'яти будинках було центральне опалення. Куди ж зараз переселяються люди? Понад дві третини сімей житимуть в новому селищі в Іркові, решта — в новобудовах міста Мост на Хлумові. В які квартири вони переселяються? Лише 9% квартир, виділених для переселенців, складаються з кімнати і кухні, 61% квартир — двокімнатні, 30% — три- і чотирікімнатні квартири.

Отже факти говорять самі за себе, чи не так?

Щодня з Ервеніце виїжджає двітри родини, в міру того, як будівельники здають в експлуатацію нові житла.

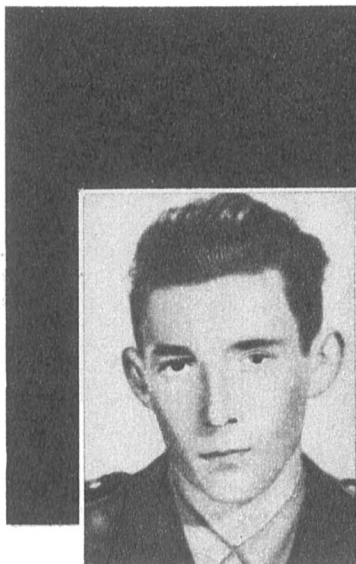
Бригади шляхобудівників прокладають нові шосейні дороги і залізниці, переносять телефонні і електричні лінії. Робітники не просто руйнують старі будинки, а викопують і їх фундаменти, аби вони не заважали при видобутку вугілля. Тут майже нічого не пропадає марно. Ні цегла, ні дерево, навіть шматки бетонних фундаментів звозять у бетонодробилку біля ервеніцької електростанції, щоб потім роздрібнену бетонну масу використати для виготовлення цеглобетонних блоків, які йдуть на будівництво нових житлових кварталів.

Жителі Ервеніце переселяються в нові, кращі будинки. Більшість людей з нетерпінням чекають цього переселення. Та й не диво! Коли подумаєш про умови життя в нових благоустроєних будинках, де в кожній квартирі є ванна і центральне опалення, можна зрозуміти нетерпіння, з яким ці люди чекають свого переселення.

Франтішек РАВЕН



Наймолодше покоління переселенців з радістю залишає старі будинки.



Останнє фото Жіля.

Ми хочемо підняти завісу...

Той день настане...

Палестро.

Від Ж. М. всім друзям

«З глибоким сердечним болем я розповідаю всім молодим французам про загибель нашого товариша Жіля Мансьйона, який відбував п'ятнадцятий місяць військової служби в Алжирі. 18 липня, під час однієї операції, Жіль був убитий. Це був серйозний і стриманий хлопець дуже лагідної вдачі. Його немає більше...

Але ми, його друзі, хочемо підняти завісу над жахливою війною в Алжирі, і для цього ми надсилаємо вам деякі з його останніх листів, щоб ви про них могли розповісти».

Такого листа нещодавно одержала редакція французького тижневика «Авангард». Нижче подаємо листи Жіля Мансьйона, надруковані в одному з номерів.

Я вірю, друзі, що ви не дасте більше гинути тут молодим французьким хлопцям і що ви не припините своєї боротьби. Ні в якому разі не можна дозволити ввести себе в оману. Слід і далі ще активніше продовжувати боротьбу.

Дорогі друзі, дорогі подруги, спасибі вам за

вашого листа. До скорого побачення! Я сподіваюся, що незабаром ми всі повернемося до ваших лав, щоб разом продовжувати нашу справу. Настане той день, коли наші ідеї переможуть...

...З найщирішими побажаннями, ваш друг, який вдалині від вас ду-



має тільки про те, щоб повернутись до вас.

До кінця служби за-

лишається трохи більше року. Хай же кінчиться ця війна!

* *

...Сьогодні вранці я супроводжував машину: ми їздили по воду в ущелину поблизу Палестро, тому що джерело в розташуванні нашої частини кимось забруднено.

...Нас заїдають мухи, наближається гроза, але

поки що не гримить. Вдень — мухи, вночі — комарі.

...Три дні тому я дістав бойове хрещення: нічна засідка. На цей раз відбувся бій. Клянуся тобі, волосся стає сторч від жаху.

Іще 415 днів...

В Монжероні, здається, холодно, ти теж про це пишеш. Хочеш, я пришлю тобі трошки сонця в скриньці. Тут його забагато. Часом воно буває нестерпне. В наметі, де я живу, повір, дихати неможливо. З 10-ти ранку до 5 години вечора з тебе струмками котиться піт. Тільки рано-вранці і пізно ввечері погода приємна. Вночі тут так холодно, що треба одягати пуловер...

Район Палестро — це горби аж до обр'ю, коли хочеш точніше — гори. Самі підйоми та спуски — справжнісінь-

кий Атлас! Найнестерпніше вночі, бо ми стоїмо на варті по 2 години, а іноді і по чотири. А весь час треба начуватися, бо незважаючи на те, що місцевість спокійна, треба завжди очікувати нападу. А до всього цього, ми що два дні ходимо в засідку. Ми ховаємося і чекаєм, часто даремно, але сутички вже були, я тобі пишу про це, щоб ти зрозумів, що тут небезпечно.

Скоріше уже кінчалося б. Іще 415 днів поваритися в цьому соку і бачиш — вже недалеко...

Його останнє 14 липня

Жіль мав лише одне бажання: залишити цю алжирську землю, чужу йому.

Палестро

Дорогі батьки,

...Перед початком параду полковник виголосив промову, і, що добре, — в ній не говорилося «Алжир французький», а говорилося «Ал-

жир — вільний союзник Франції»...

Може дещо змінилося на краще. Будемо сподіватися...

...З учорашнього дня сидимо без води, нам починає її бракувати, нема чим вмитися...

В той же день в своєму листі до Аннетти він розповів, як святкували день 14 липня солдати в Алжирі. Це було його останнє 14 липня...

Палестро

Моя люба Аннетто,
Ось уже кілька днів, як майже нічого їсти... Ми чекаємо нового пайка. Зараз справи йдуть дуже погано...

Повернувшись в роту після параду, ми оголошили голодовку. Хлопці не торкнулися їжі — вони повернулися з операції. Взагалі протягом двох днів дають лише консерви. Це викликає загальне незадоволення. Вчора опівдні під час

відпочинку я пішов іще з одним хлопцем купатися. Ми змушені ходити щонайменше по двоє, бо не можна кидати зброю. От і уяви собі це купання з зарядженою зброєю в одній руці. Без зброї не можна пройти і 100 метрів.

...Цієї ночі я міг відпочивати — я не був в караулі. Я кажу міг відпочивати, але задуха була така нестерпна, що заснути неможливо, а крім

Я дивлюся на фото, і мені здається, що я знов з усіма, кого люблю....



того, і хлопці на когось наштотхнулися — і протягом всієї ночі лунала

стрілянина, чулися вибухи. Відпочинок було зіпсовано...

Не бійся, Аннетто!

Та обставина, що ти далеко від друзів, не може перешкодити тобі думати про них, про їхні труднощі, про їхню роботу, про їхні радощі.

Палестро.

Моя любя Аннетто,
...Як я зрозумів з твого листа, в твоєму навчанні настала тимчасова перерва (два з половиною місяці) і зараз у тебе канікули, щасливице... Судячи з того, що ти мені розповіла, все минуло добре, браво! Поздоровляю, бо справа варта цього. Тепер ти можеш відпочити і не нудьгувати, здається, ти саме це хотіла мені сказати. Що б ти сказала, на моєму місці! Тут немає часу для суму. Повір мені, залишитися вдома — це далеко не погано.

Як пройшло 14 липня в Монжероні?

Чи була ти на святі? Скоро в Монжероні знову свято. Може і я на ньому буду. Це ж щастя...

...Не знаю, чи є в Парижі щось цікаве, але коли ти помітиш хорошу виставу, не забудь нагадати Гі, щоб він влаштував колективну вилазку. Це буде привід побачитись. Навіть виїхати в

Монтерон чи в околиці. Їдь, Аннетто, не бійся! Ти ж знаєш, що хлопці не відмовляться, доведи ж і ти, що ти хочеш підтримувати дружбу, що нас єднала, і що ти не хочеш, щоб група розпалася. Ти знаєш (я напишу про це хлопцям), я буду дуже радий, коли з ваших листів дізнаюся, що ви були там-то, що зробили те-то, що ходили туди-то... Знай, що думкою я завжди з вами, а такі зустрічі — привід для фотографування. Ні, я не прошу у тебе фото, але мати його як сувенір — це дуже приємно.

Я завжди маю при собі фото і раз у раз розглядаю їх. І мені здається, що я знов з вами, з тобою, з усіма, кого я люблю...

Привіт твоїм батькам. Шлю тобі здалека, любя Аннетто, найщиріші дружні вітання.

P. S. А тепер ще лишилося 13 місяців — і кінець.

Жіль написав також своєму товаришеві Гі, який став замість нього секретарем гуртка молодих комуністів Монжерона:

Палестро.

Сподіваюся, що ти якнайкраще виконаєш ту роботу, яку я тобі передав...

Це велика справа, але певний, що ти докладеш всіх зусиль, щоб все було гаразд...

Клятва його товаришів

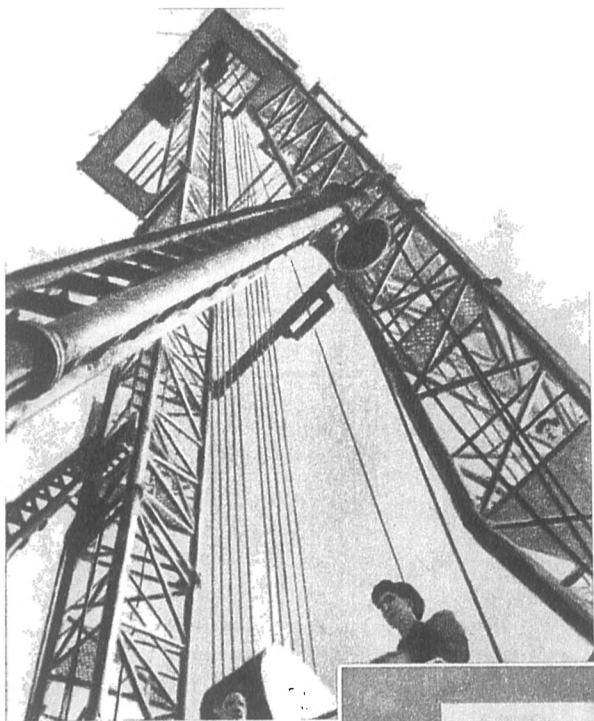
«Мир праху твоєму, дорогий брате, як ти назвав нас у своєму останньому листі, написаному за кілька годин до того, як ти заплатив життям за довгі роки експлуатації алжирського народу. Ти не побачиш, як буде

втілений в життя твій ідеал, але твої товариші, твої брати докладуть всіх своїх сил у боротьбі за те, щоб припинити цю ганебну війну. Щоб ніколи більше не текла кров, щоб ніколи не текли сльози!»

Роз-Марі, Аннетта, Даніель, Жодо Чі, Жан Клод — своєму товаришеві Жіль Мансьйону, якого вирвав із їх лав колоніалізм.

Солдат Жіль Мансьйон.





продукція сталі в Румунії на душу населення зростає з 77 кг (1959 рік) до 350—360 кг в 1970 р.

Іншим великим промисловим об'єктом є будівництво алюмінієвого комбінату, який черпатиме сировину з власних покладів бокситу.

З метою використання багатих природних покладів буде здійснене будівництво кількох великих підприємств хімічної промисловості. Почне видавати продукцію велика фабрика синтетичного каучуку.

Подвоїться виробнича

стичні маси, це також нові великі житлові будинки, значне збільшення виробництва м'яса, масла, а так само холодильників, телевізорів та багатьох інших товарів широкого споживання.

В 1960 році передбачається ввести до ладу 31 000 квартир. Будівництво цих квартир характеризується новими методами — спорудженням великих груп будинків по 1000 квартир. Такі групи підіймуться в 1961 році навколо Північного вокзалу в Бухаресті. На місці одноповерхових бу-

НЕ ТІЛЬКИ НАФТА

Похмурі діагнози ставили відразу після війни румунській нафтовій промисловості деякі економісти:

— Поклади нафти? Були. Нові нафтові райони? Немає.

І справді. Внаслідок грабінницького господарювання видобуток нафти в 1944 році зменшився до 3 505 000 тонн.

Але тепер швейцарська буржуазна газета «Ді Вельт» пише:

«Сьогодні румунська продукція задовольняє не лише власні потреби, але постачає нафту також в Індію, Китай, Аргентину і Францію. Індія замовила в Румунії цілий нафтоочисний завод».

Це висловлювання характеризує шлях, який пройшла за 15 років Румунія, шлях, що не має прецедентів в історії цієї країни. Візьмемо хоча б нафту — головне багатство Румунії.

Зруйнована нафтова промисловість була відбудована за допомогою Радянського Союзу.

Минулого року видобуто 11 438 000 тонн нафти, отож, більше ніж втричі порівняно з 1944 роком.

А майбутнє? Всупереч теорії «вичерпання нафтових покладів» румун-

ські геологи відкрили нові родовища в кількох провінціях.

За шість років

Проте нафта, як і хліб, не характеризує собою основи румунського господарства. Румунія має тепер добре розвинуте виробництво сталі, верстатів, промислових приладів, електромоторів, а також пластмаси і синтетичного волокна.

Розвиток важкої промисловості лежить в основі загального економічного прогресу Румунії. Новий план розвитку народного господарства на 1960—1965 роки передбачає зростання загальної вартості промислової продукції майже у 2,1 раза порівняно з 1959 роком. Найбільшим промисловим об'єктом у плані 1960—1965 років є будівництво нового металургійного комбінату в Галаці над Дунаєм. Він відіграє вирішальну роль в розвитку всього народного господарства. Вже в 1965 році стануть до ладу перші цехи цього металургійного центру, який до 1970 року буде виробляти близько 4 мільйонів тонн сталі щороку. Внаслідок цього

потужність на фабриці синтетичної нитки й волокна з релону і ролані в Савинесті. Для потреб сільського господарства почнуть працювати два нові хімічні комбінати — один в Граєві, другий в Томюрі, які вироблятимуть амоній і штучні добрива.

Для народного добробуту

Румунська шестирічка — це не тільки нові нафтові промисли й пла-

диночків стануть житлові блоки висотою 7 і 12 поверхів. В роки 1960—1965 буде збудовано 200 кінотеатрів, ряд радіостанцій і телецентр, 10 нових поліклінік.

Вже відійшли в минуле роки, коли люди в румунському селі купували цукор грудками, на кусочки. За п'ять років виробництво продовольчих товарів: м'яса, цукру, масла збільшиться в середньому в 2,5 раза.

Такі красномовні цифри румунської шестирічки!

На новому заводі шарикопідшипників.





ПОЕТИ СВІТУ

СЛАВЛЯТЬ

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ

СТЕФАН ГЕРМЛІН

(Німеччина)

„Аврора“

I

Солдати та їх сподівання
В'янули од вітрів.
Все частіш спадала на думку
Давня казка про трьох волхвів.

У полі, кістками укритім,
Гучність казенних фраз:
«Всім, хто вже більш не мав
надії,—
Повірить!» — дано наказ.

Коли ж діждемося ми миру?!
Швидше б до рідних хат!
Для цього вселюдського зойку
Слова підбереш навряд.

Війна насувала, як хмара,
Світу сповняла шир.
У солдат стріляли солдати,
Позабулося слово «мир».

А тих, що згадали це слово,
Ждали розпука й страх.
Розправлялись жандарми люто:
Трупи висіли на стовпах.

У шинелях солдатських, про землю
Думали бідняки.
«Що з заводами нині буде?»—
Турбувались робітники.

«Воюймо аж до перемоги!»
«Нащо? — пита солдат.
Не народу війна потрібна,
А щоб панський посилить лад.

Прожектор ковзнув по забитих,
Вітер в окоп устряв...
Ні волхвів там, ані младенця,
Лиш горить провідна зоря.

«За мир віддаємо свій голос,
Б'ються нехай панки!»
Голосуючи так — ногами,—
Повертались з фронтів полки.

Освітлював місяць багнети,
Линули в ніч пісні.
І на шапках в усіх солдатів
Багрянili зірки ясні.

II

Назавжди вітер напрям свій змінив цієї
ночі.
Ламав, трошив старе, підхоплював нове.
В поцвілих книгах свіже щось із подивом
вбачали очі,
Все мертве й загадкове — нині просте
і живе.

Червону зірку полюбили всюди голі й
босі:
Посмужені полярним саявом моряки,

Мисливці в тигрових лісах, смугляві та
розкосі.
Гірські господарі — мандрівні пастухи.

І раптом в пам'яті з'явились незабутні
тіні
Борців загиблих — тих, що полягли в
боях,

В катівні кинутих... Ось чути їх
хрипіння.
Он видно закипілу кров на стиснутих
губах.

Спокон віків лише в ім'я цієї ночі
Складали музику, творили мудрість
книг.
В цю ніч дістав свою Вітчизну люд
робочий,
Весь смисл історії в кількох годинах
слухних цих.

З «Аврори» залп, мов морзе, вибивав
нові людські закони.
Абетка барикад дохідлива й ясна...

І почали по-ленінські творити й мислити
мільйони,
«Вся влада Радам!» — линула в віках
гучна луна.

Володарі Землі конали у золі пекельній.
Тут не врятуєшся смиренням чи постом!
В п'їтму вривалися пісні та гуркіт
будівельний,
Червоні зорі засвітив в декретах
Раднарком.

III

Впевнено, кроком крицевим
— Мужні, мов богатирі,—
Роки колонами йдуть повз крейсер
З гордим ім'ям зорі.

Любить, мабуть, перемога
Вільний народ трударів.

Двічі даремно у берег бились
Хвилі запеклих боїв.

Жовтнем засіяна нива
Травнем зійшла недарма:
Міцно кермо від зорі-«Аврори»
Партія рідна трима.

З німецької переклала Зинаїда ПІСКОРСЬКА

ДЖО УОЛЛЕС

(Канада)

П'ятикутна зірка

Гуман з боліт повзе за нами вслід,
Усякі форми набира химерні,
Тіснить до прірви, шлях закрив у світ,
А смерть вже шкірить зуби кровожерні.

І спокушає крок один ступить
Туди, де й дна згори не видно.
Хто спробує, живе останню мить.
Лише хор жаб проквака панахидний.

Давно вже всіх утома валить з ніг.
Провідники усякі з шляху збили.
Куди іти? Не знаємо доріг.
Кругом загибель, морок, темні сили.

Та небо розітнула, мов багнет,
І освітила шлях твердий в майбутнє,

Крізь морок й смерть нас повела вперед
Червона зірка п'ятикутна,

Росії славлю робітничий клас,
А не красу її степів чи лісу.
Це він дорогу вторував для нас,
Зламавши царські мечі і списи.

Кінчилися дні жахливі, муки гніт,
Кайдани скинуто. Віднині сили грізні
Ідуть в добробуту й братерства світ
Через ворота революції залізні.

(1922 р.)

*З англійської переклав
Петро СОКОЛОВСЬКИЙ*

ЖАН-РІШАР БЛОК

(Франція)

Жовтень 1941

Встають жовтневі дати славні,
Дні гніву, дні тривоги, дні змагань.
І зуби стиснуті, мов у часи ті давні,
У році дев'ятнадцятим сталіним.

Багнетом врізаний в гірську породу,
Поставив все на карту Жовтень той.
Він дав не тільки право жить народу,
А й право більш ніколи не вмирать.

Пітьма спадає на безсонне місто,
Так Жовтень входить в сорок перший рік.
Мов світ уперше родиться вродисто,—
І битви й перемоги будуть ще!

Із мужності мільйонів, в пеклі горя,
Кується хвиля ця безмежних воль,
Щоб стати їй колись у іншу пору
Між старших Жовтнів рівною в усім.

І вірю я всім серцем в два народи,
В народ Парижа і в народ Москви,

Що з вірою у правду, як ніколи зроду,
З'єдналися в тривозі наших днів.

Привіт тобі, благословенний Жовтню,
В час неспокійний, у жорстокий час.
Хоч батьківщина у страшній загрозі,
Але вітчизна всіх єднає нас!

(1941 р.)

ПОЛЬ ВАЙЯН-КУТЮР'Є

(Франція)

Ми несемо вінки дарів, як зброю переможних днів

Ось нова зоря над цілим світом!
«Чуєш, грім? Чуєш, грім?»

То «Аврора» з бойовим привітом
Повертає жерла всіх гармат
На Палац Зимовий в день розплат.
Петербург уже в руках червоних!
То робітників, селян, солдат колони
Піднесли багряний стяг Комуни!

Під упертий крок важких чобіт
Жовтень у годину гніву й бурі
Трошить гніт минулих літ.

Пролетарська диктатура!
Лави монолітні
Непохитні

У хвилини ці шалені,
Ленін!

Слава! Слава! Слава!
Ленін!

Вже здійснює червоний стяг
На кораблях!
Ленін!

Вже червоний стяг повсталого народу

Білих скрізь жене, із півдня й сходу!
Ленін!

Вже зорить червоний стяг
На димарях!
Ленін!

Вже червоний стяг всім людям провіщає
П'ятилітній план нового зоряного краю.
Ленін!

Слава! Слава! Слава!

Бійці Паризької Комуни,
Що лежите на Пер-Лашез!
Ми принесли вінки для вас
В дар від новітньої Комуни,—
Гіганти-літаки з Москви,
І трактори із Сталінграда,
І сталь міцну з Магнітогорська,
І стиглі колоски пшениці
З колгоспних золотих полів...
Ми принесли вінки дарів,
Як вірну зброю перемоги
Огнів Комуни Світової.

(1933 р.)

З французької переклав Микола ТЕРЕЩЕНКО

ВОЙТЕХ МІГАЛІК

(Чехословаччина)

Революція

Не було ще, щоб король до раба
прийшов

і сказав:

«Ось меч, за гріхи мене вбий!»

Раб сам меч викував із оков.

Чи не дух Прометейв муки зборов,

Кавказ потряс?
А бог хіба ж був слабкий?

Гнів справедливих — історії кроки
Мимо слабкодушних із серцями крихкими
Плач мертвих ідолів — бруду потоки:

Просто нема коли витерти шоки
руками брудними.

Хочеш ризи відмити від крові?
Втопися в золоті, царю-кате!
З глибин історії в прокльоннім слові
лунають заклики Спартакові:
— За сльози, за кров тільки смерть
відплата!

В очах із жагою вовчиця чигає,
всі правила моралі в пащі у неї.
Вовчиця туди найніжніше моргає.
де б'ються.
невільник з невольником,
блазень із мрійником,
а злодій з юристом
із-за кістки тієї.

Під стяг, яacobинці, ставайте! —
та голови мертві збирайте,
відтяти мечами.
Несіть їх на грудях сонцями!
Хай сурмою знову
звучить
Робесп'єрове слово!

Зморшився глобус
від голоду й поту охлялий,
наче зуби рідкі,
в роті у нього
хитаються трони.
Вирок який же йому судді-пряхи
напряли?

Кинь шанувати нікчому старого,
володаря корони!

Над паркетами Парижа вогнів каскади—
світло ламп ніжить уніформи парадні,
парики мерів, пудру, помаду —
яка лиш краса!
Добра бруківка на барикади,
а канделябри
для повішення придатні.
А ти, пісне, звідкіль прийшла,
одвічна зоре мрії людської?
Із правди святої, з достойного зла
ти Першого травня єднала й вела
пролетарів до бою.

В серця взяли тебе злиднями биті
і крізь багнети несли твої тони,
ясні, вогнем полум'яним омиті,
тобою роздмуханому у світі,
що вихором мчиться через кордони.

Європа затискує вуха,
лунай же гучніше, пісне, віднині,—
хай тхір-купець і поміщик-псявуха,
відчують, як грізна іде завірюха,
як світ молодий постає на руїні.

В Росії Ради, це ж Голем, згуба!
Ой, боже, гине цивілізація,
демократія грошей дає вже дуба,

ридає слізною культура люба,
набожний, смирний люд
з церковів, із ладану
на коней, в сідла вскакує,
по черепах нас б'є.

Плач, мандоліно
недуг мій, сплін,
корчмарю, вина
лий, сучий син!
Весело пити,
дюжину лий,
буде платити
батечко мій.
Ми демократи
без мандолін,
Керенський вернеться,
ха-хандра, сплін.

Але гнів убитих — історії кроки
мимо замислених із серцями крихкими.
Плач мертвих ідолів —
бруду потоки:
просто нема коли витерти шоки
руками брудними.

Вугілля, нафту, мокру глину доріг
на тих руках трудівничих бачу.
Авроро, пора розбудити їх,
струсніть, руки трударів усіх,
вітчизну сплячу.

Революціє, в грізнім леті
линь по планеті!
Де і куди? Смішні питання.
Як пух з кульбабок, додолу нечисть пада.
Ми почуєм кроків
гул глибокий,
хід святого гніву,
вигук останній повстання:
«Вся влада Радам!»

В день, коли ідола з глини
дуже повергла сила,—
розгорнемо крила!
Хай іще будуть роки
голоду, горя, імлі,
хай у лабетах морозу
змовкне дитячий плач,—
історіє, ти вірно познач
гнів тих, що до Смольного йшли.

Брате мій,
тримай багнет,
сміло в бій
іди вперед!
К бісу бога!
Зникла тьма,
Керенського
вже чортма.
Не один — усі герої,
тисячі облич.
Пролетарю,
на бій,

до зброї! —
бойовий наш клич.

Над Зимовим палацом небо хмурніє.
Нева скаламутилась сива,
на бруківках викрикує скло.
Людські надії і людські мрії,
життя, любов, усмішка шаслива,
краса і всі, наче сон той, дива,
царева закрила сила,
людською кров'ю все це підпливло.

Є правда голодних;
босих надії
на руїнах старого ростуть.
Коли ж, як сонце, добро пригріє,
коли тайга від вогнів заясніє
і атом в космосі тьму розвіє,—
ці гнані в щасті тоді заживуть.

Ще буде горя-лиха, криваві будуть літа,
На полі в лютих січах ще буде кров
пролита,

шалених шарлатанів із повним ротом
фраз

не змете так легко час;
ще буде жах Дахау, Освенціма,
заплачуть Нагасакі й Хіросіма,
а трестів сарана, щоб кров людську
попити,
ще лізтиме до піль Кореї і Єгипту,

але той день,
суворий, славний день,
завжди пектиме мозок лиходіїв,
жахатиме примарами їх сон,
у вуха їм стріляти буде Ленінове слово.

Останній буржуй, що земля його носить,
якому залишилось деньочки куці,
не знайде спокою:
на всіх континентах уярмлені, босі
побачили сонце — в небо звелось
прави святої сонце
Революції!

З словацької переклав Іван ГОНЧАРЕНКО



У РЕЗЕШІВ

ПОВІСТЬ

Йшла районна партійна конференція. Вже підраховали голоси. На другому поверсі, у великому залі, демонстрували кінофільм. А внизу, у буфеті, кілька делегатів розмовляють з кореспондентом. Сидять і говорять один по-одному. Зараз розповідає про себе Іон Дохотару. Він наймолодший. На вигляд немає йому й тридцяти. Невисокий, кремезний, з короткою міцною шиєю, Іон схожий на борця легкої ваги.

Цю схожість підсилюють вольове обличчя, сильні ніздрі, вперте чоло і коротко підстрижений чуб. З-під густого острішку брів блищать чорні, наче дві вуглини, очі. На запитання кореспондента Іон відповідає докладно, повагом.

Отже, звати його Іон Дохотару. Він тракторист, бригадир, комуніст з 1947 року, делегат від партійної організації Борзинської МТС.

— Живу я у Ваду-Вець, а не в Борзі, — уточнює він і замовкає, щоб кореспондент встиг занотувати цю подробицю. — Ваду-Вець — це хутір, що межує з Борзою.

На хуторі є комплексна бригада. Він, Іон Дохотару, з своїми трактористами обробляє поля Ваду-Вець. В Борзу іноді йдуть на пролив.

— Колективне господарство в нашому селі названо іменем Штефана Великого. Може, чули? Хуторяни просили, щоб так назвати... Пишіть... «названо на прохання хуторян».

Хоч репортер і не розуміє, яке це має значення, однак слухняно занотує.

— У бригаді колективістів з Ваду-Вець ланковою по технічних культурах працює Аніца Дохотару. Її дівоче прізвище Пушкашу. Це моя дружина... Пишіть: «Аніца...»

Журналіст і це записує.

— Контора бригади міститься в хаті, де колись жив Прісак. Щоправда, хата вже не та: від Прісакової зостався лише підмуток. Отже, Прісак! Тобто Йосуб Прісекару. Прісак — це прізвисько. Записали? І Прісак і

Прісекару?.. Так... Отже з Прісака й почну розповідь...

І почав.

Йосуб Прісекару, про якого я вам щойно говорив, найняв мене в Яссах. Він тоді візникував. Мав трое добрих коней, великого воза. Мешкав у стайні збіднілого візника.

У краю вже другий рік була посуха. Голод давався взнаки. Нескінченні черги, розквіт спекуляції та післявоєнна інфляція тільки-но починалася. Спекулянти гралися в піжмурки з інспекторами державного контролю, весь час перевозячи свої товари з одного місця в інше. Отож скаржитись на заробітки Йосубу не доводилось.

Я пішов наймитом до нього. Він мене годував, клав спати поряд із собою в стайні. Іноді дарував якесь дрантя, щоб я не світив грішним тілом.

Мені було тоді дев'ятнадцять років. Крім молодості, нічого більше не мав. Батька вбили на війні. Мама, брати і сестра теж загинули; село наше попало в район воєнних дій, і артилерія стерла його на порох. Наших два гектари загарбав мій двоюрідний брат, старший за мене. Земля не була записана за батьком, і братан мій сказав, що вона належить йому, а не мені. Город і розвалену хатину привласнила моя бабуся, ще й товкла мені: все одно і це б загарбав твій братик.

Я вирішив іти світ за очі... Брат раптом став дуже дбайливий до мене, навіть дістав мені довідку із штампом. Папірець той засвідчував, що «потерпілий в час війни, неповнолітній Іон Дохотару, цебто я, — якому в жовтні 1944 року сповнилось сімнадцять років, закінчив семирічну школу», і пропонував добрим людям всіляко йому допомагати, як «елементові, який може стати корисним суспільству».

За два роки, поки не стрівся з Йосубом, я на собі відчув, що значить перебиватися випадковими заробітками і блукати без притул-

¹ Резешами в Молдові називались дрібні землевласники, селяни, які ще в середні віки за свої військові подвиги одержали невеликі земельні наділи.

ку... Я жебрачив, пробував красти. Та жити жебрацьким або злодійським хлібом мені, мабуть, не судилося.

До Йосуба прийшов восени і відтоді, цілих сім місяців,— возив у Яссах товари на його возі. Та якби тоді мене спитали, хто такий мій хазяїн, а не зміг би відповісти. Знав, як його звати,— і більш нічого. Чи був він гордянином, родом з Ясс, чи, може, мав дім і сім'ю в селі. Я не мав про це найменшого уявлення. Ніколи і ні про що його не розпитував.

Мені й на думку не спадало побалакати щиро з Йосубом Прісекару. Скоріше завів би розмову з банею митрополичого собору чи купою сміття, аніж із ним. Коли б мені Йосуб сказав, що він народився у тій стайні і провів у ній все життя з своєю підводою і кіньми, я, мабуть, тільки знизав би плечима і подумав: тобі й цього досить.

Хазяїн, з свого боку, теж мною не цікавився. Лише спочатку, коли найняв, хотів був повчати мене, бурмочучи щось про страх божий, покірність, слухняність, терпіння. Робив він це наче з обов'язку, думаючи про щось інше, і, напевно, сам не вірив, що все це варте уваги.

Тоді я, боячись, щоб йому не заманулося повчати мене щодня, вирішив відбити в нього охоту до нотацій. Обірвав на півслові і висміяв.

— Ти диви,— сказав Йосуб з несподіваною для мене байдужістю.— Немає в тобі покори...

— Покори немає. Зате непокора, мабуть, є.

— Замовкни! Хазяїн тебе, халамидника, витяг з болота, а ти...

— Можеш вкинути назад, коли витяг.

— Ти знов за своє. Навіщо вкидати? Ти ж працюєш... Гм... Я так кажу тому, що бачу твою непокірність.

— Скажи слово — і ти мене більш не побачиш. Не вінчани ж.

— Не про те мова...

— А-а, не про те, тоді давай говорити про інше. Карого натерла шлея. Дьогтем помастити, чи що?

— Помасти... Є, скажімо, такі коні, що коли не попустиш віжки, ніяк не тягнуть. Різні бувають коні...

— Еге, бувають! І коні... і мули... і осли...

— Бог з ними! — байдуже закінчив Йосуб, наче не розуміючи моїх натяків.— Інший у мене клопіт!

Вайлуватий і незграбний, він, певно, вважає, що ця словесна гра криє в собі казна-яку чортівню, щось чуже й вороже, і не варто марнувати на неї часу.

Накази його я виконував сумлінно, і він згодом настільки пройнявся до мене довірою, що на цілі тижні залишав мені коней і підводу. А сам, домовившись із купцями і одержавши від них товар і гроші,— він завжди вимагав плату наперед,— ходив по місту з дому

в дім і торгував. Торгівля йшла жваво, і Йосуб радив.

Мабуть, відчуючи, що ми нічого не виграємо від ближчого знайомства, ні про що один одного не розпитували.

Безперечно, так ми жили б і далі, якби не прийшла весна, якби над містом три ночі підряд не курлюкали журавлі, і я із стогоном не прокидався од цього... Йосуб, що спав поруч, теж прокидався і зітхав. І я тоді зрозумів, що мій хазяїн такий селянин, як і я. Я не знав тоді, що не всі селяни однакові, і що зітхання бувають різні.

Побачивши на четвертий день, у понеділок, як Йосуб складає свої речі, я навіть не спитав, куди він збирається. Я розумів — куди.

Та й він не спитав мене, чи поїду з ним, знаючи напевно, що я й не подумаю відмовлятися.

2

Ми мандрували аж до п'ятниці. Перевантажений віз змушував їхати дуже повільно.

Дорога пролягла добра, м'яка. Пилюки, як ніколи на початку квітня,— на цілу п'ядь.

Поля стояли вигорілі, пустинні й похмурі. Земля — як камінь.

Води в криницях було мало — не дістанеш. Щоб напоїти коней, доводилось доточувати мотуз Йосубовим поясом. Іноді й цього не вистачало,— тоді прив'язували й віжки.

По селах люди сходились купками навколо плугів, що стали непотрібними, як небіжчик у хаті. Тільки й мови було, що про посуху. У жовтні покрало, у грудні повіяло трохи снігом, і відтоді — нічого. У того, хто все-таки зважувався виїхати в поле орати, або ламався плуг, або гинули воли.

У Яссах також відчувалась посуха, навіть з'явилися ознаки голоду. Але там текла з країв вода, діяли водорозбірні колонки, відovarів ломились купецькі склади, і тому нарікання на посуху я якось пропускав повз вуха.

Тут було зовсім інакше: чим далі ми відїздили од Ясс, я все більше відчував посуху, наче живу потвору, кігті якої чимраз міцніше впиналися мені в горло. Ставало моторошно, хотілось кликати на поміч.

Йосуб став іншою людиною.

Від понеділка до п'ятниці він не розтулив рота, показуючи мені на мигах: «Напувай», «Розпрягай!», «Нагодуй коней!», «Сивого спустай!», «Запрягай!».

Якось я не втерпів і запитав, що з ним. Йосуб сердито глянув на мене: не базікай, мовляв, не твоє діло.

На воза він сідав рідко та й то не надовго — лише коли знемагав сон. Всупереч своїй натурі,— або, принаймні, всупереч моему уявленню про його вдачу,— він невтомно йшов поперед коней. Ступав перевалюючись і похи-

туючись на своїх кривих татарських ногах, і коні, що було одвикли од нього за останні місяці, тепер, як я їх не підганяв бато́гом та віжками, слухалися тільки хазяїна. Якби Йосуб надумав кинутись з кручі, вони, напевно, скочили б за ним...

На ночівлях — чи то в селі, чи то десь у покинутій хижці, чи то в чистому полі під зоряним небом — він не заплющував очей. Коні хрупали овес, я спав, а він, заклавши руки за спину, цілу ніч ходив навколо воза. Хтозна, які думи насідали на нього: час від часу з його грудей виривалось глибоке, голосне «а-гм», наче Йосуб відкашлювався, готуючись виголосити проповідь чи страшне прокляття.

Коні — всі троє разом — переставали хрумтати і, злякано форкаючи, немов до них підкрдався вовк, повертали голови до свого дивного хазяїна. Я теж здригався і прокидався... «І я не поспішаю додому: не чекає мене там весілля, та й тебе, либонь, домівка не жде, і ти не спішиш, а оце думаєш. Чи не надумав ти, хазяїне, когось зігнати з цього світу?..»

У Яссах, коли я уважніше придивлявся до нього, мені не вдавалось помітити на його обличчі нічого, крім зажерливості й тупої похмурості. Він нагадував мені рудого барана у мого діда. Завжди голодний і ненажерливий, той баран передчасно захирів від паршів.

Обличчя у Йосуба довге, безбородє, і так пооране зморшками, що, дівлячись на нього, здається, що він спить у наморднику і надавляє собі лице. Його прямий, тонкий і гострий, наче лезо ножа, ніс, завжди дивився в землю; руді кошлаті брови нависали над маленькими вицвілими очима із затуманеним поглядом. Нижню губу, вкриту білою висипкою, він завжди збирав клубочком і підштовхував ним під самий ніс верхню губу. Краєчки рота в нього засмучено звисали по обидва боки широкого, плоского підборіддя.

Але тепер Йосуб змінився: погляд його став ясний, випнутій нижній губі вдалося остаточно перемогти верхню, і це надавало його обличчю гордого і навіть одчайдушного виразу.

«Іч, який ти! — дивувався я. — Приховувався, так свою вдачу».

Коли чужі люди у розмові з ним жалілися на посуху, він гордовито посміхався, наче вислухуючи похвалу за свої надзвичайні заслуги.

Мене дедалі більше охоплювала якась невиразна тривога. Не знаючи, звідки чекати небезпеки і як од неї захиститися, я серйозно задумувався, як би покинути Йосуба. Й до сьогодні не збагну, що мене стримувало, чому я не залишив його тоді напризволяще, а тюпав за ним далі, як і його коні. Проте вже знав, що він не був «селянином», — що Йосуб, принаймні, не такий, як я.

3

У п'ятницю, після п'ятиденної подорожі, ми наблизились до Борзи — великого села з двома церквами. Але не заїхали в нього, а звернули з шосе на вузький, вибоїстий ґрунтовий шлях — і зразу стало видно, що ним рідко їздили возами, бо торішні будяки стирчали там і тут густою щіткою.

Надвечір добились до глухого сільця, яке неначе для того й існувало, щоб у ньому губилися всі дороги світу. Тут і закінчилась наша подорож.

Власне, це було навіть не сільце, а нещасний хутірець: зо два десятки розкиданих у яру хаток. Вони стояли вікнами не на південь, а до Пруту, що блищав недалеко, кілометрів зо два від хутірця. Тинів і парканів ніде не видно. Старі дерева на левадах з чорними сучкуватими, покривленими і потрісканими стовбурами марно намагалися захистити хати своїми ріденькими кронами, що хоч пізно зазеленіли, проте вже встигли пожовкнути. Хати стояли на високих кам'яних підмурках. Тут колись жили резеші. Та це було дуже давно, коли через Прут ще не перекидали мостів, а резеші служили в короля і користувалися ласкою Сучавського двору, бо вони стерегли брід. Сільце так і називалось — Ваду-Ве́кь (Старий Брід). У ті добрі часи резеші мали власну церкву. Вона розвалилася, і уже понад триста років лише кам'яний фундамент біліє серед цвинтаря, нагадуючи вимиті дощами кістки мертв'яків. Розорив резешів, як переказують, землетрус. Він підняв брід вище рівня води, навіки перетворивши його в горбатий, кам'яний острів, навколо якого вирують бистрі води.

Втративши разом з бродом підтримку Сучави і Ясс, резеші збідніли так само швидко, як свого часу і розбагатіли. Землю в них відібрали сусідні бояри. А позови, суди та пересуди протягом чотирьох століть розорили їх вкрай. Від багатого колись села зосталось тільки сорок підмурків, а на двадцяти трьох з них — бідненькі хати, хтозна-який раз перекидані з саману, цегли-сирцю або просто з обмазаного глиною комишу, — все це аж ніяк не закривало кам'яного муру. Пожовклі, давно не білені, гнили хатки на пні і нагадували мухоморів, що примостилися на розі кам'яного фундаменту. Щоб потрапити у ці обшарпані халупи, люди, наче кури на сідало, лізли по драбинках з необтесаної акації. Частину підмурків розібрали для криниць, а решта так і стояла, відкрита всім вітрам, що навівали землю в їхні щілини та шпари. І на цій навіяній землі буйно розростались бур'яни, що-осені залишаючи на покинутому мурі сухі бурістебла.

Однак все це я побачив і збагнув значно пізніше. Я тоді знав про резешів тільки й того, чого нас вчили в школі.

Поганяючи коней слідом за Йосубом, я ду-

мав про що завгодно, тільки не про те, що мені доведеться надовго оселитись у цьому глухому хуторі. Таке й на думку не спадало.

Коли ми підїхали ближче, на високих, схожих на вали, кам'яних підмурках з'явилося кілька селян. Вони здавалися ще виснаженіші сонцем та посухою, ніж усі, кого ми зустрічали досі. Приклавши руку дашком до очей, селяни дивились на нас байдуже, навіть не збираючись підійти ближче. Два охлялих від голоду собаки, хрипко, уривцем гавкаючи, побігли було за ними та незабаром відстали.

Йосуб спокійно ступав далі, дивлячись, як і завжди, прямо поперед себе. Помітивши, що хазяїн повернув до однієї з хат (сьоєї справа), я зупинився, бо подумав, що він пішов попроситися у господарів на перепочинок. Йосуб махнув рукою, щоб і я з возом прямував за ним.

Хата, біля якої ми спинились, мала ще жалюгідніший вигляд, аніж усі інші. В ній, здавалось, ніхто не жив. Людей не було видно, лише з десяток курей порпалося на подвір'ї. Сивий голоший півник позирав на нас з висоти напіврозваленого підмурка, час від часу коротко і хрипко кукурікаючи. (Напевне, в нього був лишай).

Я зупинив коней серед двору і запитливо поглянув на Йосуба. Та йому було не до мене. Він дивився на молодичу, яка легко і швидко бігла левадою до нас. Це була стара жінка, така ж руда та довгообраза, як і Йосуб. Тільки її великі блакитні очі порушували схожість із моїм хазяїном. І все-таки не важко було здогадатись, що це брат і сестра.

— Вернувся? — прошепотіла вона, зупиняючись кроків за три од Йосуба і не знаючи, мабуть, що далі сказати чи зробити.

— Де? — суворо запитав хазяїн і кивнув у бік замкненої хати.

— Братику!.. — зойкнула жінка. — Немає твоїх, нікого немає... Давно-о-о вже немає...

— Знаю. Я за ключі. Ти замикала хату?

Збита з пантелику жінка розгублено смикала кінці хустини, зав'язуючи їх бозна-який раз.

— Ось вони...

Взявши ключі, Йосуб похмуро оглянув свою господу.

— Драбину ви спалили?

— Братику, братику, який же ти злий! Не знаю, хто взяв драбину, — простогнала сестра, дрібно тюпаючи за братом. — В лиху годину ти приїхав! Ой, в лиху!

Видно, дуже задоволений жалібним тоном сестри і тим враженням, яке він справив на неї, Йосуб круто повернувся:

— До чого тут година?

— Хіба сам не бачиш? Землю, либонь, до самої середини посуха пропала.

— А-гм! — кашлянув Йосуб голосно і так погрозливо, що аж коні злякано зафоркали.

Я теж здригнувся, а сестра, зойкнувши, роззавила навіть рота.

Однак він не обмежився цим і виголосив цілу промову:

— Цьогорічне лихо не для всякого, ось що! Хто восени хліб збере, того бог на довге життя благословить. Хліб сьогодні дорогий! Голод буде, розумієш. Повези-восени до Ясс віз хліба — матимеш віз золота! Два вози, три, скільки захочеш!.. Голод буде, Маріє, голод!

Він вимовляв: «Голод буде», витріщаючи від насолоди очі, наче говорив: «На землі буде рай! Невже не розумієш? Чого ж тобі ще треба?»

Я жажнувся. То це, десять днів тому, у Яссах, почувши курлюкання журавлів і так само, як і я, всім нутром своїм відчувши настання весни, він зітхав тільки тому, що передчував наживу. Тільки тому!

— Земля у нас, братику, наче скеля. Груддя, каміння!

— На камінні хліб треба виростити! На скелі! Коли ти справжній господар! Тільки людиною треба бути, а не...

— Перш ніж зібрати, треба посіяти...

— І сій!

— На камені?

— На камені!

— А як же, братику, сіяти? Чим?

— Кіньми! Чуєш? Цього року коня посієш — цілий табун збереш... Ех ви, бідолашні...

Жінка сторопіла і дивилась на брата, як на божевільного.

— Братику, братику...

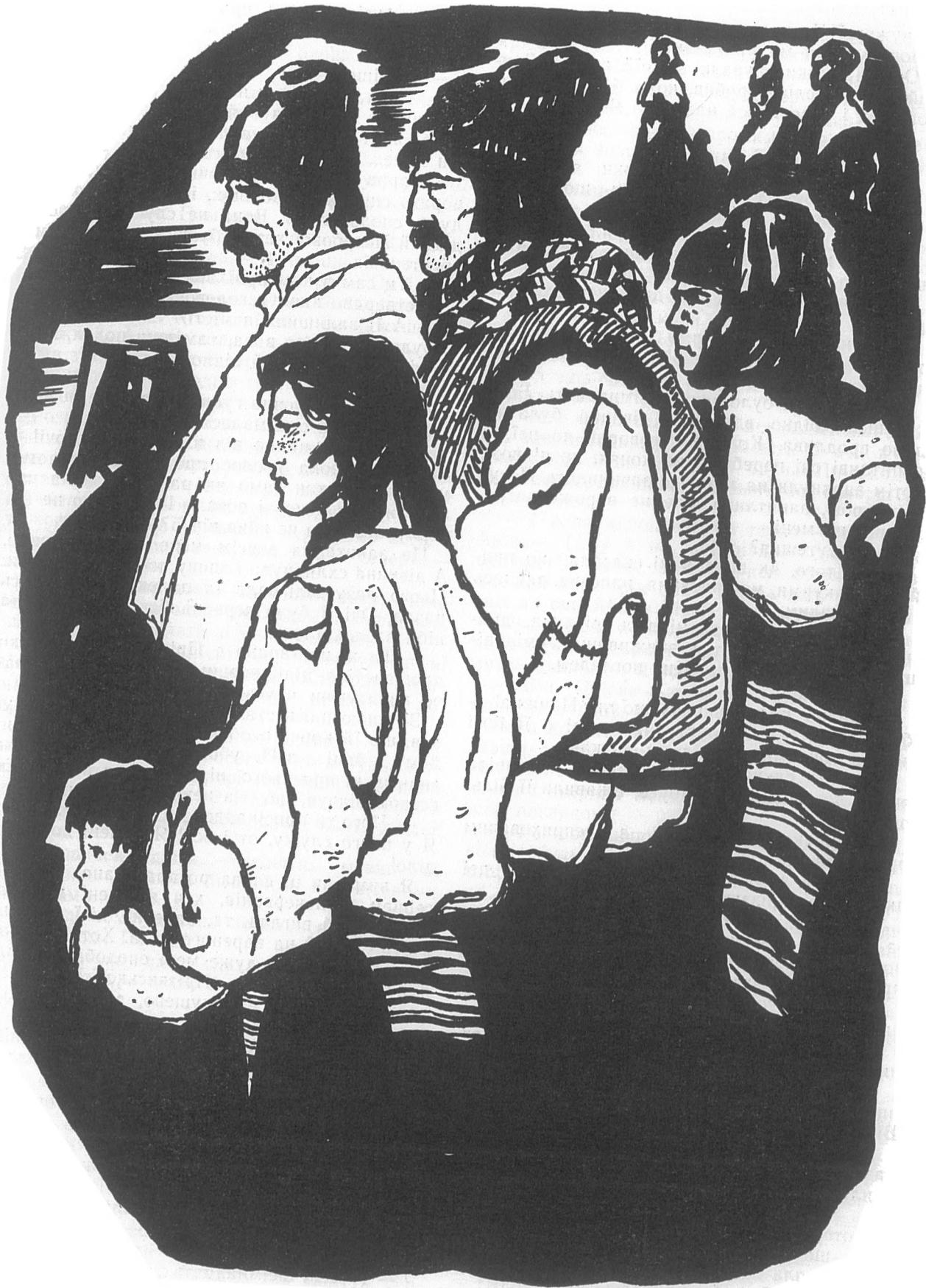
Та Йосуб уже не слухав її. Він прямував до хати.

Хата стояла на схилі. Її старий підмурок спереду виступав на півтора метра від землі, а ззаду був не вищий від звичайної призьби. Обійшовши хату, брат і сестра вилізли на мур, налякавши півня і примусивши його злетіти вниз, до курей.

Фундамент був набагато товщий од стін поставленої на нього (вірніше, на середину його) халупи, і вільна частина підмурка, наче широкий кам'яний пояс, обперізувала її. По цьому поясу Йосуб підійшов до дверей, відімкнув їх, і вступив у хату. За ним рушила й сестра.

Я розпріг коней, сперся на передок і замислився.

Виходить, ми у йосубовому дворі, у Йосуба, в якого колись були жінка і діти... Але їх більше немає... Поїхали? Куди? Пішли світ за очі? А може, їхні кості вже на цвинтарі?.. І коли сам Йосуб залишив рідне сільце? І якщо залишив, то навіщо він зараз, у посуху, повернувся? Тут його, та й мене теж, навряд чи жде якась радість. Навіщо йому взагалі наймит? Може, він справді надумав розбагатіти? У Яссах йому б це швидше вдалося... І чому, хоч він тутешній, селяни зустріли його



як чужого? Чому ніхто навіть не кивнув йому головою, коли ми приїхали?

От які думки снували в моїй голові. Звичайно, я б краще зробив, коли б зразу нишком утік і повернувся назад до Ясс...

4

Почувши легкі кроки, я стрепенувся. Розігнав думки, що обсіли мене, і встав.

Поруч, кроків за три, а може й менше, стояла дівчина. Я так припишк, що вона мене спершу не помітила.

Трошки збентежені, ми дивились одне на одного.

— Я прийшла за курми...— мовила вона і показала рукою на подвір'я.— Унадились сюди, поки нікого не було, а тепер...

На вигляд їй було років вісімнадцять. Боса, худенька, бідно вдягнена, дівчина була на диво вродлива. Коли я заговорив до неї, її допитливі очі перебігли по конях, по підводі, потім зиркнули на хату, де зачинились Йосуб з сестрою, запитливо, але не вороже затримались на мені.

— Ти тутешня?

Після того, як вона мені сказала, що прийшла за курми, моє питання, напевне, здалось їй безглуздом.

— Парижанка! — засміялась дівчина, дивлячись на коней, потім, зважившись, сміливіше, ніж досі, зміряла мене поглядом.

Я знімаю ков.

— Видно по черевичках, що ти з Парижа! — буркнув я, глумливо втупивши очі в її босі ноги з тонкими загорілими литками.

Вона не слухала мене і знову прикипіла очима до коней, які, мабуть, цікавили її більше, ніж я.

— Прісакові? — спитала з неприхованим презирством.

«Прісак» замість Прісекару звучало в неї як лайливе прізвисько.

Зрадівши, що вона не образилась на мене за паризькі черевички, я ствердно кивнув головою: так, коні Йосубові. На невідоме мені прізвисько не звернув уваги.

— Він їх купив? Прісак? — здивувалась дівчина.

— Це його коні...— сказав я, знизавши плечима.

— Ні, не його! Крадені! І віз крадений! — впевнено пробурмотіла вона, мов би до себе.— Він...

Я збагнув, що вона чомусь ненавидить мого хазяїна. Та дівчина не договорила і не відкрила, що в неї на душі, а побігла шукати курей.

Моторна й струнка, вона погнала їх на леваду, що межувала з Йосубовою (там, мабуть, стояла і її хата), а помітивши, що я не спускав з неї очей, вернулась до підводи.

— А тебе він звідки привіз? — спитала Йо-

субова сусідка, вже привітніше заглядаючи мені в очі.

— З Ясс.

— Навіщо?

— Та от, працюю в нього...— пояснив я, намагаючись говорити байдужо, навіть жартівливо, як і личить бувалій людині.— Найняв він мене... От і приїхали, виходить, разом.

Говорив я не поспішаючи, повагом, як говорить справжній чоловік, і це їй, либонь, не дуже сподобалось. Вона не спускала очей з дверей Йосубової хати і була, здається, чимсь збентежена.

— Ти сам з ним приїхав?

Я ствердно кивнув головою.

— А її залишили в місті?

Було видно, що вона, тамуючи подих, з нетерпінням чекає моєї відповіді.

— Кого «її»?

Дівчина прикусила губки і мало не розплакалась. Однак стрималась.

— Значить, пішла від нього світ за очі! — міркувала вона вголос про долю невідомої мені жінки, так само як раніше казала про походження коней і воза.— І ясно, що не повернулась... Чи не вбив він її? Га?

Це запитання зовсім мене приголомшило. А дівчина схлипнула і знову побігла за курми. Цього разу відігнала їх далеко і вернулась назад. Очі її були червоні від сліз, але вона ніби заспокоїлась.

— Ти ж не заодно з Прісаком?...— швидко прошепотіла, підійшовши близько до мене, наче випитуючи якусь важливу таємницю.

Зі мною щось сталося в цю мить: я зрозумів, що їй конче необхідно довідатись, на чиєму я боці — з Йосубом чи з нею. Нічого не знаючи ні про нього, ні про неї, я всім своїм еством відчув, що — з нею, тільки з нею.

— Чого ти присікалась до мене з Прісаком? Я у нього служу, от і все! Яке мені до нього діло!

Я вимовив ці слова роздратовано, навіть з серцем. І почервонів, хоч як мені хотілося мати інший вигляд, та, напевне, цієї хвилини я був схожий на вареного рака. Хотілося сказати їй, що вона дуже мені сподобалась, але я не знаходив слів... Прізвисько «Прісак» я показав зовсім невимушено, з ненавистю і презирством — точнісінько, як і вона.

Моя відповідь сподобалась. Я помітив, ніби й сам починаю їй подобатись. І мені здалось, що жити без неї не зможу.

— Як тебе звуть? — покwapливо заговорила дівчина.

— Іоном... Іон Дохотару.

— А мене Аніцею. Аніца Пушкашу. Скільки тобі років?

— Майже двадцять...— сказав я, але, щоб не брехати, зараз же додав: — Скоро двадцятий піде.

— А мені вісімнадцять... Я он там живу! — І Аніца показала на хату, що визирала з-по-

між дерев. Туди вона погнала своїх курей. Дім, у неї був такий же, як і Йосубів.— Не хочу, щоб Прісак мене тут бачив... Ти давно його знаєш?

— З минулого року, з жовтня, здається.

— Він тоді вже сам був?

— Сам.

Я хотів підтримати розмову, і додав:

— Адже дружина його жила тут, у селі. А в місті він був сам. Тепер, кажуть, що її тут уже немає. Померла, либонь.

— Звісно померла, якщо повісилась! — сердито пояснила Аніца.— Я перша її побачила — за курми прийшла, як зараз... Ой і кричала ж я! Її й на цвинтарі не хотіли ховати... А він, Прісак... Коли поїхав... Ти кажеш, він сам жив?... А тоді, коли він звідси поїхав, моя мама з ним утекла. З Прісаком! Як зостанешся в нього — все одно тобі розкажуть... Хоч вона не зовсім втекла — просто поїхала!

Розмовляючи, Аніца пильно стежила за мною. Я зрозумів, що вона негайно ж оголосить мені війну, якщо тільки помітить у моїй поведінці хоч тинь недовіри або глузу. Але дівчина могла цього не боятися: я встиг багатого побачити на своєму короткому віку.

— Отже, твоя мати... що з нею тепер? — спитав я напрямки.

Зиркнувши на двері Йосубової хати, Аніца ще раз зміряла мене поглядом і вирішила, очевидно, розмовляти зі мною відверто.

— І я на її місці не повернулась би! Скільки про неї тут говорили... Страшно подумати!.. І все брехні... Ти нічому не вір! Не повіриш, правда?

Я кивнув головою, що не повірю.

— Мама, якби попросила кого-небудь, могла б мені написати, вірно? По пошті будь-який лист дійшов би, еге ж? Навіть якщо жінка з свого села втекла, все одно лист дійде? Правда?

— Повинен дійти...— непевно мовив я, приховуючи свою необізнаність з поштовими порядками.

— Тоді чому ж вона не написала? Прісак не дозволив! Правда?

— А батько твій,— сказав я, бажаючи змінити розмову,— якщо йому тепер Прісак попадеться...

— Немає в мене тата. І взагалі...— Вона запнулась і глибоко зітхнула, набравши повні груди повітря, наче збиралася признатися в чомусь ганебному.— Батько мій був з Борзи. Не з резешів.

Аніца замовкла: певно, гадала, що це прикро вразить мене. Вона дуже здивувалась, побачивши, що я ставлюся до її слів байдуже. Я ж зовсім не розумів, чому мав здивуватися.

— Лише місяць пожив тут. Потім його взяли в армію. В табори, чи що... Там він і помер, через того ж таки Прісака!.. Розумієш? Прісак був сержаном... Адже ж так кажуть: сержан? Вірно? Санітарний сержан — от ким був

Прісак! Розумієш? Щоб я на цьому місці крізь землю провалилась, якщо не Прісак його вбив! Як — не знаю. Отруїв, мабуть. Доказів у мене немає — од матері чула. А коли я народилася, знаєш, що він вигадав?

— Аякже, знаю! — промимрив я, щоб не видатися їй зовсім дурним. Добре, хоч вона не почувала.

— Роздзвонив по всьому селу, нібито я «в куцах зачата!» З ним! З Прісаком!

— Фю-ю-ють! — свиснув я.— Це брехня! Зразу видно, що неправда! Він же такий потворний, на нього глянути страшно!

Вона не зрозуміла, що я мав на увазі.

— Мама моя, коли хочеш знати, з Прісаком не втекла. Поїхала його на чисту воду виводити, узнати, чому помер батько; от чого вона з ним поїхала. Я, на її місці, гадаєш, не поїхала б?

У мене серце стиснулось від однієї цієї думки, але побачивши, як палають її очі, я вирішив, що вона подалась би за Прісаком в саме пекло, вивідала б у нього все і жорстоко помстилася.

— І вона дізналася, це точно,— вела далі Аніца.— Тому й не повернулася додому: не пустив. Не знаю, що він з нею потім зробив, але хай мене грім поб'є, вона пішла від нього світ за очі. Або ж він її замордував.

Щоб у мене не залишалось ніяких сумнівів, вона легенько торкнулась моїх рук своїми теплыми долонями. Я зовсім зніяковів.

— Він, Прісак — я знаю,— він просто, як інші, не вбиває. Він...

Вона почувала якийсь рух у хаті і, не доказавши, знову кинулася за курми. Але з хати ніхто не вийшов. Аніца швиденько вернулася назад і зміряла мене сердитим, майже ворожим поглядом:

— І з тебе, якщо ти зостанешся в нього, він коли-небудь шкуру здер! Так і знай!.. А коли тобі почнуть плескати, що я Прісакова донька... що я від нього... що він маму згвалтував... що я не від законного батька народилась... ти цьому не вір! Чуєш? Не вір, не вір, не вір! А повіриш хоч от стілець,— вона показала мені кінчик потрісканого, стертого нігтика,— краще до мене ніколи не заходь! А як на вулиці чи в полі стрінемося, я од тебе одвернуся, так і знай!

Сказавши це, вона зникла між деревами і почала ганятися за курми по обійстю. Я, мало не ухкаючи од радості, що розпирала мої груди, розгублений, завмер на місці, не в силі ступнути й кроку. Потім став, мов п'яний, крутитися навколо коней. В голові вихором роїлися уривки думок. Все, що вона сказала, все, що я зрозумів, якось одразу вилетіло з пам'яті... Я б почував себе на сьомому небі, якби мене не мучила підозра, що я несосвітний дурень і що Аніца втекла не тому, що боялася Прісака, а тому, що їй надокучило зі мною розмовляти.

5 Йосуб з сестрою незабаром ви-йшов з хати. Першим показався він, несучи драбину (її, видно, ніхто не спалив, а просто сестра забула, що сама замкнула всередині), спустив од порога, зійшов на подвір'я і наказав мені занести в хату вантаж з воза.

Проте йому довелося повторити наказ двічі, поки я збагнув, чого від мене хочуть.

— Що з тобою? — гримнув хазяїн. Він не сердився на мене, а просто весь цей час у хаті сварився з сестрою. — Розкис ти, чи що?

— Тут розкиснеш... — огризнувся я, оглядаючи порожнє подвір'я. — При таких достатках скоріше висохнеш.

Замість відповіді, Йосуб випнув уперед підборіддя і, скочивши на воза, кинув мені на спину перший мішок.

Поки я носив по хиткій драбині мішки і клумки, Йосуб не переставав сваритися з сестрою.

— Не будь такий упертий, братику, — товкла вона, — піди до людей, поговори...

Йй хотілося, щоб він обійшов хутір.

— ...А то ніхто не переступить порога твоєї хати. Як ти житимеш?

Я брав мішки на плечі... носив їх... скидав... Одним вухом прислухаючись до розмови брата з сестрою, я зрозумів, що земляки зустріли Йосуба холодно, бо вважали його вбивцею і негідником. Сестра його Марія надіялася, що він зайде до кожного, погмонить, і люди простять йому, і все буде, як колись... Та він і слухати про це не хоче.

— От повернеться Замфір, хоча б до нього піди, братику, порадитись, — не вгавала Марія. — Як-не-як, шурик він тобі... А до його слів у селі прислухаються...

— Хай він до мене прийде, — скипів Йосуб, якому тільки від однієї згадки про шурика в очах потемніло. — Хай він прийде! Він перший нехай завітає, а за ним і всі прибіжать! Йому ж буде краще, коли село слідом за ним до мене прийде, а не саме без нього! Адже ж прийти він до мене все одно, рано чи пізно, прийде! — погрозово додав мій хазяїн. — А не прийде, — розпалювався він дедалі більше, — знаєш, що я з ним зроблю? Дивись! Бачила? Та як на те пішло, я і братом твоїм називатися не хочу. Село, кажеш?.. А-гм!

Коні знову злякано зафоркали. Не припиняючи розмови, Йосуб виліз на підводу, розсунув плечем купу мішків і витягнув з-під них одну за одною чотири широкі каністри від бензину. Коли він їх засунув туди, я не знав: у Яссах у стайні їх не було. Іржа та облізла місцями фарба, свідчили, що каністри на якийсь час заривали в землю. Це були німецькі військові каністри, в яких хтось вирізав один бік, замінивши його бляшаними дверцятами, замкнутими спеціально придобреним замком. Йосуб сердито скинув три на землю,

а четверту, відімкнувши дверцята, підсунув сестрі аж під самий ніс. Каністра була доверху набита паперовими грішми — кредитками вартістю в тисячу, дві тисячі і п'ять тисяч леїв. Рожевих і голубих, їх було так щільно напхано, що, як не трусив Йосуб каністру, тримаючи її дверцятами вниз, жодної банкноти не випало.

— Бачила?! — ревів він, втішаючись справленим на сестру враженням. — Захочу, все село за ці гроші куплю і спалю, від краю й до краю! А твого Замфіра, якщо він дурня корчитиме, на порох зітру і тобі за нього заплачу, скільки він з усіма тельбухами вартий! Чула? Так їм усім і перекажи! І йому теж!

Я слухав і дивом дивувався. До того я не знав і не розумів, що, власне, означає: бути при грошах. Зате я добре знав, що значить — бути без грошей; отже я міг собі уявляти, хоча й не зовсім виразно, що означає — бути при грошах. У яських купців та перекупок мені, певна річ, доводилось бачити туго набиті грішми гаманці: на все я нагледівся під час інфляції. Та на кредитки я дивився байдуже. Чи гроші, чи сміття — мені було однаково. І тепер я ніяк не міг збагнути, чому Йосуб так вихвалявся перед сестрою своїми каністрами.

На вулиці з'явилася жінка, що гнала перед собою теля. Вона ступала гордо, задерши вгору носа, але, вдаючи, що поправляє хустку, скоса поглядала в наш бік. Чим ближче вона підходила, тим більше проймалася всім, що відбувалося тут, її кроки почали раз-у-раз уповільнюватися: здавалось, вона от-от зупиниться і зомліє.

Марія, що й досі зачудовано дивилася на Йосубові гроші, побачила сусідку, заступила каністру, мимоволі намагаючись сховати її від чужих очей. Даремно! Йосуб кричав і, щоб його добре бачили з вулиці, навмисне розмахував каністрою над головою.

— Нехай собі дивляться! Нехай усі знають! — гукав він ще голосніше. — Хай дивуються, роти роззявляють!

Засоромившись чи просто злякавшись, молодиця прожогом помчала вниз вулицею, горлаючи бозна-що на своє теля, аби воно скоріше бігло.

— Нажився дурничкою! — байдуже і навіть трохи згорда кинув я.

У Марії од страху дрижало підборіддя.

Мені не стільки хотілося пояснити Марії походження грошей, скільки збити хоч трохи пихи Йосубові.

— Спекулював! Та й візникування давало йому чималі прибутки... віз... коні. Я...

Нічого не розуміючи, Марія повернула до мене змучене лице, потім ще збентеженіше переводила погляд з відкритої каністри в братовій руці на ті три, що стояли біля її ніг.

Бідолашна ніяк не могла збагнути мого пояснення. Та й робив я це не до ладу, бо ж не

розумів того, що, очевидно, прекрасно було відоме Йосубові — що сестра його, та й усі в селі зовсім не знали, як низько впала за останні десять років вартість грошових знаків.

— Божевільна! — галасував Йосуб, показуючи рукою на хату і маючи на увазі дружину. — Якщо повісилась, то тільки через свою дурість. Нині панею була бі.. І та, — він махнув у бік Аніціної хати, — хоча я її й покинув, панею стала! До кінця свого віку панею буде. А не буде, значить, це не для неї! Або я не схочу!.. А Ніку, Мітру, Келіна, — кричав далі він, знову показуючи на свій дім і, очевидно, називаючи дітей, — повтікали, так нехай і вернутися зуміють. Прошу їх — на готове повернутися. До моїх достатків! Глянь-но! Тільки б я їх простив!.. Та я, може, їх і не прошу!.. Можливо, я цього («цим» був я) всиновлю! Йому все добро залишу!

Він знесилився од крику.

— Ніхто в нашій сім'ї, — промовив мій хазяїн уже спокійніше, майже ласкаво, — ні живі ні мертві, за все своє життя стільки не накладали грошей, скільки я, твій брат, за два роки зібрав.

Йосуб, мені здається, не розігрував перед нею комедії. Або, принаймні, більше не розігрував. Він сам задивився на свої каністри очима сестри! В його словах відчувалась така самовпевненість! І я мимоволі спитав себе: що ж, врешті-решт, зможе купити за свої гроші Йосуб? Але, оскільки моя уява нічого певного не підказувала, я стиха вилаявся і глибоко задумався.

— Братику, братику, — стогнала Марія, не знаючи, що сказати, — неодмінно піди до Замфіра, тільки-но він повернеться. Ви ж родичі, а його все село поважає. Він тобі порадить, як зробити краще, якщо...

Її слова викликали новий вибух гніву:

— До Замфіра?! Та твій Замфір цуциком до мене лашитись буде, лиш кивну йому! Підшовши мені лизатиме твій Замфір! Свої поради хай собі залишить! Нехай ними подавиться!.. Ще не знаю, чи схочу я його покликати. Може, й не захочу!.. Йди, скажи йому, напиши, щоб він загодя знав: може передумаю, не покличу! А тепер йди собі геть! Чуєш? Йди, віддай йому, своєму Замфірові, ось це! Від мене, скажи! Ще захоче — нехай приходить! Тільки спершу хай до мене підлащиться!

І він тицьнув їй в руку кілька банкнот по тисячі леїв.

Марія позадкувала, сховала гроші за пазуху і, зовсім розгубившись, кинулась навтіки.

Йосуб, здавалось, тієї ж миті забув про її існування. Він замкнув каністру з грішми, засунув її під драбину, поклав зверху ще три і підійшов до мене.

— Ніж у тебе є?

Я не зрозумів його. Аніца, глухе, забуте всіма сільце, сам Йосуб, про котрого я не знав що й подумати, ці гроші, яких здавалось за-

надто багато, щоб вони нічого не були варті, і в той же час занадто мало, щоб вони, дійсно, мали вагу, — все перемішалось в моїй голові...

Він намацав у моїй кишені ножа, вийняв його, сховав до себе і кивком голови звелів узяти мішок.

Коли я скінчив носити, посутеніло. Кукурудза і пшениця; кукурудзяна і пшенична мукка; штук сорок черствих хлібин, ящик яєць, діжка бринзи, мішок з сірниками — частина в коробках, решта розсипані; сіль грудками і товчена; п'ять лемешів, вісім передплужників і одна полиця; ящики, вміст яких зостався мені невідомим.

Каністр, крім тих чотирьох, більше не було.

В хаті була тільки одна кімната. Двері відчинялись просто надвір. Віконечко, як долоня. Стелі ніколи й не було. Тонка балка над піччю згнила і переламалась, не витримавши ваги комишевої покрівлі. Тому дощі не лише змили з печі глину, але й розмили цеглу. Піднявши голову, можна було крізь стелю милуватися зірками.

Крім того добра, що привіз Йосуб з Ясс, в кімнаті майже нічого не було. Стояло довге ліжко на козлах, трухлява скриня (коли я спробував зрушити її з місця, вона розвалилася у моїх руках), казанок, глиняні миски, дерев'яні ложки... Був ще заіржавілий плуг; його Йосуб зразу ж виніс на подвір'я і взявся лагодити при тьмяному світлі ліхтаря, почепленого під возом.

Я, нічого не питаючи, мовчки допомагав йому. Час від часу я поглядав у бік Аніціної хати, сподіваючись побачити крізь дерева світло в її вікнах. Але марно: в жодній хаті не світилося.

Вже десь опівночі Йосуб кинув, нарешті, свого плуга. Ми увійшли до хати: він дав мені шматок хліба, цибулину, солі і показав, де лягти.

— Я краще надворі спатиму.

— І тут все одно, що надворі, — буркнув він, показавши рукою на діряву покрівлю, крізь яку виднілося небо. Потім вийшов, гримнув дверима і замкнув їх ззовні. — Вранці випущу! — почувся знадвору його голос.

Мені було байдуже; якби я захотів, я міг вилізти надвір через діру в покрівлі.

Йосуб сів на порозі: мабуть, думав, що я почну лаятись, вимагатиму пояснень.

— Щодо усиновлення, — крикнув я, нічого не питаючи, — ти це для чортових діток прибережи!

І навмисне голосно зареготав.

Хазяїн ще трошки почекав, потім, переконавшись, що я не збираюсь розпитувати його, чого він мене замкнув, стиха відкашлявся — «а-гм» — і зійшов на подвір'я. На його кашель десь далеко озвались собаки.

Я розкинувся, як був, горілиць на ліжку, жував хліб і крізь діру дивився, як блимають

зірки. Уявив собі, що розмовляю з Аніцею, але вже не так, як уперше, а ніби байдуже і лукаво, як годиться парубкові. А вона нібито весь час сміялась, показуючи свої маленькі білі зубки (сміялась вона, певна річ, з Йосуба).

Тим часом справжній Йосуб ще якийсь час покрутився у дворі, потім загасив ліхтар і почав у темряві гриміти своїми каністрами.

«А цей все свої гроші висиджує,— у думках розказував я Аніці.— На грошах спить і,— чуєш? — каністри його не всі повні... Одна, здається, порожня. Ну й шельма ж оцей Прісак! Хочеш знати, чому він мене тут замкнув? Боїться — от чому!»

Йосуб, виявляється, зовсім не збирався спати. Почулося кінське форкання, потім хтось вийкнув і зацокали копита.

Я кинувся до вікна. Біля воза стояло тільки двоє коней. Отже, Йосуб кудись помчав. «Чого він мене замкнув?.. — стривожився я.— Кидає на подвір'ї купу грошей, замикає мене, сам десь їде, а завтра, гляди, казатиме, що я злодій! Скаже, що я забрав гроші і замість них напхав газет... Саме так і запевнятиме: що я, а не він, наклав у каністри газет...»

Я кинувся до дверей. Вони були незамкнені: Йосуб лише вдав, що замкнув мене.

Каністр ніде не було.

«Забрав їх з собою! — вирішив я.— Так от навіщо ти мене замикав: я не повинен був знати, куди ти їх повіз... А повіз ти їх, напевно, для того, щоб де-небудь закопати, егеж? Подумаєш — велике діло, твої гроші! А ніж,— я згадав про ніж,— ти, мабуть, забрав у мене, бо боявся, щоб я тебе не зарізав і не пограбував. Чи не так?»

Думка, що Йосуб в глибині душі все-таки побоюється мене, якимсь чином розвіювала мій страх перед хазяїном.

Взявши свою ряднину, я ліг на возі. Зійшов місяць, і мені почало здаватися, що, коли напружую зір, я бачу за деревами хатку Аніци. Насправді я її не бачив, але це не мало значення.

Вранці мене розбудив Йосуб.

На сході вже благословлялося на світ.

Хазяїн не спитав мене, чому я не послухався його і не спав у хаті. Я також не цікавився, що він зробив з каністрами, Ми обидва відчували, що розпитувати не варто.

Він наказав мені кинути на підводу чотири мішки, покласти у ящик десять хлібин, кілька яєць, які Йосуб вже встиг зварити, дрібку солі, кирку...

«В місто він зібрався, чи що?» — міркував, я, намагаючись розгадати наміри Йосуба.

Я не повірив, що ми їдемо орати, навіть тоді, коли він клав на воза плуг.

Цього разу правив кіньми хазяїн, а не я.

Незабаром ми зупинилися біля криниці.

Ще не зовсім розвиднілося, легенькі хмаринки ледве починали червоніти на сході.

Коло криниці стояла дівчина в самій сорочці. До води далеко, мотузок короткий, і в дівчини, коли вона нахилилася, литки заголювалися аж по коліна. Вітер весь час шарпав сорочку, чітко обрисовуючи стрункий стан дівчини.

Йосуб і я дивилися на неї — кожен думав про своє.

Випроставшись і підвівши голову, вона злякано здригнулась — ніби побачила привид.

Це була Аніца.

Я посміхнувся їй, але вона навіть не помітила мене: її погляд прикипів до Йосуба, а той, скочивши з воза, наближався до дівчини, тримаючи під пахвою батіг, а в руці відро.

— Чия ти? — запитав він, переймаючи її, як це роблять парубки.

Сторопівши, злякана Аніца дивилась на нього, мов на якогось страшного звіра.

— Чия, питаю? — повторив Йосуб і нахабно простягнув до дівочих грудей руку.— А цицьки коли встигли в тебе вирости, га? Я щось не пригадую, щоб вони були...

Мене мов вітром здуло з воза. Руки мої тискали орчик.

Аніца вчасно відскочила, і Йосуб, не діставши її рукою, задовольнився тим, що встромив пужално їй в пазуху і сильно шарпнув його вбік. Але сорочка не розірвалася. На якусь мить показалися теплі, тремтливі груди дівчини. У ту ж мить я почув тріск: Аніца однією рукою переломила пужално надвое і кинула відламаний кінець Йосубу в лице. Коли той, сміючись, підняв для захисту руки, вона вилила на нього відро.

— Чия ти, навіжена? Стривай, я тобі задам... — процідив Йосуб, задкуючи і стрибаючи то на одній, то на другій нозі, щоб обтрусити з штанів воду.

Притримуючи рукою комір сорочки, а другою погрозово розмахуючи порожнім відром, Аніца стежила за ним, зціпивши зуби, і, здавалось, навіть не дихала.

— Чия, ти, питаю, дівко? Чуєш?

З правого боку, на грубому полотні, проступила кров: батіг був прикручений до пужална залізним дротом, кінець якого, мабуть, і подряпав дівчині груди.

— Чия ти, плюгавко? — знову спробував він наблизитись до неї і простяг руку.— Та ти не ховай, все одно, я туди коли-небудь доберуся, не турбуйся.

Я стояв ззаду, готовий щомиті схопити його або вдарити. Він відчув небезпеку і швидко обернувся:

— А тобі чого?

Я, звичайно, стукнув би його орчиком по голові, коли б не почув шепоту Аніци:

— Не треба...

Впевнена, що я почую її і послухаюсь, вона, не звертаючи більше на мене уваги, заговорила до Йосуба.

— А з Севастіцею ти що зробив, Прісак?

Голос її тремтів, але не від страху, а од люті.

— Ти ще Прісаком мене будеш обзивати?! — обурився Йосуб, вдаючи, ніби недочув про Севастіцу. — Гаразд, обзивай, — пробурчав він. Вирішивши, що мене вже нічого боятися, він не переставав тупцювати навколо неї. — Все одно ти коли-небудь потрапиш мені до лап!..

— Де Севастіца, Прісак? — повторила Аніца. — Я її донька. Що ти з мамою заподіяв, Прісак?

— О-он воно що!

— Так, Прісак!.. Ти гадаєш, мені мама не написала? Написала! Про все! Я листа поштою отримала!

Тінь промайнула по виду Йосуба, і Аніца, все прочитавши на його лиці, неквапно попрямувала до хати; але, ступивши кілька кроків, зупинилась і круто обернулась до Прісака.

— Не отримувала я ніякого листа... А ти сам себе виказав! — І додала, звертаючись до мене: — А з тебе, дурня, Прісак також коли-небудь шкуру здере!

— Сука! — процідив крізь зуби Йосуб.

Я кинувся до дівчини:

— Аніцо...

— Що?

— Аніцо...

— Здере з тебе шкуру Прісак, так і знай! Шкода тебе, дурня!

— Аніцо, я ж... Тільки через тебе працюю в нього. Якби не ти... — Більше я не наважився їй сказати, і запитав, показуючи на цяточку крові, що червоніла на сорочці:

— Дуже він тебе подряпав?

Вона байдуже хитнула головою, — не варто, мовляв, про це говорити, — глянула мені у вічі та й пішла.

Йосуб сів на цямриння, роззувся і вилив з черевиків воду.

— Поклади-но орчик на місце! — крикнув, коли я підійшов. — Коней напоїмо пізніше... Батіг підніми — пужално потім виріжемо...

Вже добре розвиднілося, коли ми, нарешті, виїхали з села.

Ми сиділи поруч на передку і мовчали, відчуваючи гостру взаємну неприязнь. І чим більше я думав, то більше не розумів, що мала на увазі Аніца, байдуже кивнувши: чи подряпину, чи, може, те, що я не йду від Йосуба через неї.

6

Земля в Йосуба була кілометрів зо три від села. Мав він гектарів чотири, а може й менше. Половина в долині — тут скраю стояла криниця; решта — на пологому схилі. Два гектари він одержав, як про це пізніше я довідався, після аграрної реформи; решта була спадковою, «резешівською».

У полі, куди оком не кинь, нікого, крім нас

двох, не видно. Земля гола і суха, як бетон. Лиш де-не-де, мов павуки, по ній розлізлися засохлі реп'яхи. Та ще навколо криниці стирчало кілька кущів кропиви.

Хазяїн кивнув мені перепрягти коней від воза до плуга, а я все ще не вірив, що ми будемо орати.

— Орати? Так я й повірив!

— Ти, — сказав Йосуб, — коней поганяти-меш, тобі легше буде...

Вилай він мене, я не звернув би уваги. Але в його ласкавому тоні відчувалось приховане глузування, і це сколихнуло в мені давно стримуване обурення:

— Чого ж ти в Яссах не zostався? Орав би собі асфальт на площі проти святого Спиридонія. І на дорогу не витрачався б...

— Ти коней поганяй, — вперто повторив Йосуб, обстругуючи нове пужално, — так воно легше.

— Де це видано, щоб каміння орати?

— Не каміння, а моє поле.

— Ти бачив, щоб таку землю, як твоя, орали?

— Може, й не бачив — тепер побачу.

— Купець оре, кучер сіє, котик на дудочці грає... Боронь боже!

— Я не кучер, не мужик, не купець: я рещ. Це ти з мужиками жив, циган циганом... Поганяй коней, кажу тобі, а коли боїшся, іди під три чорти...

— Боюся?!

Я вилаявся і взявся за чепіги.

— Бач, спішишь, як молода в ліжку! — глузливо мовив Йосуб.

Не сказавши більше й слова, він взяв кирку розрив землю, щоб можна було запустити плуг, і ми почали орати. Це було щось схоже на рукопашний бій, в якому один із противників неминуче мав загинути.

Очманілі од безперервних ударів та наших сердитих вигуків, коні, вигнувши хребти коромислом, більше смикали, аніж тягли, марно сподіваючись звільнитися од цих мук.

Навалившись усім тілом на залізні чепіги (звідки тільки бралась у мене сила), я відчував усіма суглобами, від кисті до плеча, як п'ятка плуга ударяла об дно борозни — наче молот об ковадло. Підпірка хиталась, шосили намагаючись вирвати чепіги в мене з рук (і я дивувався, що це їй не вдається)... Надривно гудів передплужник, наче дримба на похороні. Леміш підспівував йому тоненьким, уривано-сумовитим голоском, що раз у раз заглушався буханнями брил землі, які він рвав, бо не міг розрізати... Байдуже й покійрно, мов кістки старого, поставленого до непосильної праці, скрипів гряділь... Полиця, не одержуючи м'якої землі і не маючи, що перевертати, деренчала, мов бляшанка, на яку сиплять каміння або шріт. Вона задовольнялась тим, що відкидала вбік великі брили, а решта — дрібна земля і порох — залітали мені в ніс і рот. На



зубах скрипіло, і я щохвилини мусив плюватися.

Скоро порвалися посторонки — їх довелося лагодити. Потім зламався передплужник — і його замінили. Затупився леміш — треба було гострити, а коли він зовсім вищербився — також замінили іншим... Коні час від часу падали на коліна, і доводилось припиняти роботу, щоб вони трошки перепочили. А коли і я знемігся, мене змінив Йосуб...

Те, що ми робили, не можна було назвати роботою. Це було щось дике і ні на що не схоже — чисте безумство.

До полудня голова в мене горіла як у вогні.

Ми сіли попоїсти. Я дивився, як у Йосуба трусяться руки, коли він ніс до рота хліб, і тишився: «Нічого, ти здохнеш першим, а не я!» А він бачив, як у мене трусяться руки, як тремтять ноги в коней, і спокійно жував.

Орали до пізнього вечора: з люттю, але без пуття.

Ночували в полі. Я — на возі. Коні, не прив'язані, не спутані, стояли нерухомо, посхиливши голови. Один потихеньку хрупав жменю кукурудзи; в решти навіть на це не вистачало сил.

Йосуб подався в село.

Прокинувшись вранці, я побачив його поруч себе. Він приніс дві довбні із свіжої акації, з нарізами, і навіть випробував їх. Дрюки він вирубав для того, щоб розбивати залишені плугом брили. Крім дрюків, Йосуб приніс мамалиги й часнику...

Безумство тривало весь другий день, третій, четвертий...

Я поступово забув про все на світі — навіть про Йосуба. Забув і він про мене. Ми працювали, падали од втоми, вставали, засинали, прокидалися — і все це, не дивлячись один на одного. А якщо й дивилися, то не помічали. Що він тоді мав на мислі — не знаю. Для мене все було зрозумілим: переді мною лежало поле, яке я повинен, хоч здохни, зорати. Навіщо? Я не ставив собі цього питання. Це було чистісіньке божевілля. Але з моєї точки зору це було моє божевілля. Вже не Йосубове, а моє. З кожною новою борозною я наче мстився за щось або за когось, однак, якщо б мене спитали, за кого чи що, не зміг би відповісти.

Йосуб, можливо, й зміг би пояснити, нащо ми орали. В нього тоді було ще багато сили і впертості, збираних день за днем, рік за роком... Для того, щоб приїхати сюди, в своє село, з трьома хорошими кіньми і взятися за оранку. Йосуб Прісекару довів дружину до самогубства, а дітей — до втечі з дому. Кинув — невідомо за яких обставин — жінку, ту, що вважав своєю любовницею. Прожив два роки, шодень насилком калічачи себе, терплячи всілякі знєгоди... Він з такою небезпечною, близькою до божевілля впертістю готувався до цієї сівби, що, коли б уже й захотів, — не міг

зупинитися на півдорозі. До цих пір Йосубу настільки щастило в усіх його починаннях, що йому просто не спадало на думку, що можлива невдача, бо другий рік посухи може зірвати, ось тепер, коли він близько до мети, всі його плани. Навпаки: він, мені здається, був певен, що посуха, яка в Яссах допомогла йому набити свої каністри грішми, і тут, кінець кінцем, якимось чином допоможе йому опинитися попереду інших.

В полі почали з'являтися купки селян. Люди приходили з хутора дивитися на нашу оранку і не вірили своїм очам. Зупинившись віддалік, віталися з нами і мовчки спостерігали, як ми працюємо. Їм і хотілось би поговорити з нами, та нам було не до розмов.

Без них, без їхніх здивованих поглядів, я, можливо, не зрозумів би тоді, що це безумство не було таке вже й безпросвітне.

За тиждень ми зорали все поле, розбили дрюками брили, вкрились чиряками, оббілували й закопали одного коня... Нарешті я збагнув, що мав на увазі Йосуб, коли кричав своїй сестрі, що «сіятиме коней».

На початку наступного тижня ми перейшли на поле нашого сусіда справа, воно мало гектарів зо два. Йосуб, як я довідався пізніше, заорендував у нього землю, сторгувавшись з ним якимось уночі (я спав, коли він їздив у село, і нічого не помітив).

Ниву другого сусіди — зліва (заореновану Йосубом тієї ж ночі) — нам вдалось виорати лиш наполовину, а може, й менше: загинув другий кінь.

Останній, з глибокими, майже до кісток, ранами від шлеї, ледве дихав і все кашляв. Йосуб всунув мені в руку повід — кінь був в упряжі — і, махнувши в бік криниці, коротко наказав:

— Іди, скажи, щоб нам позичили сівалку.

Мене гойдало на вітрі. В голові було порожньо — жодної думки. Я побачив, як з цямрин колодязя піднялась якась постать (їй досі не знаю, хто це був) і пішов за нею, ведучи коня на повіді, — за сівалкою.

Взяв я її... і привіз... і це здавалось мені цілком природним. Здавалось природним, що ті ж самі люди, які зустріли Йосуба, як чужинця та відомого злочинця, тепер готові позичити йому не лише сівалку, а й останню сорочку.

Багато змін сталося за цих кілька днів у Ваду-Веж!

Мало не весь хутір перебрався на наші межі. В Яссах мені довелося одного разу спостерігати щось подібне до цього: п'яленький вантажник вирішив зіпхнути просто з платформи у вагон складені штабелем мішки — їх було не менше двохсот. Небезпечно і досить безглузда витівка! Коли вантажникам обридло переконувати свого товариша, вони дали йому спокій, обступили цей штабель і, затамувавши подих, дивилися, як він з цим упорається. Це

не було жорстокістю: вантажникам, очевидно, подобалось, що один з них, нехтуючи небезпекою і без жодного примусу, взявся за таку справу. Вони пишалися ним. І якби герою, що вперся в небезпечний штабель, заманулося чогось цієї миті,— все, що завгодно,— кожний би з них із шкури виліз, аби задовольнити його бажання.

Резеші стояли довкола криниці, точнісінько як вантажники навколо того штабеля. Вони сумнівались, що з нашої безглуздої витівки щось вийде, жаліли загинувших коней, і одночасно пишалися своїм земляком... Будь-яка його вимога була б сприйнята в ці дні, як наказ, що підлягає негайному виконанню. Вони навіть вважали за честь для себе розмовляти з Йосубом.

В мені ніла кожна кісточка. Чиряки безмірно збільшували страждання, але коли я йшов до колодязя, то старався триматись рівно і не хитатися. І це мені вдавалось.

Якось я здибався віч-на-віч з Аніцею.

— Коли скінчимо... я до тебе прийду...— сказав я.— Так і знай... прийду!

— Приходь! — з ледве відчутним зітханням прошепотіла вона.

— А на Йосуба... мені... так і знай... плювати!

— Знаю, кинь...

— Не кину я... нічого не кину. Не через нього, Аніцо, через землю!

— Гаразд. Знаю.

Пізніше Аніца розповіла мені, що вона ні разу, поки ми орали, не приходила до криниці і лише дивилась на нас здалеку. Виходить, все це мені привиділось... Слово «кинь» теж моє— не її. Вона не могла говорити моїми словами. Можливо, я помилився, це була не Аніца, а хтось інший. У мене шуміло в голові, боліли кості, боліли суглоби... Мені безупинно марились усяка нісенітниця.

Сіяти кукурудзу ми закінчили під сапи. Наш третій і останній кінь вже зовсім не був придатний. Охлялий і немичний, немов дивуючись, як мало від нього зосталось, він лежав під вербою, на якій сонце й вітри сушили шкури його нещасних товаришів.

Настав, здається, травень.

Не знаю, коли зник Йосуб, коли розбрелись по хатах резеші, не знаю навіть, хто і коли звелів мені робити те, що я потім робив. Я сам ходив уздовж і впоперек Йосубового поля, лякаючи тріскачкою галок. Почував себе героєм, був сумний і нічого не бажав.

— Приходь у село, я тобі сорочку виперу! — почув я зовсім близько голос Аніци.

Тепер це була справді вона.

Я кивнув — мовляв, зрозумів — і продовжував крутити тріскачку.

— Шкуру з тебе Прісак, я бачу, ще не здер, хоча й недалеко до цього!

Я знову кивнув, проковтнув слину і пішов

далі з своєю тріскачкою. Я чув голос Аніци, розумів, що вона говорить, але мені здавалося, що все це відбувається десь далеко.

— Правда, що Йосуб скарб знайшов?

Не перестаючи крутити тріскачку, я знову обмежився легеньким рухом голови.

— Нічого він не знайшов. Украв де-небудь! Нехай мене грім поб'є, якщо не вкрав! Прісак...

Прісак... Прісак... В моїй голові, і одночасно мов і не в моїй голові, а десь в іншому місці, невідомо де, виникли забуті слова і думки... Рука безсило опустилась, тріскачка замовкла і впала на землю.

— Прісак?! — промимрив я.— Прісак? Який скарб?

Лиш в цю мить я по-справжньому пізнав Аніцу і посміхнувся до неї, дивуючись, чого вона так дивно на мене глядить і ламає собі руки.

Потім заплющив очі і, стоячи, почав засинати — перш ніж упасти на землю.

Плачучи, задихаючись, гукаючи на допомогу, Аніца схилилася наді мною і повернула мене горілиць. Я поволі засинав, почувуючи себе, як немовля по купелі, і з насолодою відчувуючи близькість Аніци. Мені подобалось, що вона метушиться коло мене, бігає кудись і зараз же повертається, про щось запитує, торгає за плече... Потім знову біжить, кличе на допомогу і назад вертається, то плаче і ламає тонкі руки, то пестить мене або трусить...

Я опритомнів лише другого дня, в Аніциній хаті.

— Ти,— сказала вона,— залишайся тут, як не боїшся Йосуба.

— Йосуба?! А хіба ти його боїшся?

— Коли не зостанешся, можливо, й боятимусь... Залишишся, га?

Я заохався в неї по самі вуха і не треба було ніяких прохань. Як мені не зостатися!

Йосуб, певна річ, відразу про це довідався.

— На непочату любку зазіхнув, га? — гукнув він, побачивши мене.— Добре з нею спати? Розкажи, щоб я загодя знав...

Більше самих слів розсердила мене його бридка посмішка. Він помітив це і, не давши мені опам'ятатися, заговорив про інше.

— Іди, напій коня... та гляди, аби не зразу пив,— гарячий. А то...

Він не договорив і пішов, бурмочучи щось собі під ніс. І я вже не був такий певний, як хвилину тому, що мені вдалося прочитати в його погляді заздрість і ненависть.

Протягом кількох днів я стежив за ним, але нічого особливого не помітив.

Аніці я нічого не розповів.

Завдяки їй я почав ближче знайомитися з жителями Ваду-Веку, а поведінка Йосуба ставала мені до деякої міри зрозуміліша.

Так, принаймні, мені тоді здавалось...

Ваду-Ве́кь свято берегло пам'ять про три знатні роди, про три «старовинні дерева»: Луп, Могош і Тунсу. Чоловічі лінії цих резешів, засновників сільця, давно вимерли. Віти «древ» не відображалися в записях громадянського стану, і самі нинішні мешканці Ваду-Ве́кь не завжди в них розбирались. Проте, за давнім звичаєм, хоча вже не було в цьому ніякого смислу, вони досі морочили один одного родоводами. В давнину, коли резеші були багаті, залишали своїм дітям великі маєтності і справляли весілля з князівською пишнотою, як і належить нащадкам давніх династій, «древа» мали, безумовно, практичне значення. Тепер же належність до знатного роду Тунсу, Могош або Луп була тільки перешкодою у стосунках з людьми, які не могли похвалитися такими предками,— тобто з усією округою.

Жили вони відмежовано. Все, що не було Ваду-Ве́кь, вважалось «холопами» і «циганами», особливо сусіднє село Борза.

Діти резешів всмоктували з молоком матері гордовиту свідомість своєї докорінної відміни од «кріпосних циган», од «борзаків». Підрастаючи, хлопці починали пасти худобу і неминуче зустрічалися на пасовищі з нащадками «циган» із Борзи. Ті теж не залишалися в боргу і, в свою чергу, обзивали їх «циганами». Це й було причиною частих бійок. І якщо дорослі «борзаки» не дуже звертали увагу на такі сутички, то у Ваду-Ве́кь потомки Тунсу, Лупа і Могоша хапались за вила, дрюччя та обтіски і, хто верхи, хто пішки, виходили старі й малі, як на татарів, по-справжньому розпалившись і горлаючи: «Готар перейшли! На готар!» Вони й знати не хотіли, що між Борзою і Ваду-Ве́кь ніякої межі не існувало, бо хутір був офіційно приписаний до села. Жителі Борзи вважали, що їхні неспокійні сусіди «не сповна розуму», і застерігали своїх дітей од «навіжених». Внаслідок цього у Борзі і Ваду-Ве́кь люди звикли уникати одне одного. Селяни з Ваду-Ве́кь навіть не брали участі у виборах сільського старости. На громадські роботи вони не ходили: «Що ми, кріпаки?» Йшли з сільця лише парубки — відбувати військову службу. Йосуб Прісекару та його шурин Замфір, чоловік Марії, були, мабуть, першими з часів заснування Ваду-Ве́кь, хто покинув рідне село, шукаючи щастя серед «холопів», замість того, щоб сидіти вдома і «очікувати кращих часів», як це робили споконвіку всі достойні нащадки Могоша, Тунсу і Лупа.

Земельна реформа застала Ваду-Ве́кь на краю повного зубожіння. Одержавши як бідняки наділи, резеші запишались. Вони пригадали колишні права, давно забуті сварки і стали вважати «борзаків» загарбниками «дизни». Якщо, доводили резеші, у поміщиків одбирають землю, то вона мусить повністю належати їм, резешам, тому що бояри колись

відняли її саме в них, а не в «кріпосних циганів» — тобто в Борзи. Озброївшись косами і дрюками, всі нащадки «старовинних родів» вийшли «за готар» на чолі з Йосубом Прісекару. Справа, напевно, закінчилась би кривавою бійкою, якби один із нащадків Тунсу, шурин Йосуба, Замфір Хрицку, якого селяни Борзи висунули представником Ваду-Ве́кь у комісію по земельній реформі, не нагадав розлученим резешам, що цими землями ще раніше володіли інші поміщики. Їхні потомки, якщо поміркувати і ділити землю справедливо, «як здавна повелося», могли б пред'явити на них більш обґрунтовані права, ніж резеші з Ваду-Ве́кь чи селяни з Борзи. Вислухавши Замфіра, «борзаки» розсміялись. А тупоголові резеші вирішили, що цей доказ досить переконливий, вгамувалися і розійшлися. Все ж героєм дня залишився не Замфір, а Йосуб. «Справедливість, кажеш? — крикнув він своєму шурину перед всім селом.— А чи відомо тобі, що й свині зайвина на користь не йде? Навіть зайвина справедливості!»

З тих пір вони стали ворогами.

До половини червня я воював з галками сам. Йосуб, провалявшись після оранки тижнів зо два, вирішив забудувати вільну частину підмурка — йому, бачся, знадобилася стайня для коня і повітка для воза. Заразом полагодив і покрівлю.

В середині червня випали, нарешті,— що правда, невеликі — перші дощі. Запахло розпареною глиною. Діставши невідомо звідки двох напівздохлих шкап з опухлими ногами і п'ятнадцять якихось пошарпаних корів, резеші, у кого ще було насіння, сьак-так почали орати й сіяти.

На Йосубовому подвір'ї з ранку до вечора, як на храм, товклися люди: один просив позичити мішок кукурудзяної муки — «бо скриня порожня, хоч підмітай», другий—кукурудзи на насіння, третій хотів позичити грошей під урожай. Простивши Йосубові колишні провини, всі навперебій вихваляли його розум, працьовитість, талан і багатство. Про «скарб» ніхто при Йосубові не згадував, хоча, звичайно, всі лише про нього й думали.

Йосуб був щедрий на обіцянки, але нікому нічого не давав. Одбував повчаннями, схожими на ті, якими він колись починав мене у Ясах.

— Будьте заощадливі, браття,— проповідував він.— Поки терпіти можна, хороший хазяїн боргом не бере... Якщо біда, тоді, звісно, інша річ, я, по змозі, завжди радий...

Хоч він нікому нічого не дав, всі резеші чомусь були певні, що він може допомогти їм позбутися злиднів. Вони вирішили, що нарешті в особі Йосуба з'явилась надійна опора, якої в них не було, можливо, з часів Штефана

Великого та засновників Ваду-Веку. Омріяні «добрі старі часи» повертались...

Хоч ця опора поки що ніякої користі селу не принесла, резешів задовольняло й те, що вона існує. Люди ставали хазяйновитіші і ніби добріші: один «вимітав з скрині», чого він раніше ніколи не робив би; би; другий — позичав сусідові жменю кукурудзяної муки або мішок насіння, якого він раніше нізашо не дав би, а навпаки, сам би канючив у сусіда, аби той здумав позичати в нього.

Тим часом Йосуб процвітав.

Відчуваючи свою владу, він розперезався зовсім і — так само обдумано, хоча й безглуздо, як весною на оранці,— почав розпутствувати.

Чоловіки були весь день у полі, а Йосуб бешкетував з їхніми жінками, хапаючи всіх без розбору. Одна по одній жінки резешів проходили крізь його руки...

Що ж, він був майже дідом, красою ніколи не відзначався, але в нього був десь прихований «скарб». До того ж він не розкошував на свої гроші, а як навіжений працював на виду у всіх, наочно переконуючи своїх земляків, що найкращі орачі все-таки вони, резеші з Ваду-Веку...

Жінки охоче корились йому: сьогодні вдовичка або просто яка-небудь блудлива молодичка, завтра інша, яку власний чоловік штовхав у Йосубові обійми,— та ще й доводив, дурень: «Що ж ви хочете? Не знайде молодичь у нас — піде к бісу, хоча б у ту ж Борзу! Там цього добра вдосталь... І скарб забере... Цього добивається?.. Якщо ні, то терпіть і тримайте язик за зубами». Матері мало не силою вели до нього дочок, сподіваючись, що власник скарбу стане їхнім зятем... І Йосуб, якому в Яссах можна було закинути що завгодно, крім розпусти,— так, принаймні, мені здавалось,— тут бешкетував, виголошував свої проповіді і зранку до пізньої ночі веселився. А втім, п'яницею він не був, пив мало, і я ніколи не бачив його напідпитку.

Мені він щотижня видавав «харчі» — кілька пригоршей кукурудзяної муки, десяток цибулин, картоплю, а іноді й шматок м'яса. Працею не переобтяжував: я доглядав коня, підмітав у дворі, в хаті... Ми з ним майже не розмовляли.

У селі я користувався повагою, яка зовсім мене не тішила; вважали, що про Йосуба,— і особливо про його скарб,— мені відомо більше, ніж усім жителям Ваду-Веку, разом узятим. Я відверто признався, що нічого не знаю, розказав їм усе відоме мені про інфляцію; однак резеші, твердо переконані, що я просто строю дурника і хитрую, все-таки вважали мене «правою рукою» Йосуба.

І це тоді як між мною і хазяїном розгоралась глуха ворожнеча, причини якої були мені незрозумілі.

9

Після червневих дощів луки зазеленіли, можна було хоч якось сіяти.

Коли з'явилися сходи, резеші повеселішали. Всі їхні почуття: радості, печалі, навіть злість почали проявлятися сильніше, відвертіше. Але незабаром знову настала посуха і немов зважилась цього разу до краю висушити усю вологу, навіть джерела. І село, як і перше, поринуло в дрімоту. Похмурі, непевні, перелякані, приховуючи і злість і доброту, резеші викосили похилу, зів'ялу кукурудзу, зірвали на левадах усе листя з дерев, запасаючись на зиму кормом для худоби, і, не чекаючи вже рятунку від землі, звернули свої погляди — ще з більшою надією, ніж раніше,— до Йосуба. А той, якщо не розважався, на цілі дні зникав з Ваду-Веку: то ходив кудись пішки, то їздив верхи або возом...

За його наказом я теж викосив кукурудзу й інші посіви. Йосуб повертався порожнем, іноді привозив мішок або два. Що в них — для мене залишалось таємницею. Він був заклопотаний, захоплений новою безглуздою вигадкою.

У Ваду-Веку його почали називати примарем — сільським старостою.

Йосуб, переказували резеші один одному, хоч ніхто не знав, звідки ця чутка, їздив і клопотався неспроста. Він заповзвся відділити Ваду-Веку від Борзи, відновити горезвісний «готар», відняти у Борзи три чверті пасовища, які нібито належали «в давнину» резешам, а згодом встановити на хуторі самостійну сільську управу. Нашадки Могоша, Тунсу і Лупа твердили, що дідівську землю забрали в них колись поміщики, бо мали багато грошей і могли «підкупити й самого чорта». А зараз весільні гроші були не в поміщиків, а в Йосуба, інакше кажучи, «в резешських руках...»

Сільце зустріло зиму голодним, роздягненим. Воно було пригнічене страхом та підозрами, відмежоване од усього світу, і пов'язувало всі свої надії із «скарбом» Йосуба.

Молодиця, яка чотири місяці тому, женучи теля вулицею, угледіла в Йосубових руках каністру, набиту кредитками, тепер божилася, що тоді «на власні очі» бачила, як він котив по двору «вісім залізних бочок, повних золота, срібла і дорогоцінного каміння».

Бочок, звісно, крім неї, ніхто «на власні очі» не бачив. Але хіба Йосубова сестра Марія не говорила, що ніяких бочок немає. Говорила! Це всі чули «на власні вуха». А якщо вона так казала, посварившись з Йосубом, то чи не слід її розуміти навпаки? Тобто, що бочки справді існують! І, звичайно, не порожні.

Хіба Йосуб не має наймита? Має. Хіба він його не годує? А навіщо, як добре подумати, Йосубові слуга? Доглядати шкапу! Нашо здалася йому коняка? Та зовсім Йосубові ні до чого ні кінь, ні наймит! Так навіщо ж він їх

держить? Бо в нього грошей кури не клюють! Бо на його місці кожен, маючи вісім бочок золота, держав би коня і слугу! Чи не так? Наймита і коня всі можуть побачити на власні очі. А бочки? Лише божевільний тримав би золото на виду у всіх. Скарби ховають у землю. Вони світяться: вночі можна бачити, як над ними мерехтить полум'я.

Дехто запевняв, що бачив таке полум'я. У полі то там, то тут з'являлись ями: резеші потай, ночами, шукали Йосубів скарб, скарб свого названого «примаря»... Відомо було і хто копав ті ями. Знав це й сам Йосуб, хоч удавав, що не знає. З кожною ямою його влада над земляками зростала.

Що б я не сказав про Йосуба, все так або інакше оберталося йому на користь. Збагнувши це, я почав відмовчуватись. Став понурий, небалакучий і, не будь у Ваду-Вець Аніци, подався б, не оглядаючись, світ за очі.

Якийсь час Аніца була єдиною живою душею, з якою я почас ділився думками, що мене гнітили. Я не усвідомлював, що навіть вона, — така, якою вона була тоді, — не могла мене зрозуміти... Мої розмови лише даремно тривожили її.

Якось увечері, не знати котрий раз спробувавши переконати Аніцу, що надії на Йосубів «скарб» марні («Чому ж тоді йому всі вірять? Чому?» — зітхала вона, мало не плачучи. Вона не сумнівалась, що скарб існує, а тільки гадала, що Йосуб його вкрав), я заснув. Коли десь опівночі прокинувся, Аніци не було. Вона шойно вислизнула з хати. Не буду розказувати, як я пішов, скрадаючись, слідом за нею... Яка підозра охопила мене. Ми обоє були молоді. Чари першого кохання ще не розвіялись... Нас мучив голод, і ми не були певні не лише у завтрашньому дні, а й у найближчій годині.

Звичайно, моя підозра була марна: ніхто не чекав Аніцу на вулиці. Вона пішла в поле і почала копати землю. Бідолашна також шукала Йосубів скарб. Побачивши мене, вона кинула заступ і безпорадно опустила руки.

— Що ти тут робиш, Аніцо? — сердито спитав я.

— Сама не знаю... Сон бачила... І полум'я показувалося... На цьому місці...

Вона так стомилась, що ледве дихала.

Закінчилось тим, що замість неї почав копати я, — із жалю до неї... із любові... щоб довести їй марність цих шукань і затамувати злість, яка душила мене. До того ж, як це не було безглуздо, в мене самого зажеврила надія, що, можливо, ми все-таки що-небудь знайдемо...

Повернулись ми на світанку, ледве тримаючись на ногах од втоми. Після цього випадку я довго не розмовляв з Аніцею.

Все село духовно і тілесно висихало і гинуло через проклятий скарб, якого не було та й

бути не могло. Навіть кохання наше почало чахнути і меркнути.

«Примар» тим часом не припиняв своїх любовних утіх, а решту часу проводив за межами Ваду-Вець; десь вештався, повертався найчастіше порожнем. Іноді привозив з собою мішок...

А життя йшло собі.

В Аніци тільки й багатства було, що хата, дев'ять курей, півень з голою шиєю (пипоть у нього пройшов), дві грядки біля хати, — на одній — кукурудза, на другій картопля (обидві поливались відром із криниці), — і левада, де росло кілька груш, слив і вишень, та ще пара горіхів. У серпні останні листочки з усіх дерев облетіли.

Я приносив харчі, які одержував у Йосуба; вона збирала щодня по двоє-троє яєць. Цим ми й жили.

На зиму Аніца припасла два мішки недоспілих слив, що пов'яли на оголеному посухою дереві, і купу зелених груш. Вона порізала їх тонкими скибочками і висушила на сонці.

Курей своїх Аніца пасла, як овець. Виганяла в поле і розбивала ломом землю, розпушувала її, щоб кури відшукували черв'яків.

— Не знаю, як навесні буде: яєць треба для квочок, — зітхаючи, казала вона.

— Нічого, я що-небудь у Йосуба візьму...

— У Прісака?

Кожного разу, коли я згадував про Йосуба, вона зітхала і замислювалась.

10

У вересні Аніцин сусід Тудосе Чернець зарізав корову: не було корму на зиму.

Резеші ніби тільки й чекали початку: до пилипівки в селі залишився лише один кінь — Йосубів, пара корів та кілька овець...

Десь у ті дні прийшов до нас гість із Борзи, молодший брат Аніциного батька, її рідний дядько.

Це було їхнє перше знайомство — і вона йому зовсім не зраділа.

Дядько був високий, стрункий, гарний і досить молодий. Він прийшов навпростець через поле, став прогулюватись по Ваду-Вець, як по своєму подвір'ю, і, познайомившись з нами, зараз же заговорив про посуху.

— У вас, панове резеші, ще гірше, ніж у нас! — пожартував гість.

Я посміхнувся, але Аніца розсердилась.

— У кожного своя доля! — буркнула вона, готуючись до бою.

— А як ви з своєю долею зимувати збираєтесь?

— А тебе, це обходить?!

— Чом би й ні, небого? Я ж ваш примар!

Аніца мало не кинулась на нього з кулаками.

— Там, де тебе обирали, можливо, ти й примар! У Борзі! У нас є свій примар!

Зустрівши мій погляд, вона опам'яталася, похнюпилася і сердито прохідила крізь зуби:

— Одного досить! Аж забагато!

— Ач ти! А хто ж ваш примар?

Аніца потрапила, як то кажуть, між двох вогнів: заступаючись за своє село, вона мусила обстоювати Йосуба. Вона не могла не захищати Ваду-Веку і в той же час ніяк не могла підтримувати Йосуба.

— Наш примар,— несміливо пробелькотіла вона,— повинен бути хутірський!

— Ти дивись!— удавано розгубився дядько.— Та, про мене, керуйте самі собі, як хочете!.. Не в цьому справа. Скажіть краще, як ви гадаєте перезимувати? Допомога вам не потрібна?

— Чекай од вас допомоги! Вашим борзам... тільки б нажитися. Всі однакові! Їм лише б чуже загарбати. Пасовище... готар...

Випаливши одним духом все, що вона чула від сусідів про ненависних жителів Борзи, Аніца, не знаючи, що ще сказати, сердито замовкла.

— Це, мабуть, за царя Гороха було!— смівся дядько.

— Отож-то, що було!

— Мало що було, небого! Справа не в тому, а як би вас зима без хліба не застала, ось про що мова!

— Та й тепер, після війни,— стояла на своєму Аніца,— коли наділи давали... землю ділили... хіба ви нас не скривдили? Готар порушили... Нашу дідищу загарбали...

Вона була новичком в давній суперечці, і їй ще бракувало слів.

— Не за дідівськими законами землю ділили, а по правді— безземельним наділи давали.

— Кожний говорить, як йому вигідно...

— Кинь ти це, дівчино! Забудь суперечки, поки не перезимоємо! І вам і нам буде легше, якщо ви до нас приєднаєтесь...

— До борзаків?

Аніца зашарілася, немов їй дали ляпаса.

— Бідняки до бідняків, небого! Послухайся краще дядька, поки він з тобою по-доброму балакає... От схопить вас голод за горло, дядько, можливо, те ж саме скаже, тільки вже інакше...

Я позирав то на Аніцу, то на нашого гостя і мовчав. Його я розумів, однак був, певна річ, на боці Аніци, хоча збагнути її було важко... Що я міг сказати?! Що спільного в мене з Ваду-Веку?!

— Вірно я говорю, небоже?— спробував залучити й мене до розмови примар.

— Він...— шарпнулася відповісти за мене Аніца, але дядько не дав їй договорити.

— Стривай! Курочка вже накудкудакалась. Послухаємо півника!.. А в тебе що ми загарбали, що ти до нас ні ногою?

— Тобто це до кого ж? Ви не взяли, та й я у вас нічого не брав!— спробував я збити його з пантелику, вдаючи, що не розумію значення цих слів.

— Тобто,— добродушно передражнив він мене, зовсім не розгубившись,— до нас, упирів з Борзи!.. Адже ти не резеш, а наймит. До профспілки зайшов би... Ти член профспілки?

— Я?!

В цьому «Я?!» прозвучав такий подив, що іншого пояснення не треба було.

— Так, ти! Хоч відомо тобі, що таке профспілка?

— В Яссах на вокзалі така була... Цигарки, муку членам видавала... Відділ постачання, чи що...

— От-от!— зрадів примар.— А члени спілки взамін що давали?

— Біс їх знає! Я... на Йосуба працював.

— На Прісака?!— перепитав примар, показуючи цим свою обізнаність з прізвиськами, вживаними у Ваду-Веку.— Прісак... ну, звичайно! Він же тебе в профспілку не запише... — Прісак?

— Так от що, небоже. Знаєш, з чого тобі починати треба? Цими днями приходить до нас у Борзу із Замфіром. Замфіра Хрицку знаєш?

— Знаю. Тільки він зараз десь поїхав.

— От коли його знаєш, з ним і приходить. Ти своїх резешів не дуже-то слухайся, вони до пуття не доведуть. Зайди краще в профспілку... в сільську управу... і в партійну організацію. Ти про партію чув?

— Про комуністів?

— Так. Чув?

— Про товаришів... знаю. Вони, здається, всі росіяни... А ми...

Це було все, що я дізнався про комуністів у Яссах, переносючи мішки в купецькі склади.

— Чому росіяни? Хіба ваш Замфір Хрицку руський?

— Ні...

— А він же комуніст... Ви з ним разом— він комуніст, ти наймит— повинні б тут поперед усіх іти, боротись, першими людьми бути.

— Замфір тут не головний,— визнав я за потрібне зауважити примарю.— Головний тут Йосуб... Так, Прісак! Він тут всіма верховодить! Правда, Аніцо?

Аніца відповіла коротким кивком і сціпила зуби.

— А тобі не хочеться, щоб іншу людину висунули, таку, скажімо, як ти?

Я роззявив рота від подиву. Аніца сиділа скраю лавки, підперши кулачком підборіддя, і, сердито насупившись, дивилась на ноги свого дядька— великі, у здоровенних постолах, напханих соломомою, з якої щось викльовував її сивий півень, збуджено скликаючи своїх подруг.

Примар глянув спершу на мене, потім на Аніцу, зареготав, підвівся.

— Ну, небожата, я пішов: обійду ваших резешів — і додому, через горб... поки мене хто-небудь не скалічив... Коли повернеться Замфір, скажете, що я його шукав. Нехай прийде в Борзу. Бувайте здорові.

Він був уже коло порога, коли Аніца опам'яталась і кинулась за ним:

— Почекай. Ти й до Прісака зайдеш? — спитала вона, заглядаючи йому у вічі.

— До Прісака? Щось я не збирався до нього... — вагаючись, промовив примар і почухав потилицю.

— Иди! Ось хвалишся — ти примар, найголовніший у селі, борешся!.. Иди до Прісака, ступай...

— Піти і... задушити його? — догадався дядько, помітивши, як Аніца стискає в міцних кулачках краї хустинки. — Цього тобі хочеться?

— Так! Задуши! Ти можеш!

— А якщо не могу?

Посмішка зникла з його уст.

— Я б його задушив... звичайно, не за горло, а задушив би. За твого батька, а мого рідного брата, ну й за матір... Тільки сили в мене, небого, такої немає.

— Таке скажеш! Та ти вдесятеро сильніший за Прісака!

— Сила примаря не в кулаках, дівчино. Кулаки в мене, слава богу! Однак, поки я примар, сила моя не в них, а в...

Він на мить замислився.

— В грошах, — здогадалась Аніца. — Та ж Прісак тому й примар, що в нього гроші!

— Ні, небого, не в грошах! — вів далі гість. — Гроші, особливо нині, великої сили не мають: лопатою їх загребеш, лопатою на вітрі розвієш... Поки примар, сила твоя — люди. Вони тобі силу дають, якщо є звідки її взяти... Я у вас тут, у Ваду-Вець, — посмішка знову освітила його обличчя, — обійшов поки що чотирнадцять дворів... і, власне, з стінами, а не з людьми розмовляв... Тут, небого, примар ніякої сили не має — як і немовля... Сила в Прісака!.. Приходьте до нас в Борзу, діти!.. Згода?

Аніца зітхнула, замислено кусаючи краї хустини.

— Отже, згода? — повторив на прощання її дядько.

Аніца втупила в нього погляд.

— А ти? — спитала вона, і я відчув, скільки плутаних думок одночасно роїлося в її голові, — схожий на батька? Чи...

— Схожий, кажуть, навіть дуже схожий. І на тебе схожий, так і знай!.. Тільки батько, мабуть, був...

— Зовсім ти не схожий на нього! Тато Прісака задушив би!

Хотіла вона його підбурити чи просто присоромити? Я ніяк не міг збагнути, що в неї на думці.

— Можливо. Та воно, здається, навпаки вийшло...

Він пильно подивився їй у вічі, знову примусивши її опустити голову.

— Ти, небого, скоріше на матір схожа... Ну, що ще?! Як вам буде сутужно, приходьте в Борзу, спитайте мене... або хоча б з Замфіром порадьтеся, коли прийде. Не цурайтесь його! І я сюди заглядатиму. Ех, небого, небого!

З цими ласкавими словами він нахилився, міцно поцілував Аніцу в чоло і вийшов.

Аніца довго стояла наче прикипіла. Потім піднесла до лоба руки, посміхнувшись, знову нахмурилась і, немов зважившись на важливе рішення, почала щосили терти чоло обома руками, наче хотіла стерти не лише слід од дядькового поцілунку, а й саму шкіру з цього місця.

— Не хоче! Не піде! — вигукнула вона. І раз же додала, звертаючись до мене: — А до Замфіра ти не ходи! Замфір і сам Прісака боїться. А то б вернувся. Вірно? Раніше він частіше приїздив...

Я покірно кивнув: мовляв, гаразд, не піду! Та Замфіра і не було у Ваду-Вець — він працював поденно у Мерешешть на будівництві залізниці.

— І в Борзу щоб ти не йшов! Ніколи! Вони... вони теж Прісака бояться. Дядько сам сказав! Правда?

Це не була правда. Її дядько хотів сказати інше. Проте я знову кивнув: мовляв, хай буде по-твоєму! Мені не хотілося сваритися з Аніцею.

— Чому він говорив, що гроші не мають сили? Що ж у нього має силу, як не гроші?

— Я це і в Яссах чув, Аніцо... Давно тобі товчу! Не ціняться зараз гроші, сили в них більше немає... подешевіли.

— Е, ні! Прісакові гроші дорогі! Тільки в них сила! Тільки вони ціняться!.. Тому він примар! Він, а не хтось, як от...

Вона ніяково глянула на мене і замовкла.

— Як от я... — закінчив я її думку. — Дурниці, Аніцо. Куди мені!

— А чому б і ні? Гадаєш, один Прісак може?

Дві доби після цього вона сердилась на мене. А я на неї.

11

Нам стало скрутно раніше, ніж це передбачав Аніцин дядько. Дуже сутужно.

Все село зустріло зиму як переддень повільної, але неминучої смерті.

Вівці, поз'їдавши стару соломку з покрівель, гризли комиш. З пораненими, спухлими язиками та яснами, вони гинули одна за одною.

Така ж доля спіткала б і двох корів, та їх дорізали в останню хвилину, і скоро з'їли. Те саме зробили й з уцілілими вівцями.

Протягом одного тільки передріздвяного по-

сту у Ваду-Вець було п'ять похоронів: надто багато для такого сільця! На перший похорон прийшов піп з Борзи. На другий лише дяк — піп був зайнятий у себе в Борзі. Потім вже ніхто не приходив: резеші самі ховали один одного...

Приблизно тоді ж приїхав лікар. Його послали в Борзу, а Борза направила у Ваду-Вець.

— Це не село! — сердився лікар, обійшовши кілька хат і оглянувши набряклі, вкриті жовтими, блискучими опухами ноги, охлялих, вошивих резешів, надивившись на цингу і пеллагру, що панували всюди. — Це цвинтар! Вам до могили один крок, хіба самі не бачите?!

Ми не бачили. Для цього нам потрібні були інші очі. Наші до цього звикли.

Лікар, як приїхав, так і поїхав, нічого не зробивши. Залишив Йосубу кілька коробок з вітамінами. Йосуб втерся йому в довіру і був призначений санітарним агентом у Ваду-Вець — «санітаром». Відтоді небіжчиків можна було ховати лише з його дозволу...

Очманілі од голоду діти, блукаючи полями, знайшли і принесли в село дві порожні канистри: Йосубові німецькі канистри! Сестра його Марія відразу впізнала їх. Пізнала їх і Катінка, дружина Соломона Шперли — Могоша, та сама, що тоді гнала вулицею теля. Признав їх і сам Йосуб.

— Гроші нині ціну втратили... — заявив він. — Коли вони знову матимуть силу! Поки що добра, окрім хліба та землі, немає!

Що в нього був хліб — це всі бачили. Інакше не держав би він коня і наймита... Що в нього були гроші — в цьому також ніхто не сумнівався... Тільки він, напевно, переклав їх із канистр кудись у інше місце — можливо, в ті самі бочки, які бачила Катінка...

По Ваду-Вець пішла поголоска, що Йосуб десь скуповує землю. Резеші стривожились; а що, як він навесні перебереться на цю нову землю, «до чужих», залишивши Ваду-Вець без своєї допомоги і підтримки... Тепер резеші все більше намагалися йому догодити.

Сам Йосуб говорив рівно стільки, скільки треба було, щоб ця поголоска не затихла. Село було зовсім налякане.

Аніца вірила всьому, що чула.

— Прісак землю купує!

Я не знав, що й подумати.

— Бог його знає, Аніцо... За які ж гроші?

Щоб не посваритись, краще було мовчати.

Довкола і в нас самих не було вже нічого певного, нічого надійного. Нічого, крім нашого кохання, яке повинно було замінити нам усе, чого бракувало. А бракувало нам багато чого: я мав дев'ятнадцять років, вона вісімнадцять...

Йосуб став потроху урізувати мої «харчі». Спершу він давав мені кукурудзяну муку, потім — ячмінну дерть, висівки... полову... Ми з Аніцею худнули з дня на день.

Я тоді погано розумів, що діється зі мною, з Аніцею, з усім селом...

Всі ми з кожним днем слабли. Танули наші сили, паморочилося в голові, зникали бажання, надії... Люди тинялися під низьким, похмурим небом, ледве переставляючи важкі, спухлі ноги — наче водолази по морському дну.

Ми гинули і досить швидко. Та оскільки гинули всі разом, ніхто цього не помічав, не знав, чи довго ще ми проживемо чи вже близько смерть. Схуд навіть краще вгодований Йосуб, хоч тримався він значно бадьоріше за інших.

От тоді-то й почали надходити листи від Замфіра Хрицку. Не знаю, як їх одержувала Марія, бо листоноша не з'являвся у Ваду-Вець. Пізніше я довідався, що Замфір прислав їх на адресу примаря, у Борзу, а Марія кожні два тижні ходила за ними. Я читав листи їй (крім мене, у Ваду-Вець не було грамотних, Йосуб знав тільки цифри і вмів рахувати), але спершу читали їх Марії у Борзі — сам примар або хтось інший.

Вона завжди з'являлась несподівано, виймала з пазухи листа і вимагала, щоб я читав.

Поки не приїхав Йосуб, Замфір мав неабиякий вплив серед резешів.

Я знав його тільки з слів Аніци: «Він, Замфір, придуркуватий... Що йому спаде на думку, то він відверто й каже. За це земляки не дуже його поважали, і довго мали за божевільного.

Після війни, повернувшись з фронту, Замфір «переметнувся до борзаків», які обрали його в сільську комісію по проведенню земельної реформи, «ніби од Ваду-Вець...» Проте, коли резеші одержали кожний по два гектари, до Замфіра відразу проїнялись пошаною: вважали що він «повернув дідищу» — частину загарбаної колись землі. І хоча Замфір, поки існувала комісія, однаково захищав і права Борзи, сільце весь час сподівалось, що коли-небудь Замфіру вдасться створити «ще одну комісію» і тоді вже він «відбере всю дідищу». Замфір користувався у Ваду-Вець і впливом і повагою, проте не настільки, щоб розбудити свідомість резешів.

Той же Замфір першим із жителів Ваду-Вець почав, ще раніше за Йосуба, виїжджати взимку на роботу. Колишній сапер, він працював на будівництві залізниць.

Коли повернувся Йосуб, Замфір втратив свій авторитет.

Резешам, яким здавна було відомо, що «дві шаблі в одних піхвах не помістяться», довелося вибирати між Замфіром, який щороку приїжджав на великдень до своєї Марії з торбою за плечима, і Йосубом, у якого був «скарб». І вони вибрали Йосуба з його скарбом.

Про Замфіра майже забули.

В листах він писав приблизно таке:

«Повідомляю тобі Маріє що я здоров чого й тобі і дітям бажаю і посилаю пакуночок який за тиждень зможеш одержати в Борзі

як ми з тобою умовились а в нас йдуть поїзд за поїздом ідуть люди продавати що можуть або робити за харчі і називають їх голодаючими із Молдови тільки із Ваду-Веку нікого з наших не бачу тому що в наших в головах половина ти їх не слухай а краще піди в Борзу порадитись а я якщо побачу що нам дітей не прогнати прийду і віддам їх у КАРС¹ який тепер відкрився всюди нехай поживуть до весни у добрих людей потім ми їх заберем назад в село можливо наступного року голоду не буде в чому бажаєм вам здоров'я Замфір Хрицку за якого писав тутешній товариш Єремія».

В інших листах знову згадувалось про «голодаючих» і КАРС. Замфір запитував, чи доходить до Ваду-Веку допомога, яку всі тепер одержують в інших селах...

Марія побожно слухала, зітхала і йшла до Йосуба. Вони замикались з ним у хаті і сварились.

Якось напередодні Нового року, несучи од криниці воду коневі, я здибався у воротах Йосубового двору з чужою людиною.

Йосуб порався десь поблизу. Незнайомий — невисокий, чорнявий і сухенький, немов дублений — навіть не глянув на мене.

— Значить, прийшов-таки! — зустрів його хазяїн, явно задоволений.

— Кажи, шурина, що в тебе на думці? — напрямки почав незнайомиць.

Почувши, як він називає Йосуба шурином, я збагнув, що це Замфір. Він приїхав уночі.

— На думці? Сповідатися я ходжу до попа, — сердито відрізав Йосуб.

— Відносно села що думаєш?.. Ти так сердито на мене не блимай — не злякаєш! Село тобі вірить: гинуть дурні через твій скарб. А є він у тебе? Де? Якщо є, допоможи людям. А немає, так даремно не мороч їм голову!

— Ти що — наказувати мені думаєш, Замфіре?

— А що ж! Коли з дрюком прийду, тоді дерти горла вже не буду.

— Ти до мене з дрюком?

Йосуб стояв, переступаючи з ноги на ногу і, оглядаючись, примірявся, як випроводити, коли щось трапиться, непроханого гостя. Він у Ваду-Веку не звик до таких відвідувачів.

— Ти, Замфіре, до мене з дрюком?!

— Можеш ти селу допомогти чи ні? От у чому справа! А хто ти такий, резеш чи ні — то байдуже. Все одно — харциз!

— Слухай, Замфіре... — Йосуб нарешті знайшов вихід. — Не дратуй мене, а то звелю от цьому парубкові прогнати тебе у три вирви з двору. Не подивлюся, що ти мені шурин.

— Йому? — здивувався Замфір, ніби вважав зовсім неймовірним, що я можу «прогнати його у три вирви».

— А ти що тут робиш? — накинувся він на

мене. — Чого дожидаєшся? Скарбу? Ти, кажуть, Аніцу знайшов. Досить з тебе! Забирай її, і щоб духу вашого тут не було! Знаєш, куди податися? Та хоч в Арад або в Сату-Маре... або в Крайову... Там засухи не було. Попрацюєте, поживете, а навесні, якщо за нами скучите, повернетесь. Чого вам тут чекати? Чи, може, вбив собі в голову, що Йосуб тебе всиновить? Зробить спадкоємцем? Хотів би я побачити його спадщину! Та й як вона придбана! Не погань себе, хлопче, чуєш?!

Говорив він пристрасно, запально — мені це подобалось.

— Аніца звідсіля нізащо не поїде! — сказав я.

Я тільки зараз зрозумів, що мені не спадало на думку поїхати лише тому, що я не міг собі уявити, як Аніца покине Ваду-Веку.

— То залиш її тут! Треба щось робити! Ви вже й на людей не схожі, розумієте? Мертв'яки ходячі... Залиш Аніцу тут і їдь! Зароблятимеш, їй будеш посилати, а навесні повернешся. Не продержишся — пропадеш десь під вагоном або в боротьбі загинеш, і то краще, ніж тут здихати.

Слухаючи Замфіра, я мимоволі кивав головою: він мав рацію!

Йосуб вхопив вила.

— Не підмовляй хлопця, Замфіре, а то...

— Облиш, Йосубе, вила, не будь дурнем!.. — накинувся Замфір на нього. — Ти не такий, щоб у чеснім поединку людину вбити! Ти доведеш її до того, що вона або сама на себе руки накладе, або оступиться! Тільки я твоїй жінці, небіжці, не пара!.. В Борзі почали вже дітей у КАРС записувати. Держава їх на своє утримання бере, відсилає туди, де врожай.

— В Росію ви їх одсилаєте, ясно.

— Це, шурина, я вже від одного чув. Тільки він трошки помилився: наших в Біхор везуть, в Тінку, коли хочеш знати — волясть така є. У вас тут ніхто нічого не знає: на тебе надіються, чекають, що їм бозна-які скарби на голову впадуть! А поки що одного по одному ховають!

— Послухай, Замфіре! — погрозово зашипів Йосуб.

— «Санітаром» став! Примарем! Тоді хоч дій принаймні! Я своїх дітей звідси забираю. В КАРС записую, так... А ти щоб завтра був у Борзі: принесеш для КАРСу список усіх дітей до шістнадцяти років! Зрозумів? Усіх!.. А якщо ні, то я через два тижні повернусь. Запам'ятай! Будь у мене вільний час, я б тобі зараз прочухана дав: твоє щастя, що ніколи мені. Пам'ятай і ти! — виходячи, крикнув він мені. — Коли повернусь, щоб і ноги твоєї тут не було, а то поб'ю! Про Аніцу не турбуйся: скажеш їй, щоб до моєї Марії переходила до весни. Чуєш?

— Чує, не глухий, — пробубонів Йосуб,

¹ КАРС — Комітет допомоги потерпілим од посухи.

встромляючи вила в купу сміття. Потім, обернувшись до мене, загорлав:

— Чому коня не напуваєш? Що ти там робиш?

Я взяв відро і, йдучи до стайні, зупинився перед хазяїном.

— Не сьогодні-завтра вже що-небудь та зроблю, не гурбуйся!

Ця погроза виявилась страшнішою, ніж я думав.

12

Замфір, забравши дітей, тієї ж ночі поїхав.

Перед від'їздом він, разом з переляканою на смерть Марією, обійшов усі хати.

— З твоїм Іоном я говорив, — гукнув він Аніці від воріт. — Він їде... Ідь з ним, коли хочеш, а ні, то перебирайся до Марії. Я їй буду посилати пакунки. А він тобі, — як-небудь проживе! Зрозуміла, дівчино?

Аніца тільки знизала плечима. Вона від слабості ледве стояла на ногах.

Рано-вранці, тільки розвиднілося, резеші юрбою посунули до Йосуба.

А коли зійшло сонце, Замфір вже програв свою справу.

Йосуб кожному відміряв по совку висівок з возом обіцянок впридачу.

Опівдні жінки, мішаючи варево, благословляли Йосубів скарб і проклинали Замфіра, що «запродався борзакам», які «хочуть їх зі світу зігнати», чужим людям віддати дітей...

Цілих два дні після цього Марія не наважувалась вийти до криниці: їй було соромно за свого чоловіка, якому в селі ніхто вже більше не вірив.

Я також ополудні пішов до хазяїна.

— Дай мені сьогодні два совки!

Йосуб похмуро лагодив упряж, погризену мишами. Він був сердитий, як чорт: подумати тільки, за ранок роздав два мішки висівок!

— Чого хочеш дай — хоч полови! Аніці нема чого залишити — я їду...

— А-гм, — грізно, як колись, відкашлявся Йосуб і знову замовк.

Того дня я так нічого від нього й не домігся.

— Не захотів, — спокійно повідомив я увечері Аніці про свою невдачу. — Сердився чогось.

— Присак?

— Так... Побачимо завтра. Нині його дуже роззорили.

Напередодні вночі ми про все домовилися з Аніцею. Вирішили, що спершу поїду я (я не уявляв собі, що можна їздити поїздом інакше як зайцем)... Можливо, доберусь до Арада або до Крайови... знайду роботу... підшукаю місце й для неї. Спробую знайти житло для нас обох. Вона приїде через два-три тижні, коли я їй вишлю грошей. Поїхати тепер, одразу зі

мною, їй було важко: вона ще жодного разу не переступала «кордону» Ваду-Веж.

Я докладно виклав їй свої плани. Аніца лише зітхала в темноті.

— Годі! — промовила вона нарешті. — Як ти сказав, так і буде!

Вона проплакала всю ніч. Пригнічений своїм рішенням, я, не стуляючи очей, лежав поряд і мовчав. Ми заснули лише на світанку.

Поспавши кілька годин, я пішов до Йосуба. Але він і цього разу ніби й не чув мене.

Тільки на четвертий день настрої у нього поліпшав.

— Для Аніци? Хай сама прийде, якщо для неї! — насупився було хазяїн, але одразу ж повеселішав. — Ще цього бракувало! Полюбовника, значить, прислала. Ловк-а-а-а! Раз-два — та й коханця з наказом до мене!.. Пані! Виходить, я в неї за ключника! Нехай вона батькові своєму накази любовником посилає!

Він якось одразу втратив свою пиху і знову став такий же, як і в Яссах. Мені було огидно з ним сваритися; я плюнув і пішов. Мабуть, ми однаково один одному набридли. Мабуть, він так само охоче задушив би мене, як і я його... мабуть, він досі держав мене тільки тому, що я, наймит, для резешів був наочним доказом його багатства, підтримував віру у горезвісний скарб.

Якби він видав мені «харчі», я наступного дня, безперечно, виїхав би з села. Але й вимушена затримка мене, власне кажучи, влаштувала — через Аніцу. Хоча я тоді й не розумів цього як слід.

— Сказав, що дасть... — повідомив я її, нічого поганого не підозрюючи. — Тільки не мені: сама, сказав, хай прийде. Тобі в руки видасть.

— Мені?! Щоб я до нього прийшла!

На обличчі її з'явився такий жах, така невимовна огида, що я, сам не знаючи чого, збентежився і додав, ніби виправдуючись:

— Так він сказав...

— Краще смерть! — простогнала Аніца, замислившись і вже не слухаючи мене. — Краще смерть! — повторила вона безсило, присіла на припічок і затулила лице руками.

Мене охопив такий страх, що я завмер, стоячи перед нею з напівоблупленим яйцем в одній руці та дрібкою солі в другій.

Я все збагнув.

Я кинув сіль... витер об штани пальці... обережно (чого, сам не знаю) поклав яйце назад у миску на полиці, до тих трьох сирих яєць, які ми берегли на чорний день, і нерішуче присів на припічок біля Аніци, — спершу зовсім близько, потім, відчувши стегном і плечем, що вона вся тремтить, сердито відсунувся.

— Он воно, виходить, що! — ледь чутно процідив я.



Я був зовсім приголомшений, немов мене торохнули чимось важким по тім'ю.

— Інший...— почув я після тривалої мовчанки голос Аніци, яка відповідала не мені, а своїм думкам,— інший на твоєму місці побив би мене тепер. А ти...

Не знаю, що вона відчувала цієї хвилини: чи було їй все-таки приємно, що я не збирався її бити, як зробив би на моєму місці хтось інший, чи зовсім байдуже. І навіть, коли б я не побив її, а знайшов якийсь інший жорстокіший засіб зігнати свою злість, вона сприйняла б це, як належне. В її голосі звучала така покора, що я, хоч і важко це було, мимоволі промовив:

— Значить, він і до тебе в'язнув...

Мені бракувало сил назвати ім'я Йосуба.

— А до кого ж він не чіплявся? Знаєш хоч одну?!..— прошепотіла Аніца, також не називаючи його.

— Відколи?

— А відтоді...— ледве чутно промовила вона. Я згадав мій перший ранок у Ваду-Векь, коли ми з Йосубом застали Аніцу біля криниці.

— Чого ж ти мовчала, якщо...

— Ну от, тепер знаєш. Легше тобі від цього? Був, принаймні, спокійний, а зараз...

— Спокійний?! Ех, Аніцо! — простогнав я, ніби одчайдушно відганяючи від себе усякі підозри, які — я це відчував — віднині будуть отруювати мое життя.

— Ти гадаєш, заради цього він звелів тобі прийти самій?

— А заради чого ж?

Я сам не вірив, що є інше пояснення.

Годиною пізніше, не усвідомлюючи, навіщо це роблю, я рушив садом до Йосуба.

Йосуб, як завжди, сварився з сестрою.

— Авжеж, братику! — умовляла його Марія. — Візьмемо те, що вони нам дадуть, скільки б не дали, скажемо спасибі та й роздамо всьому селу... Замфір казав — дадуть... відкладено нібито в них...

— Хочеш, щоб я їх сам у село привів? Га? До тебе б їх привів, га? Та ти що?..

— Братику...

— Та ти що, комуни, чи що, захотіла? Я тобі покажу комуну! Вдавишся! Гадаєш, я не знаю? Думаєш, я сам не комуніст? Візьму та й стану, якщо на те пішло!

— Ти?!

І Марія глянула на Йосуба, неначе перед нею стояв сам сатана.

— Так, я. Чим я не комуніст? Кращий од борзаків! Не Замфіру твоєму пара! Стривай, ще почувеш, який я комуніст!

— Ти?!

— Авжеж! Я!

Мені було наплювати на їхню сварку.

— Даси харчі чи ні? — крикнув я, перебиваючи Йосуба.

Марія сторопіла од несподіванки і замовкла.

Зрадівши нагоді позбутися її хоча б такою ціною, Йосуб накинувся на мене.

— Що?! Я сказав! Якщо для неї, хай сама й приходиться.

— Сюди?!

— А хоча б і сюди! Не пані!

— Не про те мова. Сам знаєш, про що!

Я витяг ножа і повільно, перед очима Йосуба, відкрив його.

— А-а!..— загорлав він, остаточно розпалившись. — Що, не подобається? Вона з тобою по всіх канавах валялася! А я її за це годувати мушу?.. З тобою задурно, а зо мною — ні? Хоч і годуватиму її, аби з голоду не здохла?! Раз так, я й тобі не дам! Нічого не дістанеш!.. Коли зовсім охляне, сам до мене пришлеш!.. Зрозумів?! Сам приведеш!

В мене потемніло в очах. Тільки тепер я збагнув, як сильно і як давно він мене ненавидить. Лівою рукою вхопив його за барки... правою підняв ножа і, коли б не стримала мене Марія, зарізав би його.

Відштовхнувши Марію і навіть не глянувши, куди впав ніж, я обома руками схопив Йосуба за горло.

Ми бились як сліпі — не знаю, чи довго. Сили у мене було малувато, помагала лють.

Кінець кінцем, йому пощастило відіпхнути мене — я стукнувся з розмаху об колесо. Йосуб утік до хати і замкнувся.

Ледве підвівшись, я вхопив драбину... Хотів висадити нею двері, але знесилів і задовольнився тим, що вибив віконце...

— Підпалю! — хрипко крикнув я знизу, сподіваючись, що він мене почує.

Але я й сам не вірив, що зроблю це.

Про Марію я зовсім було забув. Вона похапцем вивела з стайні коня, вже в упряжі.

— Якби ти мене не спинила, я б його зарізав! — люто прохрипів я.

— І потрапив би у в'язницю... Шкода тебе! — почув я її голос.

Вона говорила пошепки, ледь чутно, крадькома поглядаючи на хату і поспішно запрягаючи коня до воза.

— Краще б Замфіра послухав, залишив Аніцу в мене, а сам подався, куди знаєш...

— В тебе, кажеш, залишити? Це для Йосуба, значить?

Марія скрушно зітхнула, проте не кидала тремтячими руками запрягати коня.

— Потім, можливо, зрозумієш, — додала вона лагідно. — Хочеш — вір, не хочеш — не треба... А зараз їдьмо зі мною в Борзу... Туди, до них... людей понаїздило, не знаю, хто... КАРС, чи що, якийсь... Допомогти нам хочуть, чим можуть... Замфір їм про наше село розповів... Привеземо, розділимо... А Йосуб... Вони тепер його візьмуть у роботу! Ти його не слухай: хіба Замфір не комуніст? Він, Замфір, знає. Що ж, їдеш зі мною?... Ой, от і він!

Клямка дзенькнула, Йосуб збіг униз драбиною. Та він не встиг ступити на землю, як Ма-

рія, схопивши вила, вдарила ними коня, на ходу скочила у віз і смикнула віжки.

— Ти з глузду з'їхала? — репетував Йосуб.

Пробігши повз мене, він прожогом кинувся наздоганяти підводу.

Охляла і до того ж хвора шкапа мчала під узвіз, підстрибуючи якимось по-собачому, її бoki стугоніли од ударів вилами, як туго надутий футбольний м'яч.

Погано розуміючи, що роблю, я побіг услід за Йосубом.

Він мчав щодуху, проте відстань між ним і возом чим далі збільшувалась. Стало ясно, що він воза не дожене. Я збагнув, що, в свою чергу, не дожену Йосуба.

Пробігши кілька сот метрів за околицею села, я відчув, що задихаюся, і впав під вербу. Йосуб все ще біг.

Але незабаром і він звалився.

Ми були самі у чистому полі — як у страшному сні. Він не оглядався: не зводив очей з воза. Я ж не спускав з нього очей.

Я ні про що не думав. Здавалось, все було визначено долею: я маю вбити Йосуба — і саме сьогодні!

Побачивши, як він, нарешті, знесилився, я впав горілиць на зрубану вербу і підклав під голову руки. Коли я оглянувся, то лише тепер помітив Аніцу, яка стояла віддалік, на краю села. Вона, очевидно, відчула щось недобре і пішла слідом за мною або, можливо, побачили з свого двору, як я схопив Йосуба за горло, і поспішила мені на допомогу. Коли я побіг за хазяїном, вона, напевно, також побігла; надто квола, вона перша стомилась і стала.

Я підійшов до неї, і ми разом мовчки поплентались додому, не дивлячись одне на одного і ледве тягнувши ноги.

— Ти, Аніцо, залишайся дома, — промовив я, коли ми дісталися до дверей. — Спочинь... Я зараз повернусь...

Почувши мої слова, вона розплакалася — здогадалась, що в мене на думці.

— На каторгу поїдеш...

— Може, й не попаду.

— Господи милосердний... Чому ж неодмінно ти?

— А хто ж інший, Аніцо?

— Ох!.. Сама собі накоїла: краще б уже пішла... як він хотів... до нього... і сама б йому пузо розпоролася!

— Немає в тебе сили, Аніцо.

— Немає, ні...

Сама, без моєї допомоги, вона не змогла піднятися по драбині. Я їй допоміг. Руки в неї були гарячі, чоло палало... Увійшовши до хати, вона пригорнулася до мене.

— Простиш ти мені?

— Мені нічого тобі прощати.

— Є що...

Вона страшенно мучилась — відчувала, що, караючи Йосуба моїми руками, може втрати-

ти мене. Вона ж не хотіла втрачати мене, але жадала помститися Йосубові.

— Якщо не вб'ю його, — сказав я Аніці, — в селі нікому життя не буде... Нікому.

— Тому й прошу в тебе пробащення. Ти не повинен. Наші сидять склавши руки, а ти тут чужий...

Обливаючись слізьми, вона в якомусь відчаї почала цілувати мене, потім каменем упала на ліжко.

— Ти спиш, Аніцо?

Вона лежала нерухомо, втупившись в крокви покрівлі широко відкритими, мов скляними очима...

— Спи, Аніцо! Про мене не турбуйся...

Я посидів біля неї, поки вона не заснула. Потім тихенько вийшов з дому, узяв лом — той самий, яким вона колупала для курей затверділу землю, і пішов туди, де залишив Йосуба.

Скільки минуло часу? Година? Дві? П'ять годин? Я не уявляв...

Не можу сказати, що я був спокійний: на мене напало якесь заціпеніння. Дорогою мені хтось зустрівся, хтось наздогнав мене. Я за звичкою, привітався... мені відповіли — також за звичкою... Ні один, ні другий, не звернули на мене уваги. Подумали, напевно, — поглянувши на мій спокійний, звичний вигляд, — що я просто вийшов пройтись, погрітись... Якби мене спитали, куди я йду, я, очевидно, відповів би: «Йду вбити Йосуба! Так! Йосуба». Але вони ні про що мене не спитали.

Вони також були немов скам'янілі... Все, навіть людські думки, закам'яніло у Ваду-Веку, немов залякло перед смертю.

Йосуба на місці вже не було: він доплентався до тієї самої верби, під якою раніше лежав я, і сховався од вітру за її грубим дуплистим стовбуром. Хтось розмовляв з ним. Обидва, очевидно, щоб зігрітись — розмахували руками. Хоча розмова була мирною, вони кричали захриплими голосами.

Я сховався за покинутим давнім підмурком і почав чекати.

Спішити мені було нікуди.

У моїй схованці, за кам'яним муром, холод проймав мене до кісток.

Як завжди ясними січневими вечорами, був сухий мороз... Я не мав теплої одягу; ходив у сорочці, поверх якої одягав другу; Аніца, щоб було тепліше, підшила її всяким дрантям: папером, бинтами, пір'ям.

Нарешті, розмова під вербою закінчилася, і Йосуб залишився сам.

Я довго хукав у кулаки, щоб зігріти пальці, потім узяв лома і вибіг із своєї засади, але спізнився: Йосуб уже вийшов на дорогу, де саме з'явилась Марія, повертаючись з Борзи.

Шкапа, вся в пилуці та в крові — вона, очевидно, не раз падала дорогою то на один бік, то на другий (уявляю, з якими труднощами її піднімали), ледве видиралася на схил, не-

мов на стрімку гору, тремтячи і насилу представляючи натружені ноги.

Я пішов назустріч підводі слідом за Йосубом.

Марія, в хустині, що зсунулася на потилицю, з червоним од напруження лицем, йшла поруч з конем і, просунувши руку під дишло, тягнула за шлею. Другу руку простягнула вперед до Йосуба, неначе прохаючи його про щось або наказуючи. Говорити стомлена до краю Марія, мабуть, не могла... Рот її відкрився, однак з нього не пролунало ані звука. З другого боку, поруч з конем, вчепившись однією рукою за наритник, а другою — за шлею, крокував невисокий чоловік у залізничному кашкеті (відірваний козирок теліпався у нього над вухом) і тонкій сивій шинелі. Безсило, схиленою головою він упирався в бік спітнілого коня. Він ішов боком, криво і не твердо ступаючи зігнутими в колінах змученими ногами. І було незрозуміло, помагав він шкапі везти воза чи його самого вона тепер тягнула...

На возі лежало два мішки і купка банок з яскравими наклейками — консерви. Не будь цих веселих, строкатих банок, я, можливо, й не помітив би жалюгідного вигляду підводи, яку тягнули здиhaючий кінь і двоє ледь живих людей.

Я зупинився як вкопаний серед дороги.

«Стукнути б його!» — мислено повторював я, думаючи про Йосуба скоріше з обов'язку. Одночасно, все більше дивуючись, мимоволі розглядав процесію. Я відчував, бачив, знав, нарешті, що цієї хвилини в мене не було сили когось «стукнути». Я й не радів і не жалкував за цим.

Коли віз порівнявся з Йосубом, коняка стала. Зупинилась і Марія, з острахом дивлячись на брата.

Незнайомий якийсь час стояв непорушно, потім підняв руки, намацав, як сліпий, круп коня, сперся на нього і, насилу випроставшись, завмер. Це був чоловік років сорока, не більше, з блідим лицем і великими, чорними очима під важкими повіками. Глянувши на Марію, він підбадьорливо моргнув їй... Потім помітив мене і посміхнувся, засоромившись — як мені здалося — власної безпорадності.

З такою ж усмішкою незнайомиць звернувся до Йосуба.

— Приїхали? — спитав він.

— Приїхали! — відгукнувся Йосуб і раптом схопив його за плечі.

— Ми привезли... привезли... — белькотів незнайомий, несвідомо посміхаючись, тим часом як Йосуб трусив його, мов грушу.

Марія знаками — говорити вона не могла — благала брата перестати.

— Та він зовсім дохлий! — майже зрадів Йосуб, ніби все ще не вірячи цьому відкриттю.

Кинутий напризволяще, незнайомиць трохи

постояв на ногах, здивовано оглядаючись навколо, потім безсило сперся обома руками у полудрабок і втупив очі в Йосуба.

— За цією здохлятиною їздила? — з глибоким презирством обернувся хазяїн до сестри, показуючи на незнайомця. — За ним у Борзу, висолопивши язика, бігала? Це твій герой — комуніст? Він має мене живцем з'їсти? А-гм!.. Побачимо, котрий з нас більше комуніст: він чи я! А якщо...

Однак, він не доказав, побачивши на возі мішки і консерви.

— Та будь ти людиною, Йосубе! Хоч раз у житті! Будь людиною! — простогнала Марія, відгадавши намір брата.

— Чого йому треба? Чого приїхав? Пошесть на село напускати?.. Що в нього? Чума? Холера?

— У нього гарячка, здається, легені застудив... Коли виїхали, був здоровий. Дорогою, мабуть, коли коняка впала, заморився... Горить людина, зовсім слаба...

— Навіщо ж ти його на мою голову привезла? Вернувся б у Борзу.

— Не такий він чоловік, щоб з дороги вертатися...

— Краще б ти його в канаву турнула разом із заразою.

Йосуб говорив спокійно, як людина, цілком впевнена в собі, яка знає, що каже.

— Він не заразний, братику... Ти ліки одержав — дай йому. Завтра я в Борзу піду, звідти за ним пришлють... заберуть...

— А якщо він до завтра здохне? Або ти сама дуба даси, тоді що?

Розмовляючи, Йосуб помацав мішки і перерив консерви. Оглянувши віз і взявши кинути Марією вила, він шпурнув до її ніг пару банок, ще дві — мені («На, одержуй!»), потім підсадив незнайомця на воза, на купу консервів.

— Геть з дороги! — гукнув він Марії і, впершись усією своєю силою у підводу, штовхнув її вперед, одночасно торохнувши коня вилами по хребту.

Від поштовху і удару шкапа, зібравши останні сили, рушила.

— Вйо-о-о, пішла! — заревів хазяїн не своїм голосом, розмахуючи вилами і підштовхуючи воза.

Ребра нещасної худобини трішали під ударами, як хмиз під ногами.

Йосуб заїхав у село і незабаром все стихло.

Марія нерухомо стояла серед дороги, дивлячись услід возові.

Швидко темніло, проте я встиг розгледіти наклейки на консервах. Ні про Йосуба, ні про Марію, ні про незнайомого я більше не думав... Я тепер мав що залишити Аніці на цілий тиждень. Навіть на два! Не будь Йосуба, якого я все ще думав убити, я міг би поїхати.

Нахилившись, щоб підняти четверту —

останню — банку, я почув владний голос Марії:

— Ти... біжи в Борзу! Розкажи їм! Нехай знають! Сьогодні ж увечері!

Але мене в цю мить не цікавили чужі страждання. В нестямі притискаючи до грудей консерви, я чув Маріїн голос, але не слухав її.

— Що? — сказав я навмання. — Нікуди я не піду...

— Підеш! Адже Йосуб уб'є його!

— За що? — дурнувато спитав я.

— Не знаю... Може, тільки за те, що він комуніст.

— Йосуб... сам комуніст. Він же казав...

— Йосуб?! Дурні ви, дурні! — вигукнула Марія, та збагнувши, що розмовляти зі мною марно, простягла руку до консервів:

— Давай сюди! Занесу їх Аніці!

Я не так розсердився, як здивувався і, рятуючи банки, крутнувся вбік.

— Що?

Вона повторила свою вимогу.

Але я зовсім очманів од голоду і, нічого не тямлячи, лише гарячково притискав до грудей консерви. Нагадці було одне: Марія хоче відіслати мене в Борзу, щоб залишити в себе Аніцу і... віддати її Йосубові!

— Що?!

Проте Марія, очевидно, вже розгадала мої думки.

— Ох ви дурні, дурні! — повторювала вона. — Якщо так, я сама піду! Тільки б дійти!.. А ти залишайся... їж... Згадай, коли в твоїй макітрі проясниться, що я тобі зараз кажу: будь проклятий на все життя, якщо ти про того чоловіка не потурбуєшся! Розшукай, де його сховав Йосуб, розкажи, до кого він попався в лапи. Він про Йосуба знає!.. Іще скажи, що я пішла в Борзу, а попросить тебе щось, ти його слухайся!.. Зрозумів? Не зробиш — від моїх прокльонів не сховаєшся!

Марія давно розтанула в присмерках, а я все ще розгублено стояв на тому самому місці. Мені було соромно.

Вже зовсім стемніло, коли я, нарешті, пішов додому.

На Йосубовому дворі при світлі ліхтаря я побачив чоловік з п'ять. Хазяїн саме вийшов із стайні, тримаючи в одній руці ложку, а в другій — порожню банку від консервів.

— Хворий жере за двох! — почув я його веселий голос.

«Я так і знав, що вони порозуміються! Даремно вона мене проклинала!» — з обуренням подумав я і попрямував до себе.

У нас ще було трошки олії, видавленої з підсмаженого насіння дурману. Я засвітив каганець, відкрив одну банку... В кімнаті запахло рибою і томатним соусом. Аніца прокинулася. Консерви вона бачила вперше.

— Звідки? — спитала, стурбована моєю мовчанкою.

— Марія вернулася у Борзу. А тойостав... в Йосуба. Вони, мабуть, порозумілися...

Ложка випала з моїх рук, коли я згадав про Марію. Істи розхотілося.

Аніца не почула від мене того вечора ні слова.

Вранці вона пізно розбудила мене.

— Що з тобою? Ти цілу ніч стогнав, борсався...

— Марія пішла назад у Борзу. Вона мене прокляла, а той з Йосубом...

Перебивши мене, Аніца почала розповідати новини: вона встигла побувати біля криниці.

Все село вже знало, що «борзаки» прислали до Йосуба чумного. У Борзі є лікар і два санітарні агенти, однак чумного вони, звісно, відіслали «санітару» у Ваду-Вець. Нащо їм у Борзі зараза?

Почуте від Аніци зовсім не було схоже на те, що я знав.

— Якщо Марія тобі сказала, що Прісак його уб'є, значить, так і буде, — зразу ж вирішила Аніца.

— Вони ж порозумілися, Аніцо! Йосуб нагодував його вчора ввечері! Я сам бачив. Він його не займе...

— Вб'є, але не сам: Прісак завжди чужими руками вбиває! Я чула: вони його з села хочуть винести, покласти за готар... поки Марія не забере, не відвезе у Борзу. А якщо «борзаки» прийдуть, наші проти них з дрюками, з косами вийдуть: із села заразу вибивати!.. Це все Прісак. Він, Прісак, завжди так, чужими руками людей губить!

— Я піду, Аніцо... — сказав я, зіскакуючи з ліжка.

— До хворого?

— Так.

Вона не спиняла мене.

— Прісака стережись, Іоне!

— Нехай він сам стережеться!

Вона пішла за мною, однак на Йосубове подвір'я ступити не зважилась.

13

Йосуб саме виходив із стайні з ложкою в одній руці і консервною банкою в другій.

— Хворий, а тріскає за двох! — він бурмотів цього разу, мабуть, тільки для мене, бо не знав, що я вже чув це напередодні. — Ти куди лізеш? — крикнув він, помітивши, що я збираюсь зайти до стайні. — Хочеш все село заразити?

Гадаючи, що я, почувши про заразу, злякаюсь і не зайду, Йосуб пішов у хату. Хворий лежав на двох мішках з половою, накритий третім, порожнім, мішком. Вкрай немічний, з жовтим, виснаженим обличчям, він не був схожий на людину, яка щойно «тріскала» за двох. — Наїлись? Нагодував він вас? — заговорив я, щоб якось розпочати розмову.

Незнайомий насилу розплющив очі, боліс-

но глянув на мене, потім чітко, з ненавистю прошепотів крізь зуби «собака!» і одвернувся.

Я не повірив своїм вухам. Я — собака? Для нього?

Моя непорушність, моє розгублене мовчання, мабуть, таки здивували його. Він знову заговорив:

— Пришли до мене... сестру... якщо ти не собака! Про це тебе й прошу... якщо ти не... собака... Пришли Марію...

Мені одразу пересохло горло: виходить, хворий знав, що він потрапив Йосубові в лапи... І вони зовсім не «порозумілись», як я думав, раз він його називає собакою!..

— Я не Маріїн брат... не Йосуб! — промовив я, мало не плачучи від сорому й досади. — Я не Йосуб... Розумієте? Не Йосуб! Мене звуть Іоном... Марія мене прислала. А сама у Борзу пішла... Марія мене прислала!

Хворий обернувся до мене, довго-довго вдивлявся в моє лице і, наче щось пригадавши, нарешті посміхнувся і поворушив слабкою рукою, немов хотів приголубити мене.

— Іон... Ех... Коли б тільки... Підійди ближче... Напишеш потім...

Я намагався перекопати його, що не варто весь час думати про «потім», бо він не помре. Збагнувши, однак, що мої слова безглузді і йому ні до чого, я квапливо пообіцяв, що напишу все, як він скаже. І додав, що від Йосуба неодмінно заберуть привезені продукти і чесно розділять між людьми... І, нарешті, що самого Йосуба ми «передамо куди слід, до рук влади».

Я ладен був пообіцяти йому все, що завгодно — настільки почував себе винним перед ним.

Зовсім знесилений, він на мигах попросив мене вийняти щось із нагрудної кишені, з-під шинелі.

— Ти комуніст?

— Ні...

— Утечист?¹

— Не знаю. Навряд...

— Тоді... все-таки... можливо... близький до цього...—прошепотів він і знову посміхнувся.— Я тобі вірю... вважаю комуністом... Так от... як товаришу... передаю свій партквиток... гляди, щоб не дістався Йосубу... візьми його... це останнє бажання... Я вимагаю... як партійне завдання... так і знай... віднеси його в Борзу... там... оддаси товаришам... А я... віднесеш... як трапиться нагода.. запрягнись...

Він ледве говорив.

— Віднесу! Клянусь!

Я насилу стримував сльози. Він передав мені полотняний мішечок. В ньому я намацав квиток, той що не повинен дістатися Йосубові.

— Товариш, який не знає... що він това...—

¹ Утечист — член Спілки комуністичної молоді Румунії.

знову посміхнувся вмираючий і на півслові, з тією ж усмішкою на устах, заснув чи знепритомнів.

Він помирав, а я примусив його посміхнутися.

Я навшпиньках вийшов із стайні.

Йосуб не з'являвся. Аніца чекала мене на вулиці, причаївшись за двома старими товстими, зрослими докупі, вербами.

— Давай заберем його від Йосуба,— вирішив я.— Віднесемо до нас.

— Йосуб, коли побачить...

Вона мала рацію. Йосуб, якщо побачить, певна річ, кине́ться на нас. І все село, боячись чуми, підтримує його. Від цього буде гірше тільки хворому.

— Почекай мене тут,— звеліла Аніца.— А я побіжу до Тудосе Чернеца! Наші не обстануть за Йосубом. Коли вже до вбивства дійшло, не обстануть!

— Всі вони, Аніцо, тремтять перед Йосубом! Лише цей, чужинець, хоч він і вмирає, не боїться...

— Не боятимуться вони більше!

— Я піду з тобою, Аніцо...

— Ні. Зоставайся тут. Ти для них Йосубів поплічник. Тобі вони не повірять.

— Я? Йосубів поплічник?

— Ось чого тобі й здається, що всі його бояться. Вони тебе стережуться.

Краще б мені ляпаса дали, ніж такі слова чути.

Я залишився на місці і чекав на Аніцу дуже довго: години зо дві, а може й зо три...

14

За якийсь час Йосуб зійшов по драбині і поніс до стайні їжу: в одній руці тримав ложку, в другій — відкриту банку консервів і великий шматок мамалиги.

Я прослизнув, як вуж, у двір і причаївся за рогом підмурка.

З стайні, крізь зачинені зсередини двері, долидало ледь чутне хрипіння хворого і рівномірне,—голос не підвищувався і не понижувався, але час од часу уривався,—бубоніння Йосуба.

«Наче молитву читає»,—подумав я.

Це мені здалося дивним. Я потихеньку підійшов до дверей і заглянув у шпарку.

Йосуб сидів чи то на мішках, чи то верхи на хворому і діловито, не поспішаючи, смакував їство.

— Бачиш, голубчику?—промовляв він, уминаючи консерви.— В кого є — той їсть, в кого немає — терпить... А тобі все одно здихати... Та... знову одвертаєш пику?

Умираючий, дійсно, відвернувся. Йосуб проковтнув, знову напхав рот, потім, тицяючи свою жертву ложкою в щок, примусив повернутися до себе і ще раз зачерпнув з банки. Все це він робив спокійно, повільно:

— Так от, любчику... А здохнути, все одно, здохнеш... З Йосубом Прісекару помірятися схотів? Міряйся! Хто кого? В тебе, либонь, і слина висохла... Нині вночі тобі капець... Знову морду вернеш? Ось так, дивись на мене... Ану, лишень, ану, викладай свою політику, якщо ти комуніст... Один кінець: однаково здохнеш, що б там не базікав... Тобі Марія казала, ніби я дурень? Та я, виходить, і не дурний! Знаю я вашу політику, голубе, як своїх п'ять пальців, знаю... Йосуб Прісекару все знає. Від злості здихай, як з голоду чи од своєї болячки, здихати не хочеш! Знову вернеш? От це вже не добре!.. Чого корчишся? Не бійся, не вдарю: сам здохнеш, не сумлівайся! А це ще що? Лаяться? Нічого, лайся, голубчику. Ти сваришся, а я їм. Може, помінятися зі мною хочеш, га? Ні, братику, з Йосубом погані жарти, Йосуба ніхто ще не обдурив. Ти перший, кого я... Знову рило ховаєш? Ні, братику, жартуєш? Гляди,— не здохнеш, зв'яжу... Ось так: на мене глянь, на Йосуба!

Я більше не став слухати, а загорлав з усієї сили: «Рятуйте, сюди!» — і вхопився за клямку. Шарпнув раз, вдруге...

Двері, нарешті, розчинилися. Йосуб кинувся до мене, очевидно, маючи намір заткнути мені рота, перш ніж збіжиться все село.

Ми одчайдушно билися, поки люди, що збіглися у двір, не розборонили нас.

Вириваючись із рук резешів, я кричав про все, що знав; вимагав піти і на власні очі глянути на людину, яку повільно вбиває Йосуб. Людину, яка не хворіла ніякою заразою, бо сам Йосуб сидів біля неї на мішку... Я вимагав, щоб вони пішли в хату і наочно переконались, що Йосуб привласнив надіслані їм із Борзи продукти...

Нашадки Могоша, Лупа і Тунсу похмуро слухали мене і мовчки презирились. Вони здавались мені зовсім нездатними до якоїсь дії. Все ще не випускаючи мене, вони все-таки послухались... По черзі заходили до стайні, де все тихіше й тихіше хрипів умираючий, потім, збившись купкою, мовчки дивилися на Йосуба..

Стоячи на драбині, Йосуб також слухав мене... Здається він зацікавився не стільки моїм криком, скільки мовчанням резешів.

Аніца, яка немов з-під землі з'явилася коло мене, то кусала руки, то посміхалась, то хмурилась... Я не переставав горлати й вириватись, а вони, як і спершу, мовчки витріщали один на одного очі. Йосуб злобно форкав, і кадик його сердито бігав то вгору, то вниз. Враз я зрозумів, що ніхто мене не слухає. Навіть Аніца! З досади я ладен був битись головою об кам'яний підмурок Йосубової хати. Резеші — геть усі — думали тільки про «скарб» і були спроможні — так мені тоді здавалось — стерпіти заради нього що завгодно.

Однак я все ще кричав, втрачаючи сили.

Йосуб раптом зблід, побіг по драбині й грюкнув дверима: він побачив, як четверо резешів на чолі з Тудосе Чернецом виносили зі стайні незнайомого.

«Вони зараз понесуть його за село і кинуть у полі,— з жахом подумав я.— Чого ж вартий мій крик?»

Нарешті, мене пустили. Та не битися ж мені одному з усім селом? Я вирішив, будь-що, бігти по допомогу в Борзу.

Ніхто мене не зупиняв, ніхто ні про що не питав.

Сама тільки Аніца побігла за мною і, коли я спинився перепочити, схопила мене за руку.

— Ну біжи. Ти не повинен бути там. Вони думають, що ти на боці Прісака! Що ти його прибічник! Тікаймо...

— Гаразд... Тільки я нікуди не втікаю, йду в Борзу, може, допоможуть... Йй-богу, до твого дядька йду... Ти хіба не бачила? Вони викинуть його в поле!

— Добре. Головне, біжи... Біжи скоріше. Не для того вони його взяли. Він... тільки б вижив. А Йосуб, якщо живий зостанеться, прокляне своє життя!

Я тоді не збагнув, що означала її лукава, жорстока усмішка...

15

Примар, Аніцин дядько, був такий худий, що його, здавалось, вітер звалить, однак привітав мене бадьоро й весело. Він шойно повернувся з Біхорського повіту, куди їздив відвідати сільських дітей.

Вже зовсім стемніло, коли я знайшов його. Я розповів йому, все — раз... і другий. Потім знову розказував іншим в примарії, в парторганізації — втретє, вчетвертє, вдесьте...

З моїх слів можна було зрозуміти, що через нестатки та голод жителі Ваду-Веку, увірувавши з дурного розуму в неіснуючий скарб і зовсім збиті цим з пантелику, згуртувались навколо Йосуба Прісекару. Того Йосуба, який був злочинцем, який убив привезеного Марією чужого чоловіка, який попихав резешами, як хотів, який почав видавати себе за комуніста, а справжнього комуніста звелів винести за село, «за готар»...

Аніца слухала мене, як слухають дитину, мовчки, співчутливо і з любов'ю киваючи головою. Почувши, що її дядько вирішив завтра їхати у Ваду-Веку, вона полегшено, з дивним задоволенням, зітхнула. Примар пильно глянув на неї.

— А скільки, по-твоєму, треба людей, щоб утихомирити ваших резешів? — запитав він мене, не спускаючи очей з небоги.

— Якнайбільше! — спрожого відповів я.— Щось дуже вони розлючені і в усьому слухаються Йосуба. Чекають вас на «кордоні» з косами.

— Це правда, племіннице? — звернувся до Аніци примар.

— Ні... — посміхнулася Аніца. — Він не знає: з Йосубом покінчено. Багато людей не треба... Хворого забрав до себе Тудосе Чернец...

— Покінчено, кажеш, з Йосубом? Я так й думав? — здивований, почув я голос примаря. — Резеші, коли розлютуються... Вечеряйте та лягайте спати. Важко, дівчино, з твоїми резешами: ні в біді на людей не схожі, ні в добрі...

Я дивився то на Аніцу, то на примаря і нічого не розумів. Втома здолала мене: я спав навісточки.

Про Марію в Борзі нічого не знали.

Другого дня вранці ми з Аніцею вирушили додому. З нами йшли той самий лікар, який колись приїздив у Ваду-Векь, два незнайомих мені чоловіки і солдат з гвинтівкою. Невідомі виявились делегатами КАРС'у, що прибули в Борзу разом з тим товаришем, якого привезла до нас Марія. Обидва, як я довідався пізніше, були партійними працівниками.

— З чужими, — сказав, виряджаючи їх, примар, — резеші скоріше порозуміються. Я для них гірший всякого чужинця. Ще б пак — Борза! Ви там усе влаштуєте, а потім уже й я приїду... Привезу ще продуктів...

Попереду всіх крокувала Аніца. Обличчя її дихало нещадною помстою.

— Коли нам назустріч вийде Йосуб, Аніцо...

— Не вийде! — відповіла вона, не дивлячись на мене. — Ти що, хіба не здогадався? Минулої ночі...

Вона не договорила і прискорила крок.

Тільки коли ми дійшли до села, я збагнув те, що для неї — корінної резешки із Ваду-Векь — було зрозуміле ще вчора. Однак про це пізніше.

Тудосе Чернец забрав до себе хворого і той, принаймні, помер серед добрих людей.

Марію знайшли в полі мертвою, погризену вовками; вона, очевидно, впала від втоми, заснула й замерзла. Її поховали там-таки, в полі.

Йосубова хата вночі згоріла дотла, чорніли тільки самі обгорілі стіни.

Самого Йосуба ми побачили біля криниці, міцно прив'язаного до журавля. Роздягнений майже догола, він весь був у синцях і подряпинах. Коло нього валялись чотири каністри. Всі вони були порожні... Резеші розправилися над ним самосудом і зараз сиділи по хатах. На запитання вони відповідали мляво, стомлено, однак виглядали внутрішньо задоволе-

ними, втихомиреними. Я ніколи ще не бачив їх такими.

«Йосуба підпалили?» — «Може, й підпалили...» — «Хто підпалював?» — «А хто його знає?! Згоріла хата та й усе...» — «Хто прив'язав Йосуба до стовпа? Хто його бив?» — «Люди, мабуть, били...» — «За що?» — «Хіба узнаєш!» — «Які люди?» — «Нехай сам скаже!» — «Та він не може!» — «Не може? Язик йому, чи що, відрізали?» — «За що ж його били?» — «Так, видно, йому судилося...» — «А хто ж все-таки бив?» — «А бог його зна!» — «Чому ви на нього в суд не подали?» — «Що ж, судити його й зараз не пізно, для суду він ще годиться!» Так вони відповідали.

Зроблений лікарем розтин підтвердив, що в Йосубової жертви було запалення легенів. Але не через це помер чужинець. В його шлунку лікар знайшов сухе листя і солому. Бідолаха цілий тиждень нічого не їв, бо, розвозячи продукти для голодуючих, соромився попросити, аби його нагодували... Лікар був цілком певний, що він не їв днів сім, якщо не більше. Протягом цього часу він роздав голодуючим двох сіл вісім возів з продуктами...

Йосуба взяли під варту. Його перев'язали і відвезли в Борзу. Потім розслідували його злочин і, значно пізніше, засудили...

Делегати КАРС'у zostалися у Ваду-Векь. Другого дня, коли, нарешті, вдалось зібрати всіх мешканців хутора, один з делегатів, пам'ятаю, спитав навмання:

— Чи є серед вас у Ваду-Векь хоч один комуніст?

— Є! — відповіли з юрби. — Замфір Хрицку!

— Просимо сюди товариша Хрицку!

— Його немає.

— Де ж він? Позвіть його!

— На роботі... Поїхав... Жінка його знала, куди... Але вона померла, замерзла...

— Більше немає?

— Можливо, ще цей...

Цим «можливо, комуністом» був я.

— Ви комуніст? — з недовір'ям звернувся до мене делегат КАРС'у.

— Так! — не задумуючись, підтвердив я.

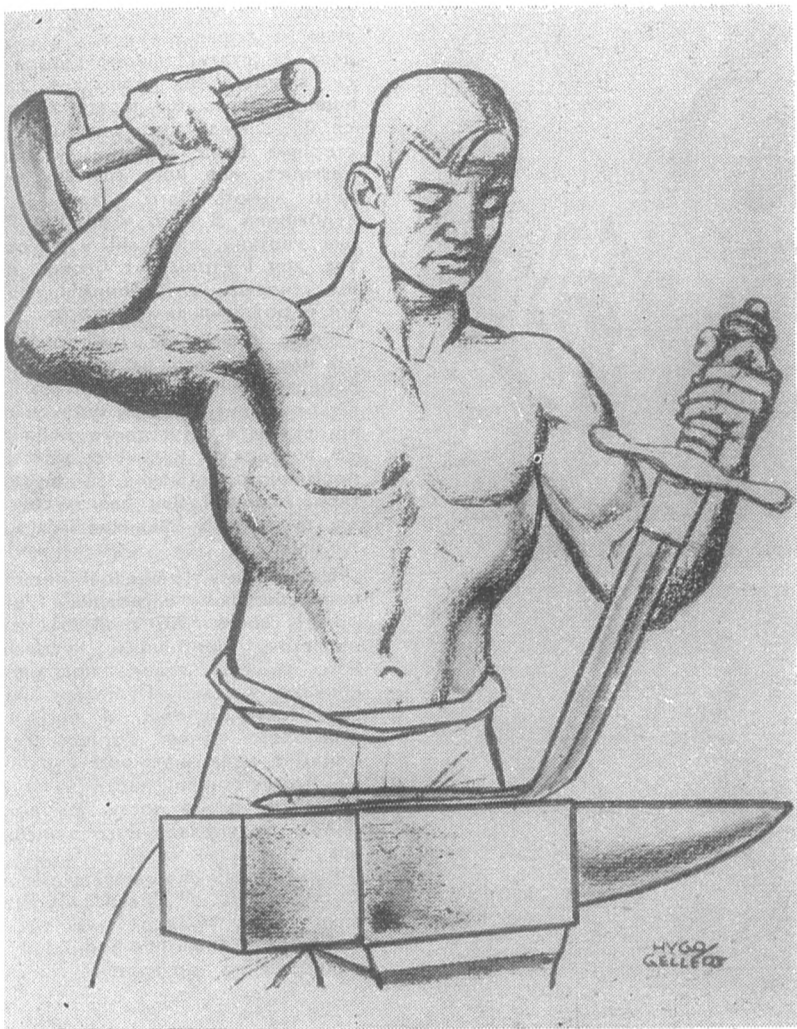
— А партквиток у вас є? — запитав він, відводячи мене набік.

— Є! Він мені його дав... наказував передавати вам.

І я подав йому партійний квиток небіжчика.

А свій я одержав лише за рік. Я тоді вже вчився на курсах трактористів.

З румунської переклав
Іван КУШНІРИК



Перекуємо мечі на орала.

ПРОКЛАМАЦІЇ СВОБОДИ

ПОЛІТИЧНІ МАЛЮНКИ
В «УОРКЕРІ»
1924—1960

В Нью-Йорку, у видавництві органу американської компартії — газети «Уоркер», вийшла добірка політичних малюнків та карикатур, що вміщувалися в газеті протягом 36 років її існування. Передмову до книжки написав відомий американський публіцист, співробітник «Уоркера» Джозеф Норт.

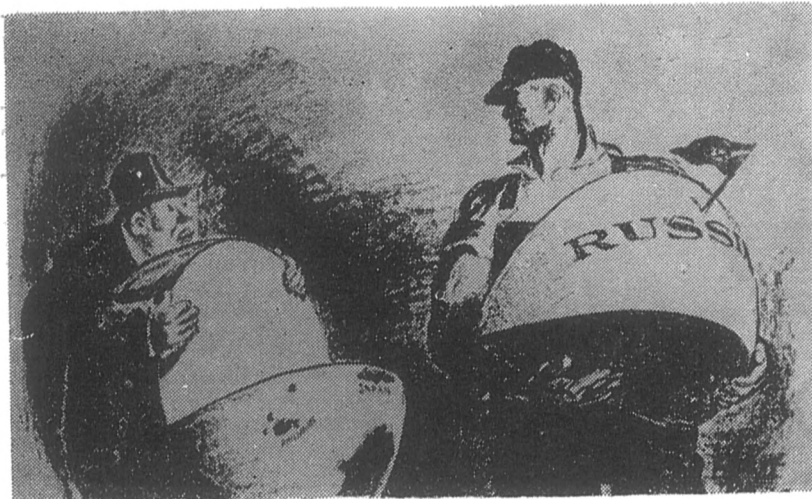
Політичний естамп і карикатура деякою мірою можуть замінити картинну галерею для бідняка. За кілька центів він має змогу придбати твори художників, людей, які мають спостережливі очі й золоті руки, не кажучи вже про найхарактернішу рису справжнього митця — пристрасне серце.

Найкращі художники й карикатуристи «Уоркера» завжди були прапороносцями, борцями, і ті, чії роботи ви побачите в цій добірці, цілком заслуговують на лаври, якими їх вшанували за їх служіння справі визволення людини. Титанами увійдуть вони в історію трудової Америки: для мене ж вони — сини Прометей, що приніс людям вогонь. Кожен з них, так чи інакше, ніс людям вогонь. Щоб переконатися в цьому, досить лише перебігти очима імена карикатуристів, роботи яких ви побачите на цих сторінках: Фред Елліс і Роберт Майнор Х'юго Джеллерт, Арт Янг та Уільям Гроппер. Чудові художники, вони шукали правду життя, не боялись відверто дивитись їй у вічі. Вони малювали те, що бачили. Більше того, вони сповнювали свої малюнки оптимізмом, вірою й завзяттям, які підтверджували їх власну впевненість у перемозі людини. Вони безстрашно сходили у саме пекло, зображали мерзенні вогнища капіталізму, фашизму, війни, і вони поверталися переможцями усіх цих страхіть. Вони — люди того ж гарту, що й Мікельанджело, Гойя, Дом'є.

Вдумайтесь-но у те, що мені відомо про їх життя, і ви погодитесь зі мною. Фред Елліс: наприклад, працює карикатуристом «Уоркера» з часів заснування газети, тобто з 1924 року. Цей син степів, людина з ясным поглядом і спокійною, веселою вдачею, належить Америці, як блакить озера Мічиган, поблизу якого він народився. Свій трудовий шлях Фред Елліс почав з малювання реклам. Одного разу, як це дуже часто трапляється, люлька десь під дахом зірвалася, і Елліс, про-



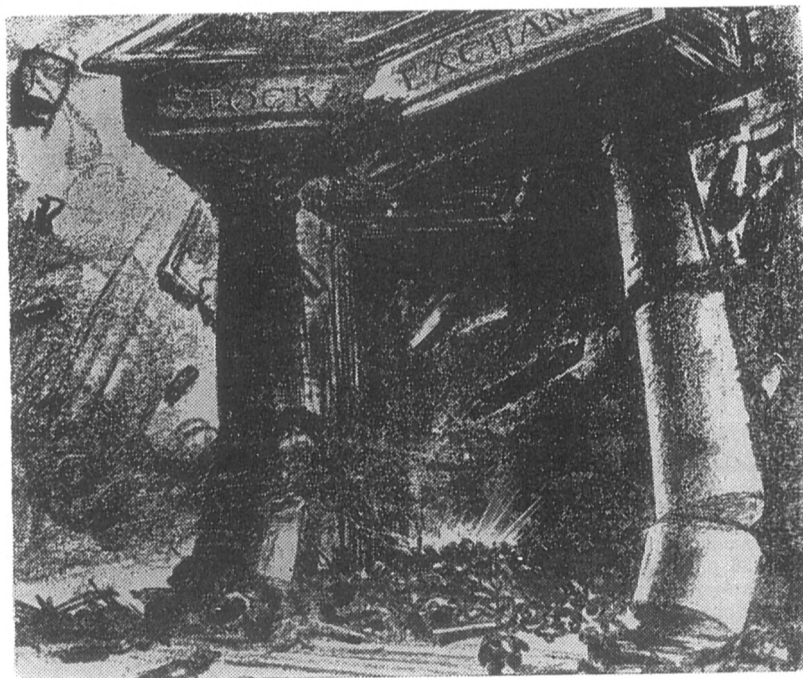
Дволіток. (До дворіччя газети «Дейлі Уоркер»).



Капіталіст: Гей, в твоїх руках вже шоста частина світу.
Робочий: Авжеж, і це тільки початок.



Колір шкіри не перешкода для голодування.



Крах Уолл-стріту.

летівши вниз кілька поверхів, упав на асфальт вулиці. Та виходець із штату Іллінойс відмовився вмерти. Він примусив свої вщент розтрощені кістки зростися й малював ще протягом півстоліття. Елліс відомий як карикатурист, але його близькі знайомі знають його також і як художника. В його кімнаті я бачив картини, виконані у соковитих, хоч і стриманих барвах, що відзначалися витонченими лініями й роздумливим настроєм.

Елліс розповідає, що прийшов до нашої газети на запрошення Роберта Майнора. Подібно до багатьох інших наших художників, він ставився до старого Боба як до вчителя й великого майстра політичного малюнка та карикатури. Майнор! Яку безліч спогадів та почуттів викликає ім'я цієї людини!

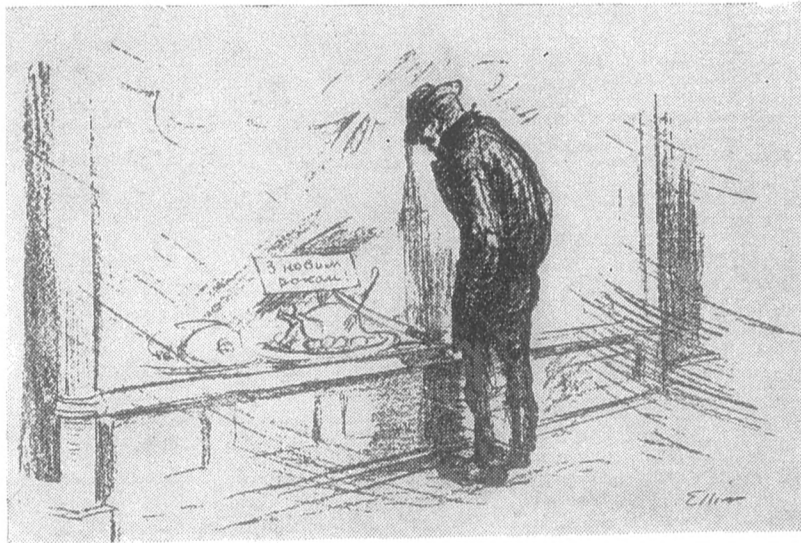
Син Техасу, нащадок перших переселенців — засновників цієї країни, він у 1907 році став соціалістом, політичним художником вищого класу, працюючи спочатку в газеті «Пулітцерс Сен-Луї Пост Діспетч», а потім у «Нью-Йорк Івнінг Уорлд», став одним з найвизначніших керівників Комуністичної партії й перебував на цьому посту, аж доки смерть не вирвала його з наших лав.

Кілька років я працював разом з Майнором в Іспанії, під час війни проти Франко, і мав змогу добре познайомитися з ним і його обдарованою дружиною Лілією.

Боб глибоко замислювався над питаннями, які ставило перед ним життя, і я пригадую, як одного дня, сидючи на кам'яному ганку свого будиночка в Штатах, він уголос міркував про значення творчості карикатуристів. Він говорив: Арістотель перший визначив людину як тварину політичну, а карикатуристи,—принаймні кращі з них,—являють собою політичних художників. Вони тісно зв'язані з простим народом і відбивають у своїх творах життя саме з точки зору простого народу, саме з його позицій. Боб багато чого навчився у Томаса Насти, великого американського карикатуриста XIX століття, який безупинно й безжалісно викривав корупцію суспільства тих часів, коли розквітаючий американський капіталізм залізними лабетами стискав усю країну, діючи шляхом обману, грабунків і підкупів, коли цей капіталізм уже скуповував герцогів, графів і королів



Капіталістичний уряд.



Достаток для всіх.

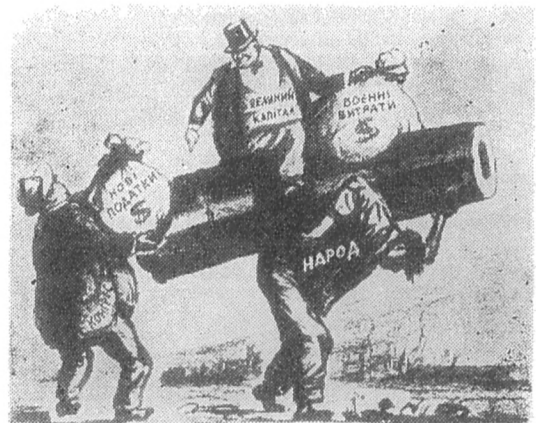
усього світу. А пізніше Боб захопився творчістю Франсіска Гойї, великого художника Іспанії, ненависть якого до війни так глибоко відбилась у його творах, що людство їх ніколи не забуде.

В своїй книзі «Роберт Майнор—художник і борець» я описав його життя. В ній я розповів, як Боб залишив вигідну роботу у США й поїхав до Парижа вивчати творчість Дом'є, Делакура, але в першу чергу Дом'є, цього французького робітника, який допомагав формувати загони борців Паризької Комуні й роботи якого стоять поряд з шедеврами найвизначніших класиків усіх часів.

Боб часто згадував у розмовах зі мною про Арта Янга, сміливого лицаря пензля, чії малюнки відтворюють епізоди американської історії від часів хеймаркетської розправи над трудя-



Після виборів.



На спині народу.



Два роки — 1 500 міль.

щими у 1886 році й до другої світової війни, коли його гостре перо невтомно викривало фашистських злочинців. Арта засудили за те, що він виступав проти імперіалістичної суті першої світової війни, засудили на довічне ув'язнення. Його сучасники ніколи не забудуть, як він дрімив на лаві підсудних під самим носом у судді, як він з невимовною огидою й презирством ставився до ганебного судилища від імені закону. Так, ця людина вболівала за бідних і ненавиділа їх гнобителів. Його «Діти трущоб» — хлопчик і дівчинка, які дивляться на небо й говорять, що на ньому зірок так багато, як клопів, справді незабутні. Без перебільшення можна сказати, що твори Арта Янга, який ніколи не



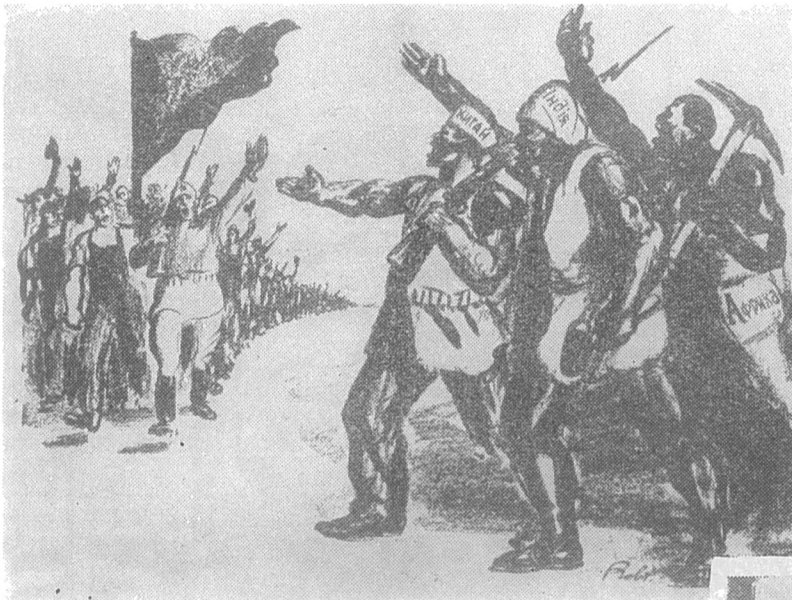
Славна річниця.



Кабінет президента США.



Тягар воєнних витрат.



Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

боди. Саме в цей день весняних сподівань пишно розквітає чудава творчість Геллерта, овіяна пафосом сили робітничого класу. Ще багато років тому, на початку кризи 1929—33 років, коли виснажені голодом робочі люди змушені були шукати притулок в іржавих жерстяних халупах, мене вражала велетенська сила пере-



Демократія по-американськи.



Куба визволяється.

конання Джеллерта в тому, що робітничий клас неодмінно переможе. Він відбив це в своїх класичних творах «Капітал» Карла Маркса в літографіях, «Товариш Гулівер» та ін. Його очі бачили паростки майбутнього в теперішньому дні.

І, нарешті, Гроппер з його палкою ненавистю до соціальної несправедливості. Цей елегантний Д'Артаньян, майстер рапіри, завжди горить бажанням викликати цю несправедливість на двобій, щоб остаточно покінчити з нею. Його зображення боса, мілітариста, ворога народу сповнені такого витонченого презирства, що японський мікадо якось вирішив навіть оголосити Гропперу війну за карикатуру, в якій той зобразив «божественного монарха».

Прогляньте ж цю добірку й ознайомтесь з яскравими зраз-

ками їх творчості. Прийде час, коли роботи кожного з цих митців будуть зібрані у масивних книгах, оздоблених міцними шкіряними палітурками, такими ж вічними, як сама їх творчість. А поки що задовольнимось цим. В майбутньому ці малюнки вивчатимуть діти, як славний перелік того, що випало на долю їх батьків, як розповідь про те, що завоювали для них батьки в запеклій боротьбі. Ці майбутні громадяни Америки й усього світу будуть здивовані, коли побачать мечі, ще не перекуті на орала, фабрики, які були раніше справжніми в'язницями для рабів, і уявлять собі по цих карикатурах давно минулі дні, коли людину засуджували й зневажали тільки за колір її шкіри. Уся ця жахлива правда викладена на сторінках цієї добірки.

Малюнки художників Фреда ЕЛЛІСА, Роберта МАЙНОРА, Х'юго ДЖЕЛЛЕРТА.

Куба, рік другий

Повільно підрулює великий літак до будинку гаванського аеропорту Ранчо Бойерос. Нарешті я — в країні, що була метою моєї подорожі — на Кубі, чудовому острові в Караїбському морі, в країні, народ якої півтора року тому мужньо й рішуче утвердив свою незалежність. Після швидкої перевірки документів та багажу рушаю до центру міста на одному з численних таксі.

В'їжджаючи до міста, мимоволі дивуєшся: невже це справді столиця революційної країни? Ліворуч і праворуч — світлові реклами концернів США: «Пий кока-кола!» — «Подорожуй літаками Пан-Амерікен!» — «Честерфілд — найкращі сигарети в світі!» Але вже через кілька хвилин переконаюся, що перше враження було хибним. Молодий, зазгаглий водій таксі обертається:

- Іноземець?
- Так.
- Із Сполучених Штатів?
- Ні.
- Росіянин?
- Ні.

Хлопець на мить замовкає, потім питає:



— Хто ж ви?

— Німець.

Одразу ставить наступне запитання:

— Східний чи західний?

— Східний.

Шофер випускає з рук руля — незважаючи на те, що таксі мчить заповненою автомобілями вулицею — плескає себе по колінах і вигукує:

— Добре! Земельна реформа! Монополії — геть! Ми також провадимо земельну реформу!

Решту дороги я вислуховую лекцію про шлях, характер і перспективи кубинської революції.

— Бачите, — каже він, вказуючи на невеличкий плакат, приклеєний до ві-

рового скла, — ми всі робимо щось для революції!

На плакаті напис: «Кубинці! Споживати кубинські продукти означає бути патріотом!»

— Так, — пояснює шофер, — Батіста імпортував усе необхідне для Куби із Сполучених Штатів. Фрукти, вирощувані нашими селянами, згнивали на деревах, але він ввозив із США навіть фруктові консерви. Зате Фідель (я, до речі, жодного разу не чув, щоб кубинці називали свого прем'єр-міністра Фіделя Кастро інакше) розвиває зараз нашу власну промисловість, а імпортує лише найнеобхідніші речі.

Машина зупиняється пе-

ред «Готель Насьйональ де Куба», великою, помпезною будівлею. Шофер гірко всміхається:

— «Національний готель»! Він такий же національний, як компанія «Кубинська авіалінія». Тут і там хазяйнують поки що американці. Але отам,— він вказує на хмарочос, де розташований готель «Хілтон»,— отам уже зроблено все, що треба. «Хілтон» націоналізовано й передано профспілці працівників готелів.

ДВА СВІТИ В «НАСЬЙОНАЛІ»

Наступного дня я роблю цікаве відкриття: в цьому модерному, комфортабельному, шикарному готелі, розташованому на березі моря, вісімдесят номерів із ста — порожні. Багаті американські туристи, які в минулому з ранньої весни заповнювали площі Гавани, цього року не приїхали.

Але вночі, о третій годині, повертаючись до готелю після поїздки по провінції,— Гавана в цей час уже спала,— я побачив, як до «Насьйоналя» з'їжджаються великі американські лімузини. З казіно та барів, розташованих у готелі, долинають голоси. На моє здивоване запитання порт'є відповів:

— Таке тут відбувається щоночі. В готелі збираються рештки старого суспільства й починають оплакувати втрату своїх володінь. Тут, звичайно, замишлялася вже не одна змова проти народного уряду. А нам доводиться ще й обслуговувати цю мерзоту. Однак серед нас вони спільників не знайдуть.

І на підтвердження своїх слів він вказав на величезний новий плакат, що висів на найвиднішому місці біля входу:

«З туристами чи без них, ми—за революцію! Працівники готелю «Насьйональ»,



Життєвий рівень кубинців зростає,— цьому сприяють, зокрема, державні торговельні заклади, які відкриваються по всій країні.

НОВЕ ЛИЦЕ ГАВАНИ

Мільйонне місто Гавана— найбільше на Вест-Індських островах — має багато облич. Власне, воно складається з двох різко відмінних частин: нового й старого міста. Останнє розташоване навколо імпазантної будівлі Капітолія. Ця будівля порожнює відтоді, як революціонери вигнали з нього продажних членів парламенту Батісти. У вузьких, покручених вуличках торговельних кварталів біля Капітолія панує надзвичайно яскраве, галасливе і, на погляд європейця, екзотичне життя.

— Гей, сеньйоре,— кричить мені один із численних чистильників взуття,— ну, як ви можете ходити по місту в таких брудних черевиках?

А я щойно почистив черевики до блиску в його колеги...

Нове місто має зовсім інший вигляд. Тут височать модерні, елегантні хмарочоси, тут розташовані банки й міністерства. Зате й ціни тут на третину вищі. На околиці Гавани виростає третій район: державний інститут житлового будівництва споруджує там недорогі житла для трудівників.

Століття колоніальної та напівколоніальної залежності залишили незгладимий відбиток на зовнішньому вигляді столиці. Досить пройтися найдовшою в Гавані вулицею Маріка, що тягнеться вздовж узбережжя,

щоб побачити мертвих і живих свідків цього минулого: стару іспанську фортецю «Ель Морро», яка мала захищати найважливішу гавань іспанської колонії Куби від нападів з боку англійських та французьких піратів; пам'ятник «Мейну» — американському військовому кораблю, що вибухнув на цьому місці 15 лютого 1898 року (цей вибух надав Сполученим Штатам давно очікувану підставу для нападу на Кубу й відвоювання її в Іспанії); залізобетонне громадське приміщення (до повалення диктатури Батісти — будинок, де сиділи справжні правителі Куби). Ще стоять у негоду посеред проїжджої частини вулиці юнаки-негри, чекаючи, доки червоне світло перепинить рух потоку автомобілів. Тоді вони кидаються до машин і пропонують водіям за пару сентаво витерти вітрове скло. Проте життя цих негритянських хлопців незабаром зміниться. Після перемоги революції житло коштує їхнім батькам удвоє дешевше, а ціни на газ, електрику й харчові продукти знижені на тридцять процентів. Революційні зміни бачиш сьогодні в Гавані на кожному кроці. Ввечері, йдучи тісними, багатолюдними вулицями старого міста, іноді чуєш слова військової команди. Це провадять заняття — просто посеред вулиці — підрозділи робітничої міліції. Куба змушена весь час бути на поготові. Компанія «Юнайтед фрут» та інші американські монополії ще аж ніяк не примирилися з перемогою революції. Майже щодня їхні найманці підпалюють цукрові плантації, кидають бомби в державні установи, намагаються вчинити путч. І весь час над маленькою країною висить небезпека збройної інтервенції. Ознакою нової Гавани є й нова преса — за ви-

нятком «Діаріо де ля Маріна» — газети компрадорської буржуазії та вищого духовенства. Але навіть для «Діаріо де ля Маріна» революція не пройшла безслідно. Ось рідкий в історії журналістики приклад: коли «Діаріо» вміщує статті з нападками на революцію та комуністів, безпосередньо під ними складаються жирним шрифтом такі об'яви:

«Революційний комітет робітників та службовців газети заявляє, що ця стаття брехлива і становить частину організованої кампанії проти кубинської революції». Щодо цих коментарів власник газети безсилий. Якби він звільнив робітників з роботи, то не знайшов би інших на їхнє місце, і реакція втратила б свій останній рупор.

В КЕМПІ КОЛУМБІЯ

Автомобіль гальмує. Перед нами — сіра залізобетонна будівля. Крізь амбразуру долинають автоматні постріли. Це — вхід до Кемпу Колумбія, колишнього штабу кліки Батісти. Коло

більшості казарм Кемпу стоять будівельні механізми. Як і по всій країні, армійські казарми й відділки жандармерії тут переобладнують під школи.

Перед деякими будинками вартують добре озброєні загони. Зенітні гармати націлили свої жерла у небо. Молодий солдат з густою чорною бородою у відповідь на моє запитання пояснив: — «Тут живе Че!» — тобто дуже популярний президент національного банку майор Гевара.

— Ми мусимо добре пильнувати, — веде солдат далі. — Лише кілька днів тому американці бомбардували дачу Фіделя Кастро в Піналь-дель-Ріо. А отам, — він вказав рукою на розкішну віллу, — жив Батіста.

З цієї вілли, яка свідчить про багатство, але аж ніяк не про добрий смак її колишнього власника, диктатор тікав, рятуючись від переможних революційних військ. Звідси до аеродрому Сан-Антоніо — всього якихось кілька сотень метрів. Цей аеродром взагалі тісно пов'язаний з історією революції: в 1958 році, коли тут відбувалися автомобіль-

ні перегони на великий приз Гавани, партизани Кастро затримали відомого автогонщика Фанджо і не дали йому можливості взяти участь у змаганнях. Цим вони довели, що навіть тут, у Кемпі Колумбія, Батіста вже не є господарем становища. 1 січня 1959 року звідси стартували літаки, в яких Батіста і його посіпаки втекли з країни, а в лютому цього року тут відбувся перший парад 50 000 робітників, селян та студентів — бійців народної міліції.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КООПЕРАТИВИ ПІД ПАЛЬМАМИ

Всі в Гавані знають, де розташований будинок ІНРА — національного інституту земельної реформи. На цей інститут покладене завдання стежити за виконанням закону про земельну реформу. Інститут займається також плануванням промислового будівництва, зовнішньою торгівлею, а також організацією державного сектору в національній торгівлі. У вестибюлі ще не нового, ще не добудованого до кінця хмарочосу ІНРА панує надзвичайне пошвавлення. Солдати з автоматами перевіряють документи відвідувачів. Ми — група іноземних журналістів — чекаємо тут автобуса ІНРА, який має повезти нас вглиб країни.

Спочатку ми їдемо широким, сучасним шосе, потім завертаємо на вибоїстий, курний шлях, що в'ється між стрімкими, гострими скелями гір Сьєрра-де-льос-Органос, в провінції Пінардель-Ріо. Мета нашої поїздки — один із багатьох сільськогосподарських кооперативів на острові. На час, коли я прилетів на Кубу, в кооперативах було



Солдати революційної армії видають зброю представникам робітничої міліції.



Незабутня сцена для її учасників: прем'єр-міністр Фідель Кастро вручає селянській бідноті документи на володіння землею.

об'єднано близько 200 тисяч кубинських селян. Тепер кооперативи нараховують півмільйона членів. Працівник ІНРА, який супроводив нас, сказав, що найпізніше до середини року всі селяни, які за законом про земельну реформу отримають землю, об'єднуються в кооперативи.

Кооператив «Армія повстанців», який ми відвідали, був раніше латифундією, власністю одного з міністрів Батісти. Навколо будівель кооперативу, скільки сягає око, тягнуться поля високої, в людський зріст, зеленої цукрової тростини — багатства Куби. Голова кооперативу розповів нам, що артіль уже тепер обходиться без державної допомоги.

— Ви навіть не уявляєте, які прибутки дає наша земля! І всі гроші ми витра-

чаємо на те, щоб поліпшити умови життя селян. Подивіться он туди, — він вказав на групу охайних білих будиночків, — всі ці будинки ми спорудили після революції, щоб селяни не жили більше в жалюгідних хижках з пальмового листа. — Він посміхнувся. — Правду кажучи, одразу після перемоги ми заходилися будувати інші оселі — менші, непоказні. Одного разу приїхав до нас у гості Фідель Кастро. Він одразу сказав, що такі будинки не годяться для наших селян — сів на бульдозер, запустив його й розвалив стіни. Ці нові будинки вже набагато кращі. Тепер ми споруджуємо ще й нову школу. Раніше на Кубі й не мріяли, щоб село мало власну школу!

І в цих словах я знову почув справедливу гордість

за здобутки революції. Ця гордість звучала у словах всіх моїх кубинських співбесідників — шоферів таксі і офіціантів, робітників і селян, солдатів і державних діячів. В цьому дружньому співробітництві всіх верств населення полягає непереможна сила революції. Яким яскравим свідченням цієї сили є хоча б той факт, що кубинські робітники на своєму останньому конгресі профспілок одностайно зобов'язалися віддавати чотири проценти від свого заробітку на індустріалізацію країни!

Я повертався додому глибоко переконаний в тому, що кубинський народ цілком свідомо й серйозно ставиться до гасла, яке читаєш і чуєш на кожному кроці в революційній Кубі:

«Лібертад о муерте — свобода або смерть!»

ТОЙН ДЕ ФРІС



Фрідріх Енгельс. Мал. художника
Аввакумова.

НОВІ ПОТОКИ

УРИВОК З РОМАНУ

Він увійшов до салону з зеленими гардинами й темно-зеленою шкіряною оббивкою стін, на яких висіло кілька родинних портретів у строгих позолочених рамах; меблі були вкриті триповими чохлами в зелену й жовту смужку; оправлену в гранульовану шкіру біблію прикріплював ланцюжок до дубової підставки так, як приковуються молитовники до читальних столів у старих бібліотеках. Батько сидів у колі світла, яке кидала одна з трьох гасових ламп,—суворий, із срібними скронями, допитливо повернувши в його бік сильне й мужнє обличчя, незвично бліде на фоні великого оксамитового коміра сюртука й білосніжного крохмального комірка сорочки.

Фрідріх злегка вклонився.

— Good evening, sir...¹

— Добрий вечір,— сказав батько.— Відколи це ти звик розмовляти по-англійськи у порядній німецькій сім'ї?

Він вказав на стілець. Фрідріх сів, почувавши себе смиренним гостем чи ще гірше — сту-

дентом на екзаменах. Старий володів умінням з самого початку вселити в людину відчуття її неповноцінності. Сьогодні треба бути, як і завжди, насторожі з батьком...

— Чесно кажучи, я не усвідомлював, що привітався по-англійському,— відповів він недбало.— У вас такий патріархальний і величний вигляд, що це нагадало мені звичай високих англійських родин, де сини завжди величають батька «добродієм», і я мимохіть перейшов на *lingua britanica*¹.

Своїми сірими допитливими очима батько подивився на Фрідріха начебто розуміючи, що син відверто глузує з нього, але нічого не відповів. Замість цього він звернувся до дружини:

— Елізо!..

Еліза Енгельс стояла біля масивного готичного буфета. Вона, дочка старого ректора, протягом тридцяти років обслуговувала свого чоловіка, як найкраща економка, і робити це й далі, поки вистачить у неї сили. Вона

¹ Добрий вечір, сер... (англ.).

¹ Англійська мова (лат.).

вийняла з буфета пляшки й печиво. Заклавши ногу на ногу, у вузьких штанах в темно-сіру смужку, Фрідріх старший знову подивився на свого сина.

— Шері, звичайно?

— Портвейн, — відповів Фрідріх.

На тоненькій срібній таці мати принесла келихи з вином і бісквіти у вазочці з мейсенської порцеляни. Лише після того, як вона знову сіла до п'ялець, що стояли теж під лампою, і почала щось шукати у скриньці з різнокольоровими нитками, батько узяв свій келих і підняв його проти світла, що горіло позаду Фрідріха. Син мовчки повторив цей жест. Обое відпили. Настала тиша — лише чути було, як голосно і наче неспокійно цокав під стіною високий голландський годинник.

Поверх батькові плечі Фрідріх дивився на розмальований циферблат, де ледь помітно оберталися диски з зображенням сонця й місяця. Батькові минув лише п'ятдесят один рік, та Фрідріху молодшому завжди здавалося, що між ними різниця в роках значно більша.

— Твоя мати казала мені, що ти знову збираєшся їхати.

— Так, я збирався.

Батько чекав, наче ця відповідь нічого не говорила йому.

— Ти не дуже щедрий у розмові зі мною, — різко зауважив він. — Я б хотів мати втіху почути про твої плани детальніше. Ти тільки що говорив про Англію. Якщо не помиляюсь, тебе більше, як півроку, не бачили в Манчестері, і навпаки — дуже часто у Брюсселі й Парижі, містах, у яких ми, наскільки мені відомо, не маємо ніяких ділових зв'язків.

— Але я маю там свої особисті зв'язки, — відповів Фрідріх примирливо і в той же час насторожено.

Батько поправив манжету і лише після цього поклав руки на бильця крісла.

— Що ж... Може, ми будемо говорити відвертіше? Ти вже доросла людина, і мені й на думку не спадає диктувати тобі в дрібницях твій спосіб життя. Але мені здається, що я маю деяке право на критику там, де це стосується твого ставлення до фірми. Зрозумій мене вірно. «Ермен і Енгельс» можуть, звичайно, дозволити собі утримання хазяйського синка та й не одного. Коли я не помиляюсь, то нащадки Пітера Ермена аж ніяк не мають відради до легкого життя. Та для мене важлива не тільки фінансова сторона, хоч я й не терплю легковажності у грошових справах. Річ у тому, що я надто честолюбний, щоб бачити свого сина мандрівним бонвіваном.

Фрідріх мовчав. У першому пориві гніву він ладен був послати усе під три чорти. Але стримався. «Спокійно, Фрідерікус, — подумав він, — розваж усе добре, перш ніж лякати й матір».

— Не знав, — промовив він, — що досі мене вважали за бонвівана. Може, це слово стоїть

у таємних донесеннях Пітера Ермена, есквайра?

Батько зробив рукою енергійний заперечливий жест.

— Я міг би відповісти, що й справді в більшості випадків поводився як «хазяйський синок» — якщо вже ви зволили вживати це слово, — коли мав справу з «Ермен і Енгельс». Фабричний лорд, постійний гість салонів, приємний співбесідник і вправний гравець у карти... та не на втіху собі.

По його світлому й мужньому обличчю промайнуло щось схоже на злість.

— Чи, може, ви збираєтесь звільнити мене від англійського доручення?

Не повертаючи голови, він помітив, що мати припинила роботу і поглядала на них обох. А батько, здавалось, уважно вивчав його обличчя.

— Мені не зовсім подобається твій тон, — почав він нарешті. — Легковажність у твоїх вчинках і витівках, Фрідріху, на які я дивився крізь пальці десять-дванадцять років тому, вважаючи це за неминучий юнацький шал, не личить чоловікові, якому майже тридцять літ. Але це не головне. Молоде покоління, як видно, не з твердого дерева. Так само не цікавлять мене і твої обов'язки щодо порядного товариства, в якому тобі доводиться бувати. З цього погляду, між іншим, я теж не в захопленні від Англії. По суті, Пітер Ермен зрікся бога... О, я знаю, він дуже шанує церкву і, мабуть, ніколи ще не пропустив причастя. Та я, врешті-решт, не ціную показного християнства. Але обличимо це. Я хочу поговорити про те, чого я не бачу в тобі і що мені найбільше болить: про повсякденну практичну роботу взагалі.

Він зробив паузу, переломив бісквіт і відпив ковток вина.

— Сучасний фабрикант, Фрідріху, це людина, яка повинна працювати не менше за своїх робітників і яка, крім того, несе велику відповідальність. Я хотів би знати, що ти свідомий цього почуття, яке ошляхетнює увесь характер тієї діяльності, за яку ми зобов'язані богам. Коли я говорив про хазяйських синків та бонвіванів, то, мабуть, це був не дуже вдалий вислів. Тут я охоче припускаю, що з літературного погляду ти точніше вживаєш слова. Та не в цьому річ. Я сподівався, що коли-небудь ти все ж таки знайдеш вільний день і завітаєш на фабрику. Не для того, щоб іти до робітників, і точити теревені з ними, як звичайно ти це робиш, а щоб серйозно і детально поговорити з батьком про твоє майбутнє. Ти завжди уникав цієї розмови. Зараз я хочу, щоб ти, принаймні, зрозумів мене і розповів про свої наміри.

Фрідріх надпив келих. Він відчув примирливу нотку в батькових словах, і це не могло залишити його байдужим. Було так тихо, що

він чув, як вишиває мати: нитки з тоненьким свистом проходили крізь грубу канву.

Краще, справді, якщо не буде жодних недо-мовок.

— Мої плани, моє майбутнє? Нічого іншого, окрім того, щоб повернутися в Кельн, прискорити там вихід «Нової Рейнської газети»¹ і таким чином зменшити німецьке лихо, наскільки це в моїх силах.

— Німецьке лихо?

— Три дюжини великих держав і жменя маленьких. Тридцять законодавств, монетних систем і систем міри й ваги; митні межі між мільйонами людей, що розмовляють однією мовою; монархи божою милістю (одна брова у батька задрижала на мить), пруссацтво, яке душить усяку думку, свободу, прогрес; страшні умови праці (брова знову задрижала), тисячі селян, що здихають під тягарем податків та боргів...

Тепер батько і справді підкреслено насупив свої сиві брови і зневажливо скривив куточок рота.

— Я знаю, що відбулась революція, яка усе перевернула... Але я не знав, що існує якась необхідність вимагати ще більше від свободи й зібрань та від створення парламенту, про що кричали усі, кому не ліньки...

— Ви маєте на увазі Франкфуртський парламент? Батьку, ви змушуєте мене посміхатись!

— Розумію. Я закоснілий і консервативний уламок давнини і, очевидно, зовсім не здатний розуміти духу часу. Але поспішаю додати, що я це вважаю за честь. Дух нашого часу — це дух повного безвір'я і анархії, які не тільки зроблять людство нещасним, але й приведуть до безпосередньої загибелі усього того, що ми звикли шанувати — права, моральності, цивілізації, вищої волі, так-так, цього останнього насамперед...

Фрідріх мовчав, знову розглядаючи голландського годинника.

— Ти говорив про жахливі умови праці. Прошу тебе згадати, що я перший і єдиний поставив на своїй фабриці новітні англійські машини і тим самим дав можливість робітникам заробляти стільки, що вони змогли відмовитися від шкідливої нічної праці... Що ж до Пруссії, то й тут я не настільки сліпий, щоб не бачити загрози пруссацтва певного сорту. Коли у 1815 році з'явилась новина, що нас, тобто Рейнську провінцію, віддають Пруссії, я чув, як банкір Шаффаузен із Кельна сказав моему батькові: «Ось ми й знову в бідній сім'ї!» Так, можеш сміятися... Він сказав вірно! Пруссія була бідна, а ми починали багатіти. Пруссія хотіла, щоб ми дрімали по-старому, задовольняючись буряковими полями, руїнами і судноплаством на Рейні. А нам, після того як Наполеон дав нам першу торгову палату,

потрібна була промисловість! Пруссія відмовляла нам, скільки могла, у патентах на торгівлю і виробництво — поки знову не лишилась без грошей, і після цього ми просто купували те, що нам було потрібно. Але це тільки про один бік Пруссії. Адже вона втілює в собі і дещо краще. Вона міцно дотримується даних від бога настанов, що людина живе для свого творця, що існують справедливості і право, давніші й святіші, ніж в усіх новомодних конституціях.

— Ви зробилися монархістом, батьку? І це в той час, коли всі порядні німці починають, нарешті, розуміти, що монархії та їхні древні й святі права були нашим нещастям, і в першу чергу монархія прусська?

Ці слова Фрідріх вимовив майже з юнацьким запалом. Мати затамувала подих; батько з силою стиснув кінчики пальців.

— У мене немає бажання сперечатися з тобою про монархію і її походження, — промовив він нарешті. — Я б хотів тільки викласти тобі свою точку зору. Бувають часи, коли королівська влада, навіть найгірша, стає втіленням усіх охоронних сил нації. — Він швидко і застережливо роз'єднав руки, начебто чекаючи від Фрідріха презирливого протесту. — І от я повертаюсь до Франкфуртського парламенту. Я вважаю його, коли можна так висловитись, зовсім зайвою установою. Але ж він, принаймні, досягнув значення монархічної ідеї, він не грає з чорно-червоно-золотими ілюзіями...

Фрідріх не міг більше всидіти.

— Батьку! — Він схвильовано забігав по кімнаті. — Чи не хочеш ти порівняти це збіговисько дурнів у Франкфурті із справжнім парламентом... ну, наприклад, з французьким або англійським, хоча й вони не що інше, як акулячі зуби певних каст і клік? Те, що пліткарі у Франкфурті, — які ніколи ще не сказали жодного слова, до цього вже тисячу разів краще не сказаного і сто разів краще не надрукованого, — монархісти, це не потребує доказів: вони дбають про інтереси старих деспотів краще, ніж ті це робили самі. Але державу, націю, імперію вони не представляють! Може, це якась уявна країна мрій? В такому разі вони самі зробили себе проти власної волі зайвими!

Фрідріх помітив, що на батьковому обличчі з'явився визивний вираз іронії та зверхності.

— Сядь, мій хлопчику. Не знаю в якому товаристві існує звичай дико скакувати під час розмов і міряти кімнату лев'ячими кроками. Тут, в усякому разі, я волю дотримуватись звичайної ввічливості, коли під час розмови люди спокійно сидять одне проти другого!... Елізо!

В той час, як Фрідріх знову сів і уважно почав роздивлятися візерунок із квітів на товстому тьмяно-зеленому килимі, мати квапливо пробігла від своїх п'яльців, щоб знову напов-

¹ Виходила в Кельні у 1848—1849 рр. під керівництвом К. Маркса та Ф. Енгельса.

нити келихи. Фрідріх старший взяв печиво з корзиночки, обережно розламав його і обмокнув у шері, перш як піднести до рота.

— Те, що ти сказав про панів у Франкфурті, здається мені досить перебільшеним. Але це мене цікавить. Що, по-твоєму, повинні були зробити ці парламентарії для Німеччини? Ти, здається, маєш щодо цього власну думку. Що могли вони зробити, коли вони — просто збіговисько дурнів і репрезентують собою уявну країну мрій, як ти мальовничо висловився?

— Те, що вони дурні і тупоголові мрійники, це з'ясувалося пізніше, — сказав Фрідріх цього разу навмисне різко. — А що вони могли зробити, коли зібралися? Усе! Розігнати бундестаг як інструмент середньовіччя. Вибрати із свого середовища новий загальнонімецький уряд. Оголосити себе єдиною суверенною владою у всіх німецьких землях. Остаточо вигнати усіх князів — велетнів і ліліпутів. Створити збройні сили з народу для придушення будь-якого опору старих сил. Оголосити єдину й неподільну німецьку республіку і приступити до усунення всього, що роз'єднує німецькі народи... Ну, скажімо, митних перегородок і податків на судноплавство, через які й фірма «Ермен і Енгельс», зрозумійте мене як слід, батьку, викидає щороку на вітер кілька тисяч талерів!..

— Я дуже добре тебе розумію, можеш не кричати. Дозволь мені лише посміятися з твоєї наївності. Ми не французи, а німці. Ми визнаємо права серця і сили фантазії, але те, про що ти зараз говориш, твій сліпий запал, просто суперечать суті нашого характеру. Так як оцей нещасний Георг Гервег¹, про якого я стільки читав у газетах, ти хотів би захопити владу з... ну, добре, я зважу на твої почуття... з купкою ентузіастів? Чи я повинен сказати: як червоні французи з барикад, котрі, — знову ж за повідомленнями газет, — уже починають розраховуватися за свою лютневу перемогу втратою популярності?

Фрідріх схопився за голову.

— Батьку, зглянься на мене! Ти кажеш, що я наївний, але даруй мені, коли я викрию тебе в повному політичному нещасті. Ти порівнюєш невдало. Гервег зробився авантюристом, бо робив саме те, що неприпустиме в політиці: з купкою нещасних емігрантів він намагався досягти того, що під силу лише всьому народові в час революції. Його використали собі на користь і в першу чергу фон Борнштедт², якого взяли в полон і котрий, як кажуть, втратив розум під час допиту в Баденському карному суді, чи, може, лише прикидається божевільним...

— Ти знайомий з цими добродіями?

Батько спитав про це з холодною іронією і водночас з глибокою відразою.

— На жаль, з деякими з них надто добре, — сердито відповів Фрідріх. — Дозволь мені лише сказати про Гервега таке: я щасливий, що йому вдалося врятуватися. Можливо, він наводить нових безумств, бо він патологічно сліпий в тих справах, де мова йде про Німеччину і революцію. Але він не боягуз, так само, як і його екзальтована Емма¹, якої, до речі, я зовсім не можу терпіти. Я не вірю усім цим безглуздим реакційним байкам у газетах, наче Гервег і його дружина, помітивши вюртембержців, втекли у візку, яким правила вона, а він ховався під запоною для ніг.

— Добре, вважатимемо цей розділ нашої бесіди вичерпаним.

— Якщо дозволите, то ні... я ще не відповів вам до кінця. Ви згадали також про червоних французів. Так, вони починають втрачати свою популярність, але, зрозуміло, не в очах французького народу, а в очах французької буржуазії! В очах фінансистів, великих промисловців, високопоставлених чиновників; в очах мсьє Ламартіна², генералів і національної гвардії, яка не бажає згадувати про те, що разом з робітниками стояла на барикадах. Пробачте, я трохи патетичний. Французькі справи викликають у мене лють. Коли й відбувалася коли-небудь зрада, то саме сьогодні щодо французьких робітників. Вони привели буржуазію до влади, а зараз в нагороду дістають стусани у спину...

— Добре... ти виклав мені сьогодні урок з політики. Таким чином, я бачу, що німецький народ «як один» (він ущипливо наголосив на цих словах) повинен був підтримати франкфуртський парламент і надихнути у цих добродіїв стільки мужності, щоб її вистачило на створення єдиної і неподільної німецької республіки... А тепер перейдімо до практики. Хіба тобі нічого не говорить той факт, що цього не сталося? Що ми, навпаки, одержали лише Геккерів³ і Гервегів, тобто, сину мій, невдалі і навіть безглузді, на твій погляд, спроби створити один з видів швейцарського федералізму?

Фрідріх заперечливо похитав головою.

— Це було... Боротьба за Німеччину ще тільки починається. Існує німецька революція, існує німецький народ, їх треба об'єднати. У той час, як німецький міщанин кричить з усіх дахів, що все вже досягнуто, ми повинні вчити хороших демократів думати і діяти далі. Для цього, батьку, і створюється «Нова Рейнська газета!»

Фрідріх старший вихилив свій келих і протягнув руку до столика, що стояв поруч; ру-

¹ Георг Гервег (1817—1875) — німецький політичний поет. Після лютневої революції 1848 р. створив у Парижі загін з емігрантів і вторгся з ним у Німеччину. Загін був розбитий вюртемберзькими військами.

² Борнштедт Адальберт (1808—1851) дрібно-буржуазний демократ, таємний агент прусського уряду.

¹ Дружина Г. Гервега.

² Ламартін Альфонс (1790—1869) — французький поет. У 1848 році міністр іноземних справ і фактично голова Тимчасового уряду.

³ Геккер Фрідріх (1811—1881) — німецький республіканець, один із керівників повстання у Бадені весною 1848 р.

ка повернулася із скринькою для сигар. Він запропонував їх синові, а потім вибрав собі, уважно і глибокодумно розглядаючи їх, наче сигари були неоднакові. Фрідріх зрадив паузі. Він запитував себе, чого ж не вистачає цій розмові, окрім природності, справжнього розуміння один одного і дружельності.

Обидва запалили сигари. Трохи прикривши очі, батько спостерігав за димком і раптом запитав:

— Цей... доктор Маркс усе ще твій друг?

— Мій найкращий друг.

— А решта? Вибач, що не запам'ятав усіх прізвищ у проспекті, який ти мені підсунув... Якщо не помиляюсь, там був маленький Дронке з Фульди... і Бюргерс із Кельна?

Фрідріха знову охопило дивне й неприємне почуття. Він не міг як слід зрозуміти, куди верне старий.

— Усі ми хороші друзі. Соратники, якщо для тебе це не звучить занадто по-студентському,— промовив він і оповив себе хмаркою диму.

— І хороші комуністи?

Питання звучало провокаційно. Фрідріх подув, розганяючи дим, і прямо й твердо поглянув батькові в вічі.

— Так.

Фрідріх старший гірко засміявся. Довгий час він не дивився на сина, уважно розглядаючи сигару... Потім запитав:

— Отже, ви прагнете червоної республіки?

— Ви питаєте прямо, батьку,— посміхнувся гнівно Фрідріх.— Відповідатиму так само. Так, ми прагнемо червоної республіки. Але вона — кінцева фаза, поки що. Її не можна досягти без тієї об'єднаної Німеччини, про яку я вам розповідав. Ми не авантюристи і не змовники, що виступають навмання. Комунізм не почнеться у призначений день. Це форма існування, яка прийде в свій час, яка закономірно настане при певних умовах. Ми вважаємо, що повинні хоч трохи прискорити процес цього становлення.

Йому здалося, що старий пробурмотів щось схоже на «розумілість» і засудження всього, що здійснюється «без бога». Вперше син відчув ледь помітний жаль до нього; одночасно почало рости бажання поставити на місце цю людину з блідими, наче різьбленими рисами обличчя і тиранічною батьківською владою. Він одкрив рота, але батькове бурмотіння стало уже зрозумілим:

— І в твоїй червоній республіці, твій... пролетаріат знайде рай; маю надію, що ти не забув свого власного вислову?

— У моїй республіці,— відповів син,— мій пролетаріат покінчить із приватновласницькими стосунками, які існували до цього часу. Цим самим він скасує класи, що виникли на основі вбивчих контрастів. І врешті-решт він скасує сам себе як пролетаріат.

— Це означає...— очі старого звузились, рот

дивно скривився, наче батько вирішив висловити щось давно вже продумане.— Це означає... що кінець кінцем виникне вільна асоціація вільних людей?

Фрідріх і батько пронизливо подивилися один на одного. Кров ударила синові в лице, і вся шкіра в нього засвербіла, наче від уколів безлічі голочок. Тепер він зрозумів, звідки у батька цей останній вислів, який так дивно прозвучав у його вустах! Фрідріх стримався, щоб не виказати свого гніву; то була б занадто дешева, занадто вульгарна помста в цьому зеленому салоні. Натомість він промовив із сарказмом:

— Я дивуюсь вашій здатності ясновидіння, батьку... Вільна асоціація вільних людей? Саме це і залишиться після усіх сутічок на місці теперішніх класів. Я дозволю собі звернути вашу увагу на те, що в оригіналі це звучить трохи інакше: «Замість старого буржуазного суспільства з його класами і класовими суперечностями приходить асоціація, при якій вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх».

Вони знову зміряли один одного поглядами. Фрідріх говорив усе швидше й швидше, на останніх словах голос його затремтів, в ньому нестримно зринало обурення, яке він хотів подолати. Він відчував, як пашать його щокни. Батько майже не змінив пози, коли син вибухнув гнівною промовою:

— Так, я вражений вашою проникливістю, вашим хистом формулювати, хоча, може, і те й друге трохи примітивне... Ви чудово вмієте досягати своєї мети! На фабриці використовуєте шпигунів (бо хіба ж не таємні доносчики ваші майстри?), а тут, у своєму домі, займаєтесь цим власною персоною! Я ваш гість, я довірився порядності свого господаря! Але цей господар не посоромився увійти до моєї кімнати і ритися у моїх паперах! Він помітив, що я перекладаю англійською мовою «Комуністичний маніфест»! Він перегортав оригінал, і дещо зберігся навіть у його свідомості! Таке глибоке враження справив на нього «Маніфест», чи, може, це пояснюється лише чудовою пам'яттю?! У всякому разі бажая вам щастя... ви людина із здібностями: голова родини, філер, фабрикант і, щоб не забути, батько вісьмох дітей, які надзвичайно вдячні вам за те, що ви ласкаво зволили бути їхнім необмеженим володарем і цензором!

Фрідріх замовк. Батько сидів і дивився кудись вбік, наче його не стосувалося те, про що говорив син. Він якось різко змінився, на обличчі з'явився вираз пригніченості, майже страху, від чого гнів Фрідріхів одразу зник. Син міг тепер лише здивовано і стурбовано дивитися на стару обм'яклу постать напроти себе, з почуттям сорому стежачи за батьковим поглядом. Він помітив, що Фрідріх старший дивиться на один із родинних портретів, і трохи повернувся у своєму кріслі, щоб кра-

ще побачити те, що помітив там батько. Якусь мить вони розглядали обличчя прадіда Йоганна Каспара (виконаний у холодних тонах портрет, мабуть, дуже добре відбивав оригінал); коричнево-сиву перуку, високе опукле чоло, холодні, майже без вій очі, трохи фанатичний і в той же час хитрий рот...

— Ну? — промовив нетерпляче Фрідріх молодший.

Батько поклав на попільничку сигару, що повільно тліла між пальцями його правої руки, підвівся з крісла і попрямував до портрета. Перші кроки він зробив через силу, та в міру того, як батько йшов, його спина й плечі випростувались. Коли він підійшов до портрета, до нього вже повернулась гордовита й незламна постава Фрідріха Енгельса старшого. Фрідріх не відривав од нього очей. Жорсткий і владний почувся батьків голос.

— Ось, нікчемо, тут наші корінь! — він постукав кісточками пальців по портрету предка, засновника фірми.— Ми походимо із селянських родів, імені яких уже ніхто не знає. Ми народились і зросли на землі, розумієш? Селянином, який житиме до кінця світу, бо сам господь (тут вказівний перст Фрідріха старшого гнівно звівся догори) прокляв його, щоб він у поті чола свого добував хліб насущний. В поті чола свого... ти чуєш, сину? Це означає, що є на світі влада і вища воля, з якими, звичайно, не порахувалися такі дотепні автори «Комуністичного маніфесту», коли складали проект свого земного раю. Я кажу, Фрідріху, про владу бога, який кожному з нас вказав його місце, навічно і незмінно, а також місце, де він воскресне з мертвих, і місце, приготовлене йому після останнього суду...

Рипнули двері. Фрідріх був певний, що мати уже кілька хвилин стоїть за дверима і лише зараз наважилась увійти. Ще не бачачи її, батько заперечливо замахав у той бік довгою темною рукою.

— Елізо!.. Не зараз, не зараз, мені треба поговорити з хлопцем про все, раз і назавжди... На добраніч, Елізо, лягай спати!

Мати злякано і безпорадно кидала погляд то на одного, то на другого. Потім з благанням подивилася прямо в очі сину. Вона, здавалось, не розуміла, що тут відбувається.

Сльози, які Фрідріх побачив раптом у материних очах, знову сповнили його гнівом до цього фанатичного пуританина, що, стоячи біля портрета предка, промовляв і закликав. Фрідріх схопився на ноги.

— Припиніть, батьку!—майже наказав він.

Зовсім не звертаючи на сина уваги, Фрідріх старший підійшов до дружини, взяв її за лікті — не грубо, навіть з відтінком старомодною шанобливою, але незаперечною влади,— повернув обличчям до дверей і виставив з кімнати, подібно до того, як виставляють дитину, віддаючи няньці, щоб та поклала її спати. Тут

не було лише няньки. Та Еліза Енгельс чомусь несподівано і незрозуміло підкорилась, дозволила себе виштовхати і навіть зуміла якимось чином поцілувати чоловіка в лоб, перше ніж він захопнув перед її носом двері.

Фрідріх не міг знайти потрібних слів. В думках він шосили трусив себе, намагаючись позбавитися тієї дурної пригніченості, яку викликала у нього батькова поведінка. Він навіть не помітив, як старий опинився біля нього, схопив його за рукав і потягнув до портрета.

— Подивися, Фрідріху... подивись добре. Ти збираєшся зійти зі стежки, яку він проклав для нас, для тебе і для мене. Подивися добре: багато років до тебе він уже знав, що таке робітники. Він був перший тут, у Бармені, хто дав своїм робітникам власні будинки, городи, картопляща...

Фрідріх, нарешті, позбавився гнітючого стану, який тримав його у полоні.

— О, так! — промовив він, лише зараз зганюючи на тирані сім'ї свою лють за вражене і розгублене обличчя матері.— Йоганн Каспар — засновник родинного капіталу! Я бачу його. Засновник текстильної колонії Енгельс—Брух, Енгельс—Ганг. Благодійник, коли я вас вірно зрозумів. Але мені теж дещо відомо із славної родинної хроніки! Я знаю, що коли Йоганн Каспар мав на увазі своїх дорогих робітників, він ніколи не говорив про них інакше, як про «фабричне бидло!» А ці власні будиночки й городи і діляночки на картоплю... Хіба мав він щось інше на увазі, як не хитро-мудре вкладення капіталу? Цими клаптами кам'янистої землі він прикував робітників до фабрики так, що вони ніколи вже не могли визволитися і підшукати іншу роботу. Він перетворив їх у резервну армію робочої сили, яку міг експлуатувати, як тільки йому заманеться. І чи подарував він їм городики і ці прокляті халупки, чи, може, ретельно утримував за них щотижня частину заробітної платні? Хіба не примушував він своїх бравих вибильників і мереживниць пнутись із шкури за відрядну плату, на яку вони хоч-не-хоч змушені були погодитись, коли він почав шантажувати їх цими «власними маєтками»? А хіба не він витиснув конкурентів з ринку? Адже завдяки своїй батьківській любові до робітників він мав можливість так знижувати ціни на товари, що ніхто вже не міг знизити більше! Ради бога, звільніть мене од вашого Йоганна Каспара Енгельса! Звільніть мене од вашої родинної моралі! Від неї тхне! Від неї тхне приниженням і поневоленням багатьох поколінь робітників. Увесь цей Бармен... це не що інше, як Сіон шахраїв і обскурантів! Якщо це не так, то вкажіть мені, на бога, капіталіста, який би грубо і відверто заявив, що він існує для того лише, щоб вичавлювати з робітничого класу все, що тільки

можливо... Я не можу терпіти цього святенництва, я не можу терпіти людей, які по неділях двічі відвідують церкву і уявляють, що через це їх не обходять більше конаючі діти і сифіліс серед робітників!

Фрідріх замовк. Батько зблід; срібло його волосся виділялося на чорному тлі старомодного фракка Йоганна Каспара, неначе вишніє листя і пальмові гілки на жалобному покривалі. Він, не поспішаючи, повернувся до свого крісла і сів там, поклавши руки на коліна, знову старий і пригнічений, з ростучим виразом розгубленості й страху на обличчі. Зміни в батькових настроях знову сповнили Фрідріха почуттям неприємного подиву. Зараз він уже був сумно радий, що мати залишила кімнату. А може, вона стояла в коридорі, прислухаючись до розмови, найдивнішої з усіх, які він коли-небудь вів із старим? Не маючи сили протистояти спокусі, він підбіг до дверей і розчинив їх. Пильно вдивлявся Фрідріх у безлюдний темний коридор. Там не було нікого. У нього виникло відчуття, що вони з батьком самі у будинку. Спершись спиною на прикриті двері, він поглянув на батька. Фрідріх старший сидів у кріслі, як і раніше. Ось він знову заговорив, не дивлячись на сина. Говорив він уривано, підшукуючи слова. Мова його звучала як напівсповідь і напівпогроза, так що Фрідріх молодший знову внутрішньо насторожився і приготувався до опору.

— В моєму житті були роки,—вів батько,—коли я мав певні надії щодо твого життєвого шляху... справді мав, беріг як дорогоцінність у своєму серці... І був час, коли я вірив, що ти усвідомиш своє призначення і знайдеш свою долю тут, у Бармені, на цій фабриці. І навіть більше цього. Мені мріялось, що ти, подібно до своїх попередників, бачитимеш скороминуші речі світу цього такими, які вони є насправді: повними суєтності, схожими на дим у дзеркалі. Твій вибух гніву свідчить про те, що ти повністю мене розумієш. Наша сім'я завжди належала до пієтистів¹, і, щоб викласти тобі свою думку, я хочу ще раз повторити, що ми суворо і непохитно відкидали будь-який контакт з духом часу, вважаючи це за спокусу лукавого. Ще до того, як з'явилися комуністи, ми, Фрідріху, дуже добре зрозуміли, що з гріховним людством справи стоять вкрай зле. Але, на противагу комуністам, ми бачили також, що царство боже не досяжне для народів і держав, не кажучи вже про всю землю. Ми замкнулись у вузькому колі, пам'ятаючи слова першого євангеліста: «Ви сіль землі; якщо сіль втратить смак, чим солитимуть?» Ми не хотіли втрачати того, що нам дано. Кожен з нас робив справу, йому уготовану; не знаючи всевишніх передбачень, але вірячи у майбутнє царство милості божої, ми не чекали ніякої втіхи від людей

і не могли інакше зберегти себе серед цих ханаанців, як важкою, безупинною працею, спрямованою на упорядкування життя. Це було наше добровільне подвижництво, запорука душевної чистоти, передана нами далі, наша сила — та сама, яка крилася у волоссі Самсона. Як могли б ми — твій прадід, твої дід, який володів найкращою білильною у Бармені, і я, котрий намагався помножити їхню спадщину,— зберегти смак солі, відгородитися від примарності і брехень світу, коли б ми...

Його голос затремтів; він закашлявся, наче від диму нової сигари.

— Твоє місце тут, Фрідріху. Але ось ти стоїш напроти мене і значиш менше для мене, ніж чужий. Я дивлюся на це з відразою і жахом, бо це свідчить ні про що інше, як про те, що сіль у тобі втратила свій смак. Хлопчиськом ти читав непутящі історії про рицарів і розбійників, відкрито залишаючи їх на своєму попівті; коли я почав залучати тебе до комерційних справ, ти взявся складати вірші, повні пихи і фальшивої краси, запозиченої від уявних пророків; у безсоромній пресі ти публікував під псевдонімом свідчення проти рідного міста, проти батьківського дому, проти своєї дитячої віри. Ти вирушив у Берлін, щоб стати солдатом, а повернувся гегельянцем. Я послав тебе до Англії, а ти склав там огидний памфлет, який не потрібний жодній добромислячій людині і може служити тільки для того, щоб зробити робітників сліпими й глухими до слова божого і штовхнути їх на шлях барикад і тілесної смерті. Ти кидаєш фабрику у Манчестері і продаєш свою душу цьому доктору Марксу, що, як відомо кожному на Нижньому Рейні, є сином лукавого ліберала-єврея і одним з найтямущіших і безчесніших слуг Люципера, котрих наш час породжує в багатьох подобах. Я терпів усе це з боєм у душі. Я дав своєму синові свободу дій і навіть не нарікав при цьому, бо не знав, які наміри творця щодо мене і моїх близьких в його неосягнених приреченнях.

Він зблід ще дужче; його обличчя здавалося сірим на фоні білого, як лілія, комірця; пальці гарячково стискалися. Фрідріх дивився на нього, наче хтось інший сидів у кріслі його батька,— якийсь чужий чоловік, лише віддалено схожий на нього, одягнений, як він, з голосом того ж басовитого тону, що і в батька, з такими самими манерами. До цієї незнайомої людини він не почував нічого, крім відчуженості. Зміст його слів не доходив до свідомості Фрідріха. Батькова поведінка могла б здатися навіть безглуздою, коли б цей напучувач із срібними скронями не справляв такого жалюгідного враження. Фрідріх молодший низав плечима. Розмова, яку навряд чи можна було назвати нормальною бесідою, перетворилася на монолог фанатика, вислухувати якого у Фрідріха не вистачало терпцю. Він зробив

¹ Пієтисти — члени протестантської секти в Німеччині.

рух, наче збирався піти. Це було б найжорстокіше і найбільш відповідало б здоровому глуздові. Помітивши це, Фрідріх старший підвівся і схопив сина за руку. Його зіниці, неприродно голубі, розширились, білки очей вкрилися червоними жилками. На крайній подив і обурення Фрідріха, він упав раптом на коліна біля свого сина і не відпускав його. Монолог перейшов у якусь молитву, причому старий щипав Фрідріхову руку під ритм своїх слів.

— Чаша переповнилась... Володар світу явився тобі і обрав тебе для служби своєї. Шанувальники матерії засліпили тебе брехнею про майбутнє царство... То царство Вельзевула, спотворений образ довічного града божого, людське творіння, над яким сміються чорти... Хай згине цей язичник Маркс, хай не скористається він тим, що послано мені богом...

Голос його знову перервався, зв'язок між словами зовсім порушився.

— Востаннє, сину, хочу боротися з тобою за твою душу... промінь милосердя... Мій бог і творець знає мене, він знає, що я прошу не для себе... Хлопчик, якого я двадцять дев'ять років тому доручив йому... його безмежній милості..

Одпустивши Фрідріха, він насилу дотягнувся до свого крісла; там він знову вклякнув на коліна і похилив голову. З усе більшим почуттям сорому й огиди, дивився на нього Фрідріх. Вперше бачив він батька у такому стані самоприниження. Йому здавалось, що всі придушені інстинкти непохитного, закоренілого протестантизму багатьох поколінь мстилися тепер принизливою істерією цієї

сильної, грізної людини. Підбігши до батька, він струснув його за плечі.

— Батьку! Припиніть! Це безглуздо, це безтактно і малодушно. Така людина, як ви... Добре. Я знаю, що ви зі мною не згодні, що я роблю вам боляче. Вдарте мене в обличчя, не вважайте мене більше своїм сином, виженіть мене з дому, але тільки не це! Ви ображаєте самого себе, і мене, усіх нас.

Фрідріх старший повільно підняв голову. Обличчя було все ще попелясто-сіре, але вираз очей змінився, фанатизм поступився місцем перед колишньою суворістю, що так легко переходила у пиху. Батько підвівся, різко відштовхнув простягнену руку Фрідріха, обтрусив порох з колін, поправив манжети.

— Хай судить тебе бог,— промовив він.— Більше я не маю чого сказати. Даю тобі свободу. У нас немає більше нічого спільного, крім імені... крім нашої жалюгідної тлінності. Геть!

Фрідріх знову легко вклонився, трохи іронічно, так само як і тоді, коли увійшов у цей зелений салон. Він не міг інакше закінчити розмову, як цією насмішкою. Йому навіть довелося боротися з бажанням знову сказати що-небудь англійською мовою; безлике, створює певну дистанцію, холодне «сер» було б тут дуже до речі. Він помітив, як в батькових очах спалахнуло щось схоже на гнів. Йому це подобалося більше, ніж плаксива екзальтація, хоча й не обіцяло нічого доброго.

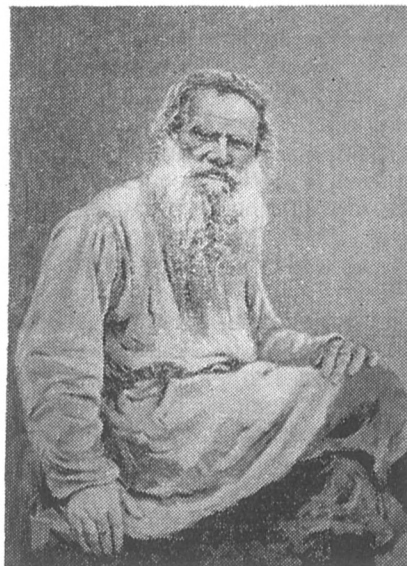
— На добраніч, батьку,— сказав він і закрив за собою двері.

*З голландської перекладали
Г. БАУМАН та Ю. ДНІПРЯК*



ПЕРЕЧИТУЮЧИ ТОЛСТОГО

При всій складності й суперечливості свого світогляду, при всіх своїх ідейних шуканнях, захопленнях, пориваннях, зигзагах Лев Толстой був напрочуд цільною людиною. Він був витесаний із одної брили. Шлях від світського молодика, офіцера, що своїм безладним життям дратував Тургенева, від картяра, пристрасного мисливця і аматора циганських співів — до «яснопольнянського мудреця», проповідника непротивлення злу насильством, вегетаріанства і віри, яку він називав християнською, — шлях цей здається дуже довгим, відстань між першим і другим — величезною. Але вже в молодому офіцері-гультаї жив майбутній шукач істини, а в старому апостолі смирення, самоудосконалення, самозречення і всяких інших таких чеснот раз у раз прокидався гарячий і пристрасний життєлюб. Хотів він того чи не хотів, але жили в ньому до кінця його віку не тільки П'єр Безухов і Андрій Болконський, але й Ніколай Ростов, і чудесний Ніколаїв дядюшка, і козак Єрошка, і простодушний та прямодушний Федір Протасов, а навіть, може, й Степан Аркадійович — Стіва Облонський... Недарма ж, уже ставши на путь моральних своїх шукань і повчань, Толстой у романі з несправедливо-жорстоким епіграфом «Мне отмщение, и аз



воздам» такими симпатичними, привабливими рисами надарив саме Стіву, живе заперечення тих чеснот і повсякчасного порушника тих моральних приписів, які обстоював автор. Толстой ніколи не містився в рамках свого вчення і раз у раз відходив від нього і в практичній своїй діяльності, і в художніх своїх образах. Але ми були б несправедливі, коли б до слова життєлюб не додали слова правдолюб. Ці два слова окреслюють, мені здається, в основних рисах могутню творчу постать Толстого.

Йому завжди властива була безоглядна рішучість у постановці питань і в їх розв'язуванні. Він завжди і у всьому хотів дійти до кінця.

У ранньому оповіданні «Набіг» волонтер, від імені якого ведеться оповідання, міркуючи про війну, запитує: «Під впливом якого почуття наважується людина без видимої користі наражатись на небезпеку і, що ще дивніше, убивати собі подібних?»¹. І про хоробрість: «Чому ця хороша якість, на протилежність усім іншим, стрічається іноді у людей порочних»? І Толстой чи його герой аж ніяк не заспокоються, доки не знайдуть певної і, як їм здається, вичерпної відповіді на ці питання.

Роздуми про війну, про її законність чи незаконність, справедливість чи несправедливість надовго, як ми знаємо, заволоділи Толстого, із них — розуміється, не тільки з них — виросла славетна епопея «Війна і мир». Але вже в тому ж оповіданні «Набіг» читаємо:

«Невже тісно жити людям на цьому прекрасному світі, під цим незмірним зоряним небом? Невже може серед цієї чарівливої природи утриматись у душі людини почуття злоби, помсти чи пристрасні знищувати собі подібних?».

Цікаво, що дещо в цьому уступі майже текстуально збігається з відомими словами Лермонтова:

¹ Цитати із Толстого даю в своєму перекладі, залишаючи їх в оригіналі там, де надто багато важить мова. — М. Р.

...Небо ясно,
Под небом места много всем,
Но беспрестанно и напрасно
Один враждует он... Зачем?

«Он» — людина, звичайно. У Толстого те саме запитання, що і у Лермонтова, і, повторюю, дуже схожими словами сказане.

Взагалі спорідненість Толстого з Лермонтовим, і зокрема його тушиних і тимохінних з Максимом Максимовичем здається мені очевидною. Обох їх цікавила й тема «приборкування Кавказу», і якщо можна не в одному місці кавказьких поем Лермонтова, «Героя нашого часу» і знаменитого «Спору» бачити ноти співчуття до волелюбних верховинців, то ці ноти проступають і в уже цитованому «Набізі», а зовсім ясно звучать у пізній повісті «Хаджі-Мурат».

У «Набізі» оповідач волонтер (легко бачити в ньому самого автора), називаючи війну на Кавказі «справедливою», бо вона «впливає з почуття самозбереження», запитує: «По чиему боці почуття самозбереження, і значить, справедливості: чи по боці того обідранця, якого-небудь Джемі, який, почувши, що наближаються руські, з прокляттям здимає зі стіни стару гвинтівку і з трьома-чотирма набоями в заправах, які він випустить не дурно, побіжить назустріч гяурам і, побачивши, що руські все-таки йдуть уперед, наближаються до його засіяного поля, яке вони витопчуть, до його саклі, яку сплять, і до того яру, в якому, тремтячи від переляку, сховались його мати, жінка і діти, подумає, подумає, що все, що може тільки дати йому щастя, все одберуть у нього,— в безсилій злобі, з криком розпачу зірве з себе обшарпану свитину («зипунишко»), кине гвинтівку на землю і, насунувши на очі папаху, заспіває передсмертну пісню і з одним kindжалом у руках, наосліп

кинеться на штики руських? Чи по його боці справедливість, чи по боці цього офіцера, що перебуває в почиті генерала, який так гарно наспівує французькі пісеньки саме тоді, коли проїздить повз вас?..»

Написана кількома нападами, в ті часи, коли Толстой-проповідник марно намагався побороти Толстого-художника, повість «Хаджі-Мурат» не тільки сповнена співчуттям до кавказьких горян, «приборкуваних» царським урядом, але й проїнята замишуванням до твердості вдачі таких людей, як Хаджі-Мурат і його товариші. Недарма ж починається цей твір символічним чи алегоричним образом будяка («татарника»), який «усилено захищав і дорого продал свою жизнь».

Глибокою симпатією до польських повстанців 1830 р. і гнівом на їх «приборкувачів» овіяне оповідання «За что?» Коли читаєш ці благородні, сповнені гніву проти національної кривди та гніту і любові до кривджених та пригнічених речі великого письменника, то мимоволі спадає на думку «Кавказ» нашого Шевченка.

У Толстого було кілька стрижневих тем, до яких він повертався протягом усього свого життя. Одна з цих тем, як відомо — протилежність, провалля, безодня між «простолюдом», «трудящими людьми» — і панством, людьми «світськими» чи такими, що пнуть до «світських». І прикметно, що в розумінні життя, в поглядах на нього Толстой дуже рано стає по боці «простолюду». Особливого характеру творчості цього графа надавало саме те, що він раз у раз дивився на середовище, до якого сам належав, очима селян, слуг, солдатів, денщиків і т. п. І це не було прийомом. У самій вдачі графа закладене було щось «мужицьке», і це «мужиць-

ке» голосно заявляло про себе ще й тоді, коли він пишався своїм аристократизмом, коли його сердили «демократические ляжки» Тургенева, коли він приятелював з Фетом та Страховим і відвертався від Некрасова, а тим паче від Чернишевського.

Нема чого й казати, Толстой замолоду був зачарований «великим світом», його блиском, його пишнотою, його витонченістю. Згадаймо описи балів та бенкетів у «Війні і мирі», той вальс, під час якого «через кожні три такти на повороті ніби спалахувала оксамитна сукня» Елен Безухової, мазурку Денисова з Наташею, любовний опис туалету Наташі Ростової, що збиралася на перший свій бал, старовинний танець «Данило Купор» у виконанні старого графа Ростова, згадаймо кінські верхогони в «Анні Кареніній», Кіті Щербацьку на ковзанці і на балу, перші зустрічі й розмови Анни і Вронського... Але вже у «Війні і мирі» улюбленець автора, П'єр Безухов, раз у раз порушує світський етикет, висловлює «неприємні» в «хорошому товаристві» думки в «неприємній» там формі і кінець кінцем знаходить, як йому здається, правду не у вченні масонів, яким один час захоплювався, а в спілкуванні з простим солдатом із селян, «круглим» Платоном Каратаєвим. І годиться сказати: хоч Платон Каратаєв і є носієм отієї моралі смирення та покори, яка потім таким буйним цвітом розцвіте в Ясній Полянці, намагаючись заглушити могутнє дерево художнього генія Льва Толстого, а проте постать його в романі не має нічого іконописного, вона живе, в неї віриш...

Згадаймо й те, що та сама Наташа Ростова, яка так чарує невинною своєю красою в танцях на балах, вражає і брата Ніколеньку, і

дядюшку («чистое дело марш!»), і «економку» Анісю, танцюючи «простий» народний танець під гітару дядюшки. А той дядюшка, що живе таким простим, близьким до природи, «натуральним», мовляв Карпенко-Карий, життям! Чи не контрастує він, і при тім так вигідно, з князем Василем Курагіним та його синками?

Ставлення Толстого у «Війні і мирі» до «великого світу» багато в чому схоже на ставлення Міцкевича до старої Польщі в «Пані Тадеуші». І там, і там — естетичне замилювання сусідить із гострою сатирою.

Повість «Козаки» (1852) починається описом ранку в Москві.

«Робочий народ уже встає після довгої зимової ночі і йде на роботу.

А в панів іще вечір».

Пани («господа») засиділись до світанку в ресторани, проводжаючи Оленіна, що їде на Кавказ.

«— И чего переливают из пустого в порожнее,— думает лакей, з натормленным обличьем сидячи в прихожий».

Десь в іншому місці — не пам'ятаю зараз, де, в якому творі,— хтось із слуг дивується, слухаючи панську розмову: і чому ото «господа» завжди розмовляють про те саме?

За молодих своїх, кавказьких років Толстой захопився постаттю козака, якого змалював в образі Єрошки. (Ми знаємо, що багато персонажів Толстого мали свої прототипи в житті). Єрошка — справжнє «дитя природи», він втілював той «русоїстський» ідеал, що такий близький був Толстому. Зауважу, що йшов той ідеал не так від Руссо, як від лісів та полів Ясної Поляни, від особистої вдачі Льва Миколайовича, від умов його виховання та життя.

Єрошка — не такий простий і «круглий», як пізніший Платон Каратаєв. Він

складніший. Він пропонує Оленіну добути для нього «душеньку», а на закид того, що це, мовляв, «гріх», заперечує:

«— На хорошу дівку подивитись гріх? Погуляти з нею гріх? Чи любити її гріх? Це у вас так? Ні, батеньку мій, це не гріх, а спасіння».

Мотивує цю думку Єрошка тим, що «бог тебе зробив, і дівку зробив» і завершує: «На те вона зроблена, щоб її любити та на неї радуватись»...

Потім Толстой напише «Крейцерову сонату», де дійде до цілковитого заперечення тілесної, плотської любові, напише страшне оповідання «Диявол», де чоловік (поміщик) убиває молодлицю (селянку) за те, що вона мимохіть тягла й вабила його до себе...¹ Але це буде потім, і наскрізь пройнятий аскетизмом сам Лев Миколайович не буде здатним ніколи.

Єрошка розказує Оленіну про свої молоді літа, він хвалиться: «... я справжній джигіт був. П'яниця, злодій, табуни в горах одбивав, співун («песенник») ... на всі руки був».

Не тільки «п'яниця, злодій». Толстой каже про нього: «Не одно убивство і чеченців і руських було у нього на душі».

І той же Єрошка з приводу того, що його улюбленець Лукашка вбив на засідці (в той самий час, як він, Єрошка, «сидів» на диких свиней) чеченця, каже:

«— Це знаєш хто співає? Це Лукашка джигіт. Він чеченця убив; ото й радіє. І чого радіє? Дурень, дурень!»

І той же таки Єрошка, сидячи з Оленіним за чаркою чихирю, відганяє своїми товстими, зашкарубленими пальцями нічних метеликів од свічки, на яку вони налітають, приказуючи:

¹ За іншим варіантом справа кінчається самогубством.— М. Р.

«— Дурний! Дурний! Куди летиш? Дурний!»

Ми можемо собі назвати Єрошку аморальною людиною, можемо пригадати, що він ладен був і брехнути, сказавши, приміром, ніби Оленін обіцяв йому подарувати «флінту», як він умопить Мар'яну стати «душенькою» Оленіна... Але ми не можемо не милуватись разом із Толстим на кремезну й дужу постать Єрошки, на цільність і кінець кінцем правдивість його багатой вдачі, не можемо не визнати, що Єрошка завжди боров у Толстому отця Сергія з його безживним ідеалом аскетизму, як і сам отець Сергій не міг утриматись на сумнівній височині того ідеалу.

Фабула повісті «Козаки» полягає, як відомо, в невдалому «романі» Оленіна з Мар'яною. І хоч Оленін з його моральними поривами й шуканнями — багато в чому сам Толстой,— ми глибоко співчуваємо проте Мар'яні, коли вона, що спокусилась була думкою про шлюб з багатим паном, почувши про те, що милого її Лукашку смертельно поранено, з ненавистю кидає Оленіну:

«— Уйди, постылый!»

Думка про несправедливість тогочасного ладу мучила Толстого все життя, найсильніше, може, висловив він її в «Воскресенні». Але часом вкладав він її в уста зовсім несподіваних людей. Світський хорошун, джигун, спортсмен і нероба, добродушний і не дуже розумний Васенька Весловський філософує ввечері, відповідаючи на слова Левіна про несправедливість у відношеннях між селянами й панами:

«— А таки й справді. За що ми їмо, п'ємо, полюємо, нічого не робимо, а він вічно працює?»

Автор додає при цьому, що Весловський, очевидно, вперше в житті подумав про

це і тому говорив зовсім щиро.

Багато про що ніколи в житті не думали й не здогадувались отакі васеньки, і цікавий урок дає Весловському солдат, стягуючи з нього чоботи після полювання. Васеньку почастували селяни, що ділили луки, і він захоплено оповідає:

«— *Ils ont été charmants!* (вони були чарівні). Уявіть, напоїли мене, нагодували... Який хліб, це чудо! *Délicieux* (знаменитий, прекрасний)! І горілка — я ніколи смачнішої не пив! І нізачо не хотіли взяти гроші. І все казали «не обсуди́сь», так якось».

— Зачем же деньги брать? Они вас, значит, поштовали. Разве у них продажная водка? — сказав солдат, стягши, нарешті, з почорнілою панчохою замоклий чобіт».

Додам, що ці слова зовсім не суперечать моральному кодексові солдата, який охоче бере від того ж таки Весловського чи Степана Аркадійовича за свої послуги гроші «на водку».

Неперехідний мур стоїть між Нехлюдовим, який хоче віддати селянам на дуже, як він гадає, вигідних умовах землю, вважаючи це справедливим і найшовши собі опертя в книгах Спенсера та Генрі Джорджа, і селянами, які не вірять йому і кожне його слово тлумачать по-своєму. То інша річ, що рецепти Толстого в аграрній справі і взагалі в справах соціальних були наскрізь ідеалістичними, утопічними, зовсім нежиттєвими. Але ніхто так, як Толстой, не показав у художній літературі прірви між владушними і трудящими...

Друга наскрізна тема у Толстого — тема природи. Ось знаменитий початок «Воскресення»:

«Хоч як намагались люди, зібравшись в одно невелике місце кілька сот тисяч, спотворити ту землю, на якій

вони тислись, хоч як забивали камінням землю, щоб нічого не росло на ній, хоч як зчищали кожну травинку, що пробивалася, хоч як димили камінним вугіллям та нафтою, хоч як обрізували дерева і виганяли всіх тварин та птахів,— весна була весною навіть у місті. Сонце гріло, трава, оживаючи, росла й зеленіла скрізь, де тільки не зішкребли її, не тільки на газонах бульварів, а й між кам'яними плитами, і берези, тополі, черемшина розпускали свої липкі й пахучі листки, липи надимали бруньки, що лопалися, галки, горобці й голуби по-весняному радісно готували вже гнізда, і мухи дзижчали біля стін, пригріті сонцем».

Така віра у всемогутність природи і в її непереможність! І — любов до природи, любов, що цуралася всяких окрас і прикрас, усяких зовнішніх ефектів, усякої солодкавості і фальшивого піднесення. Толстовські описи природи завжди прості, конкретні, в них з особливою силою позначається основна риса художньої манери Толстого — намагання і вміння найти найточніше, найвиразніше, найрельєфніше слово для визначення певного явища чи певної речі. Ось уривок із «Анни Кареніної» — опис весни — у мене рука не підіймається перекладати його:

«На утро поднявшееся яркое солнце быстро съело тонкий ледок, подернувший воды, и весь теплый воздух задрожал от наполнивших его испарений ожившей земли. Зазеленела старая и вылезаящая изгилами молодая трава, надулись почки калины, смородины и липкой спиртовой березы, и на обсыпанной золотым цветом лозине загудела выставленная, облетающая пчела. Залились невидимые жаворонки над бархатом зеленей и обледеневшим жнивьем, заплакали чибисы над

налившимися бурой неубравшеюся водой низами и болотами, и высоко пролетели с весенним гоготаньем журавли и гуси. Заревела на выгонах облезшая, только местами еще не перелинявшая скотина, заиграли кривоногие ягнята вокруг тряющих волну BLEЮЩИХ матерей, побежали быстроногие ребята по просыхающим с отпечатками босых ног тропинкам, затрещали на пруду веселые голоса баб с холстами, и застучали по дворам топоры мужиков, налаживающих сохи и бороны. Пришла настоящая весна».

Варте уваги, що фінальний акорд цього захопленого і разом стриманого опису прищезає весни — це звуки сокир, звуки людської праці. «Всяку роботу весело робити» — сказав десь Толстой, розповідаючи, як він рубав дерево. І він справді не тільки теоретично бачив основу людського життя і щастя в праці, але й любив роботу, фізичну роботу любов'ю людини, в якій через вінця переливалося здоров'я. Те, що він ставив хати селянам, шив чоботи, орав у полі, пояснювалось не тільки «толстовством» Толстого, але й цією саме органічною любов'ю до труда. І, звичайно, знаменита косовиця Левіна з селянами була аж ніяк не панською примхою, а виявом його здорової, а значить працелюбної натури.

Толстовські описи природи далекі від буйного гіперболізму Гоголя, від заокруглено красивих — такі красивих! — пейзажів Тургенева. Вони тверезі й прості мало не до протокольності. І разом з тим у них позначається надзвичайна спостережливість художника, якою він обдаровує і улюблених своїх героїв.

Левін стоїть на вальдшнепиній тязі.

«Серед («в промежутках») цілковитої тиші чути було шерех торішнього листя, що ворухилось від розтавання землі і від росту трав.

— Чи ти ба! Чути й видно, як трава росте! — сказав собі Левін, помітивши, як рухається грифельного кольору мокрий осиковий листок біля голки молоді трави».

Коли шукати якогось подobenства в пейзажній простоті, ясності й точності, то швидше можна його найти в прозі Пушкіна та Лермонтова — і у скромного Сергія Тимофійовича Аксакова. Із наших російських сучасників найбільше спорідненим із Толстим манерою описів та безпощадною правдивістю здається мені Шолохов.

Я торкнувся лише кількох рис неосяжного художнього генія Толстого. Можливо, навіть напевне, де в чому я повторив своїх попередників, дечим, може, і викличу заперечення. Я свідомо не розгорнув розмови про те, що ми звемо психологічним аналізом і що таке незмірно сильне було в автора «Війни і миру». Адже про самі сни, напівсни, напівсвідомий стан людини, про передсмертну тривогу старого князя Болконського, про Андрія Болконського на полі бою і в передсмертній маячні, про дитячий сон Ніколеньки Болконського, про розмову Кареніна з Анною

(«пеле... пеле... пелестрадал»), про те, як Анна, вже захоплена Вронським, раптом помітила, що у її чоловіка відтопирені вуха, про Вронського і Фру-Фру, про зустріч Кареніна і Вронського біля тяжко хворої після пологів Анни і про її жахливо-зворушливу маячню,— про всі ці та безліч інших речей говорено не раз, і розумно, тонко говорено. Зауважено й те, що в своєму аналізі душевних станів Толстой не задовольняється людиною, а сягає і в «душу» тварин — Фру-Фру, Ласки, Холстомера... Хай воно буде антропоморфізм, хай воно суперечить міркуванням зоологів, але я не можу не вірити, коли Толстой пише про мисливську собаку Ласку, якої злякались на болоті коні і яка чекала, щоб хазяїн, Левін, послав її на пошуки в болоті:

«Ласка спинилась, на-смішкувато глянувши на коней і запитально на Левіна».

Може я й помиляюсь, але мені здається, що без Ласки та Холстомера не мала б російська література ні Каштанки та Білолобого Чехова, ні купрінського Ізумруда...

Толстовський спосіб малювати речі, його епітети — як «прозрачний стук копыт», як «воздух был редок, неподвижен и звучен», його метафори, його порівняння, такі вислови, як «граф (на полюванні) забув стерти усмішку з обличчя», — неповторні, вони належать

тільки йому. Тільки він міг сказати з такою граничною стислістю: «тюлево-ленто-кружевно-цветная толпа дам». Але у нього вчилися і вчать митці слова. Під його знаком ріс не тільки Фадеев, але й старший за Фадеева і протилежний йому світоглядом та світосприйманням Бунін. Буніна звичайно зіставляють із Горьким, з яким у нього не було майже нічого спільного, та з Чеховим, з яким певну спільність можна знайти. Але попробуйте прочитати толстовського «Дьявола» та бунінську «Митину любовь». Ви побачите, що не тільки темами, мотивами, але й способом описувати речі ці два письменники, яких не можна, звичайно, рівняти щодо їх височини і глибини, дуже близькі між собою.

Ніколи не забуду я того дня, коли одвідав разом з товаришами Ясну Полян. Все дише там Львом Толстим, як усе дише в Михайловському Пушкіним, у Каневі — Шевченком, у Новогрудку — Міцкевичем. Здається, що саме отам, саме серед тих тінявих дерев, саме в селі, що має таку чудову назву і з яким пов'язане майже все життя Толстого, аж до останнього виїзду його із «кучерської», що стала історичним пам'ятником,— саме там міг вирости гігантський дуб, який розкинув гілля на весь світ — геніальна творчість Льва Толстого.



„УВЕСЬ СВІТ ДИВИТЬСЯ НА НЬОГО“

«Увесь світ, вся земля дивиться на нього»,— писав Горький у спогадах про Льва Миколайовича Толстого.

Геніальний російський письменник у своїх безсмертних творах відобразив велич народу, намалював правдиві проникливі картини російського життя і відкрив не тільки для своїх співвітчизників, але й для народів інших країн новий світ думок і почуттів.

У світлі генія Толстого зростали і міцніли таланти багатьох іноземних письменників. Деякі з них присвятили життю й творчості Толстого книги, статті, висловлювались про нього в своїх щоденниках, спогадах, листувалися з ним.

Ромен Роллан у своїй книзі «Життя Толстого», що вийшла в світ через рік після смерті Льва Миколайовича, писав про його величезний вплив на молоде покоління Франції:

«Згас світоч, що сяяв на землі і осявав юність мого покоління. В задушних примітках згасаючого століття він став для нас провідною зіркою; до нього линули наші юні серця; він був нашим пристановищем. Разом з усіма,— а таких у Франції багато, для кого Толстой був більше, ніж улюблений художник, для кого він був другом, кращим, а то й єдиним справжнім другом серед усіх май-

стрів європейського мистецтва,— я хочу віддати його священній пам'яті дань вдячності й любові.

Мені ніколи не забути тих днів, коли я вчився розуміти його. Це було в 1886 році. Після кількох років глухого проростання чудові квіти російського мистецтва раптом зійшли на французькій землі. Усі видавництва з гарячковою швидкістю почали друкувати переклади книг Толстого і Достоевського.

З 1885 по 1887 рік були видані «Війна і мир», «Анна Кареніна», «Дитинство та отрочество», «Полікушка», «Смерть Івана Ілліча», кавказькі повісті і народні оповідання.

За кілька місяців, за кілька тижнів нам відкрились твори неосяжно великого життя, в якому відобразився увесь народ, увесь незнаний світ».

Про Толстого, що розкриває правду життя в романі «Анна Кареніна», Роллан каже: «На протязі усієї книги знову й знову звучить критика сучасного суспільства, то іронічна, то гнівна, яка не притупляється і в наступних творах Толстого».

Ромен Роллан обрав шлях правди і безстрашності, яким ішов його великий попередник. Через 20 років після опублікування своєї книги «Життя Толстого» він писав:

«Уже в юності, як худож-

ник, я прагнув до народного мистецтва. Я продовжував сувору критику, спрямовану проти суспільства і мистецтва привілейованих, яку вів Толстой».

Любов до Толстого і захоплення його генієм Роллан проніс через усе своє життя.

У 1935 році, коли минуло 25 років з дня смерті Льва Миколайовича, Роллан вшанував його світлу пам'ять проникливими словами:

«Тепер, коли я вже старий, я звертаюсь до нього з останнім вітанням. Я зберіг усе своє захоплення Львом Миколайовичем і всю любов моєї молодості до нього. Я ніколи не забуду батьківської допомоги, поданої ним бентежному юнакові, яким я тоді був. Я вважаю Толстого найвидатнішим майстром життя в мистецтві, майстром живого мистецтва».

Англійський письменник Джон Голсуорсі, як і Ромен Роллан, захоплювався літературними фресками, що їх створив Толстой. Про «Війну і мир» Голсуорсі писав:

«Ця книга в шість разів довша за звичайний роман, але розповідь ні разу не стає в'ялою, ні разу не втомлює читача, і охоплений ним круг людських інтересів та історичних подій соціального і національного життя — справді грандіозний».

Голсуорсі сам створив

грандіозну літературну фреску «Сага про Форсайтів». Її перша частина «Власник» багато в чому співзвучна і по конфлікту і по сюжету з романом «Анна Кареніна». Голсуорсі високо цінував цей твір Толстого, ставив його поряд з романом «Війна і мир», який він вважав «найвидатнішим із будь-коли написаних творів».

В передмові до англійського видання «Анни Кареніної» Голсуорсі писав, що коли «Анна Кареніна» і поступається чимось перед «Війною і миром», то дуже мало. Найхарактерніша риса Толстого-романіста, на думку Голсуорсі, абсолютна ширість, його рішучість у розкритті того, що йому в кожний момент здається справжнім.

Реалізм Толстого надихав англійського драматурга Бернарда Шоу. У своєму листі від 14 лютого 1910 року Шоу писав Толстому:

«В усіх відомих мені драмах я не можу пригадати сцени, яка б захоплювала мене такою мірою, як сцена з старим солдатом у «Владі темряви»... На мою думку, ця сцена, коли обидва п'яниці лежать на соломі і старий навчає молодшого не боятися людей, така сильна і справляє таке надзвичайне враження, якого не може справити жодна романічна сцена. І я в «Бланці Познет» по-своєму використав цю багатющу золотоносну жилу драматичного матеріалу, яку ви вперше відкрили для сучасності».

Глибокого реалізму вчився у Толстого і його молодший сучасник болгарин Іван Вазов. Про суперечки, які викликала драма Толстого «Влада темряви», говориться

в подорожніх нарисах «За межами Болгарії».

У 1899 р. Вазов опублікував нотатки про роман «Воскресіння», в яких писав: «Європейська громадськість з зацікавленням зустрічає нове явище в галузі літератури — роман Толстого «Воскресіння». Він друкується в «Ниві» і водночас перекладається на ряд мов... Лейтмотив — велике почуття справедливості і милосердя до знедолених; в собі зображення проявляється глибокий і сильний реалізм, що ніколи не переходить у грубість, властиву Золя. Обидві центральні фігури — пропаша жінка Маслова і князь Нехлюдов — рельєфно вирізьблені і вражають читача глибоким трагізмом своїх переживань».

Про Толстого — чудового знавця найтонших людських переживань, про його значення для наступних поколінь, говорить видатний австрійський письменник Стефан Цвейг у своїй книзі «Три співці свого життя»:

«Він шукав і зобразив людину у всіх її проявах, завдяки незрівнянній ширості почуттів; він шукав і допитував її в темних тайниках свого сумління, опускаючись в глибини, котрих можна досягнути, лише поранивши себе...

Ще живі свідки його земного існування, які з трепетом заглядали в сірі гострі очі, які відчували його братську руку як живу реальність, і разом з тим Толстой, як людина, давно уже став міфом, його життя — піднесеною легендою людства, а його боротьба з самим собою — прикладом для нашої і для всіх поколінь.

Кожен художній твір тільки тоді досягає найвищої вершини, коли забуваєш про

його художнє створювання і відчуваєш його існування як безсумнівну реальність. У Толстого цей піднесений обман доведено до найвищої досконалості».

Відомий німецький письменник Томас Манн, що написав книгу «Гете і Толстой», говорить у ювілейній статті, написаній ним до сторіччя з дня народження великого митця: «Могутність його оповідного мистецтва не можна ні з чим зрівняти... Кожне зіткнення з ним... впливає в талант, якому властива схильність до сприйняття, джерела сили, бадьорості, одвічної свіжості».

Про могутній вплив Толстого на письменників пише сучасна прогресивна німецька письменниця Анна Зегерс у своїй статті:

«Читаючи твори Толстого, ми вчимося у нього, як в нашій боротьбі за єдність і мир впливати на людей, користуючись мовою, зрозумілою для всього народу.

Так глибоко проникнути у свій народ, як це зумів Толстой, значить досягти вершин його розуміння. Мова Толстого сформувалась в процесі пізнання людей, незаперечного пізнання їх життєвих умов. Він говорив мовою борця за мир не тому, що був пацифістом і толстовцем, а тому що був великим реалістом. І як реаліст показав, що є в людях хорошего і гуманного: їх труд, їх батьківщину, їх дітей. І він показав, хто зневажає людську гідність і хто їй загрожує. Він показав це на російських людях, але з такою очевидністю, з такою захоплюючою силою, що загальнолюдське зірвало національні бар'єри... Великий вчитель допомагає нам так писати, щоб люди, читаючи нас, ставали борцями...»



Індонезійський художник

Мухамед Х А Д І

СПІЛЬНА МЕТА — БОРОТЬБА ЗА МИР!

— Я художник. І мабуть тому, знайомлячись з чимось новим, гостро відчуваю фарби, відтінки, колорит. В Радянському Союзі мені подобається все — і земля, по якій я ходжу вперше, і небо, в блакиті якого я сюди летів, і навіть підземелля — я маю на увазі чудово архітектурно оформлені станції Московського метро. Опинившись в СРСР я весь час відчуваю, що тут робиться все можливе для поліпшення життя людей...

Так почалася наша розмова з відомим індонезійським живописцем Мухамедом Хаді. Ми просимо його розповісти про образотворче мистецтво сучасної Індонезії.

— Про все в коротенькій розмові не скажеш, — відповідає Мухамед Хаді, — адже Індонезія — країна велика, з самобутньою культурою, з багатими національними традиціями. Але дещо я все ж розповім. Моя батьківщина нещодавно здобула національну незалежність. Індонезія, як відомо, проголосила курс на соціалізм, враховуючи свої специфічні умови. Ось ми й шукаємо в нашому мистецтві нових форм для відтворення цього курсу, дбайливо зберігаючи національні традиції. Це важка, але корисна праця.

— Які течії переважають в індонезійському живописі? — цікавимося ми.

— Думаю, що не помилюсь, якщо скажу, що в загальному розвитку індонезійського мистецтва, а також у живописі з кожним роком все більшої ваги набуває реалізм, але я зовсім не хочу сказати, що серед художників Індонезії немає прихильників імпресіонізму, експресіонізму, і, на жаль, навіть абстракціонізму. Ця отрута проникла й до нас. Але народ не сприймає творчості абстракціоністів, не розуміє її, тому абстракціонізм в нашій країні не має майбутнього. За здорове реалістичне мистецтво, що служить народу, бореться наша «Лекра». Це прогресивне і дуже популярне в нашій країні «Товариство народної культури Індонезії». Воно об'єднує широкі верстви творчої інтелігенції — письменників, художників, діячів театру, кіно, хореографії. Мета Товариства — нести культуру в народні маси, ідеологічними засобами боротися з підступами імперіалістів, з рештками феода-



лізму. Девіз нашого Товариства — «Мистецтво — для народу». Навряд чи потрібно пояснювати значення цього девізу радянським людям.

Наш співбесідник голова правління цього Товариства на Центральній Яві, де вже є 39 філіалів «Лекри». Поряд з «Лекрою» в Індонезії існують інші творчі об'єднання, як наприклад «Товариство національної культури» чи «Товариство діячів культури ісламу». Але «Лекра» найбільш прогресивна, а тому найбільш популярна та авторитетна в країні.

— Одним із центрів образотворчого мистецтва в нашій країні, — каже далі Хаді, — є місто Джок'якарта. Тут міститься Індонезійська національна академія мистецтв, яка виховує нові кадри. Тут же, в Джок'якарті працює добровільне об'єднання «Пелукіс Рак'ят» («Народний художник»). З середовища «Пелукіс Рак'ят» вийшло багато сучасних талановитих художників.

— Чи відоме в Індонезії радянське образотворче мистецтво?

— Ми з ним, звичайно, знайомі, але, на жаль, ще дуже поверхово. Інтерес до радянського мистецтва в Індонезії дуже великий, особливо після дружнього візиту вашого прем'єр-міністра М. С. Хрущова. Однак і в Радянському Союзі це не досить знайомі з індонезійським образотворчим мистецтвом. Адже це не дуже важка справа познайомити широкі народні маси з репродукціями з хороших картин або скульптур, треба лише частіше влаштовувати взаємні виставки. Художників СРСР і Індонезії з'єднує спільна мета: своїм мистецтвом боротися за мир в усьому світі.

Наша бесіда закінчується. Ми просимо індонезійського художника намалювати що-небудь для журналу. Він охоче погоджується, і через кілька хвилин ми одержуємо його автопортрет.

— Для першого заочного знайомства з українськими читачами, — усміхається він. І додає: — Я сподіваюсь, що незабаром це знайомство стане очним.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА Й УГОРЦІ

Український та угорський народи — сусіди. Цей географічний факт, звичайно, зумовлює тісні історичні зв'язки. І справді, якщо ми кинемо загальний погляд на всю політичну і щільно з нею зв'язану літературну історію цих двох сусідніх народів, то побачимо, що з самого початку і до наших днів ці зв'язки документуються багатим і цінним фактичним матеріалом.

Треба додати, що відображені в літературі факти спілкування цих двох народів, звичайно, не рівноцінні. Інколи історичні події — «чи доля заздрісна, чи підступи людські», як поетично висловився видатний угорський поет XVII ст. Міклош Зріні, тобто реакційні, антинародні сили, як сказали б ми сьогодні менш поетично, але більш визначено, — словом негативні фактори історії, — несприятливо впливали на стосунки українського і угорського народів. Замовчувати цю обставину було б не менш помилковим, ніж перебільшувати її значення, адже в кінцевому підсумку зв'язки обох народів розвивались під знаком ширшої приязні, і сьогодні вони пліч-о-пліч будують своє життя, служачи спільно ідеалам прогресивного людства.

Коли угри на початку IX ст. з'явилися в пониззі Дону і особливо коли вони в кінці IX ст. під натиском печенігів проходили по території нинішньої України, досягши межиріччя Пруту і Серету напередодні здобуття їх теперішньої батьківщини, вони, безперечно, мали якісь стосунки з населенням Київської Русі. Тогочасні літературні пам'ятки про ці зв'язки, щоправда, не збереглися, зате в літописах руських і угорських, створених в наступні століття, є вказівки на ці стосунки.

Руських літописних пам'яток збереглося до нашого часу значно більше, ніж угорських, тим-то й не дивно, що в них ми знаходимо чимало місць, де говориться про політичні, господарські, династичні й воєнні взаємини двох відтепер сусідніх народів. Всі ці «угорські місця» руських літописів зібрав і опублікував 1916 р. в виданні Угорської Академії Наук академік Антал Годінка. А сучасний український письменник Семен Скляренко в своєму новому романі «Святослав», базуючись на літописних джерелах, описує дружельюбні зв'язки київської княгині Ольги та її сина Святослава з угорцями.

Велика художня пам'ятка літератури Київської Русі

«Слово о полку Ігоревім» звучала угорською мовою вперше 1858 р. Цей твір переклав мовознавець Сенде Рідль, приятель відомого австрійського поета Грільпарцера, професор угорської мови в Празькому університеті. Наприкінці минулого століття (1894—95) побачив світ ще один переклад «Слова», що його опублікував Лайош Подградський у провінціальній газеті «Бестерцебаня еш відеке» («Бестерцебаня і околиця»), а в XX столітті поемою займався іще чотири перекладачі. Поетеса Шарольта Лані, що 25 років жила і працювала в СРСР, переспівала уривки з нових римованих переробок поеми («Плач Ярославни» тощо); її переспів, опублікований вперше 1938 р. в журналі «Уй ганг» («Новий голос»), що виходив тоді в Москві угорською мовою, передруковувався після 1945 р. кілька разів у різних антологіях. Інші три переклади «Слова», зроблені в нашому столітті, дають уже повний текст, відрізняючись один від одного неоднаковим трактуванням проблеми архаїзації. Гіадор Стрипський та Балінт Варга, що видали 1916 р. окремою книжкою свій спільний переклад, дали штучний, невдало стилізований угорський текст. Натомість переклад Йожефа Ердеді, опублікований у шеститомнику «Антологія світового письменства» (II том, 2-ге видання 1955 р.) відзначається філологічною і одночасно художньою точністю і дає угорському читачеві вірне уявлення про чудове «Слово». Ще далі в пошуках музикальних елементів іде остання угорська версія «Слова», що належить перу Гези Кепеша. Як бачимо, в Угорщині добре відома ця визначна пам'ятка літератури Київської Русі, хоч і перекладена вона з кількавиким запізненням, бо на батьківщині її віднайдено

через кілька століть після написання. На протязі цих століть — від початку монгольської навали до XIX віку — витворилась на спільних російсько-українсько-білоруських началах Київської Русі самостійна українська мова, розвивалась власне українська література, що в XIX столітті виходить на світову арену і стає незабаром відомою також в Угорщині. Тут і починається той шлях, прослідження якого і є завданням нашої статті.

* * *

Одна частина українського народу, закарпатські українці, жила протягом довгих століть у рамках тодішньої угорської держави. Спільна боротьба проти феодалного гніту, спільна участь у визвольних війнах, наприклад у повстанні Ференца Ракоці, відгомін якого зберігся і в українських народних піснях, зблизили трудящих двох народів, викликали в них обопільну зацікавленість, тож не дивно, що переклади закарпатського українського фольклору випереджають популяризацію українських письменників.

Відомий угорський фольклорист Янош Ердеї видав 1864 р. у місті Шарошпатак том «угро-руських» народних пісень у перекладі історика-археолога Тівадара Лехоцького. Цей збірник, обсягом на 168 сторінок, мав більш інформативне, ніж художнє значення, але він звернув на себе увагу великого угорського поета Яноша Араня, що в своєму журналі «Косору» («Вінок») надрукував схвальну рецензію на цю книгу. В рецензії писалось між іншим, що руський народ досі був відомий угорському лише як народ, пригнічений деспотизмом, та як маса царської армії в війні 1848—49 рр., але тепер він постає перед читачем цілком новою сто-

роною, незнайомим світом. Який же цей незнайомий світ? Рецензент відповідає на це питання описом українських народних звичаїв і закінчує свою статтю звичайним для того часу зверненням до «прекрасних читачок»: «Якщо наші читачки люблять прості польові квіти, що зросли не в душному повітрі теплиці, що не красуються в блискучому параді екзотичних рослин, а широкі показують своє природне забарвлення, свій невинний запах,— то ми їм рекомендуємо цей збірник, вони безумовно знайдуть у ньому насолоду».

Через шість років товариство ім. Кішфалуді видає другий, трохи більший збірник українських закарпатських пісень у перекладі Міхая Фінціцького. Фінціцький так само не був професійним літератором (він працював адвокатом, деякий час був бургомістром Ужгорода), але з любов'ю займався перекладами, і його незаперечною заслугою є той факт, що він один із перших перекладав Гоголя, Пушкіна, Лермонтова та Тургенєва безпосередньо з російської мови, а не з німецьких чи французьких версій, як це здебільшого робилося в ті часи. Його збірник українських народних пісень викликав співчутливу статтю Тамаша Сани в журналі «Сепіродальмі Кезлень» («Вісник белетристики»), де було відзначено: «Руський народ напрочуд співучий, він влучно відображає в своїх піснях будь-який момент життя». Про Фінціцького рецензент пише, що той «звернув основну увагу, за власним визнанням, на точне відтворення змісту пісень. Тому його техніка, часом, кострубата, рими не завжди чисті, а проте між його перекладами, часом, подібуються такі, що своєю плавністю і соковитістю могли б бути оригінальними народними піснями».

Згодом окремі пісні, перекладені Лехоцьким та Фінціцьким, друкувались у різних газетах та журналах. В періодиці з'являлись також інші переклади з українського фольклору. Так філософ і літератор Агошт Грегуш у своєму збірнику перекладених з різних мов народних пісень «Лірика народів» умістив також переклад пісні «Моя мила, як сніг, біла...»

1865 р. в журналі «Корунк тарчая» («Фейлетон нашого часу») з'явилась стаття про українську поезію, що її написав Імре Зілахі, перекладач Пушкіна й Лермонтова. В наступні десятиліття з'являється ще низка статей про українську літературу, але важливішим є той факт, що угорський читач уже в минулому віці познайомився з іменами трьох видатних класиків української літератури — Тараса Шевченка, Марка Вовчка та Івана Франка.

Про Тараса Шевченка угорці читали ґрунтовну статтю реформатського пастора Кальмана Кеньвеш-Тота, що писав романи для юнацтва. У цій статті, що друкувалась 1888 р. у популярних родинних журналах «Вашарнапі Уйшаг» («Недільна газета») та «Кепеш Фойоірат» («Ілюстрований журнал») під назвою «Про русинського селянського поета», автор оповідає про «сумне життя сина кріпацької сім'ї». В зв'язку з біографією Шевченка він подає коротеньку історію України, запорізьких козаків, возз'єднання України з Росією, говорить про жалюгідне становище України після царювання Катерини II. Щодо скасування кріпацтва, «Україна,— читаємо в статті,— не багато з того виграла. Там свобода живе лише в поезії, в прадідівських народних піснях». Далі автор докладно описує поетове дитинство, як він був пастушком, як учився в дяка, як

став художником, як його викуплено з кріпацтва, як він став згодом відомим поетом, співцем великого народного горя. Далі ми читаємо, що звільнений поет «більше мріяв про те, на здійснення чого не міг сподіватись. Він мріяв про таку республіку, де панує братерська любов і справедливість». Мрії ці привели поета лише до вимушеної солдатчини. Повідомляючи про повернення з заслання і невеселі останні роки Шевченкові, автор пише: «Серце його надломилось, але він усе-таки співав, ще сумніше, ще тужливіше. Він став пророком українців, які читали в Тарасових віршах своє краще майбутнє; тим-то вони ще й сьогодні поборжно шанують його пам'ять».

Пізніше, 1896 р., на сторінках газети «Мадяр Аллам» («Угорська держава») друкується Шевченкова поема «Кавказ».

Порівняно рано перекладались угорською мовою твори видатної української письменниці, що писала під псевдонімом Марко Вовчок; літературна газета «Феvaroші Лапок» («Столичні листи») вмістила її повість «Зловісне одруження» (1871 р.); у газеті «Мадяр Семле» («Угорський огляд») побачили світ двоє її оповідань: «Свекруха» з першого тому «Народних оповідань» та написане за кордоном оповідання «Три долі».

Про неї, а також про життя і творчість низки інших українських письменників, угорська публіка могла дізнатися з статті Кальмана Жатковича «Короткий нарис історії малоруської літератури», що друкувалась 1900 р. в часописі «Мадяр Семле». Автор зазначає: «На українське суспільство оповідання Марка Вовчка діяли так само, як вірші Шевченка». З цієї статті читач довідувався, як високо цінували творчість Марка

Вовчка такі велетні як Тургенєв і Шевченко. З жалем говорить Жаткович про те, що письменниця народного життя переселилась на чужину, в Париж, «відриваючись, таким чином, від джерела, що так чудесно живило її геній». В цій самій статті чимало уваги приділено й самому Шевченкові. Виклавши досить докладно біографію поета, Жаткович аналізує його поезію, зазначаючи, що предметом їх є переважно «щастя родинного життя, самовіддана материнська любов, співчуття до пригноблених і скривджених, гіркий жаль з приводу долі нижчих класів, обурення проти безсердечного тиранства вищих класів, хоча, ніби шукаючи втіхи від безрадісної сучасності, ці вірші охоче звертаються до славного минулого українського народу. У великоруській літературі лише вірші Пушкіна та Лермонтова можна порівняти до Шевченкових поезій». Стаття Жатковича взагалі дає досить просторий огляд української літератури, починаючи з Котляревського, про якого сказано, що «його «Енеїда» поклатала початок народному напрямку української літератури і надихнула інших українських письменників писати рідною мовою». говорить Жаткович і про літературне життя Західної України, повідомляє багато цікавого про творчість Федьковича, присвячує теплі слова Іванові Франкові, його сміливим, радикальним політичним поглядам, що за них він зазнавав переслідувань і писав з власного досвіду «такі оповідання з тюремного життя, що належать до найдорожчих перлин української літератури».

В ці ж самі роки, поруч з перекладами творів Василя Стефаника, Пантелеймона Куліша, Осипа Юрія Федьковича, з'являються також перші переклади Франкових оповідань: «Історія

моєї січкарні» та «Добрий заробок» (у періодичній пресі), «Гриць і панич» (окремим виданням).

Взагалі, угорсько-українські літературні зв'язки перед першою світовою війною вступають у нову, вищу стадію саме завдяки діяльності одного з найвидатніших представників українського письменства — Івана Франка. У нього були тісні особисті зв'язки з Угорщиною; не раз побував він на угорській території, мав там хороших друзів, перекладав українською мовою романи великого угорського класика Мора Йокаї. Та найбільше значення має той факт, що Іван Франко написав на 30 сторінках історію української літератури спеціально для великої (4-томної) «Історії всесвітньої літератури», що вийшла угорською мовою 1903—1911 р. за редакцією відомого угорського вченого Густава Гайнріха. Ця стаття гідна її великого автора — вона поетична і разом з тим містить у собі цінний фактичний матеріал. Перша половина статті присвячена розвитку давньої літератури від часів Київської Русі до кінця XVIII ст., далі йде розгляд творчості Сковороди, Котляревського та Квітки-Основ'яненка, — це ніби перехід до найціннішої частини, де Іван Франко рекомендує угорському читачеві свого великого співвітчизника Тараса Шевченка. Цікавими рядками він звертає його увагу також на Шевченкові повісті, які, на жаль, і нині не перекладені угорською мовою. Розвиток пошевченківської української літератури Франко подає так само на багатющому фактичному матеріалі.

* * *

Приблизно в ці самі роки, тобто безпосередньо перед першою світовою війною і в логічному зв'язку з підго-

товкою до неї у двох імперіалістичних ворожих таборах, в Угорщині виникає новий, підвищений інтерес до України взагалі і до української літератури зокрема. Історія вже давно відкрила ті методи, з допомогою яких обидві сторони майбутньої імперіалістичної війни намагались заздалегідь ослабити одна одну. До цих методів, до цих засобів тодішньої «холодної війни» належала між іншим агітація серед народів противника. Як царський панславізм провадив протягом ряду десятиліть підривно пропаганду серед слов'янських народів Австро-Угорської імперії, так і деякі політичні та військові керівники останньої намагались настроювати проти російської держави неросійські її народи, в першу чергу українців. Вони силкувалися за всяку ціну довести, що українці, котрі мешкали на території Австро-Угорщини, користувались більшою національною і соціальною свободою, ніж українське населення царської імперії, яке зазнавало безперервної русифікації. З цією метою вони підтримували поширення української літератури і культури на території Австро-Угорщини. Але ці чисто політичні заходи об'єктивно сприяли чесній, позитивній діяльності тих, хто щиро, без корисливих розрахунків працював над зміцненням дружби і взаєморозуміння між двома народами.

Політичні цілі державних діячів створили матеріальну базу для поширення української культури серед народів Австро-Угорщини, в тому числі серед угорців, і чесні прогресивні люди, діячі культури, використали цю можливість у своїх інтересах. Читаючи тодішні публікації — журнали, газети, книжечки, видані на державні австро-угорські кошти, ми з першого погляду можемо відрізнити офіційну, казенну писанину від мате-

ріалів, що показують глибоке знання предмету і щирі почуття. Перша категорія публікацій давно вже втратила свою шкідливу актуальність, друга є і буде цінною традицією угорсько-українських літературних зв'язків. Керуючись саме такими настановами, перегорнімо деякі видання тих бурхливих років.

Журнал «Україніше Рундшау» («Український огляд») виходив хоча й німецькою мовою, але з 1913 до 1915 р. на угорській території, в м. Шопроні, тому він нас і цікавить. Цей інтерес підвищує ще й та обставина, що одним із його найактивніших співробітників був саме Іван Франко.

Переглядаючи три видані в Угорщині річники цього журналу, ми вже в 2-му номері за 1913 р. знаходимо цікаву статтю про ставлення Шевченка до романтизму. В номері 3—4 за цей самий рік уміщено некролог видатного українського письменника Михайла Коцюбинського, що помер у квітні місяці 1913 р. Наступний, 5-й номер за 1913 р. містить дві статті особливого літературного інтересу: одну про сорокову річницю літературної діяльності Івана Франка, другу — рецензію на німецький переклад творів Шевченка. 1913 р. був траурним роком літературної України: через три місяці після смерті Коцюбинського вона втратила велику поетесу і драматурга Лесю Українку; некролог її був надрукований у 6-му номері «Україніше Рундшау». Журнал виходив шість раз на рік. Наступного року перший, подвійний номер (1—2) містив у собі статтю, присвячену 25-й річниці смерті Федьковича; другий, так само подвійний номер (3—4), був найкращий споміж усіх номерів журналу, і на ньому, власне, кінчаються позитивні елементи «Україніше Рундшау». 3—4 номер за

1914 р. був повністю присвячений сотим Шевченковим роковинам. Цей спеціальний номер починався урочистим вступним словом Івана Франка, який писав: «...Він був сином селянина і став князем у царстві геніїв... Він був кріпаком і став великою державою в царині людської культури... Він десять років стогнав під тягарем російського мушкетера і зробив для свободи Росії більше, ніж десять переможних армій...» Увесь зміст цього номера журналу гармоніє з цим блискучим вступом. У ньому є чудові статті про лірику і громадянську поезію Шевченка, про його живопис і гравюри, є ілюстрована нотою стаття про його вірші — джерела народної музики. Тут же читаємо ми дуже цікаві спогади сучасників про поета, серед них статтю Тургенева, вірші Куліша й Некрасова, присвячені пам'яті Тараса. В документальному відділі журналу вміщена хроніка життя Шевченка та його автобіографія, переклад листа поета до редактора «Народного чтения» (18 лютого 1860 р.) та хроніка ювілейних торжеств — у Російській імперії і в Австро-Угорщині. Особливу частину спеціального випуску становлять переклади творів самого Шевченка: уривки з його щоденника (за 1857 р.) та вірш «І небо невмите, і заспані хвили...» — ці рядки й наступні з'явилися у німецькому перекладі Івана Франка. Рідкісний випадок, коли найбільший класик перекладається другим великим класиком того самого народу!.. Ось чому такі цікаві томи журналу «Україніше Рундшау», що видавався в Угорщині німецькою мовою.

Але цим і кінчаються, як ми вже відзначили, позитивні елементи в названому журналі. Починається світова війна, і «Україніше Рундшау» стає органом чисто воєнних цілей.

Та перш ніж перейти до цього нового періоду, скажемо ще про два цікаві факти поширення української літератури в Угорщині.

Перший стосується так званих українських першодруків, що видані були на території тодішньої Угорщини. В бібліографічному журналі «Мадяр кенъвсемле» («Угорський книжковий огляд»), органі національної бібліотеки ім. Сечені, за 1909 і 1911 р. з'явилися дві статті з цього питання. Перша була написана видатним угорським мовознавцем Яношем Меліхом, друга належить перу згадуваного вже перекладача «Слова о полку» Гіадора Стрипського. У статті Меліха «З історії русинських та волоських книг і друкарень у нашій країні» дається опис двох книг, виданих в селі Кертвеш між 1640 і 1680 рр., одна з яких — буквар українською мовою. Друга стаття значно ширша. Під назвою «Найдавніші стародруки русинів нашого краю» вона подає не лише докладний опис, а й факсиміле одинадцяти книг, виданих українською мовою в різних містах тодішньої Угорщини і навіть в австрійській столиці — Відні. Серед них є і церковні книги, і різні збірки моральних повчань, підручник латинської мови тощо.

Другий цікавий факт передвоєнного періоду — це нова стаття про Шевченка в науково-популярному журналі «Уранія», заснованому 1900 р. Ця стаття заслуговує на особливу увагу, хоч про автора її мовчать історія угорської літератури та енциклопедії. Д-р Іштван Мольнар написав для журналу «Уранія» статтю, дуже цінну своїм змістом (а розміром це досі найбільша стаття угорською мовою про Шевченка). Стаття Мольнара свідчить про докладне знайомство автора з життям і творчістю самого Шевчен-

ка, з російською та українською літературою та їх основними проблемами, з політичним і громадським життям Російської імперії і, нарешті, з світовою літературою. Звідки д-р Іштван Мольнар черпав свої відомості, ми не знаємо, але можемо твердити, що багатий і достовірний фактичний матеріал поєднується у нього з тонкою поетичністю і правдивою оцінкою. В статті Шевченко фігурує вже не як екзотичний «дикий цвіт» дніпровських полів, як то було раніше, — вона подає, крім його біографії, також повноцінний і в основних рисах дійсний і сьогодні портрет великого поета в порівнянні з такими російськими поетами, як Кольцов і Некрасов, і з такими велетнями світової поезії, як наприклад Байрон. В статті докладно подається зміст поем «Гайдамаки» та «Катерина», в текст включені хороші переклади таких віршів як «Ой не п'ються пива, меди», «Тече вода в синє море» і «Ой люлі, люлі, моя дитино». Автор статті пише про Шевченка: «Він — кобзар: сидить на могилі в місячному світлі, сидить на могилі давніх героїв-козаків; туманним, імлістим видом постає перед його очима боротьба й страждання минулих часів у постаті якогось оспіваного отамана; перед ним проходять величезні битви народів, встають тисячі окрадених, пригноблених людей, показуючи в непевному мерехтливому світлі свої рани, криваві навіть у могилі... Ось загальне враження, що постає від прекрасних, музикальних віршів Шевченка у завжди активній людській фантазії».

Як ми вже згадували, війна 1914 р. нездорово впливала на поширення української культури в Угорщині: імперіалістичні кола намагались використати для своїх цілей безсумнівну симпатію угорського народу до

українського. Ми вже бачили, як з початком війни втратив свій найцінніший елемент журнал «Україніше Рундшау». Аналогічні видання про Україну почали з'являтися приблизно в цей час і угорською мовою. З огляду на те, що крім повідомлень чисто воєнно-пропагандистського характеру, в них часом зустрічались переклади з класиків, ми відзначимо дві статті, одну книжечку та один журнал.

Перша з двох статей побачила світ напередодні війни: весною 1914 р. у згаданому вже «родинному» журналі «Вашарнапі Уйшаг» Гіадор Стрипський пише знову про Шевченка, на цей раз під назвою «Український Петєфі». Порівнюючи цих двох великих класиків, він підкреслює республіканський, демократичний дух обох поетів, але в статті, в її антиросійському тоні віє вже настрій війни, що наближається.

Того ж самого 1914 р., вже під час війни, видана була угорською мовою книжечка «Україна та українці». В цьому чисто пропагандистському виданні вміщено, проте, уривок із «Слова» і дуже коротке повідомлення про українську літературу.

1915 р. у клерикальній газеті «Алкотмань» («Конституція») побачила світ стаття «Українські вірші», де після коротенької біографії Тараса Шевченка наведені переклади поезій «Минають дні, минають ночі», «Ой одна я, одна» і «Рече та стогне Дніпр широкий».

У 1916 році з січня до вересня виходив угорською мовою журнал «Українія». Після вищесказаного зайвим буде підкреслювати ще раз, що він служив цілям воєнної пропаганди, але цікавого літературного матеріалу ми знаходимо тут більше, ніж в інших аналогічних виданнях воєнного періоду. Тут публікується з продовженням вже згаданий пере-

клад «Слова о полку» Гіадора Стрипського та Балінта Варги, регулярно друкуються Шевченкові поезії («Заповіт», «Минають дні», «Б'ють пороги», «Кавказ», «Наймичка», «Садок вишневий коло хати», «Калина»), а також оповідання Франка та Стефаника; номер 9—10 подає некролог Івана Франка і його портрет на титульній сторінці.

1917 р. літературу України репрезентує знову ж Шевченко — три його поезії публікуються в щомісячному літературному й науковому журналі академічних кіл «Будапештський огляд», в тому числі дві поезії, що вперше були перекладені угорською мовою: «І небо невмите» та «Сонце заходить» (переклад Арпада Земплени).

Так кінчається період першої світової війни і починається чверть століття до визволення Угорщини—двадцять п'ять років не менш суперечливих фактів в історії угорсько-українських зв'язків.

* * *

Після Жовтневої революції Україна на кілька років стає ареною боротьби між силами революції з одного боку і силами реакції та інтервентів з другого. В цей же час в Угорщині, після короткої перемоги Угорської Радянської республіки, почалися роки найчорнішої реакції, період диктатури Хорті, ворожої радянському ладу і російському та українському народам. З нової, радянської української літератури абсолютно нічого не доходило через кордони хортістської Угорщини, і навіть українська класична література, хороші зразки якої раніше все-таки потрапляли до Угорщини, майже повністю відсутня в угорській пресі цього періоду. Поговоримо коротенько про нечисленні винятки.

1921 р., на першому році видання журналу «Мадяр Іраш» («Угорське письменство»), навколо якого групувались прогресивні письменники та художники, з'являється стаття Міклоша Надя про Лесю Українку та хороший поетичний переклад її п'єси «Вавілонський полон». Хоча в статті подекуди чуються відгомони колишньої воєнної пропаганди (без таких ноток хортістська цензура не дозволила б, напевно, друкувати статті про українську письменницю), проте загалом це цінна стаття, що дає захоплюючу картину життя і творчості великої української поетеси. «Мадяр Іраш» виходив невеликим тиражем, але він звертався до прогресивних людей Угорщини,— в цьому і значення згаданої публікації на українську тему. Перш ніж аналізувати алегоричний смисл п'єси «Вавілонський полон», автор статті пише про поетесу:

«Лесья Українка... Як чарівно, як чудово звучить це ім'я, звучить усюди, де течуть води Пруту, Дніпра й Дністра, де синіють квіти незабудок, де осичина співає дивні пісні на вечірнім вітрі. Мабуть, із цих дивних пісень постала та безмежна й незбагненна любов, що віє з кожного твору Лесі Українки, як пахощі букету польових квітів. Мабуть від них милозвучні струни її арфи пройнялися тою вічною правдою, що варто жити для пригнобленого народу, для його майбутнього щастя...» Про поетесу, що померла напередодні першої світової війни, незадовго до Великого Жовтня, автор статті пише, що вона «покинула свій народ серед ночі, повної обіцянок, перед здійсненням мрій, не дожила до переможного світанку свободи свого народу». Ці слова показують, що автор статті в прихованій формі вітав Жовтневу революцію, що

принесла визволення українському народові.

1922 р. був другим (і останнім) роком видання іншого малотиражного журналу—«Сіварвань» («Веселка»). Цей журнал давав у кожному своєму номері відомості про діяльність тодішніх угорських письменників, але звертав увагу також на світову літературу (останній номер присвячений був повністю сотим роковинам Достоевського, і низка відомих тогочасних угорських письменників писали в «Сіварвань» про великого російського класика). Дьордь Подградський друкував тут серію статей про нові слов'янські літератури. В першому номері за 1922 р. була стаття про українську літературу. Красномовно пише автор про велике минуле цієї літератури; про Франка він говорить: «Його стиль — це дзвінка, чиста, непідроблена мова українського простого народу, і цей стиль звичний для всіх українських письменників; у цьому розумінні (тобто щодо народності мови) українська література відрізняється не тільки від решти слов'янських літератур, але й від літератур усього світу». Про Василя Стефаника він пише: «Його українці — притиснуті до землі люди, які відчувають, що навіть ця вбога п'ядь землі вислизає їм з-під ніг». У Коцюбинському автор вбачає не лише майстра українського пейзажу, а й співця революційних подій 1905 р.

Після опублікування цих двох статей у малопоширених журналах іде ніби якась пустельна смуга в справі ознайомлення угорської публіки з культурою й літературою України. В кінці тридцятих — на початку сорокових років з'являються, правда, деякі переклади з молодих українських поетів і прозаїків Закарпаття, кілька статей про них, але все, що робилось на Україні Ра-

дянській — будівництво соціалізму та література, що відображала це будівництво — залишались таємницею, забороненою для угорського народу.

З цього періоду цікавим літературно-історичним фактом є бібліографія української літератури Закарпаття, опублікована 1942 р. в журналі, що вийшов двома мовами — угорською та українською — «Зоря — Хайнал».

Але в той самий час, коли контрреволюція торжествувала в Угорщині і здавалось, що їй пощастить раз на завжди видерти з товстих томів історії угорської держави короткий літопис Угорської Радянської республіки, почалась друга угорська історія, — історія підпільних революційних осередків у самій країні в тісному зв'язку з угорськими революціонерами, що боролись за свої ідеї поза межами батьківщини, передусім у Радянському Союзі.

Ця історія почалась у славетні дні Великої Жовтневої революції, в криваві часи громадянської війни. Угорські інтернаціоналісти боролись майже на всіх фронтах проти білогвардійців та інтервентів, багато з них віддали життя за волю радянських народів, багато угорської крові ввібрала в себе, тіла багатьох полеглих за спільну свободу бійців прийняла також українська земля. Але не всі наклали головами. Ті, що лишились живими, боролись далі за будівництво соціалізму, за велику дружбу народів. Вони боролись зброєю, трудом і пером. Лави їх поповнювались тими товаришами, що втікали за кордон від кривавого білого терору, який лютував в Угорщині. У ці роки в підпіллі та за межами угорської держави народилась не тільки нова історія, але й нова література Угорщини.

Діячі «нової угорської лі-

тератури» служили ідеї дружби народів не лише власними творами, а й виченням та перекладами літератури народів СРСР.

З української літератури на першому місці стоїть знову-таки Шевченко. Дві роковини звернули увагу угорської преси на великого кобзаря.

1936 р. народи Радянського Союзу відзначали 75-річницю смерті великого поета-революціонера. В цей час у Москві виходив угорською мовою щомісячний журнал «Шарло еш калапач» («Серп і молот»), в 6—7 номері якого ми знаходимо згадку про Шевченка. «Від покоління до покоління передавалися спомини про велику українську селянську війну... Ще не існувало вождя селянських мас — сучасного пролетаріату. Через те у Шевченка з революційністю поєднувались безвихідність і песимізм. Його звертання до минулих часів містять у собі також такі елементи, на підставі яких буржуазні націоналісти хотіли б забрати його у нас. Але революція більшовиків, що знищила російський царизм, проти якого бунтував і Шевченко, пригорнула до своїх грудей великого українського класика і революціонера, сина свого часу, і поставила його на заслужене місце великого бунтаря». Потім стаття порівнює тогочасні ювілейні торжества з 1914 роком, коли царські власті заборонили будь-які публічні згадки про столітні роковини народження поета.

75-ті роковини смерті поета відзначив також журнал «Корунк» («Наша доба»), що виходив угорською мовою в Румунії. Це не значить, що румунська реакція була м'якшою від угорської — просто керівні кола звертали менше уваги на видання мовою чужої ім меншості. «Корунк» був журналом високого ідейного й художнього рівня.

Про Шевченка він писав: «Шевченко був сином народу, пригнічуваного царатом у всіх проявах життя. З цього факту випливає закономірно, що його поетична творчість мала національний напрямок. Але Шевченко далекий від усякого шовінізму. Його національне почуття є революційною силою. Він ненавидить тирана, його гуманізм — глибокий і активний, він вимагає справедливості і дружби: так він піднявся на рівень найкращої європейської літератури». Стаття повідомляє про те, як Радянська Україна шанує пам'ять Шевченка, і завершується такими словами: «Велику послугу зробив би той, хто повноцінним перекладом удоступнив його творчість для угорського читача». Раніше всі писали про те, що то велика честь для поета, коли його твори зазвучать іноземною мовою. Автор статті в журналі «Корунк» твердить уже, що перекладач, який кваліфіковано перекладе твір іншомовного велетня, робить послугу власній культурі.

Через три роки, з приводу 125-річчя з дня народження поета, новий угорський журнал у Москві, «Уй ганг» («Новий голос»), публікує статтю поетеси Шарольти Лані про Шевченка, а також переклади його віршів. Шарольта Лані подає в поетичному плані біографію Кобзаря, після чого пише: «Він не дожив до повалення ненависного деспотизму, до звільнення народів Росії пролетарською революцією і згуртування їх у велику, створену власними зусиллями державу, що приймає в братерські обійми трудящих російської, української та інших націй, які дружно будують той громадський лад, що тільки ввижався Шевченкові, той лад, до якого він прагнув з послідовністю революційного демократа... Якби він жив сьогодні, він мав би втіху з

того, що в багатонаціональній родині, «в сім'ї вольній, новій» йому надається одне з найпочесніших місць в пантеоні поетів і художників великого Радянського Союзу». Додані до статті вірші (за винятком одного) подавались уперше в угорському перекладі: «В неволі, в самоті немає...», «Заповіт», «Гімн черничий», «Єретик», «І багата я...», «Ой чого ти почорніло...», «О люди! люди небораки...», «Породила мене мати», «Утоптала стежечку...», «Чого мені тяжко...», «Якби мені черевики...». Перекладачами були два хороші угорські поети московської еміграції: Шарольта Лані та Андор Габор.

Українська радянська література теж знайшла своє місце в згаданих угорських журналах, що виходили в Москві: тут з'явилися нові народні пісні в перекладі Андора Габоора та вірш Леоніда Первомайського «Угорські рапсодії» в перекладі Анатолія Гідаша. Пізніше, вже під час війни, в Москві був виданий угорською мовою збірник оповідань «Безсмертні герої»; українську літературу репрезентували в збірнику Олександр Ільченко та Юрій Яновський (останній друкувався ще раніше в журналі «Уй ганг»).

Це були, так би мовити, останні акорди в путі української літератури угорською мовою до 1945 року.

Закінчення другої світової війни було переломним моментом в історії угорського народу, зокрема в історії його зв'язків з народами Радянського Союзу, в тому числі і з сусіднім українським народом. З 1938 року, коли Гітлер загарбав Австрію і жажливий німецький імперіалістичний рейх став безпосереднім західним сусідом Угорщини, нахабна німецька політика все дужче й дужче тиснула на угорський уряд, використовуючи послуги найпідліших запроханих — угорських фаши-

стів — нілашистів, і зрештою правителі Угорщини, та сама банда, що чверть віку тому потопила в крові Угорську Радянську республіку, стала тепер спільником гітлерівських загарбників у віроломному нападі на Радянський Союз.

На багатостраждальну українську землю погнали маси угорського народу проти його волі, на догоду чужим мерзенним інтересам. На українській землі відігралась значна частина величезної злочинної драми. На цій же самій благодатній українській землі зародилась нова епоха в історії Угорщини, в історії взаємозв'язків угорського та українського народів. Література знову стала вірним виразником цих зв'язків.

Ми ступили на поріг нової епохи, і тут якраз доречно підсумувати пройдений шлях української літератури в Угорщині.

Позитивно слід оцінити в першу чергу той факт, що угорський читач познайомився на всіх етапах цього шляху з найбільшим українським поетом Тарасом Шевченком. До активу слід віднести й те, що такі імена, як Іван Франко, Марко Вовчок та Леся Українка теж стали відомі угорській публіці; особливо слід підкреслити невтомну діяльність Івана Франка, що плідно працював у справі зміцнення дружби народів. Дослідники української літератури Закарпаття можуть знайти ще цінні матеріали, що стосуються також української літератури загалом, особливо в бібліографічних повідомленнях та показниках, опублікованих в угорській пресі.

Зате негативно треба оцінити той факт, що українська література з'являлась угорською мовою взагалі мало й випадково. Публікація перекладів та інформативних матеріалів здійснювалась не з метою пізнання одної з

цінних і оригінальних літератур світу і не завжди була справою дружби народів, а залежала часом від сумнівних, навіть злочинних військово-політичних цілей, коли ж ті цілі втрачали актуальність, то й публікації припинялись на цілі десятиріччя. Багато шедеврів лишились неперекладеними, частина перекладів та повідомлень видавалась у мало поширених або недоступних для угорської публіки органах. Загалом можна твердити, що в цей період переважали негативні явища. Справжнє ознайомлення з українською класичною та новою радянською літературою лишилось завданням тієї нової епохи, що почалася із звільненням Угорщини Радянською Армією від мерзенної влади гітлерівців та їх угорських попіхачів.

* *

Першим виданням у нову епоху твором радянської літератури угорською мовою був вірш сучасного українського поета Леоніда Первомайського «Петефі Шандорові». Автор цієї статті пишається тим, що він як перекладач є головним свідком початку нового періоду поширення української і взагалі радянської літератури в Угорщині... В Будапешті ще гриміли бої, але в тимчасовій столиці країни, місті Дебрецені, що був визволений уже восени 1944 року, почалось будівництво нового, демократичного державного життя. Там виходила, між іншим, газета Радянської Армії угорською мовою «Мадяр Уйшаг» («Угорська газета»), редактор якої, відомий угорський письменник-комуніст Бела Ілеш, тоді майор Радянської Армії, повернувшись з фронтового відрядження, привіз з собою рукопис вірша Леоніда Первомайського. І ось 29 січня 1945 р. в газеті «Мадяр Уйшаг» був надрукований угорською мовою

вірш, в якому сучасний український поет розмовляє з найбільшим угорським генієм, вірш, рядки якого можуть служити девізом усіх майбутніх літературних зв'язків угорського та українського народів:

О даль віків!.. І все ж ми
в ній зійшлися —
Брати по зброї, а не вороги.
Ця ніч мине, ми в тому
поклалися,
Багрець ляга на темні береги.

Починаючи з цього часу, угорський читач знайомиться вже глибше з класичними й радянськими поетами, прозаїками і драматургами України.

Поетичне багатство великого Шевченка, знайомого вже віддавна, розкрилось тепер у всій своїй красі. Вибрані вірші з «Кобзаря» вийшли в світ 1953 р. гарною ілюстрованою книгою — 121 поезія з примітками і біографією Шевченка, в перекладі відомого угорського поета Шандора Вереша. Угорська преса одностайно схвалила це прекрасне видання. Ось деякі уривки з маси рецензій.

В центральному органі Угорської Партії Трудящих «Сабад Неп» («Вільний народ») відомий літературознавець, лауреат Кошутівської премії Ласло Карлош пише про те, як відбилась у поезії великого Кобзаря його ставлення до інших представників України в літературі — до Котляревського, Квітки, Гоголя, Костомарова. Стаття продовжується словами: «Ця поетична «організація» ідейних, героїчних цінностей минулої й сучасної йому України була лиш одною стороною боротьби Шевченка проти царизму. Більш відкрита, більш наступальна форма боротьби проявляється в тих віршах, де цей великий співець українського народу нападає майже безпосередньо, прямою атакою на царя та на його систему». Таким твором вва-

жає Ласло Кардош поему «Сон» і докладно аналізує її, а потім пише: «Творець «Кобзаря» — один із найцілісніших, ідейно-емоційно найбільш послідовних поетів світової літератури».

Згадана вже перекладачка Шевченка Шарольта Лані вітає вихід угорського «Кобзаря» в газеті «Іродальмі Уйшаг» («Літературна газета»); авторка подає ілюстровану віршованими цитатами біографію поета, а відносно угорського видання пише, що це велике надбання угорської культури, бо «в угорських вухах по-рідному бринить та мелодія і той ідейний зміст, що характеризують Шевченкову поезію».

1936 р. автор статті в журналі «Корунк» тільки мріє про те, щоб хтось колись співзвучно переклав «Кобзаря» угорською мовою — і ось мрія здійснилась. 1914 р. автор статті в журналі «Вашарнапі Уйшаг» називає Шевченка «Українським Петефі» — і ось через сорок років журнал Угорсько-Радянського Товариства «Уй вілаг» («Новий світ») може вже на підставі конкретних фактів порівнювати цих двох велетнів поезії. «Якщо історичний епос та балади Шевченка нагадують угорських романтиків, то його пісні й політичні вірші нагадують нам — Петефі. Подібно до Петефі, він пориває з дворянсько-буржуазним лібералізмом, вірить лише в сили народу і надихає його на боротьбу, на революцію... І тон, і форма, і зміст у Шевченка — все ріднить його з поезією Петефі, хоч обидва велетні не знали нічого один про одного. Їх поезія має те ж саме коріння, бо ритм її продиктований биттям народного серця...»

З провінційальної преси назвемо лише статтю журналу «Дунантул» («За Дунаєм»), що видається в м. Печ. Автор статті робить

екскурс у минуле і констатує, що угорське книговидавництво погасило старий борг, випустивши Шевченкового «Кобзаря» угорською мовою. Цікава й та частина рецензії, де автор докладно аналізує перекладацьку працю Шандора Вереша. «Верешу пощастило, — пише рецензент, — зробити такий переклад, що створює враження коштовного надбання нашої власної культури».

Все це лише незначна частина відгуків угорської преси на появу «Кобзаря».

В ці роки «Кобзар» вийшов ще однією книжкою — це переклади Анатолія Гідаша, видані в Києві — Ужгороді видавництвом «Радянська школа» з передмовою О. Корнійчука, але до нього ввійшло тільки 28 поезій. Цей томик, як і інші угорські книжки цього ж видавництва, адресується до населення Закарпаття і потрапляє до Угорщини лише випадково.

Крім найбільш відомих творів поета, друкується угорською мовою також його біографія (переклад книги Л. Бать та О. Дейча «Тарас Шевченко» з ілюстраціями та бібліографічним довідником «Шевченко в Угорщині»).

Отже, хоча чимало чудових віршів і класична проза Шевченка ще й досі недоступні угорському читачеві, все ж можна сказати, що основний труд життя найвидатнішого українського поета зазвучав мовою Петефі.

А як з іншим великим класиком України, ім'я якого теж уже раніше було відоме угорцям? Не беручи до уваги томика, виданого на Закарпатті угорською мовою, маємо три книги оповідань та повістей Івана Франка. Його історична повість «Захар Беркут» побачила світ 1949 р. Збірник його оповідань, виданий 1954 р., містить 13 вибраних новел, що раніше не перекладались угорською мовою.

Перекладач Імре Герег — відомий представник старшого покоління діячів культури, перу якого належать, між іншим, переклади «Матері» Горького та роману Достоевського «Злочин і кара». Вихід у світ збірника оповідань Франка теж був відзначений угорською пресою. Журнал «Кеньвтарош» («Бібліотекар») пише: «Його портрети характерних для тогочасної Галичини типів повні гострої критики та їдкої сатири. Мало хто змальовував так переконливо місцевих царків-поміщиків, що мріють про відновлення кріпаччини і дивляться на селян як на бидло, політиканів, що гучно декламують про демократію, але зневажають народ, нервових інтелігентиків, які прагнуть за всяку ціну досягти благоденства...» Популярний тижневик «Мювелт Неп» («Освічений народ») писав з приводу видання цього збірника: «З самого малечку Франко жив серед простих людей. Знайомство з творами російських революціонерів-демократів, працями Маркса та Енгельса зробило його свідомим борцем за справу поневоленого народу Галичини, що стогнав під подвійним гнітом... Він ходив по селах, агітував, надирав, організовував читальні. У своїх чудових новелах він викривав підлоту й нелюдську суть абсолютизму... Жагучі пошуки правди, благородна любов до людей, палка ненависть до пригноблювачів, чудові описи праці та природи, глибоке співчуття до своїх героїв,— усе це робить твори Івана Франка незабутніми, а автора цих творів — одним із наших найулюбленіших письменників». У ювілейний 1956 рік вийшов в Угорщині новий збірник творів Франка (одинадцять оповідань). Орган угорських профспілок, газета «Непсава» («Голос народу»), пи-

сала з цього приводу: «Наш народ, який протягом століть переживав те саме, що й народ України, читаючи тепер Франкові твори, бачить у них формулювання своїх власних ідей». З приводу цього ж ювілею в газеті «Сабад Неп» було надруковане оповідання Франка «Панщизняний хліб», а в «Іродальмі Уйшаг» — стаття закарпатського письменника Ласло Шандора про Франка. Взагалі вся угорська преса широко відзначала цей ювілей.

Цікаво, що в той час, як один бік творчості Івана Франка досить добре представлений в угорських перекладах, другий бік взагалі невідомий. Те ж саме, що з Шевченком, тільки тут навпаки: поезія Франка досі ще не перекладалась на нашу мову.

Окремим томом був представлений угорському читачеві також Михайло Коцюбинський. Цей збірник, виданий 1953 року, містив у собі десять найкращих оповідань та повістей письменника. В рецензії газети «Сабад Неп» на цю книгу читаємо: «Коцюбинський ніколи не спинявся перед зображенням надзвичайно загострених життєвих явищ, якщо тільки вони виникають з ґрунту дійсності і розкривають суттєві елементи тієї суспільної сили, яку письменник хоче показати... Коцюбинський умів поєднати жанрову стислість новели з теплим ліризмом і пристрасним голосом публіциста, що мобілізував на вирішення великих завдань». Журнал «Кеньвтарош» зауважує, що «не можна читати ці новели без зворушення або без гніву. Немає більшої похвали для письменника: він викликає в читача ті самі почуття, що водили його пером».

Ось як представлена класична українська література в сучасній Угорщині. Про українську радянську літе-

ратуру ми вже сказали де-що в зв'язку з першим радянським віршем, перекладеним угорською мовою після визволення країни. Цей вірш Леоніда Первомайського «Петефі Шандорові» — пізніше неодноразово передруковувався в різних газетах, журналах та збірниках, і, звичайно, був уміщений в книзі вибраних віршів Первомайського (перший книзі радянської поезії, виданий угорською мовою) влітку 1945 року. Сюди ввійшов воєнний цикл віршів, серед них два на угорські теми («Петефі Шандорові» і заголовний вірш «Лист із Будапешта»). 1948 р. збірник віршів Первомайського був перевиданий з додатком циклу «Угорські рапсодії», написаного ще в тридцятих роках.

Другий український радянський поет, твори якого вийшли в Угорщині окремою книжкою, це Андрій Малишко. 1952 р. видана була його збірка «За синім морем» (сорок п'ять віршів та поема «Прометей»).

Представлена у нас також українська радянська проза. Воєнна трилогія Гончара «Прапорonoсці» та деякі його короткі оповідання користуються в Угорщині великою популярністю. Літературний журнал міста Сегеда «Тисатай» («Край Тиси»), навівши чимало уривків з роману «Злата Прага», порівнює оптимістичне світосприймання Гончара з песимістичними настроями західних письменників після першої світової війни: «Письменники західних країн — переможців першої світової війни — бачили в перемозі лише безнадію,— пише угорський журнал.— Та й як могли вони бачити щось інше?»

Перекладались також інші твори української радянської прози, що виходили окремими виданнями або друкувались у журналах та газетах. Не будемо перелі-

чувати всіх їх, відзначимо лише два романи, які мали великий успіх серед угорських читачів. Це роман Семена Скляренка «Шлях на Київ», перекладений 1951 р. з російського видання перекладачем Імре Макаї, перу якого належать між іншим переклади «Війни і миру» та «Тихого Дону», та історичний роман Натана Рибакі «Переяславська Рада», що був перекладений з українського оригіналу автором цієї статті.

Сприятливе видання української літератури угорською мовою має угода про співпрацю між Закарпатським та угорськими видавництвами. В рамках цієї угоди в кінці 1959 року був виданий популярний роман Юрія Дольда-Михайлика «І один у полі воїн».

В галузі драматичних творів до звільнення країни, як ми бачили, не було нічого: жоден твір українського драматурга не був перекладений угорською мовою, жодна українська п'єса не йшла на сцені угорського театру. В новій Угорщині знають і цінують драматургію Олександра Корнійчука. З творів Олександра Корнійчука на угорській сцені були виставлені «Платон Кречет» (1950 р.), «Калиновий Гай» (1951 р.) «В степах України» (1952 р.) та ін. Всі ці вистави викликали жваві відгуки в угорській пресі. Остання п'єса мала особливий розголос в Угорщині. Можна було б довго цитувати позитивні рецензії на угорські вистави п'єс Корнійчука, але ми вкажемо лише на той факт, що в журналі «Сінхаз еш Фільмювесет» («Мистецтво театру й кіно») широко велась дискусія з приводу цих вистав, писалось про гру акторів у сучасних п'єсах соціалістичного реалізму. Ішли також п'єси Вадима Собка «За другим фронтом» та Юрія Буряківського «Прага залишається моєю». Про всі

ці вистави в Будапешті та провінціальних містах повідомляють докладні рецензії у пресі.

Говорячи про те, що угорський читач має загальне й реальне поняття про українську літературу, знає її найвидатніші імена і вже ознайомився з деякими її творами, ми не можемо, проте, не відзначити, що досі немає в Угорщині жодного видання, яке давало б систематизований огляд української літератури. Це слід визнати за серйозний недолік. Не виходило досі й антологій української літератури (якщо не говорити про два збірники закарпатських народних пісень, виданих ще в минулому столітті, які через надто вузьке коло літературного матеріалу та недостатню обробку не можуть гідно репрезентувати сьогоденішньому читачеві навіть український фольклор.)

Правда, є чимало українських віршів у різних збірниках радянської поезії угорською мовою, є також одне значне видання, редактори якого намагались дати в певних рамках загальну картину української літератури минулого й сучасного.

Серед різних антологій радянської поезії угорською мовою можна назвати тематичні збірники «Є така партія» (вірші радянських поетів про партію) і «Від Волги до Дунаю» (вірші радянських поетів про угорців), що вийшли 1951 року. В них вміщені, між іншим, вірші Первомайського, Неходи, Рильського, Тичини.

Двома виданнями виходила велика репрезентативна антологія радянської поезії угорською мовою (1951 та 1955). Поети Радянської України представлені тут іменами Тичини, Сосюри, Бажана, Рильського, Малишка, Первомайського, Олійника, Нагнибіди та Воронька (всього 29 віршів).

Нарешті, скажемо про те видання, редактори якого

намагались дати, як ми вже говорили, хоча б у певних рамках, загальну картину української літератури, класичної й сучасної. Йдеться про велику шеститомну антологію світової літератури, яка на 6000 сторінках великого формату має дати загальний огляд усіх літератур світу (перший том, присвячений літературі античного світу, вийшов 1952 р., том літератур XVI—XVIII ст. ще не вийшов). У другому томі цієї антології був уміщений, як ми вже згадували, хороший переклад «Слова о полку Ігоревім», є твори українських письменників також у IV томі (літератури XIX століття) та V томі (XX століття, література народів СРСР). Деякі українські письменники заговорили угорською мовою вперше саме в цій антології. В четвертому томі є уривки з п'єси Котляревського «Наталка Полтавка», вірші Шевченка та Лесі Українки, оповідання Франка. В VI томі ми знайдемо твори Коцюбинського, Корнійчука та Гончара, Тичини, Бажана, Рильського, Малишка, Первомайського.

* * *

Стаття, звичайно, не бібліографія: вона не містить повного переліку фактів (це й не входить у її завдання), але повинна дати правдиве відображення дійсності. У цьому напрямі ми й намагались дати огляд усього шляху української літератури в угорських перекладах і в оцінках угорської критики, від перших поодиноких звісток до наших днів. Звичайно, пропорції мінялись залежно від різних періодів: говорячи про перші десятиліття, ми згадували, навіть цитували, майже все, що було цінного, прогресивного в розглядуваних публікаціях (не прикрашуючи, зрозуміла річ, негативних явищ), а на кінці нашо-

го шляху ми вибирали з численних статей та рецензій лише окремі фрази. І це цілком закономірно. Радянська література пустила глибоке коріння в Угорщині, класики й сучасні автори народів Радянського Союзу видаються і перевидуються в угорських перекладах, п'єси виставляються на сценах угорських театрів, і всі ці книги та вистави широко коментуються на сторінках преси.

Якби ми показали сьогоднішній день з такою ж докладністю, як дані про перші взаємозв'язки, то ці останні видались би дуже незначними, тобто ми недооцінили б їх реального значення.

Шляхи української літератури угорською мовою цікаві не лише самі по собі, але також і тим, що вони точно характеризують політичний розвиток обох наро-

дів та їх взаємини. Цілком природньо, що цей огляд робиться саме тепер, в період бурхливого розвитку зв'язків угорського та українського народів, коли ми можемо вже звітувати про видатні досягнення і разом з тим вказати на ряд ще не розв'язаних у цій галузі завдань.

Будапешт.



КАЛІДОСКОП « ВСЕСВІТУ »

ЯК МОЖНА ВТРАТИТИ ДОБРУ РЕПУТАЦІЮ. Житель міста Штутгарт (ФРН), який звертається з проханням видати йому шоферське посвідчення, стає об'єктом особливої уваги поліції. Переодягнені поліцейські агенти відвідують його сусідів і випитують, чи ті не бачили його в нетверезому стані і чи не траплялися з ним випадки епілепсії. Після відвідувань шпигів усі сусіди починають дивитися на майбутнього власника автомобіля з підозрою і забороняють своїм дітям гратися з його дітьми.

НАСЕЛЕННЯ ЗЕМНОЇ КУЛІ НАБЛИЖАЄТЬСЯ ДО ТРЬОХ МІЛЬЯРДІВ. Як свідчить статистичний збірник Об'єднаних Націй, населення земної кулі перевищує вже 2,9 мільярда чоловік. Щороку населення світу збільшується на 48 мільйонів, що становить 1,7 процента. На кожну тисячу жителів землі щороку народжується в середньому 35, а вмирає 18 чоловік.

Середній вік осіб, що вступають в шлюб, дорівнює для жінок 24 роки, для чоловіків 27 років.

ВІЙНА З ЖАБАМИ. Ціла армія жаб пішла в наступ на маленьке італійське місто Вольтурара в провінції Авелліно. Щоб подолати цих агресорів, в місті було розсипано тонни ДДТ. Та це не допомогло. Все більша кількість жаб насувалася на містечко, всі жителі якого кілька днів підряд

відбивалися від цієї навали.

Це дивне явище пояснюється тим, що численні болота в долині Вольтурара були перетворені на велике штучне озеро, і висока вода примусила жаб вдатися до масової міграції.

НАЦИСТСЬКИЙ «СЮРПРИЗ». Жителі міста Швейнфурта (ФРН) в повному розумінні цього слова танцювали на боці з порохом. Танцювальний майданчик, на якому щодня збиралась молодь, був розташований над таємним складом боеприпасів, що залишили гітлерівці. Тільки 20 сантиметрів землі відділяли танцюючих від численних фаустпатронів та гранат. Склад боеприпасів було відкрито цілком випадково під час будівельних робіт.

АРГЕНТИНА

«НОВА ГЕНЕРАЦІЯ»

Події останніх років в Аргентині, після повалення режиму Перона, викликали помітне пожвавлення в культурному житті країни. В літературі це позначилося появою нових численних імен, виходом у світ ряду талановитих творів.

Відомий аргентинський критик Марсело Равоні в статті, присвяченій сучасному літературному процесу, відзначає, що його головною ознакою є активність літературної молоді. В Аргентині тепер говорять про «нову генерацію», покладають на неї великі надії.

Що ж являє собою ця «нова генерація»?

Равоні розрізняє в ній два головних напрями. Один з них представлено лівобуржуазною молоддю, яку критик називає «бунтарями» всередині буржуазного табору. Це бунтарство спрямовано, насамперед, проти намагань певних кіл перенести на аргентинський ґрунт сучасний європейський та американський декаданс.

Другий напрям «нової генерації» — справжньо революційний. Він

представлений літературною молоддю. Тут ми можемо знайти імена, що прикрашають сучасну літературу Аргентини. Це — поет Рауль Гонсалес Туньон, романіст Альфредо Варела, критик Ектор Агості.

Чотири романи випустив здібний письменник Давид Він'яс, якому тепер всього 30 років. Тема, що хвилює автора — аграрні відносини в його країні. Письменник гостро критикує і засуджує стару аграрну систему Аргентини, він викриває абсурдність намагань досягти в сільському господарстві якоїсь уявної «класової гармонії». В романі Він'яса чітко показано класове розмежування і класову боротьбу в аргентинському селі.

Життя індустріального пролетаріату становить тему творів Андреса Рівера. Марсело Равоні називає його «літературним талантом першої величини». Рівера працював на текстильних фабриках, добре знає життя робітників, яке зображує в своїх творах.

Одним з найкращих творів молодшої літератури Аргентини вважається роман письменниці Сари Гальярдо «Січень». В ньому розповідається про долю молодшої селянської дівчини. Письменниця дає яскраву картину життя аргентинського селянства, її щирі симпатії —

на боці знедолених людей, які стали жертвами нещадної капіталістичної експлуатації в сільському господарстві.

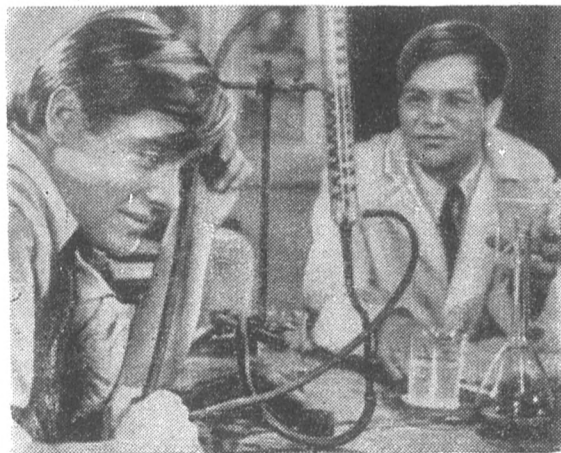
«Багато імен, багато творів, багато тем», — пише Марсело Равоні про молодшу літературу своєї країни, підкреслюючи її бойовий патріотичний характер.

БОЛГАРІЯ

ДВА ФІЛЬМИ

Новими цікавими фільмами, в яких розповідається про боротьбу за

свободу, збагатилось кіномистецтво Болгарії.



У фільмі «Вудинюк на дві вулиці» режисер Кирил Улиничев показав два світи — світ фабрикантів і світ борців за народну свободу.



«Перший урок» — сценарій Валерія Петрова і молодого режисера Рангела Вилчанова — фільм, присвячений наймолодшим учасникам героїчного руху Опору в Волгарії.

ІСПАНІЯ

ДОЛЯ ЛУІСА ГОЙТІСОЛО

Луїсу Гойтісоло лише 25 років, але він заслужено вважається одним з найобдарованіших молодих письменників Іспанії. Він разом з Хосе Валенте, Рафаелем Ферлосіо належить до нового покоління іспанської літератури, яке наважується, всупереч франкістському терору, створювати правдиві книги про іспанську дійсність.

Чотири роки тому Гойтісоло привернув до себе загальну увагу своїм першим, талановитим і сміливим романом «Зрадники». Ім'я Луїса Гойтісоло стало відомим і за межами його батьківщини. Його книга вишла також у Франції.

Минулого року молодий письменник взяв участь у міжнародній літературній зустрічі, присвяченій обговоренню проблем сучасної новели. Коли Гойтісоло повернувся до Іспанії, його було заарештовано.

Франкістські власті не пред'явили письменникові ніякого обвинувачення, вони просто бояться його, його творчості, бо вона розкриває людям очі на жахливу дійсність в Іспанії.

Громадськість почала широку кампанію за звільнення Гойтісоло. В Іспанії цю кампанію очолив брат ув'язненого, також письменник Хуан Гойтісоло. За межами Іспанії на захист талановитого письменника виступили Луї Арагон і Франсуа Моріак у Франції, Альберто Моравія і Карло Леві в Італії, Чарлі Чаплін в Англії.

Франкістські власті змушені були звільнити Луїса Гойтісоло. Його було випущено з в'язниці «умовно». Але незабаром найреакційніша іспанська газета «Пуєбло» почала нову наклепницьку кампанію проти письменника і ось Гойтісоло знову за ґратами...

ІТАЛІЯ

ТОТО ВРЯТУЄ МАЛЕНЬКОГО МАРЧЕЛЛІНО

Самотня людина, якій так рідко посміхається життя, бідолаха, у яко-

го немає нічого, крім доброго, щирого серця... Такими, власне, є

усі численні образи, створені на екрані відомим італійським комедійним кіноактором Тото.

Глядачі дуже люблять Тото за теплоту, з якою він малює своїх героїв. Тонка комедійність поєднується у талановитого актора з сумним і навіть трагічним. Герої Тото ніколи не втрачають віри в краще майбутнє, прагнуть до нього, і це надає фільмам за участю цього актора оптимістичного, справді гуманного характеру.

І ось — новий фільм. «Тото і Марчелліно», — така його назва. Колишній музикант, самотня людина (цю роль грає Тото) зустрічає маленького хлопчика Марчелліно, що залишився без батьків. Він бере його до себе. Але якийсь Альваро, пройдисвіт, що утримує зграю малолітніх жебраків, за допомогою фальшивих документів оголошує себе дядьком Марчелліно й забирає його від Тото. Для хлопчика починаєть-

ся жахливе життя. Альваро приучує його жебрати, обдурювати і навіть красти.

Тото, якому доводиться кожного дня дбати про свій власний шматок хліба, бореться за хлопчика, за те, щоб повернути до себе Марчелліно.

Бажання врятувати маленького хлопчика стає для нього метою життя. І після довгих пригод йому вдається вирвати Марчелліно з рук Альваро.

Критика відзначає, що «Тото і Марчелліно» порушує дуже гостру для сучасної Італії соціальну проблему дитячого жебрацтва.

У фільмі відтворено правдиву і тому — жахливу картину цього справжнього лиха італійського суспільства. Життя у міських нетрях, поневіряння дітей, злидні та убогість — все це показано у новому італійському кінофільмі «Тото і Марчелліно» надзвичайно яскраво і переконливо.



Кадр з фільму «Тото і Марчелліно».



«Не Ер» — фільм про чудового китайського композитора — одержав одну з перших премій на Міжнародному кінофестивалі в Карлових Варах.

На фото: кадр з фільму «Не Ер».

КУБА

ПЕРША ОПЕРА

Вперше на кубинську оперну сцену вийшли негри, мулати, вперше тут залунала національна музика. Це сталося недавно в оперному театрі в кубинській столиці Гавані, під час прем'єри першої національної опери «Сесілья Вальдес».

Сюжетом для опери послужив однойменний роман кубинського письменника Сіріло Вільєверде, в якому показано і затавровано расову дискримінацію негрів на Кубі в минулому. І хоч події роману відбуваються майже 150 років тому, зміст нової вистави є дуже актуальним для сьогодишньої Куби, де, як відомо, революційний уряд оголосив повну рівність людей, незалежно від кольору їхньої шкіри, і поставив

поза законом будь-яку расову дискримінацію.

Автор музики композитор Гонсало Роїг звернувся до багатого кубинського музичного фольклору, вдало використав народні негрятянські мелодії.

Як повідомляє преса, жодна театральна вистава останніх років на Кубі не мала такого величезного успіху, як опера «Сесілья Вальдес». Гаванське радіо, на прохання радіослухачів, вже багато разів передавало нову оперу. У столиці приїздять люди з усієї Куби, щоб побачити цю виставу.

«Справжня народна опера, яку глибоко розуміє народ», — так пише про виставу «Сесілья Вальдес» гаванська газета «Нотісіас де Ой».

Видатний кубинський поет-революціонер Ніколас Гільєн, переслідуваний реакційним режимом Батісти, довгі роки мусив жити поза межами своєї країни. Але він ніколи не втрачав віри в краще майбутнє Куби, не припиняв боротьби за визволення своєї батьківщини від антинародного режиму.

У 1956 році, виступаючи в Берліні на з'їзді німецьких письменників. Гільєн запросив своїх друзів з різних країн відвідати нову Кубу. І ось недавно славетний кубинський поет разом з іншими кубинськими літераторами гостинно приймав групу письменників з різних країн Європи.

Іноземні гості побачили, з якою активністю Ніколас Гільєн поринув у величній справі, що відбуваються тепер на Кубі. Талант поета і свій революційний досвід

Гільєн віддає тепер зміцненню своєї незалежної батьківщини.

Ніколас Гільєн став ініціатором і керівником широкої кампанії, в якій беруть участь кубинські письменники, митці, діячі культури. «Літак поетів» — так називається ця кампанія — було спочатку задумано, як кампанію збирання коштів на придбання військового літака для країни. Поети, митці виступали на літературних вечорах і концертах, а весь грошовий збір відкладався на придбання літака. Але потім, коли гроші вже було зібрано, кампанія тривала, вона перетворилася на цікаву і активну форму зв'язку діячів культури з народом. Варто відзначити, що в цій кампанії взяли участь не лише кубинські літератори, але й письменники з інших країн, зокрема Ернест Хемінгуей та Уолдо Френк.

НІМЕЧЧИНА

НДР

АНТИВОЄННА ГРАФІКА МОЛОДОГО ХУДОЖНИКА

Найважливіші теми сучасності — ось що захоплює молодого німецького художника Карла Еріха Мюллера. Нещодавно Еріх Мюллер відгукнувся на події в Алжирі — виступив з графічним циклом «Алжир бореться». Зараз Мюллер звернувся до подій в Західній Німеччині, де милітаризм і реваншизм стали головним напрямом політики боннських правлячих кіл. Так виник новий графічний цикл, якому автор дав назву «Фальшиві поняття».

Перший малюнок нового циклу «Поле честі» — так назвав його художник. На могильних хрестах і людських кістках та черепках сидить розжирилий капіталіст. Те, що пропагандисти

війни називають «полем честі», насправді є полем смерті для мільйонів простих людей і полем наживи для купки фабрикантів зброї. Така ця облудна «честь» — вмирати заради інтересів паліїв війни!

Таким же викривальним є й другий малюнок. Він спрямований проти церкви, яка, прикриваючись іменем бога, освячує війну — цей найбільший злочин у світі. Зображений Мюллером священнослужитель — це один із тих, хто «піклується про душу» в бундесвері, хто, спекулюючи релігійними почуттями людей, штовхає їх у безодню війни. Священнослужитель на тлі атомного «гриба», зображений Мюллером, — гостре ви-



«Поле честі».

криття того союзу, що його уклали між собою західнонімецькі атомщики і церковники.

Цікавий також малюнок «Генерал Смерть», в



Атомщик у сутані.

мундирі бундесверу. За ним ідуть скорботні жінки в жалобі.

Німецька критика, високо оцінює новий цикл Мюллера.

його обов'язок — боротися проти цієї небезпеки, домагатися заборони атомної зброї. І Зелле активно виступає в пресі, на мітингах.

Щоб позбавитися цієї сміливої людини, провокатори обвинувачують Зелле у вбивстві полковника бундесверу Шорнера. Зелле розуміє, що йому буде важко боротися проти тих, хто править тепер у Бонні, але він іде на все заради благородної мети. Перед судом, який влаштовують над Зелле, він встигає поїхати у Женеву, щоб передати учасникам наради міністрів закордонних справ великих держав свої



Генерал Смерть.

матеріали про атомну небезпеку для людства.

Такий зміст нової п'єси Хорста Ендерса, яка з великим успіхом іде на сценах Німецької Демократичної Республіки.

Газета «Найе цейт», оцінюючи п'єсу «Будинок в тіні», пише, що головним її достоїнством є віра в перемогу справи доктора Зелле, віра, яка передається від автора і виконавців вистави глядачам. «Справа, за яку бореться Зелле, за яку борються мільйони людей — переможе, — пише газета. — В цьому лейтмотив цікавого твору».

СПРАВА ДОКТОРА ЗЕЛЛЕ ПЕРЕМОЖЕ!

Боротьба прогресивних сил німецького народу проти ядерного озброєння боннських реваншистів стає одною з найважливіших тем сучасної німецької літератури й мистецтва. Цій важливій темі присвятив свою нову п'єсу і драматург Хорст Ендерс. В основу твору «Будинок в тіні» він поклав справжню історію західнонімецького лікаря Зігмунда Шмідта — одного

з тих мужніх людей Західної Німеччини, які присвятили своє життя благородній справі боротьби проти атомної небезпеки.

Герой п'єси Хорста Ендерса — Зелле — також лікар. В своїй клініці він лікує людей, які стали жертвами радіоактивного випромінювання. Зелле добре розуміє усю небезпеку атомних випробувань для людства. Він вважає, що

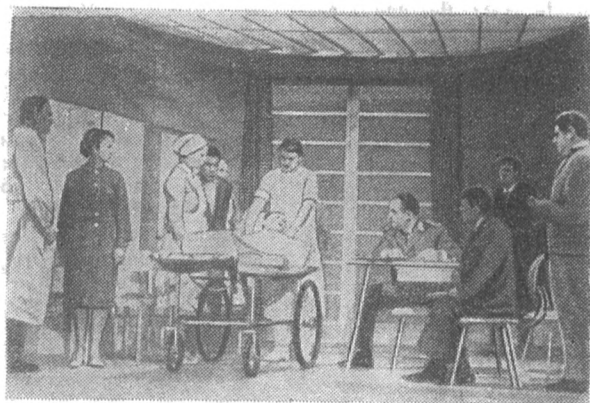
ФРН

«ПРОЦЕС НАВКОЛО ЮТТИ МЮНХ»

Два роки тому німецька громадськість жваво обговорювала історію з фальсифікацією роману Вернера Штейнберга «Коли зупинилися годинники», вчинену кельнським журналом «Найе ілюстрірте». Колишній нацистський писак, якийсь Віллі Бертольд, вчинив над романом нечуваний бандитський акт: з антивоєнного і антифашистського твору, яким є роман «Коли зупинилися годинники», він створив чергову брудну антирадянську фальшивку.

Вернер Штейнберг, підтриманий прогресивною західнонімецькою громадськістю, звернувся до суду, вимагаючи покарати кельнських фальсификаторів. Понад рік тягнулася ця справа. Серед колишніх гітлерівських суддів знайшлися, звичайно, ретельні захисники Бертольда і редакторів «Найе ілюстрірте». Але процеси, які відбулися в кількох судових інстанціях, розкрили ганебне обличчя боннських фальсификаторів.

І ось історію цієї спра-



Сцена з вистави «Будинок в тіні» в Ростокському драматичному театрі.

ви Вернер Штейнберг зробив змістом своєї нової книги «Процес навколо Ютти Мюнх».



Хто ж така Ютта Мюнх? Це проста жінка, головна героїня роману «Коли зупинилися години».

Вернер Штейнберг знову розповів про долю героїв свого попе-

реднього роману, але зробив це тепер без будь-якого письменницького домислу. Саме життя Ютти Мюнх, її чоловіка Андреаса та інших членів їхньої родини і близьких їм людей стало новим обвинуваченням проти тих, хто розв'язав минулу війну і хто тепер готує нову війну.

Розповідь про життя своїх героїв Штейнберг перебиває із картинками судових процесів навколо своєї книги. Кожний крок в житті Ютти Мюнх та її родини розбиває вщент усі брехливі вигадки фальсифікаторів та їхніх боннських покровителів і судових захисників.

Вернер Штейнберг зробив надзвичайно цікаву і корисну справу. «Його книга,— пише газета «Національ-цей-тунг»,— розповідає про справжнє життя справжніх людей, вона до кінця викриває боннських фальсифікаторів».

ти виникають між ними майже щодня. Сили їхні нерівні. Адже Фельдгузен «своя людина» серед високих осіб.

Фельдгузен вирішує позбавитися Нойгебауера, який заважає йому, але сам стає жертвою своїх власних темних справ. На його совісті— життя двох загублених ним жінок, боячись відповідальності, він заподіює собі смерть.

Автори сценарію і режисер фільму Геза фон Радваньї знайшли досить спрощене і наївне рішення проблеми. Але вже знаменним є самий факт звернення авторів фільму до одного з пекучих питань життя сучасної Західної Німеччини.

Як відомо, боннські власті останнім часом прийняли закони, які,

фактично, передають усю справу охорони здоров'я населення у приватні руки. За цих умов лікарні та клініки перетворюються на комерційні підприємства. Західнонімецькі газети тепер дуже часто повідомляють про різні скандальні лікарські справи.

Коли з'явився фільм «Я обіцяю і клянуся», дехто в героях фільму, напевно, впізнав себе, і тому в газетах зчинився такий галас. Але широкі кола громадськості виступили на захист фільму, вважаючи його правдивим і своєчасним.

Успіху фільму, як відзначає преса, сприяє майстерність режисера і талановита гра акторів, особливо виконавця ролі доктора Фельдгузена відомого актора Вольфганга Лукші.

УГОРЩИНА

КРАХ ДОКТОРА ФЕЛЬДГУЗЕНА

Не встиг фільм «Я обіцяю і клянуся» вийти на екрани Західної Німеччини, як навколо нього вже спалахнули гарячі суперечки. Дехто встиг уже обвинуватити авторів фільму в наклепі на життя у Федеральній республіці.

...У гінекологічній клініці одного великого західнонімецького міста працюють два лікарі— директор клініки доктор Фельдгузен і керівник одного з відділів доктор Нойгебауер. Вони дотримуються цілком протилежних поглядів на свою професію і громадський обов'язок. Нойгебауер чесно служить своїй гуманній справі. Для нього кожний хворий— це, насамперед, людина, якій він зобов'язаний допомогти. Його шеф тримається зовсім інших поглядів. Для нього професія лікаря— справа, яка має приносити прибутки, відкривати шлях у «вищий світ», здобу-

вати славу, успіх, популярність.

Нойгебауеру і Фельдгузену дуже важко працювати разом. Конфлік-



Кадр з фільму «Я обіцяю і клянуся». Актори Корні Колліне та Вольфганг Лукші.

ДРАМАТУРГІЯ НА ПІДНЕСЕННІ

Серед нових творів угорських драматургів великий інтерес становить нова драма Геза Молнара «Запал». Цей твір, що показує злам у свідомості людей, які, обдурені контрреволюцією, згодні вже були піти за її брехливими і фальшивими гаслами. В цьому творі, а також в новій п'єсі Лайоша Мештерхазі «Послання» дається переконлива картина діяльності партії робітничого класу, яка в тяжкі дні згуртувала навколо себе угорських трудящих.

Окремі драматичні твори, присвячені історичним подіям минулого, також стосуються безпосередньо актуальних питань сучасності. Ось, наприклад, п'єса Бели Іллеша «Веселка». В ній розповідається про Угорську Радянську республіку 1919 року, і лейтмотивом твору є питання, дуже актуальне

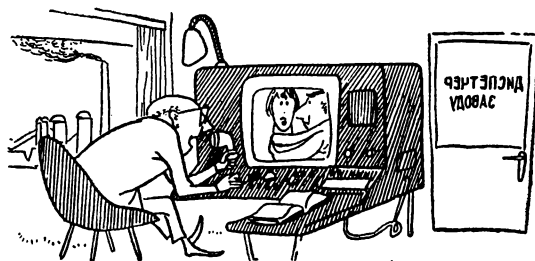
і для сьогодення Угорщини. Це— питання про необхідність пильної охорони завоювань робітничого класу.

Дуже позитивним явищем є жанрова різноманітність нових драматичних творів угорських письменників. З'явилися цікаві комедії, які також присвячені сучасному життю. Такі комедії, як «Пляма в біографії» Бели Гадора, «Особливий день світу» Ласло Табі показують риси нової моралі, нового ставлення людей до етичних питань, проблеми кохання, дружби, сім'ї.

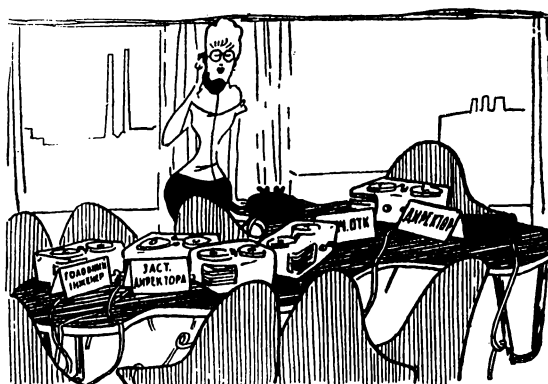
Закінчує п'єсу Йозеф Дарваш. Це буде твір про угорське село, про нових людей, які твердо стоять на соціалістичний шлях.

Угорська драматургія перебуває тепер на піднесенні— так оцінює критика перспективи її розвитку.

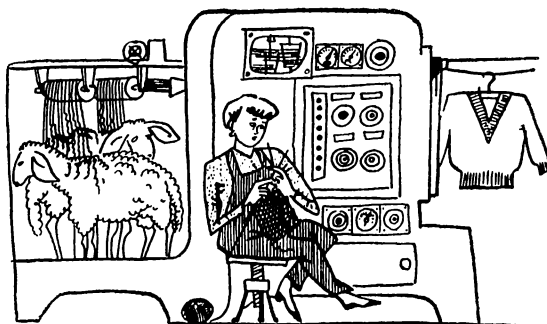
ДИКОВАЗ



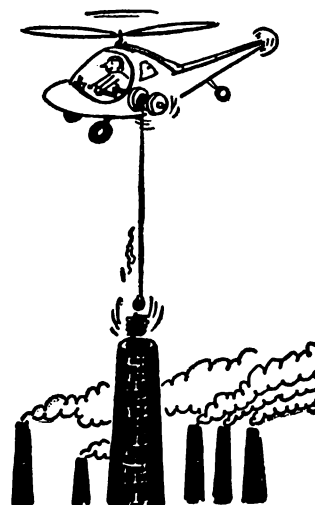
Диспетчер заводу: Ти що робиш? Облиш її...



Пробачте, але зараз тут засідання.



Без слів.

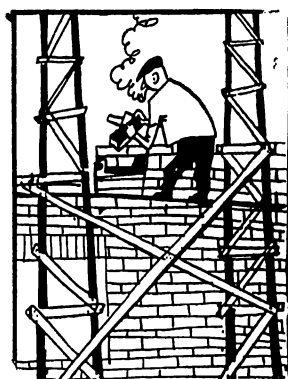


Без слів.

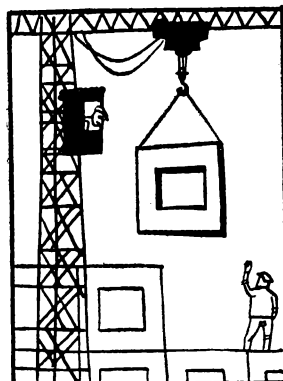


Колись після операції шлунок зашивали ось як — вручну.

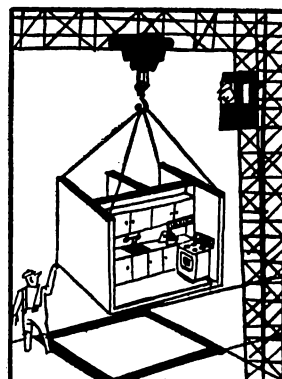
1945



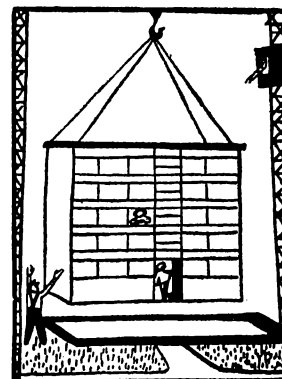
1955



1965



1975



МОДЕРНІСТСЬКА НОВІТНІСТЬ І РЕАЛІСТИЧНЕ НОВАТОРСТВО

Д. ЗАТОНСЬКИЙ

Мистецтво безперервно змінює свої форми. Ніхто, крім диваків або відвертих стилізаторів, не складає ніні урочистих гексаметрів; рими в душі Ронсара або навіть ближчого нам Тредьяковського викликають скептичну посмішку, актори не ходять більше на котурнах, а роман, написаний під прямим впливом Сервантеса, певно, відхилило б кожне видавництво.

Але чому це відбувається? Чи просто тому, що, як вважають прихильники «спонтанного розвитку» мистецтв, старе приїдається, стирається, опошлюється, що людина, охоплена одвічною пристрастю до змін, заперечує старі форми художнього з тих же причин, з яких «розлучається з остогидлою коханкою»?

Проте мистецтво — якщо подібне порівняння взагалі доречно — не коханка, а вічно юна і вічно близька дружина. Ми захоплюємося іконами Рубльова, хорами Баха, прозою Рабле так само, як і творами Маяков-

ського, Шостаковича, Реріха, Брехта. Ми тільки не маємо, не творимо, не пишемо, як перші, але переважно — як другі. І це має свої глибокі причини.

Мистецтво минулого — справжнє, велике мистецтво — розкриває суть життя *свого* часу. Але, в силу притаманної йому здатності до типізації та узагальнення, воно має й відоме «вселюдське» значення. Тому воно й не старіє.

Поет Жан Кокто, член Французької Академії, в 1958 р. заявив:

«...Необхідно, щоб геній вислизав від науки, яка ставить його в залежність від прогресу, тобто від періодичного перевищення, знищення одного відкриття іншим. Ні. Я говорю про ту нерухому вібрацію, про той царський шлях, на якому ніхто нікого не переганяє; про те чорне сонце, при світлі якого найбезладніші твори бачать вмирання ідолів».

Отже, Жан Кокто стоїть на тому, що мистецтво не старіє: воно, мовляв, «царський шлях, на якому ніхто нікого не переганяє!» Але з його точки зору це пояснює-

ться тим, що мистецтво, відірване від науки, байдуже до суспільного прогресу, являє собою якусь «нерухому вібрацію», тобто, інакше кажучи, тупцювання на місці.

Звичайно, представникам приреченого, вмираючого класу буржуазії бажано було б надати саме такого вигляду одній з найдійовіших форм ідеології — вигляду безпечного, безпартійного, навіть безглузлого. Проте бажання і дійсність — речі різні.

Діалектичний матеріалізм дає згаданому явищу зовсім інше, єдино вірне тлумачення, яке враховує одночасно і соціальну обумовленість мистецтва і його внутрішню своєрідність:

«...Трудність полягає не в тому, — писав К. Маркс, — щоб зрозуміти, що грецьке мистецтво і епос зв'язані певними формами суспільного розвитку. Трудність полягає в розумінні того, що воно ще й досі дають нам художню насолоду і деяким чином зберігають значення норми і недосяжного зразка.

Чоловік не може знову перетворитись на дитину,

або він стає пустотливим. Але хіба не радує його наївність дитини і хіба сам він не повинен прагнути до того, щоб на вищому ступені відтворити свою справжню сутність... Нормальними дітьми були греки. Принадність, яку має для нас їх мистецтво, не стоїть в суперечності з тим нерозвинутим суспільним ступенем, на якому воно зросло. Навпаки, воно є його наслідком і нерозривно зв'язане з тим, що незрілі суспільні відносини, за яких воно виникло і тільки могло виникнути, ніколи не можуть повторитися знову»¹.

Проте Маркс одночасно підкреслює і другу сторону проблеми: «Чоловік не може знову перетворитися на дитину...», тобто, всупереч всім своїм загальнолюдським рисам, мистецтво минулого вже не спроможне повністю задовольнити наших сучасних потреб.

Вірно, що Прометей — не тільки втілення богоборчих матеріалістичних тенденцій античного світу, але й «найблагородніший святий і мученик у філософському календарі» (К. Маркс). Вірно й те, що Дон-Кіхот — не тільки породження соціальних конфліктів епохи іспанського Відродження, але й своєрідний символ хворобливого розриву між мрією і дійсністю. З подібними ж критеріями слід підходити і до Гамлета.

І все-таки ці «вічні образи» в більшій мірі зв'язані з періодом їх створення, ніж то здавалося, наприклад, німецьким романтикам. Дон-Кіхот і Гамлет — не чиста абстракція, не безтілесна алегорія, і саме в цьому їх реалістична сила. Але в цьому і їх історична обмеженість, яка аж ніяк не припиняє величі.

Ці характери — безсмертні; проте вони не абсолютно

універсальні, отже, і засоби їх створення не можуть бути універсальними...

Це означає, що митець відмовляється від старих форм художнього втілення не в силу «нерухомої вібрації», не просто тому, що вони більше не задовольняють його самі по собі, що вони «остогидли» читачеві, глядачеві або слухачеві. Ні! Митець робить це в першу чергу тому, що старі форми вже неспроможні вмістити всю повноту нового змісту, передати всю складність конфліктів і всю грандіозність звершень дійсності, дійсності, яка завжди змінюється.

А коли це так, то не все *нове* в мистецтві стає *новаторським*; якщо це так, то нема такого «чорного сонця», під промінням якого «найбезладніші твори» ставали б художнім відкриттям!

* *

Невірно вважати, що, наприклад, модернізм не породив жодної нової форми, що він, як твердить В. Дніпров у своїй книзі «Питання реалізму», лише паразитує на окремих, вихоплених з контексту засобах реалістичного мистецтва.

Внутрішній монолог Толстого й «потік свідомості» Джойса цілком різні речі й за змістом, і за формою; гротеск у Брехта й у Кафки, фантастика в Уеллса й у Кафки аж ніяк не схожі.

Модернізм створив багато нового. Світ ніколи досі не бачив нічого, що навіть віддалено нагадувало б абстрактні полотна Кандинського або Мондріана, «антидрами» Бекетта чи Іонеско, «антиромани» Бютора або Роб-Грійє...

І коли ми скажемо, що все це вже «було», що все це «відоме» і «не нове», то ми тим самим мимоволі нібито

ствердимо за будь-яким «авангардистським» фіглярством право на існування.

Нові не тільки окремі засоби окремих модерністів, новий і весь модернізм, як певне художнє явище.

У доповіді італійського мистецтвознавця Маріо Де Мікелі на літературній дискусії в Римі (1959 р.) проведено чітку межу між декадансом кінця минулого та початку цього століття й сучасним «авангардизмом». Де Мікелі в своїй класифікації виходив з того, що декаданс являє собою критику буржуазного ладу справа, а «авангардизм» — нібито зліва.

Багато хто з опонентів доповідача, наприклад Маріо Аліката, — справедливо заперечують проти такої, принаймні, дивної постановки питання. Проте вони приходять, зрештою, до висновку, що між декадансом і «авангардизмом» — якщо розглядати кожне з цих явищ у загальному об'єктивному значенні, ніякої різниці немає.

Така думка здається нам хибною. Різниця все-таки є. Хоча й зовсім не така, як розуміє її Маріо Де Мікелі.

Загнивання буржуазного суспільства, втрата капіталізмом неподільного панування веде не тільки до кількісного нагромадження симптомів розпаду, але й до *якісних* змін у характері реакційної ідеології, естетики, мистецтва.

Про це нерідко забувають.

* *

Модернізм, якщо розглядати його як суто естетичну якість, безумовно *новий*. Новий і щодо будь-якого далекого напрямку, і в порівнянні з своїм безпосереднім попередником — декадансом.

Проте це ще аж ніяк не означає, що вироблені модернізмом засоби дійсно доброякісні, що вони забезпечують повне й глибоке

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 12, стор. 203—204.

розкриття правди про сучасний світ і рухають вперед мистецтво в цілому, тобто є справді *новаторськими*.

Авангардизм надмірно пишеться своєю «несхожістю» з чим би то не було і, на цій підставі, ставить собі в заслугу навіть явні невдачі:

«Жорстокість долі авангарду в мистецтві, як і на війні, полягає в тому, що він іде на смерть,— пише французький модерніст Жан-Жак Дютур в книзі «Сутність і форма».— Роже Вітрак героїчно загинув на чолі десятка своїх авангардних п'єс, у яких не було страху ні перед чим, і в яких він ішов назустріч ворогові, заплющивши очі».

Милуючись «трагедією» авангарду, Дютур, гадаємо, і сам не помітив, що зробив кілька дуже знаменних висновків.

«...Вітрак... загинув на чолі десятка своїх... п'єс», тобто впав жертвою не тільки автор—освістаний, зацькований, гнаний,— *вмерли* і його твори?!

Але ми знаємо, що справжнє, велике мистецтво — безсмертне, і, незважаючи на тупість і своекорисливість його ворогів, всупереч заборонним заходам властей, воно завжди знаходило шляхи до серця й розуму народу.

Великий Рембрант помер у злигоднях, геніального Моцарта ставили колись нижче всіх Сальєрі, незрівнянного Стендаля ледве погоджувалися зараховувати до письменників, мужнього Веерта намагалися придушити презирливою мовчанкою... І все-таки *нікому* не вдалося вмертвити «Давида і Іонафана», «Чарівну флейту», «Червоне й чорне», «Рицаря Шнапганського».

І ще один момент. Чому ж Вітрак ішов «назустріч ворогові, заплющивши очі»? Що це — випадкова обмовка Дютура? Красивість, яку погано зрозуміли? Ні! Саме так, «заплющивши очі» на дійсність, на історичну прав-

ду й естетичну істину, вмирили разом зі своїми книгами футуристи, імажиністи, дадаїсти та сюрреалісти, вмирили тому, що їхнє «новаторство» — пустишка, а їх «бунт» — незалежно від того чи усвідомлював це кожний окремих художник — лише спроба реакційного перевороту в мистецтві.

Спробуємо довести це.

Важко сперечатися з супротивником, який двуликий і повний протиріч, який на кожному кроці спростовує самого себе, який жонглює парадоксами, як палаючими смолоскипами, який одночасно признається у своєму формалізмі і повстає проти салонного естетизму...

І все ж модерністи охочіше надають тепер своїм формальним пошукам побічного, ніж самостійного сенсу.

Блеккер назвав одну з своїх книг «*Нова дійсність*». Дютур «*Сутність і форма*».

Блеккер ставить Гертруді Стайн у провину те, що вона позбавляє слово всякого смислу:

«Хто намагається зробити це, потрапляє в сферу незначених звукових роздратувань і неясних ритмів».

А з приводу «справжнього» авангардистського художника він зазначає:

«У той час, як він нічим, здається, не зайнятий, крім свого стилю, він працює над порядком цього світу».

Ален Роб-Грійє, чий статті про сучасний роман у журналах «Франс-Обсерватор» і «Нувель ревью франсез» (1956—1959 рр.) зробили багато галасу на Заході, стверджує:

«Мистецтво — це тільки форма, але, цілком імовірно, форма світу».

Г. Бенн, з чисто тевтонською вайлуватістю, додає, що і «бог — є форма».

Навіть Кокто заперечує, що формальний експеримент є першоосновою модернізму і обстоює, правда досить

своєрідно, «змістовність» останнього:

«Нині ми необережно зміцнили позиції естетів, які, не знаючи, що поезія — це особлива мова в собі, мертва і жива одночасно, уявляють, ніби поезія — це певна манера вживання їх власної мови».

Більше того, формальний експеримент нерідко ставлять у пряму залежність від змін, що відбулися в дійсності, яка нас оточує:

«Життя,— пише Наталі Саррот у своїй «Ері підозр»,— до якого в кінцевому підсумку все зводиться в мистецтві(!), покинуло ці, колись такі багатообіцяючі, форми (мова йде про роман бальзаківського типу — Д. З.) і обернулося в інший бік... воно висадило в повітря рамки старого роману і відкинуло геть його зайві реквізити».

Подібного роду думки, як ми побачимо далі, можна знайти також у Роб-Грійє. І, спираючись на них, цей письменник (який, між іншим, тільки-но сповістив: «мистецтво — лише форма») обвинувачує сучасний критичний і соціалістичний реалізм в... формалізмі:

«Формалізм — якщо це слово взагалі має якийсь смисл,—можна закинути лише тим прозаїкам, які надто турбуються про свій «зміст». Формалістами є ті романісти, що пристосовують для своїх цілей форми, які колись витримали випробування вогнем, але після того втратили всю свою силу і життєздатність».

Цікаво, що в цьому пункті погляди Роб-Грійє збігаються з міркуваннями угорського критика Д. Тімара, який в 1958 р. скотився на позиції ревізіонізму:

«...Ортодоксія,— писав Тімар у статті «Ізми», сучасність, соціалістичний реалізм» (газета «Ейлет еш Іродалом» від 4.VII.58 р.),— яка одягає революційний зміст у шати минулого віку,

об'єктивно стає знаряддям консерватизму в літературі».

Ми не будемо зараз детально зупинятися на піднятій Роб-Грійє і Тімаром проблемі, бо ще повернемося до неї трохи пізніше. Вкажемо лише, що їх заяви просто невірні як фактично, так і теоретично з двох причин. По-перше, реалізм ХХ століття не «пристосовує» старих форм, але створює нові, звичайно, розвиваючи при цьому успадковані традиції, без чого взагалі немислиме ніяке справжнє мистецтво. По-друге, деякі старі форми здатні оживати, зрозуміло, в дуже зміненому, перетвореному вигляді. Ці «відроджені» форми аж ніяк не обов'язково «стають зброєю консерватизму в літературі» (інакше Тімару довелося б записати в «консерватори» Б. Брехта, чого він, здається, робити не хоче). До речі, «регенерація» старих форм легко пояснюється саме з позицій енгельсівської теорії відносної імманентності розвитку мистецтва, тої самої теорії, на яку намагається спертися Д. Тімар...

Проте залишимо це. Тепер нас цікавить інше. Для Тімара—сюрреалістична форма, для Роб-Грійє — засоби винайденого ним «шозизму» у більшій мірі співзвучні нашому часу, ніж художні засоби реалістичної літератури. Подивимось, чи відповідає таке твердження дійсності.

* * *

За браком місця обмежимося для прикладу однією тільки проблемою.

Теоретики модернізму дуже люблять повторювати, що однією з найважливіших ознак сучасної літератури є *зникнення героя, розпад характеру*.

Ось як пише про це Наталі Саррот:

«Щодо «характеру», то він (читач — Д. З.) прекрас-

но знає, що мова тут іде лише про загальні риси «етикету», якому він підкоряється з практичних міркувань, аби накреслити собі лінію поведінки, але не дуже вірить в нього... Він бачив, як зникали перепони, що відрізняли одну від одної постаті роману, і він бачив, як герой перетворювався на якийсь довільний зразок, викроєний з тканини, яку кожний носить в собі й яка своїм павутинням охоплює весь світ».

Нині,— продовжує Саррот,— нікого вже не вводить в оману техніка старого роману, яка полягала нібито в тому, що автор розподіляв «часточки самого себе» поміж своїми героями, а читач, ніби граючи в лото, повинен був збирати їх і розкладати по відповідних полицках власної свідомості.

«І оскільки нині мова не йде про дальше нескінченне розширення списку літературних типів, а про те, щоб показати співіснування суперечливих почуттів, а також відбити в межах можливого багатство і повноту духовного життя, то письменник цілком відверто розповідає про себе самого».

Подібні міркування знаходимо ми і в Роб-Грійє. Рутинери,— говорить він,— стверджують, нібито «справжній романіст зобов'язаний створювати героїв, бо Бальзак «створив» старого Горіо, а Достоевський — братів Карамазових. У такого героя повинно бути своє обличчя, своя біографія, своя професія і т. д. і т. п.

«Тільки при цьому залишають поза увагою те,— розвиває Роб-Грійє свою думку,— що всі значні твори сучасності саме доводять протилежне. Скільки читачів ще пам'ятають ім'я оповідача з «Нудоти» (Сартр) або з «Стороннього» (Камю)? Що це — людські типи? Чи не абсурдно розглядати ці книги, як «дослідження характерів»? А «Подорож на

край ночі» (Селін)? Чи зображує ця книга героя? І взагалі — чи випадково ці три романи написані від першої особи? Беккет змінює ім'я й зовнішній вигляд свого героя у ході розповіді. Фолкнер навмисне дає двом різним героям те саме ім'я. Для К. з «Замку» Кафка задовольняється лише першою літерою: він не володіє нічим, у нього немає сім'ї, немає лиця, певно, він навіть і не землемір».

Дійсно, у *тих* письменників і в *тих* творах, які називає тут Роб-Грійє, «герой зникає». Сартрівський Рокантен («Нудота») або Мерсо з «Стороннього» Камю, Естрагон і Володимир з п'єси Беккета «Чекаючи Годо»—все це не люди, не індивідуальності, але якісь «універсальні схеми», похмурі символи стражденного і приреченого людства. А щодо Фердинанда Бардаму з «Подорожі на край ночі» Луї Селіна, так він уже справді й не герой — цей огидний, брудний, підлий егоїст і патологічний боягуз.

Позбавлені елементарних рис літературного характеру і персонажі Кафки.

Хтось, зашифрований під ініціалом К. (сам автор? герой? людина взагалі?), знемагаючи, приходить крізь засніжені пустелі в село, що лежить біля півніжжя резиденції таємничого графа Вествеста («Замок»). Звідки він прийшов? З іншого світу? З небуття? А, можливо, він і зовсім не приходив сюди? Вічно був тут?

Все в ньому самому, у речах і людях, що його оточують, двозначне, сумнівне, абсурдне — тому й незрозумілі, дивні, ірраціональні й думки К. і його вчинки. Він прагне проникнути в замок і видає себе за землеміра, запрошеного графом, хоча знає: чиновникам відомо, що він бреше. К. прагне зближення з високопоставленим паном Кламмом і для цього... зманює у того кохан-

ку—служницю готелю Фріду. Він пробирається у внутрішній двір цього готелю — місце, до йому, чужоземцю, перебувати суворо заборонено,— і вічікує Кламма біля його саней. Але саме тоді, коли стає ясно, що ніхто його не збирається виганяти і зустріч з Кламмом може відбутися, саме тоді... він іде геть, відступається. Він зустрічається з дрібним чиновником Біргелем, який пояснює йому, як він міг би досягти своєї мети, але в цей момент, момент, коли всі перепони нібито переборені... К. засинає.

Кафка не просто відмовляється пояснити читачеві мотиви вчинків удаваного землеміра (так робили багато хто до нього, так роблять і зараз деякі письменники, наприклад Хемінгуей, Сароян, Грін...). Ні! У Кафки такі мотиви взагалі відсутні. Діяльність людини, на його думку, принципово алогічна. Герой перестає бути індивідуалізованим відображенням, відбитком «великого світу»; зв'язки між ним і речами, між ним і іншими людьми обриваються геть чисто...

В реалістичній літературі характер і обставини, характер і сюжет органічно сплетені між собою: реакції героя є наслідком його внутрішньої суті, яка, в свою чергу, перебуває в залежності від середовища і подій.

У Кафки ж персонаж — це лише алегоричне узагальнення з раніше заданими якостями. Він цілком нейтральний щодо обставин і сюжету. Досить сказати, що у першому варіанті роману «Замок» К. прибуває в село не у вигляді бездомного боязкого бродяги, але як гордовитий і заможний пан: власна карета, лакей, великий багаж, найкращі апартаменти у готелі й т. ін. В той же час у цьому першому варіанті «Замка» накреслені вже всі головні проблеми і конфлікти книги...

Подібних героїв знаходимо і в інших модерністів.

Вірджинія Вульф, виступаючи колись з доповіддю, присвяченою «безсиллю ортодоксального реалістичного роману», сардонічно посміхалася з того приводу, що письменники типу Арнольда Беннета, Джона Голсуорсі або Герберта Уеллса неспроможні нібито по-справжньому зобразити навіть милу й просту бабусю «місіс Браун» (символ звичайності). Художники-реалісти, на думку В. Вульф, описали б її рукавички, грілку, розповіли б про її смерть, але все-таки «нічого б не сповістили про неї саму». Бо, з точки зору Вірджинії Вульф, «місіс Браун» — не індивідуальний випадок і не випадок типовий. Вона — «вічна», це людська натура взагалі:

«...Літня дама з необмеженими можливостями й нескінченними видозмінами, яка може виринути в будь-якому місці, в найнесподіванішому платті, яка спроможна говорити все, що спаде на думку і робити казна-що. Але все, що вона говорить і робить, її очі, її ніс, її розмови і її мовчанка сповнені всеперемагаючої чарівності, бо вона, само собою зрозуміло, є дух, яким дихаємо ми всі: вона — це саме життя».

За такою постановкою питання наймиліша «місіс Браун», незважаючи на її затишні папільйотки і заспокоючу парасольку, виявляється чимось на зразок «таємної анархістки», що висаджує зсередини в повітря поняття характеру. Бо якщо вона — *все*, — то з меншим успіхом можна сказати, що вона — *ніщо*.

Саме всілякі різновиди «місіс Браун» населяють романи самої Вірджинії Вульф. Місіс Долловей або містер і місіс Рамсей з «Домаяка», Сюзанна і Бернар з «Хвиль» — це не суб'єкти, не типи, не характери, але

скороминущі хвилі на поверхні «океану вічності» (звідси й назва другого роману). Лише неясні спогади якихось інших, сторонніх персонажів зв'язують їх з дійсністю. І чи не є вони взагалі — тільки витвором фантазії, грою уяви тих, інших?..

Проблема розпаду характеру цікавить і австрійського письменника Роберта Музіля, чий гігантський роман-есе «Людина без властивостей» нині, через багато років після смерті автора, став сенсацією на буржуазному Заході.

Дія книги розгортається в 1913 році. Її сюжетну основу становить вигадана автором «паралельна акція». «Паралельною акцією» називають герої роману підготовку до сімдесятиріччя царювання Франца-Йосифа. Це грандіозне свято задумане на зло «німецькому союзникові», який в тому ж 1918 році збирався відзначити тридцятиріччя правління Вільгельма II. Є в творі й інші фабульні лінії: історія сексуального вбивці Моосбруггера, життєпис ніцшеанки Кларисси, роман головного героя Ульріха з його єдиноутробною сестрою Агатою і т. п. Проте всі вони так чи інакше зв'язані з «паралельною акцією». Розповідь про це колосальне, помпезне, але в кінцевому підсумку цілком безглузде починання дає Музілю змогу соковитими сатиричними барвами зобразити останні роки Австро-Угорської монархії — «Каканії»¹ — цього ублюдочного, дикого, проти-природного пережитку середньовіччя:

«Вона, — пише Музіль, — згідно конституції була ліберальною державою, але нею правила клерикали. Нею правила клерикали, але жителі сповідали вільнодум-

¹ Така іронічна назва країни походить з епітетів «*Keiserlich-königlich*» («Королівсько-Імператорський») — скорочено «*К.К.*», які давалися до найменування всіх офіційних установ.

ство. Перед законом всі громадяни були рівними, але річ у тім, що не всі були громадянами».

Письменник створює ряд яскравих реалістичних типів — старого аристократа графа Лайнсдорфа, високопоставленого дипломата Туцці, наївного добряги генерала Штумма, «великої людини» — прусського промисловця Пауля Арнгайма, прототипом якого був Вальтер Ратенау — німецький комерсант і міністр іноземних справ Веймарської республіки в 1922 році.

«Людина без властивостей» — багато в чому суперечливий і по-своєму цікавий твір, який заслуговує на самостійне дослідження. Проте ми зупинимось тут лише на одному з його численних аспектів, — а саме на образі головного героя Ульріха, образі, який і дав книзі її дещо незвичайну назву...

Кожна людина, стверджує Музіль, «володіє якнайменше дев'ятьма характеристиками: професійним, національним, державним, класовим, географічним, статевим, далі, свідомим, несвідомим і ще, можливо, особистим. Вона об'єднує їх в собі, але вони знищують її саму, і вона являє собою ніщо інше, як маленьку, розмиту цими багатьма потоками западину, в яку вони вливаються і з якої витікають, щоб разом з іншими струмочками заповнити нову западину. Тому кожний житель землі має ще один, десятий характер, який являє собою лише пасивні мрії незаповнених просторів».

Те, що люди видають за свою «індивідуальність» — політичні переконання, мораль, навіть доброту чи злість, чесність чи брехливість, — в дійсності давно вже не належить їм. Воно — лише наслідок насильницького нав'язування або добровільного присвоєння.

Але люди, як правило, не

помічають цього або удають, що не помічають.

І ось, щоб, так би мовити, розкрити людству очі на справжній стан речей, Музіль конструює свого Ульріха — «характер» у значній мірі «експериментальний».

Від решти всіх «жителів землі» Ульріха відрізняє тільки те, що він цілком і повністю усвідомлює себе «людиною без властивостей», людиною, позбавленою особистості, індивідуальності.

Але усвідомлення цього цілком його змінює.

Він палкий, але палкий дуже вже по-своєму, зберігаючи повну і холодну байдужість до об'єкта пристрасті. Він діє тільки в силу обставин, залишаючись внутрішньо цілком пасивним: у справу «паралельної акції» його втягнув Лайнсдорф; всі його коханки — від Бонодей й до Агати — самі нав'язали йому себе; допомагати Моосбруггеру його примусила Кларисса і т. д.. «А тому, — продовжує Музіль, — він, звичайно, був вправі думати, що особисті якості, котрі він при цьому набув, у більшій мірі стосувалися одна одної, ніж його самого».

Оскільки ці «особисті якості» не є його «власністю», то вони не мають для нього ніякого значення, не являють собою ніякої цінності. Йому притаманне не «усвідомлення дійсності», а «усвідомлення можливості», тобто «здатність... уявляти собі все, що з таким же успіхом могло трапитися, а те, що є, брати до серця не більше, ніж те, чого нема».

Тому «Ульріх, — як говорить про нього чоловік Клариси Вальтер, — з найбільшою енергією здійснює те, що вважає нікому непотрібним».

Музіль не тільки створює цей образ, образ, який суперечить стилю і духу багатьох сцен роману «Людина

без властивостей», але й намагається його пояснити:

«Нині, — відзначає він, — цільна людина не протистоїть більше цільному світові; нині людське щось рухається в якомусь загальному живильному середовищі».

Раніше люди все-таки були «особистостями», — стверджує він у іншому місці. — Тепер, навпаки, центр ваги відповідальності вже не перебуває всередині людини, він — у самому стані речей. Хіба ніхто не помічає, що події стали незалежними від людей... що особисте перетворилося на уявну точку перетину безособового?»

На твори такого типу, на «героїв» такого ж зразка і спирається Роб-Грійє, коли констатує:

«Роман, населений героями, належить минулому. Він характеризує епоху, коли панування індивідуума досягло свого апогея. Можливо, це і не прогрес, але наш час є періодом порядкових номерів... Винятковий культ «людського» поступився місцем іншій, менш антропоцентричній свідомості».

Отже, «розпад характеру» зв'язаний з епохою, він диктується часом: новий життєвий зміст породив і нові форми в мистецтві! Але чи так це?

Чому, власне, людина саме у XX столітті повинна була втратити свою суверенність, втратити своє лице, повинна була розчинитися в якомусь позбавленому індивідуальності «живильному середовищі»?

Модерністи не дають прямої відповіді на це питання. Вони обмежуються «констатацією факту».

Спробуємо самі розібратися в суті проблеми.

Колись буржуазія була прогресивним класом. У ті часи буржуазний індивід, діючи в своїх егоїстичних інтересах, у якійсь мірі сприяв прогресу всього людства. Між корисним і розум-

ним у його вчинках ще не пролягла зяюча безодня, особисте і суспільне ще не вступили у нього в кричуще протиріччя. Він перепливав океан на Колумбових каравелах, споруджував на сірих скелях гігантські міста, перекроював світ на свій розсуд і здавався собі творцем історії. Але він був тільки «Шантеклером» — півнем з французької казки,— який щоранку голосно кукурікав перед сходом сонця, гадаючи, що воно встає, лише підкоряючись його наказу...

І якось Шантеклер проспав... Злякано зіскочив він з сідала, вибіг з курника і побачив: величезне, розпечене світило встало з-за обрію, не звертаючи ніякої уваги на крихітного, жалюгідного півника...

Це ж сталося і з буржуа. Він зійшов з стовпового шляху історії, уявляючи, що все рушить за ним, але перетворився лише на свідка власної поразки: колісниця часу з гуркотом і свистом пронеслася повз нього...

Проте замість того, щоб признатися самому собі, що він просто перестав бути провісником прогресу, що він — Шантеклер, який проспав схід сонця, буржуа створив легенду про загибель особистості, про трагічне її безсилля. Так було вигідніше тим, хто свідомо захищав старе, так було простіше навіть для тих, хто щиро — як наприклад Роберт Музіль — шукав відповіді.

Але легенда — це тільки легенда.

Ніколи ще людина не була такою великою й могутньою, як нині. Пізнавши, завдяки марксистському вченню, закони суспільного розвитку і крокуючи в мільйонних лавах до світлого майбутнього, вона перетворилася на справжнього творця історії. Хіба не проста людина з народу пліч-о-пліч з такими ж, як і вона, здійснила Жовтневу революцію? Хіба не вона

відстояла світ від загрози фашизму? Хіба не вона в наші дні сміливо завойовує космос і так твердо й грізно сказала «ні» війні, що найвідчайдушніші, мілітаристські голови ніяк не можуть зважитися затіяти нові збройні авантюри?

Так де ж вони, ті реальні передумови, які вбивають літературного героя? Ні, він не вмер і ніколи не вмере в реалістичному мистецтві!

Приходить кінець *індивідуалізму*, а не *індивідууму*. Останній, звільнившись від гноблення і експлуатації, тільки зміцнюється і розквітає.

І якщо на літературні приклади може посилається Роб-Грійє, то це дозволено й нам.

Чапаєв Фурманова, Петро Перший Толстого, його ж Телегін і Рошин; молодогвардійці Фадеева, Давидов, Нагульнов, Андрій Соколов Шолохова, Мересьєв Полевого, Тельман Бределя; Валлау і Геслер Зегерс, Теодор Жеріко Арагона; Генріх Наваррський Генріха Манна, Гойя Фейхтвангера, старий Сантьяго Хемінгуея — хіба всі вони не герої, чиї імена і навіть обличчя читач ніколи не забуде? І хіба всі вони не різноманітні, суперечливі, живі характери? Невже хтось може сказати, що автори всіх цих книг розповідають лише «про самих себе»?

До речі, щодо розповідання «про самого себе». На перший погляд це зауваження Наталі Саррот нібито не узгоджується з її ж твердженням про «загибель героя». Але це тільки так здається.

Буржуа, що втратив віру в свою могутність, шукає розради в анонімності, безмовній покорі.

Досить відомий англійський розвідник полковник Лоуренс, який подвизався в період першої світової війни на Арабському Сході, в 1923 р. вступив рядовим у британську армію. В запис-

ках про своє солдатське життя, які побачили світ лише 1955 року, Лоуренс, між іншим, писав:

«Ми перетворилися на одну колективну душу, яка височіла над нашими особистостями. Впевненість у собі, яку втратив кожний зокрема, возродилася в співдружності. Щоб колектив дістав єдину душу, особистість повинна була загинути».

В дійсності це, звичайно, не колектив (бо останній лише розвиває індивідуальність!), але збіговисько співучасників по злочину, зв'язаних, так би мовити, однією вірвочкою, співучасників, які переконують себе, ніби «центр тяжіння відповідальності вже не знаходиться всередині людини, він — «у самому стані речей». Такі «товариства», які нібито звільняли особистість від «ганебного вантажу» моральності, гуманності і т. ін., надто добре відомі світові з часів німецького фашизму...

Між іншим, Роберт Музіль — автор тільки-но процитованих слів про переміщення «центру тяжіння відповідальності» — в тому ж романі «Людина без властивостей» досить переконливо розкриває механізм подібної «анонімності».

В одному з епізодів книги Арнгайм розповідає Ульріхові про організацію сучасного капіталістичного підприємства. По-перше, є власник контрольного пакета акцій. По-друге, — рада директорів. Він — не діє безпосередньо; вони — роблять це не з особистих мотивів. Таким чином, відповідальних немає. І так у всьому: дипломат Туцці, наприклад, не вагаючись, може розв'язати війну, але власноручно й курки не заріже.

«Завдяки такому віртуозно розробленому «опосередкуванню» забезпечується чисте сумління кожного зокрема і суспільства в цілому; кнопка, на яку натискають, завжди біла й гарна,

а що відбувається на тому кінці проводу, стосується вже інших людей, які, проте, не натискували на кнопку».

Але прагнення заховатися в «стаді» — це тільки один аспект поведінки сучасного буржуа. Другий же полягає в тому, що він і не може і не хоче цілком відмовитися від свого індивідуалізму. Бо в його індивідуалізмі є символ віри, виправдання його егоїзму, коротше кажучи, все, що робить його людиною в своїх власних очах.

І він мусить якось викручуватися.

Сучасний роман, каже Готфрід Бенн, «будується (я прошу звернути увагу на вираз, який зараз буде вжито) у формі апельсина. Апельсин складається з численних секторів, часточок, які однакові й рівноцінні: одна, можливо, має на кілька зерняток більше або менше, але головне в тому, що все це спрямоване не у простір, але до центру, до тої білої в'язкої серцевини, яку ми викидаємо, коли розламуємо плід».

У романі такою серцевиною є індивідуальна свідомість. Отже, людське «Я» знову набуває інтересу, правда, не як ціль, а «лише як умова»:

«У нашому мозку, — продовжує Бенн, — перебуває в спокої весь первісний світ з усіма своїми прихованими силами. Через шви, отвори і тріщини нашого черепа цей світ часом вихоплюється назовні, виривається в стані сп'яніння, трансу, сну, навіть при деяких психічних захворюваннях. У всякому разі вони тут, всі ті часи, коли внутрішнє й зовнішнє ще не було поділене, бог і не бог ще були злиті, нестерпний розрив між «Я» і світом ще не існував».

З точки зору Бенна індивідуальна свідомість художника замикає в собі весь світ, причому світ — «справжній», той, де «Я» і «не — я» були ще єдині. То-

му, щоб розповідати про буття, досить «співати самого себе»: адже кожний з нас — сам собі «місіс Браун»!

Таким чином *індивід* зруйнований (бо він — лише «вмістилище нейтральних якостей»), але *індивідуалізм* зміцнений (бо «світ — це я!»).

Ми так детально зупинилися на одному з багатьох варіантів модерністських формальних пошуків, щоб на цьому конкретному прикладі яскравіше показати загальний сенс і загальні причини нововведень авангардистів. Те ж можна було б зробити і на основі аналізу їх відчайдушної «боротьби з сюжетом», і на основі розгляду їх заперечення об'єктивності категорії часу, але результат залишився б єдиним: модерністська форма покликана відобразити не «квінтесенцію нашого віку», а тільки ілюзії частини його представників, їх помилки, їх непримиренні суперечності, їх жах перед дійсністю і, головне, — перед майбутнім.

* * *

Модернізм проголошує беззастережний *розрив* з мистецтвом XIX століття (точніше — з його критичним реалізмом).

Висловлювання в цьому дусі можна почути з уст Наталі Саррот, Алена Роб-Грійє, Вірджинії Вульф, Гертруди Стайн, Гюнтера Блеккера. Наприклад, Гертруда Стайн твердить, нібито в XX столітті з'явилася «література стану» на відміну від XIX, де процвітала «література подій». Гюнтер Блеккер вважає, що коли в XIX столітті мистецтво було «трансформацією самим собою трансформованого індивідуума» (ця формулювання повністю залишається на його совісті!), то нині воно вступило у свою «справжню, сакраментальну стадію».

Проте, придивившись ближче до цього потоку нових термінів і незрозумілих словець, ми одразу ж побачимо, що атака ведеться, зрештою, проти реалізму в цілому, більше того, — проти мистецтва взагалі, мистецтва — як засобу відображення життя.

Герой, сюжет, підпорядкованість форми змістові — все це неодмінні умови існування мистецтва і в XIX столітті, і в XVIII, і в XVII, і XVI, і в...XX. Так, звичайно, і в XXI! Отже, повстаючи проти минулого, зосереджуючи свій критичний вогонь на романі бальзаківського типу як на безпосередньому попередникові роману сучасного, авангардисти сподіваються підірвати теоретичні основи найновішого реалізму.

І мета тут, на їх думку, повністю виправдує засоби.

Роб-Грійє, скажімо, намагається заборонити образність. Він, правда, соромливо приховує свої справжні прагнення і ліквідує поки тільки *метафору*:

«Метафора, фактично, ніколи не є випадковим, невинним образом. Назвати час «непостійним», а гору «величною», говорити про «серце» лісу, про «безжальне» сонце, про село, «яке причаїлося» в улоговині, — значить у якійсь мірі сповістити читачеві дані про ці речі і явища... Але вибір такого словника аналогій... не можна віднести до явищ тільки літературного порядку. Височінь гори — незалежно від наміру письменника — носій морального змісту; теплота сонця стає наслідком вольового акту, який під цим розуміється... Що втратить село від того, що воно буде просто «розташоване» в улоговині? Слово — «причаїлось» не містить в собі жодних додаткових відомостей. З другого боку воно прилучає читача до абсолютно суб'єктивно опосередкованого автором образу

села. Якщо я сприймаю слово «причаїлося», я перестаю бути звичайним спостерігачем, я сам стаю цим селом... і уловина, в якій воно розташоване, набуває для мене значення якоїсь ями, де я шукаю захисту».

Користуючись метафорою, каже далі Роб-Грійє, ми робимо поступку «антропоцентризму» уявленню про дійсність, наділяємо мертву природу якоюсь «душею». Тому — геть метафору (а отже, і будь-які форми образності — бо образ виникає тільки завдяки аналогії)!

Тому — зображуйте просто речі, чисті «речі в собі», уникаючи висловлювати будь-яке ставлення до них!

Щось подібне проповідувала ще раніше Гертруда Стайн, яка рекомендувала творити «з допомогою тільки язикового матеріалу» і тим самим «проникати в тіло слова».

«Романи XIX століття, — писала вона, — геть усі живуть за рахунок асоціацій; вони звикли викликати в уяві картини, цілком відмінні від того, що змальовується безпосередньо. Я ж не хочу, щоб, коли я кажу «вода», хтось думав про «проточну воду». Тому я стала обмежувати свій лексикон, бо хотіла виключити все, що не міститься у самій назві слова».

Звичайно, абсолютне «антропофобство» Роб-Грійє чи Гертруди Стайн суперечить абсолютному «антропоцентризму» Готфріда Бенна. Але нас не дуже хвилює внутрішня боротьба модерністських шкіл. Об'єктивно ж обидві ці крайні точки зору — саме завдяки їх екстремізму — являють собою зворотні боки одної й тої ж медалі (не випадково Г. Блеккер у книзі «Нова дійсність» притягає і Бенна, і Стайн для доведення своїх теоретичних положень). Ми вже говорили вище — стосовно Вірджинії Вульф і її «міссіс Браун», — що коли

людина *все*, то вона одночасно й *ніщо*. І чи не сформулюємо ми, по суті, одну й ту ж думку, коли скажемо: «природа розчиняється в людині» або «людина розчиняється в природі»? Адже внаслідок такого «розчинення» ми все одно дістанемо аморфне «живильне середовище», яке не має нічого спільного ні з природою, ані з людиною...

Важливе інше. Розрив з *минулим* у мистецтві — такий, яким ми його спостерігаємо у модерністів, — є не тільки розривом з мистецтвом взагалі, але й розривом з дійсністю.

Наталі Саррот навіть не вважає за потрібне це замовчувати:

«...В ході розвитку аналогічного живопису, хоча куди боязкіше й повільніше, зупиняючись і навіть повертаючись назад, психологічний елемент, як і елемент живописний, звільняється від предмета, з яким становив раніше єдине ціле».

Значить, мифотворці і неосимволісти, шозисти й абстракціоністи бунтують проти реалізму XIX століття і всіх тих, хто продовжує й розвиває його традиції, не тому, що цей метод недосконалий, а тому, що він «*надто*» правдивий і життєво-конкретний, не тому, що він застарів, але тому, що він «*надто*» недалеко пішов від примітивних «першооснов буття».

Добре, скажуть нам, модерністський розрив з минулим — це плід помилок, а то й свідомих викривлень. Але повинен же XX вік мати якийсь художній авангард, котрий відображає в формах свого мистецтва його неповторні особливості? Звичайно! І такий авангард існує. Це, перш за все, соціалістичний реалізм, це, далі, сучасний критичний реалізм. Зображення нових відносин між людьми, нового ставлення людини до суспільства, нового ставлення людини до

дійсності — хіба це не ознаки авангарду?

Припустимо, — заперечать нам, але що принципово нове внесли нинішні реалісти в *галузь форми* — адже їх ця проблема, здається, зовсім не цікавить?!

Що ж, послухаємо одного з них:

«Ми відчуваємо, — пише чехословацький прозаїк Зденек Плугарж, — що рамки старої класичної форми реалістичного роману нас уже не задовольняють: адже не можна вперто їздити у каретах, коли над нашими головами із свистом пролітають новітні супутники. Але новаторство в літературі, або іншими словами її «модерність», про яку у нас останнім часом багато писалося наукових статей, рефератів, — це не тільки нова форма. Я вважаю, що «модерність» полягає перш за все у світосприйманні, в прагненні максимальної правдивості, у здатності вловити нові відтінки, смаки й пахощі, увесь яскравий колорит сучасного життя. «Модерність» полягає у вмінні цікаво і по-новому дивитися на найпростіші речі і, головне, не бачити ніколи фактів самих по собі, а розуміти їх у взаємному діалектичному зв'язку, у невинному процесі розвитку, розуміти життя наших днів у всій його багатогранній єдності. «Модерність» — це не сама актуальність, а перш за все — намагання показати й вирішити в літературі якісно нові проблеми, такі, яких учорашній день ще не знав і якими живе сьогоднішня людина. «Модерність» — це також здатність якнайточніше передати *почуття доби*, звичайно засобами, відповідними цій добі. Толстой живе і буде завжди жити також і через те, що відтворив свою *добу* модерним для того часу способом, але навряд чи мав би успіх письменник, який захотів

би передати сьогоднішню добу творчими засобами Толстого; життя змінилося, а з ним і мистецькі шляхи. Я хотів би, щоб мене зрозуміли: я не дивлюсь на модерність, як на якесь заклинання, я не хочу робити з неї фетиша. Форма безперечно підпорядкована модерності змісту; я переконаний, що тема, яка б'є ключем з пристрасної внутрішньої потреби письменника, яку надихнуло його палке і глибоко творче ставлення до сучасності, сама викличе відповідну «модерну форму»¹.

Отже, сучасні реалісти, аж ніяк не байдужі до проблем форми, але вони відмовляються перетворювати її на фетиш, на самоціль, на Альфу і Омегу всіх художніх пошуків. Саме тому нова форма не є для них беззастережним розривом з старою. Не можна писати, як Толстой,—говорить Плугарж; але це не значить, що треба спрямовувати всі свої зусилля на те, щоб *ні в чому* не нагадувати автора «Війни і миру».

Чому, власне, принципова «несхожість» з попередниками повинна бути, як то доводять модерністи,—осовною, визначальною ознакою новаторства?

Звернімось до історії мистецтва.

Завжди існували різні школи, різні напрямки, різні методи; вони заперечували одне одного, воювали між собою. Це закономірно, бо мистецтво в кожний даний момент зв'язане з своїм часом, і на рубежі двох епох, природно, виникають

натягування, що призводять до тріщин і розривів. Крім того, кожний художник зокрема і цілі групи художників, взяті разом, зв'язані з певними класами, відображають їх інтереси, їх прагнення і їх помилки. Але в той же час, якщо глянути на історію розвитку мистецтва з точки зору її прогресивних тенденцій, ми побачимо тут не тільки боротьбу, але й співдружність, не тільки заперечення, а й спадкоємність.

Класицистів змінили просвітителі, змінили, але зберегли майже все цінне в формі класицистичної драми (що ж до «єдності дії», то вона й зараз є ще законом для реалістичного театру). Потім прийшли романтики; вони нібито все зруйнували, але в дійсності не почали будувати на абсолютно пустельному місці, а звернулись до традицій Шекспіра, тлумачачи їх, правда, досить своєрідно, в деяких випадках навіть перекинуто. Романтикам, у свою чергу, багато чим зобов'язані Вальтер Скотт (його навіть вважають представником цього напрямку), Бальзак, Стендаль.

Ще переконливішу в цьому розумінні картину являє собою історія реалізму. Ніхто не стане заперечувати, що Філдінг вийшов з Сервантеса, Вальтер Скотт з Філдінга, Бальзак з Вальтера Скотта, Флобер з Бальзака і т. д.

Культурний розвиток у своїх кінцевих неминущих наслідках має, як правило, еволюційний, а не стрибкоподібний характер. Марксизм-ленінізм вчить, що

всередині кожної національної культури існують дві культури—культура народу і культура правлячих класів, культура прогресивна і культура реакційна.

В імператорській робовласницькій Росії, в умовах азійського гноблення і жандармського терору лунали волелюбні поеми Пушкіна, спрямовані проти тиранії, вірші Лермонтова, Чернишевський у снах Віри Павлівни («Що робити?») малював риси світлого майбутнього. Мистецтво великих російських письменників ще задовго до Жовтневої революції мало в собі певні риси того нового, якому дано було перемогти й ствердитись у житті нашої країни лише у першій чверті XX століття. Навіть соціалістичний реалізм почав пробивати собі шляхи в літературі («Міщани», «Мати» М. Горького) раніше, ніж народ зміг приступити до будівництва соціалістичного суспільства. Це не означає, що мистецтво здатне обганяти дійсність, це значить лише, що воно володіє чарівною силою предвіщати перемогу тим явищам дійсності, які ще тільки народжуються і зріють.

А якщо це так, якщо майбутнє мистецтво, як і майбутнє народу (з яким воно нерозривно зв'язане), завжди підготовляється в надрах минулого, то між передовою художньою творчістю двох сусідніх епох нема і не може бути непрохідної безодні; але не може бути між ними і абсолютної тожності.

(Закінчення в наступному номері)

¹ Див. «Росвіт» № 9 за 1960 р., стор. 93—94.



ВІРШІ

ПАВЛА ТИЧИНИ

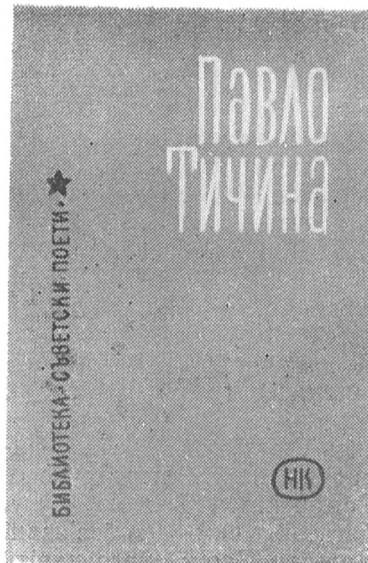
БОЛГАРСЬКОЮ

МОВОЮ

У нашого українського поета Павла Григоровича Тичини є вірш «До болгарського народу». Написаний він навесні 1945 року в Болгарії, куди поет приїхав вперше через кілька місяців після визволення країни від монархо-фашистського гніту. Виступаючи на Слов'янському конгресі в Софії як член радянської делегації, П. Г. Тичина прочитав цей вірш. Бурею оплесків зустріли учасники конгресу тепле привітання братньому болгарському народові:

Я—від українського братнього
народу
вам уклін, болгари, всім
передаю...
Бережіте щастя! Бережіть
свободу!
Многopлiдну землю, землю
свою!

Павло Тичина. Избрани стихотворения. Народна культура. София, 1959.



1949 року, відвідавши вдруге країну в складі радянської делегації, що супроводила в Болгарію труну з тілом вождя болгарського народу Георгія Димитрова, П. Г. Тичина пише проникливий вірш «На смерть Георгія Димитрова».

Минув ще один рік — і Тичина знову в Болгарії як член радянської делегації, що прибула для участі в місячнику болгаро-радянської дружби. На урочистому відкритті місячника пролунав новий вірш поета «Наш союз священний — буде вічний» («Ластівкою дружби ми до вас летіли...») Тут же в Софії П. Г. Тичина написав вірш «Миру заповідь», в якому з великою теплотою описує, як знатна ткаля московського текстильного комбінату «Трехгорная мануфактура» Олександра Штиркова передає свій передовий досвід болгарським друзям, з якою сердечністю і любов'ю приймали радянську трудівницю болгарські текстильниці.

Вчетверте П. Г. Тичина побував

у своїх болгарських друзів навесні 1951 року на 4-ому з'їзді Союзу болгаро-радянської дружби. В написаному тут вірші «Білий голуб миру» поет дає високу оцінку боротьбі болгарського народу за свою свободу і закликає народи жити в дружбі.

Цей вірш був відразу ж перекладений болгарською мовою і надрукований у багатьох газетах і журналах. Він дійшов до найширших мас читачів.

Ми назвали вірші, спеціально присвячені Болгарії. Однак слід відразу ж сказати, що Тичину в Болгарії знають давно як видатного поета Радянської України, поборника болгаро-радянської дружби, невтомного популяризатора на Україні творчості класиків болгарської літератури та творів сучасних письменників.

Видатний сучасний болгарський письменник і поет Людмил Стоянов вперше зустрівся з Павлом Тичиною ще 1935 року. Завдяки Стоянову болгарський читач уже тоді познайомився з віршем Тичини «Вітер з України». Відомий болгарський поет Крум Кюлявков, що перебував у той час на Україні, переклав також «Пісню про Кірова».

Однак тільки після 9 вересня 1944 року, коли болгарський народ став господарем своєї долі, твори Тичини, як і інших радянських письменників, почали виходити в країні великими тиражами. Болгарська громадськість високо цінує творчість українського поета.

Крум Кюлявков у 1945 році писав: «Про Тичину мало сказати, що він найбільший, всенародно визнаний і любий поет. Він соковитий і колоритний, як українська пісня, тому що він вчився у неї і вивчав народний фольклор, як мало хто з інших поетів, тому

що він плоть від плоті свого народу і закоханий у нього, як соняшник у сонце...»

«Першокласний майстер вірша,— пише Людмил Стоянов,—Павло Тичина сполучає витончену форму з глибоким змістом. Через нього українська поезія набуває нового тону, нового реалістичного втілення... Музичний, ритмічний, як розколихане колося, його вірш сповнений мотивом і силою душі, яка тремтить від хвилювання, яка злилася з життям народу».

Нещодавно в серії «Бібліотека радянських поетів» вийшло під редакцією відомого болгарського поета Христо Радевського перше видання вибраних віршів П. Г. Тичини, яке охоплює поетичну творчість автора майже за п'ятдесят років його літературної діяльності. В цій невеличкій красиво виданій книжечці вміщено 56 віршів. Переклали їх одинадцять болгарських поетів — Андрій Германов, Райко Семерджієв, Теодора Стойкова, Петро Алианев, Никола Марангозов, Іван Давидков, Павло Матев, Димитр Дублев, Никола Фурнаджієв, Іван Троянський, Найден Вилчев. Вірші розміщені в хронологічному порядку і загалом добре представляють творчий доробок поета. Відкривається збірка віршем «Дума про трьох вітрів» з книги «Сонячні кларнети», яка поставила її автора в перші ряди майстрів української літератури. З книги «Плуг», присвяченої Великій Жовтневій соціалістичній революції, перекладені вірші «На майдані», «Як упав же він...». Цикл «Вітер з України», що оспівує перехід нашої країни до мирної праці, представлений сімома віршами (із циклу «В космічному оркестрі», «Гуляв над Тібром Рафаель», «Вулиця Кузнечна», «Вітер з України»).

Два вірші — «Партія веде» і «Пісня про трактористку» взято з книги «Партія веде». З циклу «Чуття єдиної родини», що оспівує дружбу радянських народів, ми читаємо в збірці віршів «Чуття єдиної родини», «В Хараксі», «Перше знайомство», «Привітання Джамбулу» та інші. З останньої довоєнної збірки поета «Сталь і ніжність» перекладені сім вір-

шів: «На одержання ордена», «В ім'я людей», «Дитинство Ованеса» та інші. Половину збірки становлять післявоєнні вірші поета, що представляють книги «Перемагати і жити», «І рости і діяти», «Могутність нам дана» та нові поезії.

У збірці вміщена також автобіографія поета, яка коротко знайомить читача з основними віхами його життя та творчої діяльності.

Як відомо, взагалі переклад поезій — справа важка. А переклад віршів Тичини — справа винятково складна. На жаль, слід зауважити, що багато віршів рецензованої збірки перекладалися не з оригіналу, а з російських перекладів. Тому не всі вміщені тут переклади вдалі і рівноцінні. В ряді випадків допускаються значні відступи від оригіналу, не збережені його важливі художні деталі, порушується розмір, поетичні образи замінені звичайною прозою. З цієї точки зору не пощастило, на жаль, таким найбільш

значним творам Тичини, як «Дума про трьох вітрів», «Чуття єдиної родини», «Партія веде».

У збірці допущені і деякі неточності в хронології. Так, у передмові сказано, що книга «Чернігів» вийшла в 1930 році, а фактично вона вийшла в 1931 році; вірш «Вітер з України» датований 1925 роком, тоді як він написаний 1923 року; у вірші «Над Брянськими лісами» замість дати 1946 рік стоїть 1949 рік, і так далі.

Можна також пожалкувати, що до збірки не включено переклади, зроблені свого часу Людмилою Стояновим, Крумом Кюлявковим, Благою Димитровою.

В цілому ж видання болгарською мовою вибраних творів Павла Тичини є значною подією в культурному житті Болгарії, свідченням зростаючої і міцніючої дружби між братніми — українським і болгарським — народами.

О. КЕТКОВ

ТРАГІЧНА САМОТНІСТЬ

Невпинне поглиблення протиріч капіталістичного суспільства примушує чесних письменників, які ще не знайшли правильного ідейного напрямку, серйозно замислитися над долею та місцем людини в буржуазному суспільстві.

Саме такими настроями і слід пояснити появу психологічного роману «Сигарета», що належить перу французького письменника Анрі Креспі.

Сорокарічний художник-невдаха Жан Ларіно в день свого наро-

Henri Crespi. La cigarette. Juillard, Paris, 1959.



дження не має грошей, щоб запалити після сніданку сигарету. Таке порушення багаторічної звички позбавляє героя душевної рівноваги, викликаючи чимало безрадісних думок та безліч сумних згадок про минуле.

Хоч сюжет повісті і вичерпується саме цими роздумами та згадками, камерно-психологічна форма не є для автора самоціллю. Не хворобливе самокопання в горезвісному «потоці свідомості» — а тема важкого прозріння, тим страшнішого, що воно вже мабуть занадто пізно, — ось що становить зміст роману про звичайну людину післявоєнної доби, чие життя — і творче і особисте — вкінці позбавлене усякого сенсу, спотворене буржуазним середовищем.

Замолоду бідний художник Ларіно ще був справжнім митцем, а не ремісником, умів любити й ненавидіти. Після війни Ларіно потрапив, як він сам у цьому зізнається, у туман забутих надій та прагнень. Ось вже двадцять років, як мистецтво стало для Ларіно ремеслом, котре він зневажає, в котрому не знаходить морального вдоволення, і котре навіть не дає йому пристойного матеріального достатку.

Перед нами вимальовується постать людини ще самотнішої, духовно ще біднішої, ніж герої «загубленого покоління», — людини, яка, за власним визнанням, протягом двадцяти років брехала сама собі й іншим — і так звикла до цього, що навіть не може пригадати, чи було в її житті щось інше, крім брехні.

Людина глибоко аполітична, Ларіно не належить до жодної партії, він не зустрічається із простими трудівниками, нічого не знає про їхні настрої та життя. Грандіозні події сучасності торкаються його лише тоді, коли редактор буржуазного журналу Буссо, спекулюючи на інтересі широких читачьких кіл до радянських супутників землі, замовляє Ларіно малюнок супутника на обкладинку журналу.

Можна сперечатися з автором про те, наскільки доцільно, як з ідейної, так і з літературної точки зору, висувати непереборний потяг до сигарети, як головний стимул прозріння героя, але можна зрозуміти думку Креспі, що сигарета — це символ того дурману, в якому живуть зараз багато буржуазних інтелігентів. Досі Жан Ларіно ховався від жорстокої правди за іронією та ввічливістю, цинізмом та гумором, але тепер

він починає розуміти, що далі самому собі брехати не можна, що треба нарешті подивитись в очі правді.

Письменник робить висновок: пасивне, бездумне існування в буржуазному суспільстві рівноцінне смерті.

Як бачимо, Барбюсівська традиція прозріння обивателя — хоч і в значно менш послідовному й слабшому варіанті — але все ж досить переконливо відроджується в романі Креспі. Слід, однак, відзначити надмірну камерність цього твору: крім образів обмеженої мішанки — дружини Ларіно та оригінальної, але загадкової поstatі Лоранс — його першої коханої, решта персонажів дана занадто побіжно. Тому один день життя Ларіно, зображений у ро-

мані, — це день життя в дещо неприродному вакуумі.

Однак сам автор досить недвозначно показує своє власне ставлення до буржуазної дійсності: він висловлюється проти брехливої літератури, яка відвертає читачів від реального життя та проти реакційних творів, де оспівуються люди з ненормальною психікою. Малюючи трагічну самотність Ларіно, автор засуджує її, як страшне зло, притаманне сучасному буржуазному суспільству.

Треба сподіватися, що роман «Сигарета» є першим кроком письменника на шляху до всебічного відтворення життя, до зображення людей, які не тільки прозрівають, але й починають шукати шляхів до боротьби.

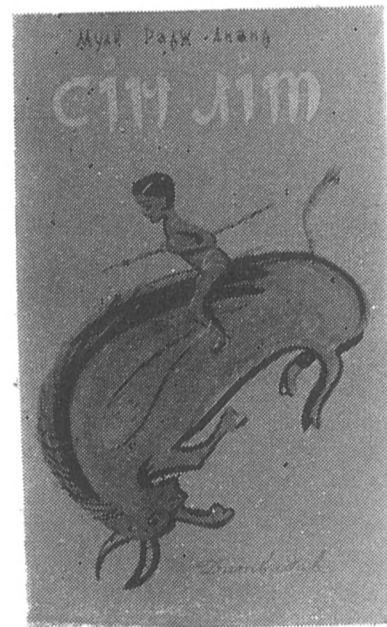
Б. РЕМІЗОВ

ПІД КРАСИВОЮ ОБКЛАДИНКОЮ

Коли береш до рук цю книжку з екзотичними ілюстраціями, то мимоволі хочеться висловити подяку художникові Р. Масаутову за оформлення обкладинки і за малюнки, виконані з такою любов'ю до Індії, до її народу і дітей і до її автора — індійського письменника — Мулк Радж Ананда.

Ця книжка, що по суті являє собою автобіографічну повість про

Мулк Радж Ананд. Сім літ.
Дитвидав, 1959.



дитинство письменника, є першим в індійській літературі твором, в якому відображено життя, психологію і внутрішній світ індійської дитини. Дія точиться на тлі Пенджабу, перед першою світовою війною. Ми бачимо очима тубільної дитини цю країну і її народ з усіма притаманними останньому поглядами, забобонами, міфами, побутом, традиціями і соціальними та політичними взаєминами.

Потреба в цій книзі в українському перекладі безперечно давно назріла. Але прикро, що цей переклад за своїм виконанням не відповідає ані оригіналу, ані високому рівню поданих ілюстрацій.

Почну з того, що книга найбільше (принаймні в оригіналі) вражає своїм національним колоритом, своєю народністю. На жаль, переклад чомусь часто уникає саме цих місць: пенджабських слів, місцевих назв рослин і тварин, або нівечить їх. Ось один із прикладів таких перекручень. В примітці на стор. 48, до пенджабського слова «фалуда», що значить «вермішелина», дано пояснення: «фалуда — назва спеції». Так само на стор. 8, очевидно з волі редактора, баньянове дерево перетворене на шовковицю, хоча між цими рослинами нічого спільного нема, а з контексту ясно, що, бігаючи, хлопець налетів на повітряне коріння, яке є тільки у баньяна. Аналогічних прикладів перекручень можна навести безліч. В тих випадках, коли редактор залишає найбільш важливі слова і вислови, він чомусь подає в редакційних примітках, що це мова хінді. Повість «Сім літ» написана англійською мовою. Але англійська мова Ананда густо пересипана пенджабськими словами. Чому ж поряд з ними ми бачимо примітку «хінді»? Спільність деяких слів в обох мовах не може для цього служити підставою. Адже ж ніхто за подібною ознакою не оголосить української мови білоруською, або на-

впаки. Знання географії помножене на елементарну увагу до змісту повісті; нарешті, прямі вказівки на те, що герої розмовляють пенджабською мовою і вивчають у школі мову урду, повинні були б допомогти навіть найнеобізнанішому редакторові.

Ще прикрішу картину ми бачимо в тих місцях, де переклад стикається з міфологією або з побутом і звичаями Пенджабу і взагалі Індії.

Так, символічну назву «татусю» і «матусю», з якою хлопець за наказом батька звертався до вагітної Гурдеві та її чоловіка, передається за дослівним перекладом, як «маленька мамо» і «маленький тато».

Прибиральника Бакха перетворено на «сажотруса». Невірна також редакційна примітка про те, що: «За індійськими кастовими звичаями люди нижчої касті не мають права торкатись представників вищих каст». Насправді ж з усіх каст індійського суспільства це стосується лише касті «недоторканих», до якої належать прибиральники, асенізатори, гицелі, шкуродери і т. п. Натомість сажотруси не належать до «недоторканих».

Необізнаність з індійською міфологією часто призводить до того, що інколи ясний текст оригіналу перетворюється на якусь шараду.

Так, у «Махабхараті» — старовинному індійському епосі — змальовуються змагання стрільців з лука, які поціляли в очі риби, зробленої із золота. Ця риба обер-

талася на вершині стовпа. В перекладі це місце передано так: ...«розповідала мати... (про)... учня й послідовника бога Крішні-Арджуна, про якого казали, що він, дивлячись крізь воду на рибу, що крутилася навколо жердини, прошив їй стрілою очі». Останнє — це суцільна нісенітниця. По-перше, в індійській міфології ніколи не було такого бога з подвійним ім'ям Крішна-Арджун, по-друге, учень бога Крішні, з індійських легенд, був не анонімним, а звався Арджуном (отже з двох осіб зроблено одну); по-третє, що редактор не досить усвідомив, що це за вода, крізь яку дивиться новостворений Крішна-Арджун, і навколо якої жердини та в який спосіб крутилася риба.

На цьому можна було б вважати цю рецензію закінченою, якби не одна обставина. До наших рук потрапив російський переклад цієї книги, що вийшов у московському видавництві «Детгиз», здійснений ще у 1957 році.

Яким же було наше здивування, коли виявилось, що майже всі зазначені хиби притаманні і російському перекладу цієї книжки (а заодно вражає і майже повний збіг скорочень).

Річ ясна, що такий збіг важко пояснити самою лише випадковістю. Чи не напрошується думка про те, що, уникаючи самостійних помилок, редактор виправляв цей переклад не за оригіналом, а за дуже слабеньким російським перекладом, недоліки якого він спромігся лише збільшити?

М. ГАСКО



АННА ЗЕГЕРС

19 листопада цього року минає шістдесят років з дня народження видатної німецької письменниці Анни Зегерс. Її життєвий і творчий шлях — це безкомпромісна путь непохитного революціонера, художника-новатора, невтомного борця за мир та демократію.

Анна Зегерс (справжнє ім'я Нетті Рейлінг) народилась у місті Майнці. Освіту майбутня письменниця здобула в університетах Кельна та Гейдельберга, де палко захоплювалась літературою й мистецтвом. Але інтереси молодої дівчини цим не обмежувались. Запекла класова боротьба в Німеччині 20-х рр. хвилювала студентську молодь, штовхала її на революційні виступи. І Анна Зегерс теж робить свій вибір. Вона пориває з буржуазним середовищем, у 1927 р. вступає до комуністичної партії і відтоді назавжди пов'язує своє життя та свій літературний хист з долею революційного пролетаріату.

З самого початку літературної діяльності А. Зегерс в її книгах намічаються ри-

си, які згодом стають провідними в усій її творчості: жагучий інтерес до життя знедоленого трудового люду, до його боротьби за свої економічні та політичні права, прагнення негайно відгукуватися на злободенні проблеми соціальної дійсності, «писати про те, що хвилює сьогодні». А. Зегерс приєднується до славної когорти німецьких революційних письменників, представленій такими іменами, як Й. Бехер, Е. Вайнерт, Б. Брехт, Ф. Вольф, В. Бредель, Е. Мюзам, Л. Ренн, К. Грюнберг, Г. Мархвіца. Пліч-о-пліч з ними Анна Зегерс творить нову німецьку літературу — літературу соціалістичного реалізму.

Перші оповідання Зегерс з'являються в німецькій пресі на початку 20-х років. Літературну славу приніс їй роман «Повстання рибалок» (1928), в якому письменниця реалістично змалювала злиденне життя жорстоко експлуатованих трудівників і показала їх протест проти гнобителів.

У 1930 р. А. Зегерс відвідала Радянський Союз, бра-



ла участь у міжнародній конференції революційних письменників у Харкові. Радянська дійсність і радянська література надзвичайно благотворно вплинули на ідейний розвиток письменниці. В її твори міцно входить нова тема — тема революційної боротьби трудящих за звільнення від капіталістичного рабства. Наступний роман А. Зегерс «Попутники» (1932) малює широку картину героїчної діяльності комуністів різних країн, у романі «Оцінена голова» (1933) письменниця намагається розкрити причини, що привели Німеччину до фашизму, і висловлює тверду впевненість у його історичній приреченості.

1933 року після приходу гітлерівців до влади Зегерс емігрує з Німеччини. Вона

живе в Празі, Австрії, Парижі і веде величезну громадсько-політичну роботу: видає антифашистські журнали, засилає до Німеччини нелегальну літературу, виступає в пресі, на мітингах, конференціях і конгресах, бореться за створення єдиного антифашистського фронту, в 1937 р. їде до Іспанії.

В еміграції не припиняється напружена літературна діяльність А. Зегерс. Вивчивши досвід повстання віденського пролетаріату в лютому 1934 р., письменниця присвячує цій героїчній сторінці в історії робітничого руху захоплюючі художні документи—нарис «Остання путь Коломана Валліша» (1934) та роман «Шлях крізь лютий» (1935).

У роки 1937—1939 Зегерс пише свій кращий твір, що приніс їй світову славу. Це перекладений на мови багатьох народів світу, в тому числі і на українську, роман «Сьомий хрест», в якому було сказано нещадно суворе слово правди про фашистську Німеччину.

У 1940 р., коли гітлерівські полчища вступили до Парижа, А. Зегерс з двома дітьми кілька днів переходила в окупованому місті, наражаючись на смертельну небезпеку. З великими труднощами їй вдалося дістатися до Марселя і звідти виїхати до Мексики.

У 1941—1946 роки, проживаючи в Мехіко, А. Зегерс стає засновницею і головою антифашистського емігрантського клубу імені Генріха Гейне. Під її керівництвом клуб провадить велику громадську та політичну роботу на користь сил прогресу й демократії, веде антифашистську пропаганду, згуртовує діячів передової німецької культури.

Повернувшись на батьків-

щину, А. Зегерс стає до лав невтомних борців за мир і демократичне об'єднання своєї вітчизни, до лав активних будівників нової німецької соціалістичної культури.

Післявоєнна творчість А. Зегерс дуже різноманітна за темами та жанрами.

Створені 1948 року новели про національно-визвольний рух колоніальних народів у XVIII ст. «Весілля на Гаїті», «Відновлення рабства на Гваделупі» спрямовані проти сучасного колоніалізму. Великий роман «Мертві залишаються молодими» (1949), перекладений 1952 року на українську мову, викривав класове коріння фашизму, ставить питання про історичну провину німецького народу, застерігає своїх співвітчизників від повторення помилок ганебного минулого, стверджує безсмертя традицій революційної боротьби пролетаріату. Збірка нарисів «Радянські люди» (1948) та оповідання із збірника «Лінія» (1949) присвячені Радянському Союзові. У збірках новел «Мир» (1950), «Діти» (1951), у художніх нарисах «Перший крок» (1952) Зегерс розповідає про боротьбу за мир, що невинно зростає в усіх кутках земної кулі.

У повістях «Повернення» (1949) і «Людина та її ім'я» (1952) Зегерс однією із перших серед письменників НДР звернулася до надзвичайно актуальної проблеми політично-морального переродження простого німця, перетворення колишнього учасника гітлерівської агресії на свідомого будівника нової Німеччини. Останній роман А. Зегерс «Рішення» (1959), що відзначається широким охопленням різноманітних життєвих явищ у різних країнах світу в часи

після другої світової війни, відтворює відродження німецького народу, будівництво Німецької Демократичної Республіки.

Нещадне викриття реакції, світла віра в торжество прогресу, справжня любов до людини, зображення подій і характерів в їх революційному розвитку, майстерне проникнення в психологію героїв, своєрідна, стримана, властива саме Анні Зегерс манера розповіді,— ось риси, за які читач любить твори німецької письменниці.

А. Зегерс — талановита публіцистка. У післявоєнні роки яскраве, образне слово її численних публіцистичних виступів підкорене найближгороднішій меті нашого часу — піднімати людей на активний опір паліям війни, надихати народи на боротьбу за збереження миру.

«Як комуністка, письменниця, мати я віддам усі сили для збереження миру»,— заявляє А. Зегерс, заслуги якої відзначає прогресивна громадськість усього світу. «Наш голуб миру» — так називають співвітчизники Анну Зегерс цю сиву, невеличку на зріст, сповнену кипучою енергією жінку.

Анну Зегерс обрано віцепрезидентом Товариства німецько-радянської дружби, членом Всесвітньої Ради Миру, удостоєно Національної премії НДР і Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами».

У день народження Анни Зегерс від усього серця бажаємо славній дочці німецького народу довгих років, здоров'я і плідотворної праці на благо простих трудових людей, про яких вона з такою повагою і ніжністю розповідає в своїх прекрасних творах.

Н. МАТУЗОВА





РОМАН

РОЗДІЛ V

По дорозі на бал.— Бал.— Поява Паллавічіно та Седара.— Невдоволення донна Фабріціо.— Танцювальна зала.— В бібліотеці.— Дон Фабріціо танцює з Анжелікою.— Вечеря та розмова з Паллавічіно.— Кінець балу.— Повернення додому.

Листопад, 1862.

Княгиня Марія-Стелла першою піднялася в карету й сіла на блакитну сатинову подушку, ретельно підібравши зборки бальної сукні. Навпроти неї вмостились Кончетта й Кароліна; від їх однакових рожевих платтів війнуло фіалковими парфумами. За хвилину на підніжок стала велетенська нога, так що карета аж захиталась на високих ресорах, і дон Фабріціо зайняв своє звичне місце поруч дружини. Через обручі трьох кринолінів у кареті ніде було повернутись; а долі між чорними

лакованими черевиками князя та коричневими замшовими черевичками княгині ледве знайшовся простір для атласних туфельок дівчат. Кожен відчував дотик чужих ніг і не знав, де притулити свої.

Лакей підібрав обидві приступки підніжка і, почувши наказ: «До палацу Понтелеоне!», став на зап'ятки; конюх, що тримав коней за вуздечку, відскочив убік, кучер ледве чутно клацнув язиком, і карета рушила.

Саліна їхали на бал.

Палермо в ту пору переживало один із періодів світських веселощів — жоден день не минав без балу. Після прибуття регулярного війська, після славнозвісного побоїща на Аспромонте¹, боязнь насильств та експропріа-

¹ 1862 року Гарібальді розпочав свій похід на Рим, тодішню папську столицю, щоб захопити його і проголосити столицею всієї Італії. Проти цього, підбурюваний Ватиканом, рішуче виступив Наполеон III. Щоб уникнути конфлікту із Францією, італійський уряд наказав заарештувати Гарібальді. 29 серпня 1862 року регулярні війська, очолювані Паллавічіно, розгромили гарібальдійців на плато Аспромонте в Калабрії. Гарібальді було поранено і взято в полон.

цій зникла, і ті двісті осіб, котрі являли собою «вищий світ», з нетерпінням прагнули зустрітись і поздоровити одне одного з тим, що їм пощастило вижити.

Ці різні і водночас схожі між собою свята влаштовувались так часто, що подружжя Саліна вирішило на три тижні переїхати до свого міського палацу і, таким чином, уникнути майже щоденних довгих подорожей від Сан-Лоренцо.

Кожного дня в чорних, схожих на труни, коробках із Неаполя прибували дамські сукні; палаци сповнилися істеричною метушнею модисток, перукарів та шевців; захекані слуги не встигали відносити кравцям все нові й нові замовлення. Бал у розкішному палаці князя Понтелеоне мав стати найважливішою подією у цьому короткому сезоні; на нього було запрошено все світське товариство і, зокрема, подружжя Саліна, яке цього вечора вперше представляло бомонду чарівну наречену свого небожа. Звичайно, о пів на одинадцять їхати на бал ще рано, князеві Саліна личить приїжджати лише тоді, коли бал уже в розпалі. Але традицією довелося пожертвувати заради того, щоб не ставити в незручне становище Анжеліку та Калоджеро Седара — мер Доннафугати, безперечно, прибуде точно у той час, який вказано на лискучій картонці запрошення. «Вони, бідолашні, ще не розбираються в таких тонкощах».

Дістати їм запрошення було не так легко: в Палермо їх ніхто не знав, і княгиня Марія-Стелла мусила ще десять днів тому зробити візит Маргариті Понтелеоне. Звичайно, їй не відмовили, але це була ще одна з тих гострих колючок, на які дедалі частіше наражались чутливі лапи гепарда з часу Танкредових заручин.

Дорога до палацу Понтелеоне проходила по кривих темних вузеньких вуличках, і коні йшли ступою, важко цокаючи копитами. Карета ледве посувалась поміж двома рядами невеличких похмурих будинків, що вже спали чи, може, вдавали, що сплять.

Дівчата, ці загадкові створіння, для яких бал — свято, а не набридлий світський обов'язок, збуджено перешіптувались. Княгиня Марія-Стелла заклопотано обмацувала сумочку, чи не забула часом флакону з нашатирем. Дон Фабріціо наперед радів од думки, яке враження справлять на гостей врода Анжеліки, котрої вони ще не знали, та вибір Танкреда, котрого вони знали дуже добре. Його радість раптом затьмарила тінню тривоги: в якому фракці буде цього вечора дон Калоджеро? Звичайно, в кращому, ніж у Доннафугаті; Танкред сам потурбувався про костюм свого майбутнього тестя — потяг його до наймоднішого кравця в Палермо і навіть був присутній під час примірки. Розповідаючи дону Фабріціо про цей епізод, юнак презир-

ливо морщив носа: «Фрак у дона Калоджеро шикарний, але самому йому бракує лоску». Проте із звичною для нього іронією він урочисто пообіцяв, що сам простежить за голінням Седара та підбере йому пристойні черевики — а це вже було чогось варте.

В кінці узвозу Бамбінаї карета раптом зупинилась. З темряви долинуло тихе теленчання дзвіночка. За мить всі побачили священика, який підіймався нагору, тримаючи в руках чашу із святим причастям. Позад нього ішов хлопчик-прислужник з білою, гаптованою золотом короугою, а попереду другий хлопчик ніс у лівій руці запалену свічку і щосили розмахував срібним дзвіночком, який держав у правій руці; здавалось, це йому страшенно подобалось. Отже, в одному з цих припишклих будиночків хтось вмирав, і його йшли причащати. Дон Фабріціо вийшов з карети й опустився на коліна. Жінки побожно перехрестились. Священик звернув на одну з вуличок, що збігають вниз від церкви Святого Джакомо. Карета знову рушила далі, наче нічого й не сталося. За кілька хвилин вона зупинилась перед великим палацом і, коли Саліна зійшли, в'їхала на подвір'я, де вже стояли екіпажі, що прибули раніше.

По скромних кам'яних, але з класичними пропорціями сходах, прикрашених гірляндами польових квітів, гості піднялися до облицьованого гранітом вестибюлю, в якому на сірому тлі колон чітко вирізнялися застигли постаті лакеїв у напудрених перуках. З двох заграгованих вікон другого поверху до них долинув дитячий сміх та перешіптування. Це онуки Понтелеоне, яких не пускали на бал, щоб помститися, глузували з гостей. Дами на ходу розрівнювали зборки на своїх бальних сукнях; дон Фабріціо йшов позаду, тримаючи під рукою шапокляк. На порозі першого салону їх зустріли господарі дому. Сивого огрядного дона Дієго можна було б прийняти за простолюдина, коли б не владний погляд його чорних вогняних очей. Хулорлява горбоноса донна Маргарита схожа була на старого священика, незважаючи на блискучу діадему та потрійне смарагдове кольє.

— Ви сьогодні пунктуальні. Це дуже добре. Але не турбуйтеся, *ваші* гості ще не прибули.

В лапи гепарда вп'ялася ще одна колючка.
— Танкред уже тут.

В протилежному кутку салону князів улюбленець розповідав щось страшенно дотепне кільком молодим людям, які мало не лягали зо сміху, а сам весь час неспокійно позирав на двері. Танці вже почалися, з залу долинали звуки оркестру.

— Сьогодні ми чекаємо і полковника

Паллавічіно, який так чудово поведився на Аспромонте.

Ця фраза Понтелеоне здавалась простою тільки на перший погляд. Зовні це була лише констатація факту, позбавлена будь-якого політичного змісту — скромна похвала тактовності, делікатності, навіть ніжності, з якими в ногу національного героя було всаджено кулю. В ній схвалювалась благородність Паллавічіно, який так по-рицарськи опустився на коліна перед пораненим супротивником і поцілував йому руку.

Крім того, в цій фразі був, так би мовити, прихований комплімент воєнному хисту полковника, який ретельно продумав свою диспозицію, правильно розставив батальйони і здобув перемогу над тим самим противником, що зовсім недавно розгромив на Калатафімі¹ п'ятитисячну армію Ланді.

Нарешті, в глибині душі Понтелеоне давав «чудовому поведженню» полковника також значно ширше тлумачення: йому пощастило зупинити, перемогти, поранити, узяти в полон Гарібальді і врятувати таким чином той компроміс, якого нарешті було досягнуто між старим та новим ладом.

Немов у відповідь на ці схвальні слова й думки на сходах почулося брязчання брелків, ланцюжків та шпор, і незабаром з'явився сам Паллавічіно, тримаючи під пахвою правої руки свій трикутний капелюх з китицею, а лівою підтримуючи криву саблю. Це був світський чоловік з приємними, м'якими манерами, відомий віднині на всю Європу як цілувальник рук. Дами, котрі відчували цього вечора дотик напахчених вусів полковника на своїх пальчиках, могли з усіма деталями уявити собі той історичний епізод, який так прославляла преса.

Стійко витримавши потік похвал, котрим зустріли його Понтелеоне, потиснувши два пальці, які йому простяг дон Фабріціо, Паллавічіно був поглинутий легкими хвилями шовку: його обступили дами. Темноволося голова полковника височіла над білими, мов морська піна, жіночими плечима, і в усьому салоні можна було чути його приємний бас: «Я плакав, графине, плакав, як мале дитя» або: «Він був прекрасний і величний, мов той архангел». Ця чоловіча сентиментальність Паллавічіно зачаровувала жінок, котрі завдяки його берсальєрам уже могли нічого не боятись.

Анжеліка та дон Калоджеро барились; Саліна вже збирались перейти до іншого салону, але раптом побачили, що Танкред покинув своїх співрозмовників і стрілою помчав до входу: нарешті з'явились ті, кого всі чекали.

Талія Анжеліки здавалась ще тоншою завдяки великому рожевому криноліну, який чудово гармоніював з її прекрасними відкритими плечима. Гарну білу шию дівчини прикрашала низка скромних перлин, тьмянний блиск яких не міг суперничати з гордим сяянням великих променистих очей. Коли її рука звільнилась від довгої лайкової рукавички, всі побачили, як заіскрився неаполітанський сапфір.

Дон Калоджеро йшов слідом за нею, немов той казковий пацюк-охоронець прекрасної троянди. Одягнутий він був хоча й не елегантно, але досить пристойно. Седара зробив лише одну помилку, причепивши до вилоги фрака орден Італійської корони¹, яким його нещодавно нагородили. Проте ця недоречна прикраса невдовзі зникла в одній із потайних кишень Танкреда.

Анжеліка перейняла у свого нареченого ту стриманість, яка лежить в основі доброго тону. «Ти можеш бути експансивною та балакучою лише зі мною, люба, всі інші повинні бачити в тобі майбутню княгиню Фальконері, вищу за багатьох і рівну найвищим», — повчав її Танкред. Отже, вона привітала господиню з добре відрепетируваним виразом дівочої скромності, неоаристократичної гордовитості та юної граціозності.

Палермці, врешті, теж італійці і теж дуже чутливі до жіночої вроди та до грошей. Всі знали, що чарівний Танкред бідний, як церковна миша, і вважали його незavidною партією; у заміжніх дам він користувався більшим успіхом, аніж у дівчат. Достойнства Анжеліки і вади її жениха забезпечили їй несподівано теплий прийом. Можливо, деякі юнаки ладні були кусати собі лікті, що самі не зуміли відшукати таку прекрасну амфору, повну золотих монет. Проте всі знали, кому належала Доннафугата, і не дивувались, що саме Танкредові князь передав знайдений там скарб — немов, скажімо, несподівано виявлені поклади сірки — адже це була його власність.

А втім, ці заздрощі не могли потьманили блиску зелених променистих очей. Серед молодих людей навіть почалася штовханина — усі навперебій хотіли відрекомендуватись Анжеліці і запросити її на танець. Кожному з цих кавалерів Анжеліка поблажливо всміхнулась свіжими, мов вишні, устами і показала свій *carnet*², де проти всіх польок, мазурок та вальсів стояло одне ім'я: Фальконері. Потім підбігли дівчата і в один голос запропонували:

— Будемо на «ти»!

Назабаром вона відчула себе, наче дома, серед людей, які не мали жодного уявлення

¹ Калатафімі — рівнина, на якій в травні 1860 року відбулася перша велика битва на Сіцилії між гарібальдійцями та бурбонським військом під командуванням генерала Ланді.

¹ Орден часів Віктора-Еммануїла, яким нагороджували активних поборників об'єднання Італії.

² Записна книжка (франц.).

ні про її селючку-матір, ні про її лихваря-батька.

Анжеліку ні на мить не зрадило самовладання: ніхто не бачив, щоб вона ходила, задерши голову, чи розмахувала руками, і голос її ні разу не вирізнявся з гомону голосів інших жінок.

— Розумієш, любя,— повчав її напередодні Танкред,— ми надаємо неабиякої ваги убранству наших домівок і тому ображаємось, коли на них не звертають уваги. Отже, роздивляйся уважно навколо себе і хвали все, що бачиш, до речі, палац Понтелеоне заслуговує на це. Однак пам'ятай, що ти вже не наївна провінціалка, яка дивується з усього, що потрапляє їй на очі. Ти повинна поєднувати похвалу з зауваженнями. Коли ти бачиш щось гарне, не бійся сказати про це, але завжди порівнюй його з тим кращим, що ти вже бачила раніше.

Анжеліка багато чого навчилася під час своїх довгих прогулянок по доннафугатському палацу. Зараз вона могла захоплюватись гобеленами Понтелеоне і водночас зауважувати, що гобелени в палаці Пітті¹ мають набгато кращі бордюри; хвалити «Мадонну» Дольчі², але додавати що меланхолійна мадонна в апартаментах Святого князя значно експресивніша. Коли котрийсь із кавалерів приніс їй скибку торта, вона, покуштувавши його, сказала, що здоба чудова, майже така, яку робить «мес'є Гастон», кухар Саліна. А що «мес'є Гастон» був Рафаелем кухонь, а майстер, який виткав гобелени, що висять у палаці Пітті, був «мес'є Гастоном» ткацького верстата, то ніхто не міг заперечити їй, і всі, навпаки, сприйняли це порівняння як комплімент. З цього вечора Анжеліка почала набувати репутації тонкого знавця мистецтва, яка супроводжувала її усе життя.

У той час, як Анжеліка тішилася своїм тріумфом, Кончетта й Кароліна своєю полохливістю відштовхували од себе найчемніших кавалерів і не спускали очей з матері, яка розмовляла на дивані зі своїми двома старими подругами. Дон Фабріціо пішов по салонах. Він цілував руки жінкам, яких зустрічав, плескав по плечах чоловіків, які вітались з ним, і відчував, як його повільно опановує поганий настрій. Перш за все, йому не подобались покої—господарі не обновлювали своїх меблів протягом останніх сімдесяти років; вони залишались такими, якими були в добу королеви Марії-Кароліни. Вважаючи себе людиною сучасних смаків, Саліна обурювався: «Боже мій, з такими прибутками, як у Дієго, вже давно можна було б викинути на смітник увесь цей мотлох, усі потьмянілі дзеркала! Хай би придбав меблі з палісанд-

рового дерева, оббиті плюшем, і хоч трохи пожив з комфортом. Як тільки йому не соромно перед гостями? Треба йому про це сказати». Звичайно, князь нічого подібного не зробив: врешті, він сам уже давно нічого не змінював у своїх палацах. Але коли він подумав про це, його роздратування ще збільшилось.

Жінки, що були присутні на балу, йому теж не сподобались. Кілька з найстаріших були колись його коханками; зараз, побачивши їх в оточенні невісток, він з гіркотою подумав, що змарнував найкращі свої роки, домагаючись любові у таких потвор. Та й молодші, за незначним винятком, були не кращі. Правда, він довгенько-таки милувався юною сіроокою герцогинею ді Пальма, а побачивши чарівну Тіту Ласкарі, подумав, що коли б він був молодший, то їх зустріч могла б скінчитися інакше. Але решта...

«Добре, що Анжеліка вийшла з доннафугатської п'їтми. Вона покаже палермцям, що таке гарна жінка».

Невдоволення князя не було зовсім безпідставним: у ті часи численні шлюби між двоюрідними братами та сестрами, в основі яких лежав, перш за все, голий розрахунок, спричинилися до певного виродження палермської аристократії. На світ дедалі частіше стали з'являтися кволі золотушні діти, яких до того ж змалку привчали нехтувати фізичною діяльністю. Особливо згубно це позначалось на дівчатах, що росли хирлявими, хворобливими бридулями. Дон Фабріціо, дивлячись на них, завжди відчував у душі глуху відразу: через таких, як вони, можна легко зненавидіти усе жіноцтво. Недаром від них шарахали найневибагливіші кавалери. Здавалось, вони зібралися тут лише для того, щоб своєю потворністю відтінити вроду кількох справжніх красунь, таких як русява Марія Пальма та велична Елеонора Джардінеллі, що гордо пропливали по салонах, немов леbedі по ставках, повному жаб.

Проходячи довгою галереєю, посеред якої стояв великий пуф, що на ньому зібралося ціле кодро цих жалюгідних істот, князь раптом немов побачив перед собою мав'ятник із цілою сотнею молодих макак. Йому здалося, що вони кожної миті можуть вихопитися на люстри і почати гойдатись, зачепившись за них хвостами, виставляючи свої зади, обкидаючи мирних гостей горіховою шкаралупою та сповнюючи повітря дикими криками.

Це зоологічне видіння князя несподівано розвіяли релігійні заклинання, які раз по раз долинали з гурту цих макак у кринолінах:

— Мати божа, який чудовий будинок!

— Мати божа, який красунь цей полковник Паллавічіно!

— Мати божа, як у мене болять ноги!

¹ Знаменитий своєю розкішшю палац флорентійських багатіїв Пітті.

² Дольчі (1616—1683) — видатний італійський художник.

— Мати божа, я така голодна. Коли вже, нарешті, відчинять банкетну залу?

Ім'я богоматері, що його на всі голоси повторював цей дівочий хор, повернуло князя до дійсності: важко було припустити, щоб мавпи сповідали католицизм.

З почуттям відразі князь пішов до сусіднього салону, де отаборилися чоловіки. Молодші подалися до зали танців, і в салоні залишилися здебільшого князеві ровесники, що вважали себе його друзями. Він на хвилю підсів до них. Тут ніхто не звертався до небесної цариці, зате кожен вважав своїм обов'язком вимовити якусь банальність. Ці пани між собою називали дона Фабріцію ексцентриком; на його захоплення астрономією вони дивилися майже як на патологічне збочення, і коли б він не був князем Саліна, коли б його не знали, як вправного наїзника, невтомного мисливця і неабиякого джигуна, то паралакси і телескопи, біля яких він проводив стільки часу, напевно поставили б його за межі «вищого товариства». А втім, до князя мало хто звертався, бо холодна блакить його очей, що просвічувала крізь важкі прижмурені повіки, спантеличувала співрозмовників, і вони бокували від нього, не тому що надто поважали, як гадав дон Фабріцію, а тому, що боялись.

Він підвівся. Його меланхолія переросла в гнітючий настрій. Він даремно прийшов на цей бал: Стелла, Анжеліка та його дочки чудово обійшлись б і без нього, а він міг би зараз спокійно сидіти у своєму маленькому кабінеті, поруч з терасою, в будинку на вулиці Саліна, слухати дзюрчання фонтана і ловити комету в телескоп. «Але я тут... Було б нечемно йти зараз додому. Піду гляну на танцюючих».

Од підлоги до стелі танцювальна зала сяла золотом — світлим, майже сріблястим на стінах і зовсім темним на наличниках та зачинених внутрішніх віконницях, завдяки чому кожний, хто потрапляв до цього приміщення, відчував себе немов замкнутим усередині дорогоцінної шкатулки, з якої немає виходу в грубий зовнішній світ. Це була не та непристойна бронзова «позолота», до якої вдаюся сучасні декоратори, а чисте тьмянувате золото, що ретельно і не по-сьогоднішньому цнотливо приховувало свою справжню ціну і краса якого примушувала забувати про його вартість. Подекуди на стінах раптом спалахували пишні різьблені квіти, на які падало світло люстр.

Ця сонячна тональність, ця гра світла й тіней раптом викликала у князя надзвичайно болісне відчуття. Перед цією патрицианською розкішшю в його пам'яті почали поставати сільські картини: він пригадав хроматичні га-

ми безкраїх ланів, які простягалися навколо Доннафугати, благаючи милості у безжального неба. У цій залі, так само, як і в серпні на полі, він уже давно зібрав свій урожай, залишалась тільки згадка про нього — колір вигорілої на сонці, нікому не потрібної стерні. Звуки вальса, що линули в задушливому повітрі, здалися йому відтворенням невинних поривів вітру, котрий виливає свою тугу, граючи на арфі спраглої землі — вчора, сьогодні, завтра, вічно. Юрма танцюючих, в якій було стільки далеких, хоча й близьких йому по крові людей, раптом почала здаватись йому нереальною, немов згадки про давнє минуле, такою ж ефемерною, як сон. Величні боги, що сиділи на своїх золотих тронах, схилилися з настельних фресок, щоб глянути на юрму, безжальні й усміхнені, як літнє небо. Звичайно, вони вважали себе вічними, аж поки одного дня тисяча дев'яносто сорок третього року бомба, виготовлена у Піттсбурзі, штат Пенсільванія, не довела їм протилежного.

— Чудово, князю, чудово! Зараз таких речей уже не роблять! От де грошей вгатили!

Біля князя зупинився Седара. Його маленькі хитрі очі пильно оглядали залу, прикидаючи її вартість, байдужі до її краси.

Князь раптом відчув, що він люто ненавидить дона Калоджеро. Це через нього й інших таких, як він, через їхні темні махінації, пожадливість, зажерливість, над усіма палацями нависла тінь смерті. Це через нього та його друзів, через їх відчуття власної неповноцінності, їх заздрощі дон Фабріцію, дивлячись на танцюючих у чорних фраках, думав про круків, які ширяють над глухими ущелинами, шукаючи падла. Йому захотілося наговорити мерові грубошів, послати його під три чорти. Але він стримався: це був гість, батько Анжеліки. Можливо, цей Седара теж по своєму нещасний.

— Чудово, дон Калоджеро, чудово. Але не менш чудові наші діти.

Саме в цю мить у танці повз них пропливали Танкред і Анжеліка; рука молодого чоловіка ледь торкалася талії дівчини, вони танцювали, дивлячись одне одному в вічі, глухі до пересторог долі, певні, що їх життєвий шлях буде такий же рівний, як підлога зали.

Наречені віддалялися. Пропливали інші пари, не такі гарні, але такі ж зворушливі, такі ж засліплені своїм минушим щастям. Дон Фабріцію відчув, як його відразо поступається місцем перед глибоким співчуттям до цих недовговічних істот, що раділи скупому променю радості, який пронизав морок життя. Як можна бути таким жорстоким до тих, кого чекає смерть? Адже це все одно, що уподібнюватися до тих торгових рибою, які шістьдесят років тому проклинали приречених до stratи на базарному майдані в Палермо? Схожі на мавп дівчата, що сиділи на дивані, та

старі недоумкуваті знайомі раптом здалися князеві безпорадними і беззахисними істотами, мов та худоба, яка сповнює жалібним ревом палермські вулиці, коли її серед ночі женуть на забій. До кожного з них рано чи пізно завітає така ж процесія, яку він бачив по дорозі на бал, кожен у свій час почує срібний дзенькіт дзвіночка. Ні, вони не заслуговують на його ненависть. Ненавидіти можна лише безсмертних.

Крім того, усі, хто зібрався у цьому палаці, усі ці бридулі, бевзі, всі ці поїняті марнолюбством чоловіки й жінки були однієї з ним крові, найближчі для нього люди. Лише серед них він міг почувати себе невимушено. «Можливо, я розумніший за них, безперечно освіченіший, але ми одного поля ягоди, і я повинен бути завжди разом з ними».

Князь побачив, що дон Калоджеро розмовляє з Джованні Фінале. «Мабуть, про можливе підвищення цін на бринзу». В хитрих очах Седара світилася радість. Дон Фабріціо міг залишити його без докорів сумління.

До того часу стримувана злість надавала князю енергії, але заспокоївшись, він відчув утому; минула вже друга година ночі. Дон Фабріціо почав шукати місця, де можна було б спокійно посидіти, осторонь від людей, таких рідних йому і таких нудних. Невдовзі він знайшов те, що шукав,— це була маленька тиха бібліотека, добре освітлена, але порожня. Князь сів, потім підвівся, щоб налити собі води із карафки, яка стояла на столику. «Вода — єдиний напій, що не шкодить здоров'ю»,— подумав він як справжній сіцилієць. Напившись, князь сів; бібліотека йому подобалась, в ній він міг почувати себе зовсім спокійно, як удома. З усього було помітно, що тут рідко бувають люди. Понтелеоне не належав до тих, хто марнує час за книгою. Дон Фабріціо став розглядати картину, яка висіла навпроти на стіні. Це була непогана копія «Смерті праведника» Греза¹. На ній було зображено вмираючого. Він лежав на чистій постелі, оточений засмученими внуками та граціозними внучками, котрі підіймали до неба руки. Дівчата були пишнотілі, у відкритих сукнях, вираз їхніх облич викликав уявлення скоріше про хтивість, аніж про скорботу; безперечно, саме в них крився справжній зміст картини. Дон Фабріціо спочатку здивувався, що Дієго може подобатися ця меланхолійна сцена, але скоро заспокоївся: його друг навряд чи заходив до цієї кімнати частіше, ніж двічі на рік.

Потім він запитав себе, чи не нагадуватиме «Смерті праведника» його власний скін. Можливо, що так, але постіль не буде такою

чистою, бо у вмираючих вона завжди забруднена: блювотина, випорожнення, плями від мікстур... Можна було також сподіватись, що Кончетта, Кароліна та інші будуть одягнені пристойніше. Але загалом картина буде дуже схожа. Як завжди, думка про власну смерть заспокоїла його так само, як турбувала смерть інших; можливо, тому, що в глибині душі він почував, що його кончина нікого не засмутить — адже разом з ним помре той світ, у якому він жив.

Згодом князь подумав про те, що слід було б полагодити фамільний склеп в монастирі ордену капуцинів. Шкода, що зараз заборонено підвішувати трупи за шию, як двісті років тому: можна було б бачити, як він поступово муміфікується. У нього був би грізний вигляд — високий, широкоплечий, він би полохав дівчат своєю застиглою посмішкою на пергаментному обличчі та своїми білими пікейними панталонами. Але ні, його одягнуть у святковий костюм, можливо, у цей самий фрак, який на ньому сьогодні.

Двері до бібліотеки раптом відчинилися.

— Дядечку, цього вечора ти справжній красунь. Тобі дуже личить чорний фрак. Але що це ти розглядаєш? О, ти залицяєшся до смерті!

Поруч Танкреда стояла Анжеліка; обоє перебували ще під збудливим впливом танцю, і обоє були втомлені. Анжеліка сіла і попросила в Танкреда хусточку, щоб витерти скроні. Дон Фабріціо простяг їй свою. Молоді люди подивилися на картину з цілковитою байдужістю. Їхнє уявлення про смерть було суто абстрактним, воно нічим не нагадувало того знайомого князю майже фізичного відчуття, що коріниться десь в самій глибині ества. Звичайно, смерть існувала, але для інших. «Ця відсутність відчуття близькості найвищої втіхи, робить молодих такими вразливими до страждань,— подумав князь,— Старі знають, що кінець не за горами».

— Князю,— мовила Анжеліка,— нам сказали, що ви тут. Ми прийшли з проханням до вас. Сподіваюсь, ви мені не відмовите.

Вона поклала руку на манжет дона Фабріціо; в її усміхнених очах грали лукаві іскорки.

— Я хочу запросити вас на мазурку. Подогьтеся, не будьте злим, усі знають, що колись ви чудово танцювали.

Від радості князь раптом знову відчув себе молодим: до дідька фамільні склепи! Його щоким затремтіли від задоволення. Проте він завагався: мазурка, цей гусарський танець, безперервне тупання ногами та ставання на коліна, був уже не для нього. Він з радістю опустився б на коліна перед Анжелікою, та що як потім важко буде підвестись?

— Дякую, донечко, з тобою я знову почувую себе молодим. Я охоче задовольнив би

¹ Грез Жан Батіст (1725—1805) — відомий французький художник, майстер жанрового живопису.



твое бажання, але замість мазурки подаруй мені краще вальс.

— Бачиш, Танкреде, який у тебе чудовий дядечко? Він не капризує, як ти. Знаєте, князю, він заборонив мені запросити вас на та-нець. Він ревнує.

Танкред засміявся.

— Коли в тебе такий гарний та елегантний дядько, то не дивно й приревнувати. Але цього разу я не заперечую.

Усі троє розсміялись. Дон Фабріціо запитував себе, що спонукало їх прийти сюди: жалість чи бажання поглузувати з нього? А втім, хіба йому не все одно? Вони обоє такі чудові.

Виходячи, Анжеліка торкнулась пальцем обивки на кріслі:

— Чудові крісла! І колір який гарний! Але у вас, князю...

Танкред не витримав:

— Годі, Анжеліко. Ми обидва тебе дуже любимо навіть без твого смаку до меблів. Облиш крісла і ходімо танцювати.

Ідучи до танцювальної зали, дон Фабріціо побачив, що Седара ще розмовляє з Джованні Фінале. З окремих слів можна було зрозуміти, що вони говорили про ціни на пшеницю. Князь знав, що ця розмова закінчиться за-прошенням мера в гості до Фінале, котрий був схилений на сільськогосподарських новозаведеннях і вже встиг пустити на вітер усе своє майно.

Анжеліка та дон Фабріціо танцювали блискуче. Князь вів свою даму напрочуд легко й упевнено, і чорні лаковані черевики жодного разу не зачепили світлих атласних туфельок. Велетенська правиця князя впевнено обіймала талію дівчини, його підборіддя ледь торкалося чорних хвиль її волосся, і він з насолодою вдихав тонкий аромат французьких парфумів, який не міг пересилити п'яного запаху юного свіжого тіла. Дон Фабріціо раптом згадав слова Тумео: «Її постіль пахне раєм» — слова непристойні, грубі, але такі близькі до істини. О, цей Танкред...

Анжеліка сяяла від радості. Її природне марнолюбство було так само задоволене, як і невиситим амбіціям.

— Я така щаслива, дядечку. Всі були такі добрі до мене, такі ласкаві. А Танкред просто чудовий, і ви теж. Усім цим я зобов'язана вам, дядечку, навіть Танкредом. Адже коли б ви не згодились, то все могло б бути зовсім інакше.

— Я тут ні при чому, донечко. Усім цим ти зобов'язана самій собі, лише собі.

Князь мав рацію: Танкред ще міг би встояти перед красою Анжеліки, та не перед її багатством. Він би одружився з нею, незважаючи ні на які перешкоди. Серце дон Фабріціо

раптом стиснулось від болю: він побачив перед собою очі Кончетти, горді, але переможні. Проте біль скоро вщух; з кожним туром вальса з плечей князя спадав рік. Він відчував себе таким, яким був у двадцять років, коли танцював у цьому ж залі зі Стеллою, коли ще не знав розчарувань, нудьги й багато чого іншого... На якусь мить у цю ніч він зовсім забув про смерть.

Дон Фабріціо так глибоко поринув у свої спомини, що навіть не помітив, що в залі танцюють лише вони з Анжелікою. Можливо, попереджені Танкредом, інші пари зупинились, щоб подивитися на них. Подружжя Понтелеоне теж було в залі; обоє були зворушені: самі старі, вони добре розуміли його, старого. Але хоч Стелла теж була немолода, вона дивилася на це видовище похмурими очима. Коли оркестр замовк, то ледве не пролунали оплески; проте у князя був надто суворий вигляд, щоб гості могли дозволити собі таку вільність.

Після вальса Анжеліка запросила дон Фабріціо повечеряти разом з ними. Князь і не бажав би кращого, але раптом, уявивши себе на місці Танкреда, подумав, як нудно було б йому самому тридцять років тому розважати старого дядька, коли б поруч нього сиділа Стелла. Закохані завжди прагнуть залишатися на самоті або загубитися у юрмі незнайомих людей, тільки б не зостатись із старими і, що найгірше, із старими родичами.

— Дякую, Анжеліко, я не голодний. Підживлюсь чимось навстоячки. Іди з Танкредом і не турбуйся про мене.

Князь почекав, поки Танкред та Анжеліка зникли за дверима, і за хвилину й собі подався до банкетної зали. В глибині її стояв вузький та довгий стіл, освітлений дванадцятьма знаменитими канделябрами, що їх дід дон Дієго одержав від іспанського короля, коли був послом у Мадриді. Шість срібних атлетів та шість жіночих статуток стояли на високих п'єдесталах, тримаючи над головами золоті факели, кожен з яких був увінчаний дюжиною запалених свічок. Скульптор майстерно відтворив спокійну впевненість чоловіків, які держали свій тягар без жодного зусилля, та граціозну напругу жінок.

«Та за це можна було придбати бозна-скільки гектарів землі!» — сказав би бідолашний Седара, побачивши подібну річ. Дон Фабріціо пригадав, як одного дня Дієго показав йому футляри цих канделябрів, — справжні скрині з зеленого сап'яну, на боках яких виділились тиснені золотом трикутний щит Понтелеоне та сплетені вензелі іспанського короля.

Під цими канделябрами, врівень з якими

здіймались фігурні торти, на столі в кілька рядів стояли блюда з червоними, як корали, лангустами, жовтим, як віск, воловим *chauds-froids*¹, сталево-сірими морськими окунями, залитими густим соусом, золотистими смаженими на рожнах індичками та бекасами, роженим паштетом, янтарними драглями та іншими розмаїтими наїдками. На обох кінцях столу височіли великі срібні супниці з прозорим, як топаз, *consommé*². Поварята, мабуть, добре попотіли, з самого світанку готуючи цю вечерю.

«Боже, скільки їжі! Донна Маргарита не осоромиться! Але це вже не для мого шлунку»,— подумав князь.

Він пройшов повз буфет з напоями, який стояв праворуч, сяючи кришталем та сріблом, і попрямував до столу з солодошами, на котрому можна було впізнати величезні руді *babas Monts Blancs*³ з сніжнобілими шапками крему, круглі коржики *Dauphin*⁴, вкриті білими мигдалинками та зеленими фісташками, брунатні гори шоколадних *profiteroles*⁵, різноманітні *parfaits*⁶, зацукровані вишні, соковиті ананаси і, нарешті, безсоромні *gateaux des Vierges*⁷ у формі дівочих перс. Дон Фабріціо попросив відкрити йому шматочок цього пирога і пильно оглянув залу, шукаючи вільного місця.

Танкред побачив його з-за свого стола і кивнув на стілець біля себе. Анжеліка зирнула на своє відображення в срібнім блюді і поправила зачіску. Дон Фабріціо, посміхаючись, похитав головою і пішов далі. З-за сусіднього столу долинув вдоволений голос Паллавічіно: «Я пам'ятатиму все життя...» Поруч з ним було вільне місце.

«Але який нудний тип! Може, все-таки, піти до Танкреда й Анжеліки? Ні, краще вже нудьгувати самому, ніж набридати іншим»,— сумно подумав дон Фабріціо, прямуючи до столу полковника.

Побачивши князя, той устав,—це піднесло його в очах Гепарда. Вони розговорились, і незабаром князь відчув, що його перше враження від Паллавічіно було дещо хибним. Полковник зовсім не був дурнем, його пишні фрази призначались лише для дам. Зараз перед князем сидів скептик, такий же розчарований дворянин, як і він сам.

— Радикали хочуть прикути мене до ганебного стовпа за те, що я наказав моїм берсальєрам стріляти в генерала. Але скажіть, як я міг діяти інакше, коли цього вимагав наказ, що лежав у мене в кишені? І, крім того, мушу визнати, що коли я побачив перед собою на Аспромонте цю галасливу юрму гор-

лорізів з пиками невинуватих фанатиків та професіональних заколотників, то з радістю відчув, що мої особисті думки не розходяться з наказом. Коли б я не дав команди стріляти, то з мого полку навряд чи щось залишилося б. Та не в цьому лиху — це могло б призвести до австрійської та французької інтервенції. А тоді почалася б така веремія, що ми й не зогляділись би, як не стало б цього чудом народженого Італійського королівства. До речі, між нами кажучи, від цієї короткої перестрілки найбільше виграв сам Гарібальді: інакше ця банда нізачо не випустила б його із своїх лабетів. Ви ж знаєте, як використовували його для своїх цілей радикали. Можливо, у них були й благородні цілі, але, на мою думку, вони зовсім безглузді та ще й, очевидно, інспіровані з-за кордону. Усі ці люди дуже відрізнялися від тих патріотів, які висадились у Марсалі і мріяли повторити в Італії французький сорок восьмий рік. Гарібальді розумів усе це. В ту мить, як я опустився перед ним на коліна, він потиснув мені руку так гаряче, немов не за моєю командою дістав кулю в ногу п'ять хвилин тому, і промовив зовсім тихо, наче боявся, що його можуть почути інші: «Дякую, полковнику!» За що дякую, питаю я вас? За те, що я навіки скалічив його? Навряд. Він був мені вдячний за те, що я допоміг йому зрозуміти, у яке шахрайське становище він потрапив.

— Пробачте, полковнику, але чи не здається вам, що ви зайшли надто далеко з вашими поклонами та цілуванням рук?

— Йй-богу, ні. Ці вияви почуттів були стихійними. Коли б ви бачили цього бідолашного героя, як він лежав долі під платаном, страждаючи не лише тілесно, а й духовно. У всіх, хто там був, серце обливалось кров'ю. Усі раптом зрозуміли, що перед ними дитина, легковажний, простодушний хлопчисько, незважаючи на його сиву бороду. Я повинен був діяти як жандарм, але не зміг подолати почуттів. Та й чому я мав долати їх? Я цілую руки лише жінкам, але в ту мить, князю, я бачив перед собою ангела, а не звичайну людину, ангела-покровителя Королівства, перед яким схиляються всі військові.

Повз їх стіл у цю мить проходив лакей; дон Фабріціо попросив його принести скибку *baba Mont Blanc* та келих шампанського.

— А ви, полковнику? Ви нічого не хочете?

— Ні-ні, дякую. Їсти я нічого не буду. Хіба вип'ю трохи шампанського.

Потім він знову повернувся до своєї розповіді; було видно, що йому ніяк не вдавалося відігнати од себе згадку про ті кілька пострілів, які були доказом його чудової військової вправності.

— Коли мої берсальєри почали обеззброювати його солдатів, ті страшенно лаялись і

¹ Холодець (франц.).

² Бульйон (франц.).

³ Баба Монблан (франц.).

⁴ Дофін (франц.).

⁵ Вид печива (франц.).

⁶ Вид тістечок (франц.).

⁷ Пироги дів (франц.).

прокинали — знаєте кого?—його, який своєю кров'ю заплатив за все! Яка ганьба! А втім, нічого дивного — вони відчули, що з їхніх лабетів вислизає цей великий младенець, який так довго рятував від законної кари стількох з них! Що ж, навіть якщо мої знаки пошани були надмірними, мені не соромно за себе. Ми, італійці, ніколи зайве не перебільшуємо у виявах емоцій, бо це найефективніші з усіх політичних аргументів, що є у нашому розпорядженні.

Полковник випив вино, яке йому подали, і це, здавалось, лише збільшило його гіркоту.

— Ви їздили на континент після проголошення королівства? Ні? І добре зробили, що не їздили. Це жахливе видовище. Ми ніколи не були такими роз'єднаними, як після об'єднання. Турін не хоче відмовлятися від ролі столиці, Мілан вважає наше правління гіршим за австрійське, Флоренція боїться позбутися своїх витворів мистецтва, Неаполь плаче за своєю промисловістю, яка не витримує конкуренції з північчю, а тут, на Сіцилії, готується якась величезна безглузда катастрофа... Сьогодні, можливо, завдяки і вашому покірному слугі, більше не говорять про червоні сорочки, але згодом про них заговорять знову. А коли вони зникнуть, то з'являться інші, якогось іншого кольору, але потім все одно будуть червоні. Чим усе це закінчиться? Зараз усі вірять в «щасливу зірку Італії», але ви, князю, знаєте краще за мене, що жодне світило не вічне.

Полковник ще довго виголошував подібні пророцтва, і, слухаючи його, дон Фабріціо відчував, як від тривожних передчуттів у нього стискається серце.

Коли пробило шосту, всі були вкрай стомлені, всім страшенно хотілося спати. Але піти рано означало б образити господарів.

Обличчя в жінок поблідли, сукні зім'ялися, дихання стало важким.

— Мати божа, як я втомилась!

— Мати божа, як я хочу спати!

Сонні чоловіки з брезкими обличчями все частіше заходили до маленької кімнатки, суміжної з танцювальною залою. Там рядами стояли десятків зо два великих нічних горщиків, наповнених по самі вінця; з деяких з них уже лилося через верх. Почуваючи, що бал ось-ось закінчиться, сонні слуги вже не міняли свічок. Воскові недогарки освітлювали салони тьмяним, зловісним світлом.

У спорожнілій банкетній залі залишались самі недоїдки та склянки з недопитим вином, яке похапцем допивали слуги, скося позираючи на двері. Крізь шпарки в золочених віконницях проникав сірий плебейський морок світанку.

Гості поступово розходились; кілька з них,

прощаючись, стовпилися біля донни Маргарити:

— Чудово!

— Казковий бал!

— Зовсім на античний лад!

Танкред добряче спітнів, поки, нарешті, розбудив дону Калоджеро, який, відкинувши голову, спав у кріслі. Холоші його панталонів підсунулися майже до колін, і над шовковими шкарпетками виднілися грубі кальсони з домотканого полотна. У полковника Паллавічіно були синці під очима, проте він голосно заявляв усім, хто хотів його слухати, що від Понтелеоне він вирушить просто на плац: цього вимагала залізна полкова традиція.

Коли князівська родина знову всілася на змокрілих від роси подушках карети, дон Фабріціо заявив, що він піде додому пішки, мовляв, йому треба було трохи просвіжитись, у нього боліла голова. Насправді він хотів побути на самоті зі своїми зірками. Кілька з них ще сяяли на небі, просто в зеніті. Як завжди, побачивши їх, князь піднісся духом. Вони були далекі, всемогутні, але завжди покірні його розрахункам — прямиа протилежність людям, занадто близьким, слабким і таким непостійним.

На вулицях уже почався рух: з'явилося кілька візків, навантажених купами покидьків, вчетверо більшими за ослів, які їх тягнули. Мимо проїхала довга відкрита підвода з безладно зваленими тушами биків; їх, мабуть, щойно забили, — на бруківку падала червона густа кров.

На сході, над самим морем сяяла його давня знайома — Венера, вона немов підморгувала князю крізь осінню імлу.

Князь зітхнув. Коли вже, нарешті, вона призначить йому довгождане побачення там, де немає ні крові, ні покидьків, у царстві вічного спокою?

РОЗДІЛ VI

Смерть князя

Липень, 1885

Це відчуття було здавна знайоме дону Фабріціо. Вже кілька десятків років підряд він помічав, як повільно й невпинно його покидають життєві сили, крапля за краплею, крупинка за крупинкою, немов ті піщинки, що, не поспішаючи, але й не зупиняючись, течуть одна за одною крізь вузьку шийку піщового годинника. Іноді, в моменти інтенсивної діяльності або зосередженої уваги, воно зникало, щоб невдовзі знову з'явитись у коротку мить спокою, при найменшій спробі самоаналізу. Це скидалось на постійний шум у вухах або цокання годинника, які раптом нагадують про себе, коли все змовкає, і тоді розумієш, що

вони ні на мить не вшухали, що вони весь час чатували на тебе, навіть коли ти їх не чув.

Спочатку це відчуття не викликало в князя жодного занепокоєння. Навпаки, це невловиме втрачання життєздатності було доказом того, що він живе; воно, так би мовити, зумовлювало відчуження життя. Звиклий досліджувати неозорі простори всесвіту, а також вивчати глибокі внутрішні ущелини душі, князь не бачив у цьому нічого неприємного: це повсякчасне, ледве помітне руйнування його ества було немов запорукою того, що воно відтвориться десь інде, менш свідоме, але всеосяжне. «Піщинки» не зникали безслідно; вони переливались до іншого таємничого місця, щоб стати частинками якоїсь вічної, грандіозної споруди. Проте йому не подобалось слово «споруда»: воно асоціювалось з чимось важким, незграбним. Та й «піщинки» теж були надто вагомі. Краще було б сказати молекули пари, що підіймаються з затиснутого скелями гірського озера і створюють в небі великі хмари, легкі і вільні.

Його інколи дивувало, що життєвий резервуар не спорожнів до дна після цього невпинного багаторічного убування. «Навіть коли б він був завбільшки в піраміду...» Здебільшого ж князь в душі навіть пишався тим, що міг усвідомлювати цю безнастанну втрату, тоді як ніхто з його близьких не помічав нічого подібного. В цьому він бачив підставу гордувати іншими: таку погорду відчуває ветеран до рекрута, який заспокоює себе ілюзією, що кулі, які дзижчать навколо нього,— великі нешкідливі мухи. В цьому відчутті невідомо чому ніхто сам не признається; про нього можна тільки здогадуватись. Ніхто з його близьких не був здатний на це,— ні дочки, які уявляли собі потойбічне життя ідентичним земному, з судьями, кухарями, монастирями, ні навіть хвора на діабет Стелла, що так відчайдушно до останньої миті чіплялася за це сповнене страждань існування. Лише Танкред, можливо, збагнув усе на якусь мить, коли промовив із своєю нещадною іронією: «О, ти залицяєшся до смерті!» Залицання вже давно скінчилося, красуня дала свою згоду на втечу, в поїзді вже замовлено купе.

Але зараз усе було інакше, зовсім інакше. Сидячи в кріслі на балконі готелю «Трінакрія» з обмотаними ковдрою ногами, дон Фабріціо відчував, що життя витікає з нього хвиля за хвилю, бурхливим потоком, шум якого відлунюється в його душі, немов оглушливий гуркіт рейнських водоспадів.

Було полудне, і принишкла, напрочуд непорушна Палермська затока простягалась вниз, розпластавшись немов собака, що намагається уникнути гнівного погляду свого хазяїна. Та марно: над нею, розчепіривши ноги, стояло бездушне сонце і безжально шмагало її. Навкруги панувала глибока тиша. Дон Фабріціо чув лише десь у самій глибині свого ества

приголомшливий шум, з яким із його тіла вивалось життя.

Кілька годин тому князь повернувся з Неаполя, куди їздив до знаменитого професора Семмола разом із сорокарічною Кончеттою та внуком Фабріціетто. Подорож була жахливою і повільною, мов траурна процесія.

Безглузда портова метушня, кислий сморід каюти, дикий гелгіт божевільного Неаполя вскрай роздратовали дону Фабріціо, і його жалісливі скарги, ще більше знесилиючи самого князя, довели до відчаю його нещасних супутників. Він почав вимагати, щоб назад їхали сухоходом і, хоч лікар пробував заперечити, князевому престижу ще вистачило на те, щоб перемогла його воля. Через це йому довелося пролежати тридцять шість годин у розпеченому купе, задихаючись від паровозного диму в незчисленних тунелях, спінувшись від сонця на відкритій місцевості, страждаючи від приниження, коли доводилося просити всіляких дрібних послуг у переляканого внука. Вони проїжджали повз зловісні пустизни, прокляті гірські хребти та малярійні долини Калабрії й Базілікате, ландшафт яких здавався князеві варварським, хоча нічим не відрізнявся від сіцилійського.

Прямої залізничної лінії між Неаполем та Палермо в той час ще не було; тому від Реджо поїзд круто повернув до Метапонта і кілька годин повз по мертвих кам'янистих рівнинах, що немов на посміх носили горді солодкозвучні імена: Кротоне, Сібаріс... Від Мессіни, після облудної посмішки протоки, що враз змінилася суворою сухістю обпалених сонцем горбів, почався ще один об'їзд, довгий, як чекання вироку. Поїзд спустився до Катанії, потім подерся вгору до Кастроджованні; паровозик задихався на крутих підйомах і, здавалось, ось-ось впаде мертвий, як загнаний кінь. Нарешті, після карколомного спуску, вони прибули до Палермо. На пероні дон Фабріціо вже чекала група усміхнених масок — родичі вітали його з щасливим закінченням подорожі... І саме ці фальшиві посмішки, ця наївно-удавана невимуженість розкрили князеві очі на його справжній стан, який Семмола приховав від нього кількома заспокійливими фразами. Саме тоді, коли дон Фабріціо, зійшовши з поїзда, по черзі вітався із своєю невісткою в удовиній жалобі, з сином, що намагався посміхатись, з Танкредом, що не приховував своєї тривоги, і пишногорудою Анжелікою, затягнутою в тугий корсет, саме тоді він уперше почув гуркіт водоспаду.

Він, мабуть, втратив свідомість, бо не пам'ятав, як опинився в кареті. Опритомнівши, він відчув, що лежить на сидінні і що в нього затерпли ноги. Потім він побачив Танкреда, який сидів поруч. Карета ще не рушила, зовні долинали знайомі голоси: «Нічого страшно-го». — «Вплинула довга подорож». — «У таку спеку кожен може знепритомніти». — «Зараз

його краще не везти до вілли. Хай відпочине». Розум князя поступово прояснився; він упізнав приглушені голоси Кончетти й Франческо-Паоло, які про щось радилися, помітив елегантність Танкреда, котрий був у бежовому картатому костюмі та в коричневому капелюсі; від його погляду не сховалось і те, що на якусь мить обличчя небожа осяйнула не іронічна, як завжди, а сумна, меланхолійна посмішка. Це сповнило його душу гірким і водночас солодким відчуттям: Танкред любив його, але знав, що жити йому залишилось недовго. Карета рушила і скоро повернула праворуч.

— Куди ми їдемо, Танкреде?

Він не впізнав власного голосу: в ньому немов відлунювався глухий внутрішній гуркіт.

— До готелю «Трінакрія», дядечку. Ти втомився, а до вілли далеко. Переночуєш у місті, відпочинеш, а завтра можна буде й додому. Ти не заперечуєш?

— Тоді краще поїдемо до приморського будинку. Це ще ближче.

Він знав, що це неможливо — в будинку ніхто не мешкав, у ньому лише іноді снідали після купання, там навіть ліжка не було.

— В готелі тобі буде краще; там ти матимеш усі вигоди.

З ним поводитись, як із немовлям; а втім, хіба він був не такий же німецький?

Першою з вигод, які він побачив у готелі, був лікар: його, мабуть, покликали відразу ж, як тільки князь знепритомнів. Але це був не акуратний, завжди усміхнений Каталіотті, котрий його лікував, а якийсь брудний, давно неголений бідаха, ескулап навколишніх трущоб, безпорадний свідок тисяч передсмертних агоній. Він помацав у князя пульс, прописав камфорні краплі, скупю блиснув своїми каріозними зубами, бажуючи підбадьорити хворого, і, нечутно ступаючи, зник за дверима.

Незабаром з найближчої аптеки принесли краплі, князь прийняв їх, і йому стало трохи легше. Він глянув у велике трюмо, що стояло в кутку кімнати, і, зразу впізнавши свій костюм, довго не міг упізнати себе: неголений, високий, худий, з запалими щоками, він скидався на одного з тих маніяків-англійців, що зображені на ілюстраціях до романів Жюль Верна, які він дарував на різдво малому Фабрічетто. Гепард у жахливій формі. Чому людина не може померти із своїм справжнім обличчям? Чому всі помирають в масці, навіть молоді, як той закривавлений солдат або навіть його Паоло, котрого підняли з брукувкі з побитим і спотвореним обличчям, в той час як перехожі кинулись доганяти його необ'їждженого жеребця. І коли в ньому, старому, шум життя, що витікало крапля за краплею протягом довгих років був таким оглушливим, яким могутнім повинен був бути рев того потоку, що за якусь мить спорожняв такі повні до краю басейни? Він усією душею хотів би уник-

нути цього абсурдного маскараду, але відчував, що це неможливо: підняти бритву сьогодні йому було б важче, ніж дубовий секретер кілька років тому.

— Треба покликати цирульника,— сказав він Франческо-Паоло.

Але в ту ж мить подумав: «Ні. У цій грі є свої тверді правила. Мене поголять пізніше». І, напруживши голос, промовив:

— Не треба! Про це потурбуються потім.

Він спокійно уявив собі свій холодний труп, над яким схилювся цирульник.

Незабаром до кімнати увійшов лакей, несучи миску теплої води та губку. Він зняв з князя піджак та сорочку і почав умивати його, як малу дитину, як небіжчика. Від вугільної сажі — наслідку півтораденної подорожі залізницею — вода в мисці стала чорною. У низенькій кімнаті стояла задуха; повітря було насичене найрізноманітнішими випарами, від важких запорошених плюшових порт'єр надто тхнуло пліснявою, а з-під меблів доносився гострий запах скипідару, що змішувався з терпким смородом сечі, який підіймався від тумбочки біля ліжка і сповнював усю кімнату. Князь попросив підняти жалюзі; його номер виходив на північ, але зараз його заливало сліпуче сонячне світло, що відбивалось від дзеркальної поверхні моря. «Краще вже сліпнути, аніж задихатися»,— подумав князь і звелів поставити крісло на балконі. Потім, спіраючись на руку лакея, він насилу дочкавав до крісла і сів після кількох кроків з такою ж полегкістю, яку відчував колись після чотирьох годин полювання.

— Скажи, щоб мене не турбували. Мені вже краще. Я буду спати.

Йому справді хотілось спати, але він подумав, що піддатися цьому заціпенінню було б так само безглуздо, як з'їсти шматок торта перед банкетом. Він посміхнувся: «Я завжди був розумним гурманом». І не заплющуючи очей, став прислухатися до грізного внутрішнього гуркоту, який заглушав усі інші звуки.

Він повернув голову наліво; біля самої гори Пеллегріно в гірському кільці виднілася ущелина, а за нею бовваніли два горби, під якими стояла вілла Саліна, тепер уже недосяжна для нього. Він раптом згадав свою обсерваторію, телескопи, з яких уже ніхто не стиратиме пороху, нещасного отця Пірроне, що сам став порохом, картини, на яких були зображені його маєтки, шовкові обои з мавпами та папугами, мідне ліжко, на котрому померла його Стеллочка, всі ті коштовні речі, які зараз здавались йому такими нікчемними,— золоті та срібні вази, старовинні гобелени, рідкісні полотна, що жили завдяки йому і котрі незабаром, без жодної провини, будуть занедбані і забуті. У нього болісно стиснулось серце; він забув про свої страждання, думаючи про неминучий кінець цих колись дорогих йому речей. Він намагався якомога чіткіше пригадати

свій палац у Доннафугатті, але натомість у пам'яті поставали обдерті жалюгідні хатинки, мертві гірські хребти, залиті нещадним сонцем кам'янисті рівнини, повз які він недавно проїжджав. Він не міг чітко відновити в пам'яті жодної деталі, немов бачив усе це уві сні, немов палац йому ніколи насправді не належав. Взагалі зараз у нього не було нічого, крім цього немічного тіла, цих грифельних плит під ногами та цієї бездонної блакитної прірви. Він був самотній, його корабель загинув, а цей вутлий пліт, на якому він опинився, підхопила й несе невідомо куди нестримна течія.

Звичайно, в нього були ще діти. Його діти. Єдиний, хто був схожий на нього, Джованні, був далеко. Кожних два роки він надсилав подарунки з Лондона, де вже не працював на вугляному складі, а торгував діамантами. Після смерті Стелли на її адресу прибув невеличкий лист, а слідом за ним пакунок з браслетом. Так-так, Джованні теж давно уже «залицяється до смерті». Відмовившись від усього, він уже давно веде існування, спустошене її холодним подихом. А інші... Правда, у нього були ще й внуки: Фабріціетто, наймолодший із роду Саліна, такий гарненький, такий жвавий, такий любий...

Такий огидний. З кров'ю Мальвіка в жилах, з інстинктами жуїра, з нахилом до мішанського шуку. Безглуздо намагатись обдурити себе — останнім Саліна був він сам, знесилений велетень, який скоро помре на цьому готельному балконі. Мати дворянські титули — значить підтримувати традиції, тобто зберігати живими згадки, а незвичні згадки, не такі як у інших родинах, були лише в нього. В пам'яті Фабріціетто залишаться самі тільки тривіальні спомини, як і у всіх його товаришів по гімназії: про злі жарти проти вчителів, про пікніки, про коней, куплених не тому, що вони справді добрі, а тому, що дорогі. В своєму імені він бачитиме лише підставу для чванства і засіб стримувати тих, хто хотів би його затьмарити. А далі почнеться полювання на багату наречену, бо це вже стало банальним звичаєм, а не сміливою авантюрою, відважним грабунком, як шлюб Танкреда. Гобелени Доннафугати, мигдалеві сади Рагаттісі, і хто-зна, можливо, й фонтан Амфітріти спостигне гротескний кінець: вони будуть продані з молотка і підуть на паштет та на дешевих кокоток, ефемерніших за рум'яна, які вкривають їхні обличчя. Хлопець згадуватиме його як старого дратівливого діда, що сконав одного липневого дня, саме тоді, коли він збирався їхати купатись до моря в Ліворно. Князь думав, що Саліна завжди залишатимуться Саліна. Він помилявся. Він останній із Саліна. Гарібальді, цей бородатий Вулкан, все-таки переміг.

З сусідньої кімнати, що виходила на цей же балкон, долинув голос Кончетти:

— Ми повинні це зробити. Його неодмінно

треба покликати. Інакше я ніколи цього собі не прошу.

Князь зрозумів: йшлося про священика. Йому раптом захотілося відмовитись — збрехати, закричати, що він себе добре почуває, що йому нікого не треба. Та за мить він зрозумів усю безглуздість свого наміру: він був князем Саліна і повинен був померти як князь Саліна, із священиком і всім іншим. Кончетта мала рацію. Та й яке він має право уникати того, чого прагнуть тисячі інших вмираючих? Дон Фабріціо припишк, намагаючись почути тельнякання дзвоника, який супроводжує маслосвяття. Незабаром він його почув: парафіяльна церковця Мук Христових стояла майже навпроти готелю. Веселий срібний дзенькіт підіймався по сходах, вривався в коридор. Потім двері розчинилися, і до кімнати увійшов парафіяльний священик отець Балсамо, несучи дароносицю під шкіряним чохлам; попереду біг хазяїн «Трінакрії», плюгавенький швейцарець, роздратований тим, що в його готелі хтось вмирає. Танкред і Фабріціетто підняли крісло і внесли князя до кімнати; всі інші опустились на коліна. Кволим голосом князь промовив:

— Геть, геть.

Він хотів сповідатися. Коли вже щось робити, то робити як слід. Усі вийшли, і дон Фабріціо вже зібрався почати сповідь, як раптом відчув, що йому нема чого сказати: він добре пам'ятав кілька своїх гріхів, але раптом вони здалися йому такими нікчемними, що заради них не варто було турбувати такого поважного священика та ще й у такий жаркий день. Він не відчував себе невинним, але зараз йому здавалось гріховним усе його життя, а не якісь окремі вчинки, проте в нього залишалось замало часу, щоб розповісти про все життя. В його очах з'явився вираз занепокоєння, яке священик прийняв за каяття. Князь дістав розгрішення, і, ставши на коліна, отець Балсамо поклав йому в рот облатку. Потім були проказані слова, які з незапам'ятних часів розчищають умираючому шлях у кращий світ, і священик вийшов.

Крісло на балкон вже не виносили. Фабріціетто й Танкред сіли поруч князя і взяли його за руки. Хлопець пильно вдивлявся йому в обличчя: він уперше бачив вмираючого. Танкред міцно стискав князеві руку і говорив, без упину говорив веселим голосом: він розповідав про свої плани, коментував політичні події; він уже був депутатом парламенту, його мали послати керувати дипломатичною місією в Ліссабоні; він знав безліч цікавих секретів. Проте Танкредові дотепні слова пролітали над дедалі бурхливішим потоком, яким виливалось з князя життя, навіть не торкаючись його поверхні. Дон Фабріціо був вдячний небожу за цю розмову і хотів міцно потиснути йому руку, але сили вже зовсім залишили його.

Він підводив підсумок свого життя, намагаючись відшукати у попелі згаяних років золоті зернинки щасливих хвилин: два тижні до одруження і шість опісля; півгодини, коли народився Паоло, коли він уперше відчув гордість від того, що дав новий пагін генеалогічному дереву роду Саліна (гордість була надмірною,—зараз він розумів це,—але радість—справжньою); кілька розмов з Джованні перед тим, як той утік з дому (точніше, кілька монологів, під час яких він сподівався відкрити у хлопця вдачу, схожу на його власну); численні години проведені в обсерваторії й присвячені гонитві за недосяжним. Але чи можна було зарахувати ці години до активу його життя? Чи не були вони пасивним асмаком того блаженства, яке настає лише після смерті? А втім, тепер це не має вже ніякого значення, важливо лише те, що вони справді були.

Внизу на вулиці, під готелем, зупинився катеринщик і почав награвати жалісливу мелодію «Ти вже летиш до бога» з «Лючії ді Ламермур», марно сподіваючись розчулити іноземців, яких у цю пору тут не було. Дон Фабріцію з болем подумав, яким прокляттям для всієї багатостраждальної Італії є оця-ось убога музика. Танкред з притаманною йому інтуїцією вибіг на балкон, кинув монету і зробив знак, що досить. Зовні знову настала тиша. Гуркіт всередині посилювався.

Танкред. Звичайно, до активу його життя належить і Танкред; його тонкий скептичний розум, чудове вміння маневрувати поміж життєвих труднощів, стримана, іронічна, але по-справжньому щира відданість. Небіж завжди приносив йому естетичне задоволення. Майже таке ж, як собаки: гладкий мопс Фіфі, запальний пудель Том, його улюблєнець і друг, благородний і великодушний Свельто, чарівний пустун Бендіко, ніжний пойнтер Поп, який у цю мить, мабуть, шукає його в кушах та під лавками вілли Саліна і ніколи вже не знайде. Далі князь згадав кількох коней, але це не викликало в нього ніяких емоцій. Йому також пригадалися його приїзди до вічно юної Доннафугати, веселе клацання курків під час полювання; влучні постріли по зайцях та бекасах, кілька веселих жартів з Тумео, кілька хвилин каяття в монастирі. Невже це й усе? Ні, було дещо інше, але це вже були крихти золота, змішаного з землею: його вдоволення, коли він дотепно відповідав дурневі, радість, коли він у вроді та вдачі Кончетти угледів справжні салінівські риси, кілька секунд любовного екстазу, приємна несподіванка, коли він одержав листа від Араго, який бурхливо висловлював своє захоплення точністю його розрахунків руху комети Хакслі. Потім, його захват, коли йому привселюдно вручали золоту медаль в Сорбонні; гостре вдоволення, яке він відчував од дотику до тонкого шовку краватки, від запаху дубленої

шкіри, від вигляду кількох елегантних любовстрасних жінок, котрих він зустрів на вулиці, наприклад тієї, яку він помітив учора серед натовпу на Катанійському вокзалі в коричневому дорожньому костюмі та в лайкових рукавичках. Здавалось, вона намагається розгледіти його виснажене обличчя, що маячіло за брудним вікном в купе. А який галас зчиняла ця юрма... «Сендвічі, «Кор'єре дель Ізола»! Потім задуха в поїзді, нещадне сонце по приїзді в Палермо, нещирі обличчя, гуркіт водоспадів...

Князеві раптом захотілося підрахувати, скільки часу він по-справжньому жив, але розум вже не міг впоратись з найпростішими арифметичними операціями: три місяці, три тижні, цілих шість місяців, шість на вісім, вісімдесят чотири... сорок вісім тисяч... квадратний корінь з вісімсот сорока тисяч. Він напружив усі свої сили. «Мені сімдесят три роки, але з них я жив, по-справжньому жив, усього два... щонайбільше три роки». А страждання, турботи, скільки тривали вони? Це вже неважко підрахувати — решту років, сімдесят.

Князь відчув, що його праву руку ніхто не тримає. Танкред швидко підвівся й вибіг з кімнати... Бурхливий потік нараз перетворився на спінений, несамовитий океан...

Він, мабуть, був знепритомнів на якусь мить, бо раптом відчув, що лежить на ліжку. Хтось мацав його пульс; безжалісне сьайво сонця, відбиваючись од моря, вривалося крізь вікна і засліплювало його. В кімнаті чувся приглушений свист—це було його передсмертне хрипіння, але він цього не знав. Навколо князя зібралась юрма незнайомих йому людей, які пильно дивилися на нього переляканими очима. Поступово він упізнав їх: Кончетта, Франческо-Паоло, Кароліна, Танкред, Фабріцієтто. Потім він упізнав також доктора Каталіотті, який тримав його зап'ястя, і спробував посміхнутись до нього, але цього ніхто не помітив. Усі плакали, крім Кончетти. Танкред раз у раз повторював: «Дядечку, любий дядечку!»

Раптом серед тих, що стояли біля нього, з'явилась юна, струнка незнайомка в коричневому дорожньому костюмі, з широким турніором і в солом'яному капелюшку з цяткованою вуалькою, яка не могла сховати її вродливого лукавого обличчя. Попросивши пробачення, вона просунула руку в лайковій рукавичці поміж тих, що плакали, і, розштовхуючи їх, повільно наближалася до нього. Це була вона, істота, якої він завжди прагнув, як дивно, що вона, така юна, хоче віддатись йому. Адже поїзд ось-ось відійде. Наблизивши своє свіже личко до його обличчя, вона підняла вуальку. Цнотлива, але готова належати йому, вона в цю мить здавалась вродливішою ніж навіть тоді, коли посміхалась до нього із зоряних просторів...

Гуркіт раптом вшух.

РОЗДІЛ VII

Візит генерального вікарія.— Картина та реліквії.— Кімната Кончетти.— Візит Анжеліки та сенатора Тассоні.— Кардинал і втрата реліквії.— Кінець.

Травень, 1910

Той, хто приходив з візитом до старих синьйорин Саліна, майже завжди міг побачити один або кілька капелюхів священників на кріслах у передпокої. Синьйорин було три, таємна боротьба за гегемонію в домі протиставила їх одну одній, і кожна з них, натура незалежна, бажала мати приватного сповідника. Як ще водилося 1910 року, сповідатися можна було вдома, і сумління грішниць вимагало, щоб сповіді повторювались часто. До чоти сповідників слід було додати ще й капелана, який кожного ранку приходив правити утрению в приватній капличці, єзуїта, що взяв на себе духовну опіку над будинком, і священників та ченців, котрі навідувались збирати пожертвування на ту чи іншу парафію, на те чи інше божє діло. Снування церковників не припинялось ні на мить: передпокій вілли Саліна іноді скидався на одну з римських крамниць біля площі Мінерви, де виставлені усі церковницькі головні убори, які тільки можна собі уявити,— від вогняно-червоних шапочок для кардиналів до вугільно-чорних капелюхів для провінціальних священників.

Цього травневого дня 1910 року кількість капелюхів була просто-таки безпрецедентною.

На окремому стільці лежала велика фіолетова шапка з тонкого кастору та шовкова рукавичка такого ж кольору, видаючи присутність генерального вікарія палермської єпархії; чорна скуфія з лискучого ворсистого плюшу, облямована тоненьким малиновим шнурком свідчила про те, що монсиньйор прибув у супроводі свого секретаря; два темні крилаті фетрові капелюхи скромно сповіщали про присутність священників-єзуїтів. А на невеличкому стільці у самому кутку притаївся капелюх салінівського капелана, немов так само проступився, як і його хазяїн.

Церковники зібралися до вілли Саліна з вельми поважного приводу. Відповідно до папських настанов, кардинал почав обстеження приватних каплиць на Сіцилії, щоб перевірити компетентність осіб, які чинили в них відправи, упевнитись, що убранство та ритуал не суперечили церковним канонам, і, нарешті, встановити автентичність реліквії, яким там поклонялись. Каплиця синьйорин Саліна була найвідомішою в місті, і тому його превелебність вирішив відвідати її в першу чергу. Генеральний вікарій прибув до вілли спеціально для того, щоб напередодні єпископського візиту кардинала самому оглянути каплицю і попередити господинь. Прикрі поговори, які

невідомо хто розпускав, дійшли навіть до кардинала. Звичайно, вони стосувались цієї знаменитої каплички, а не самих княжен та їх права влаштовувати релігійні відправи вдома — це не викликало жодних заперечень. Не підлягали сумнівам також тривалість і частота відправ; з цього приводу не було закидів, якщо не зважати на крайню відразу, з якою ставилися синьйорини Саліна до присутності сторонніх осіб на їхніх молитвах. Але в місті поширювались найтривожніші чутки щодо ікони, перед якою молились у віллі, та багатьох реліквії, виставлених в каплиці: ставилась під сумнів їх автентичність. Капелана, чоловіка не дуже освіченого, але вельми честолюбного, було викликано в єпархію, де йому, як то кажуть, добряче намилили тонзуру за те, що не розкрив очей старим синьйоринам.

Всі зібралися в головному салоні вілли, оздобленому славетними настельними фресками та шовковими обоями, на яких мавпи передражнявали папуг. На старому дивані по ліву руку од вікарія сиділа синьйорина Кончетта. З обох боків од них у двох кріслах влаштувалися синьйорина Кароліна та один з єзуїтів, отець Корті. Диван та крісла були оббиті яскравим синім сукном з червоними смугами, які страшенно контрастували з м'якими тонами обоїв. Синьйорина Катерина, у якої були паралізовані ноги, сиділа в кріслі на роликах; решта церковників розмістились на стільцях, оббитих шовком у тон з обоями.

Усім трьом сестрам уже перевалило за сімдесят, і хоч Кончетта була наймолодшою з них, вона вже давно стала повновладною господинею в домі. Її зовнішність ще зберігала риси колишньої вроди: огрядна й імпозантна в своїй строгій чорній муаровій сукні, вона зачісувала своє густе сиве волосся так, що залишалося відкритим високе чисте чоло; ця зачіска, холодні зневажливі очі та гнівна зморшка на переніссі надавали їй владного, навіть урочистого вигляду. Її небіж, побачивши якось у книзі портрет знаменитої російської цариці, почав величати тітку «Катериною Великою». Можливо, Фабріціетто не наважився б називати так свою добродішну родичку, якби краще був обізнаний з російською історією.

Розмова тривала вже близько години; каву давно випили, надворі сутеніло. Монсиньйор вікарій почав резюмувати те, про що говорив раніше.

— Його превелебність по-батьківськи бажав, щоб відправи у приватних каплицях провадилися відповідно до ритуалу нашої святої матері церкви. Саме тому він так цікавиться вашою каплицею, що являє собою справжній маяк для палермських католиків, і хоче, щоб реліквії, котрі шануються у вас, були гідними вашого дому.

Кончетта мовчала. Кароліна, старша із сестер, не витримала.

— Отже, ви хочете, щоб на нас усі знайомі пальцями показували?! Пробачте мені, монсиньоре, але сама думка перевіряти нашу каплицю не повинна була з'явитись у голові його превелебності!

Вікарій поблажливо всміхнувся.

— Синьйорино, ви навіть уявити собі не можете, як мене тішить ваша схвилюваність: вона яскравий вияв широї віри, такої приємної для нашої церкви. Але саме для того, щоб іще більше розцвіла та очистилась ця віра, святий отець порадив провести такі обстеження, які, до речі, вже кілька місяців проходять у всьому католицькому світі.

Посилання на святого отця не справили на Кароліну великого враження. Вона належала до тих католичок, які вважають себе набожнішими за самого папу. А після того, як Пій Х анулював кілька другорядних релігійних свят, а також деякі пости, вона не могла спокійно чути його імені.

— Краще б цей папа займався своїми справами!

Потім вона подумала, що зайшла надто далеко, перехрестилась і забувоніла *Gloria Patri*¹.

Але в цю мить до розмови втрутилася Кончетта.

— Кароліно, не слід говорити зайвого. Що подумав про нас монсиньор?

З губ вікарія не сходила добродушна посмішка: йому було трохи жаль цієї старої дитини, яка дотримувалася таких застарілих поглядів на католицьку віру.

— Монсиньор гадає, що перед ним сидять три святі жінки,— м'яко промовив він.

Отець Корті, єзуїт, вирішив трохи розрядити атмосферу.

— Монсиньоре, я один з тих, хто може найкраще підтвердити ваші слова. Отець Пірроне, пам'ять якого шанують всі, хто його знав, часто розповідав мені, коли я ще був послушником, у якій благочестивій родині виховувались синьйорини Саліна. А втім це ім'я говорить само за себе.

Вікарію не терпілось перейти до діла.

— Синьйорино, оскільки все уже ясно, я з вашого дозволу, хотів би оглянути каплицю, щоб розповісти його превелебності, який це світоц широї віри.

При житті князя каплиці у віллі не було; кожного свята вся родина йшла до церкви, і сам отець Пірроне щоранку повинен був пройти чималу відстань, щоб побувати на утрєні. По смерті князя, коли після довгих сварок за спадщину вілла стала виключною власністю трьох сестер, вони вирішили відкрити власну

молитовню. Для цього вибрали затишний салон з колонами із штучного граніту, який чимось нагадував римську базиліку, і, здрапавши із стелі поганську фреску, встановили в ньому вітвар.

Коли вікарій увійшов до каплиці, проміння призахідного сонця осявало вітвар і падало на велику картину, що висіла замість ікони. Це був чудовий портрет гарненької тендітної дівчини з очима, підведеними до неба; її пишне тонке волосся граціозно розсипалось по напівоголених плечах; в правій руці вона тримала зім'ятого листа; на схвилюваному обличчі застиг вираз чекання, а великі чисті очі іскрилися радістю. На другому плані зеленів ломбардський пейзаж. Художник не намалював ні Ісусака, ні німбу, ні змія, ні зірок, ні взагалі будь-якого з тих символів, які завжди малюють на образах святої Марії. Він, мабуть, вважав, що богоматір можна буде впізнати по її дівочому виразу обличчя. Вікарій підійшов до вітваря, піднявся на першу сходинку і, не перехрестившись, довго розглядав портрет з усмішкою захопленого цінителя мистецтва. За його спиною княжни побожно хрестились і шепотіли *Ave Maria*¹.

— Прекрасна картина,— мовив він нарешті.— Напрочуд виразне обличчя.

— Та це ж чудотворна ікона, монсиньоре, справді чудотворна,— зауважила бідолашна Катерина, сидячи у своєму інвалідному кріслі.— Коли б ви знали, скільки чудес вона зробила!

— Це мадонна з листом,— докинула Кароліна.— Свята діва тримає в руці послання до свого божественного сина, в якому просить його заступитись за народ Мессіни. Це заступництво божє встаннє виявилось позаторік у чуді під час землетрусу.

— Прекрасна картина, щоб вона не зображала. Дорогоцінний витвір мистецтва. Його треба берегти, як зіницю ока.

Монсиньор вікарій почав оглядати реліквії: їх було сімдесят чотири, і вони займали повністю дві стіни справа і зліва од вітваря. Кожна з них була вправлена в рамку, під якою висіла картонна табличка з основними даними щодо реліквії і номером документа, який підтверджував її автентичність. Самі документи, великі сувої з важкими печатками, зберігалися в накрій одамашком скрині, що стояла в кутку каплиці.

Рамки були найрізноманітніші: з воронового й полірованого срібла, з шкіри, коралів та черепахових панцирів, з філіграну, з червоного дерева, з самшиту, обтягнені червоним та синім оксамитом; великі, маленькі, восьмикутні, квадратні, круглі, овальні. Деякі з них не мали ціни, інші були куплені в кустаря на базарі. Однак для старих екзальтованих синьйорин, переконаних, що саме небо веліло їм

¹ Слава всевишньому (лат.).

¹ Слава Марії (лат.).

бути охоронцями цих скарбів, усі вони, як і реліквії під ними, були однаково священні й недоторкані.

Думка збирати реліквії вперше з'явилась у Кароліні: вона десь розшукала стару, опасисту донну Розу, напівчерницю, у якій були зв'язки майже в усіх палермських церквах, монастирях та релігійних братствах. Кожних два-три місяці донна Роза приносила до вілли Саліна святу реліквію, загорнену в м'який папір, і пояснювала, що їй пошастило вирвати цей скарб у однієї парафії, котра опинилася у фінансових труднощах, або в якійсь благородної родини, що збанкрутувала. При цьому з цілком зрозумілих причин не згадувалось жодного імені, і в очах княжен ця стриманість донни Рози була гідна найвищої похвали. До того ж, докази автентичності, що їх регулярно приносила донна Роза і передавала у руки княжнам, здавались досить переконливими: це були всілякі згортки паперу, списаного латинськими, грецькими та арабськими літерами. Кончетта, що керувала господарством та розпоряджалася фінансами, не торгуючись, виплачувала гроші. Після цього залишалося знайти рамки і вправити в них реліквії. І знову Кончетта байдуже платила. Протягом цілих двох років ця колекціоністська манія не давала спати ні Кароліні, ні Катерині: вранці вони розповідали одна одній, які чудесні покупки зробили уві сні, і починали сподіватись, що сні справдяться; нерідко, почувши про ці нічні видіння, донна Роза допомагала їх здійсненню. Потім донна Роза померла, і вплив реліквій відразу ж припинився; по правді кажучи, сестри теж уже наситилися ними.

Вікарій побіжно оглянув кілька реліквій, на які йому показали.

— Чудові речі, чудові... А які прекрасні рамки!

Потім він похвалив тонкий смак господинь, пообіцяв наступного дня, рівно о дев'ятій повернутись разом з його превелебністю і, перехрестившись перед скромним образом мадонни, що висів на бічній стіні, вийшов з каплиці. Стільці в передпокої спорожніли, і священики вместились в трьох каретах, які чекали на них посеред двору, запряжені вороними кіньми.

Вікарій запросив до своєї карети капелана, котрий сприйняв це, як найвищу честь. Монсиньор мовчав. Карета проминула вже розкішну віллу Фальконері, навколо якої цвіла бугенвілея, переливаючись каскадами через паркан прекрасного саду.

— Як ви тільки могли, отче Тітта, стільки років чинити відправу перед портретом цієї дівки? Дівки, яка одержала любовного листа і чекає на свого коханця! Не вдавайте, ніби ви прийняли її за мадонну!

— Знаю, я винен, монсиньоре, але, повірте, з цими синьйоринами неможливо сперечатись. Сама Кароліна... Та звідки вам це знати?

Вікарій зітхнув.

— Сину мій, я розумію, як тобі було важко,— мовив він перегодою.— Не турбуйся, це буде враховано.

Щоб угамувати свій гнів, Кароліна сіла писати листа К'ярі, заміжній сестрі, що жила в Неаполі; Катерину, стомлену довгою розмовою, відвезли у ліжку, а Кончетта пішла до своєї кімнати.

Це була одна з тим кімнат, які ніби приховують своє лице: сторонній відвідувач бачить тільки їхню маску, в той час як справжнє обличчя відкривається лише втаємниченим і, перш за все, господареві, що знає, як свої п'ять пальців, історію кожної речі. Її вікна виходили у внутрішній сад; в кутку стояло велике ліжко з чотирма подушками (у Кончетти було хворе серце, і вона спала майже сидячи). На гарній білій кахляній підлозі не було килима, зате кімнату прикрашав коштовний коMOD з десятком інкрустованих мармуром та перламутром шухлядок, невеличкий письмовий столик і великий круглий стіл в центрі. Всі ці меблі в стилі маджоліно¹ були вкриті майстерною різьбою в місцевій манері: на темному палісандровому фоні виділялись силуети мисливців, собак, дичини м'якого янтарного кольору. Однак цей гарнітур не подобався Кончетті, вона навіть вбачала в ньому вияв поганого смаку (проданий після її смерті з аукціону, він сьогодні прикрашає салон одного заможного комісіонера і викликає заздрощі у його гостей). На стінах висіли портрети, акварелі, образи святих. Скрізь було чисто, всюди панував порядок. Лише дві речі, здавалося, були не на місці: велика зелена скриня з мідним замком, що стояла в кутку навпроти ліжка, та напівзогниле чучело якогось великого звіра, що лежало долі, під нею. Все інше в цій кімнаті свідчило про те, що тут живе стара діва.

Для Кончетти ця кімната була справжнім пеклом; в ній усе викликало сумні згадки. У великій зеленій скрині зберігались десятки суконь, сорочок, кофт, пошивок, простирадел, ретельно поділених на «нові» та «вживані». Це був посаг Кончетти, приготовлений п'ятдесят років тому. Вона ніколи не відмикала замків, і від всюдисушої палермської сирості білизна вже давно зотліла. На портретах були зображені покійні родичі, яких вона ніколи не любила; з фотографій дивилися колишні друзі, котрі ще за життя заподіяли їй глибокі душевні рани і яких через це вона не забула навіть після їх смерті. На акварелях були намальовані маєтки, які не належали більше дому Саліна, їх продали або, вірніше, прогайнували марнотрати-небожі. Той, хто пильніше придивився б до чучела, міг би помітити двоє вух,

¹ Від імені ломбардського різьбяр по дереву Маджоліні.

морду з чорного дерева та двоє блискучих очей з жовтого скла. Це було все, що залишилось від Бендіко, який здох сорок п'ять років тому. Зараз тут гніздилися павуки та міль, і хоч слуги весь час наполягали, щоб викинути його на смітник, Кончетта не дозволяла: їй хотілось зберегти єдину пам'ятку про минуле, що не викликало болю в її душі.

Та цього дня Кончетту непокоїло лише майбутнє. Стриманіша за Кароліну, кмітливіша за Катерину, вона вмить збагнула сенс візиту генерального вікарія і вже могла передбачити наслідки: наказ винести всі або майже всі реліквії, замінити картину над вівтарем і, нарешті, пересвятити каплицю. Вона ніколи не вірила в автентичність цих реліквій і платила за них з поблажливою байдужістю матері, що купує іграшки своїм малолітнім дітям, аби лише ті не капризували. Кончетту мало непокоїла втрата реліквій, її більше турбувала та недобра слава, у яку ввели їх родину церковники. Звичайно, на Сіцилії ніхто не вмів так берегти таємницю, як церква, але можна було не сумніватись, що не мине й двох, найбільше трьох місяців, і новина розлетиться повсюду, як водиться на цьому острові, котрий замість трикутника повинен був би мати за емблему сіракузьке Вухо Діоніса¹, що перетворює в грімоподібний гуркіт найлегше зітхання в радіусі п'ятдесяти метрів. Крім того, Кончетта мусила зважати й на втрату поваги з боку церкви.

Престиж дому Саліна танув повільно й неблаганно разом з багатством, яке після численних розподілів та перерозподілів стало не більшим, ніж у сотень звичайних, неродовитих палермських сімей, і здавалось нікчемно малим у порівнянні з прибутками деяких заможних промисловців. Але в лоні церкви, у стосунках з нею Саліна зберегли своє місце. Варто хоча б згадати, як урочисто приймав трьох сестер його превелебність, коли вони на різдво зробили йому візит! А зараз?

До кімнати Кончетти увійшла покоївка.

— Ваша вельможність, прибула княгиня. Її автомобіль вже на подвір'ї.

Кончетта підвелась, поправила зачіску, накинула на плечі мережану шаль; погляд її знову став царствено-холодний. Коли вона увійшла до передпокою, Анжеліка вже підіймалась по внутрішніх сходах; у неї було розширення вен на ногах, і вона ледве йшла, спираючись на руку свого лакея.

— Люба Кончетто!

— Мила Анжеліко! Ми вже цілу вічність не бачились!

Хоча з часу останнього візиту Анжеліки не минуло й тижня, кухні так любили одна одну, що зустрічались мало не щодня.

Обличчя Анжеліки, якій було коло сімдеся-

ти років, ще зберігало сліди колишньої краси, і, дивлячись на неї, ніхто не міг би подумати, що через якихось три роки страшна хвороба перетворить її тіло на безпорадну мумію. Її зелені очі майже не змінилися, лише трохи потьмяніли, а зрадливі зморшки на шії ховалися під широкими чорними стрічками вдовиного капора з вуалькою, який вона носила вже третій рік з якимось ностальгічним кокетством.

— Нічого не вдієш,— казала вона Кончетті, коли вони, обійнявшись, прямували до салону,— нічого не вдієш! Через це свято п'ятдесятиріччя висадки гарібальдійців я не маю ні хвилини спокою. Уяви собі — кілька днів тому мені запропонували увійти до почесного комітету, звичайно, на знак пошани до нашого любого Танкреда. Я на свою голову згодилась, а тепер часини вільної не маю. Треба і подумати, де розмістити ветеранів, які прибудуть з усіх кінців Італії, і розподілити запрошення на трибуни так, щоб нікого не образити, і забезпечити присутність усіх мерів сіцилійських общин... До речі, люба, мер Саліна, клерикал, відмовився взяти участь у параді. Я зразу подумала про твого небожа Фабріціетто; він прийшов до мене з візитом, там я його і ввіймала. Він не зміг відмовитись, і в кінці місяця ми його побачимо на параді: він ітине в сюртуку вулицею Свободи перед гарненьким прапорцем з написом «Саліна» отакеними літерами. Правда, чудово! Саліна вшановує пам'ять Гарібальді! Це буде злиття старої і нової Сіцилії. Я про тебе теж подумала, люба моя,— ось тобі запрошення. Ти сидітимеш серед почесних гостей по праву руку від королівської трибуни.

Анжеліка витягла зі своєї маленької паризької сумочки згорнутий папірець такого ж кольору, як та шовкова пов'язка, котру Танкред колись носив на шії.

— Кароліна та Катерина будуть незадоволені,— спокійно провадила вона далі,— але мені пощастило дістати лише одне запрошення, а ти, звичайно, маєш на нього більше право, ніж вони,— ти ж була улюбленою кузиною нашого дорогого Танкреда.

Анжеліка вміла гарно говорити; сорок років спільного життя з Танкредом стерли останні сліди доннафугатської вимови та манер. Вона багато читала, і на її столі останні книги Анатолія Франса та Поля Бурже лежали поруч з творами д'Аннунціо та Матільди Серао. В палермських салонах княгиня Фальконері вважалась спеціалісткою з французької архітектури; вона часто з несприхованим захопленням розповідала про замки над Луарою, напівсвідомо протиставляючи спокійність французького ренесансу барочній примхливості палацу в Доннафугаті, до якого відчувала глибоку відразу, незрозумілу для тих, хто не знав, яке вбоге й голодне було в неї дитинство.

¹ Назва гірської ущелини поблизу Сіракуз.

— Пробач, любя, я так забалакалася, що мало не забула головного. За хвилину суди має приїхати сенатор Тассоні. Він гостює у мене на віллі Фальконері і хоче познайомитись з тобою: це великий друг нашого бідолашного Танкреда і його товариш по зброї. Здається, небіжчик багато говорив йому про тебе...

Вона вийняла із сумочки шовкову хусточку з чорною облямівкою і витерла сльозинки, що виступили на її все ще прекрасних очах.

Кончетта ледве ухитрялась вставити слово в нескінченну балаканину Анжеліки. Почувши ім'я Тассоні, вона раптом згадала званий обід у Доннафугаті, коли Танкред, зовсім забувши про неї, яка сиділа поруч, почав розказувати свою брутальну історію, що викликала істеричний сміх у Анжеліки й не менш істеричні сльози у неї. Той обід став поворотним пунктом у її житті; шлях, по якому вона відтоді пішла, привів її в пустелю, де вже не жило лі згасле кохання, ні забутий гнів.

— Я чула про ті неприємності, які ви маєте з курією. Які вони справді набридливі! Але чому ти мене вчасно не попередила? Я б могла щось зробити, кардинал добре ставиться до мене. Боюсь, що зараз уже пізно, але я знаю, до кого звернутись. Ви можете не турбуватися.

Невдовзі до вілли прибув сенатор Тассоні; це був уже старий, жвавий, елегантний чоловік; його велике багатство, яке, до того ж, весь час збільшувалось, було нажито в безжальній боротьбі з конкурентами. Труднощі цієї боротьби його не виснажили — він виніс з неї кипучу енергію і бадьорість, яка дозволяла йому забути про літа. Ті кілька місяців, які він провів у армії Гарібальді, дали йому військову виправку, яка залишилась на все життя; вміння подобатись жінкам забезпечило йому в минулому чимало успіхів. Не зважаючи на похилий вік, Тассоні ще й досі вмів домогтись свого на засіданнях адміністративних рад банків і текстильних компаній. Добра половина Італії та значна частина балканських країн пришивали свої гудзики нитками, виготовленими товариством «Тассоні та К^о».

Сидячи біля Кончетти на низенькому пуфі, що годився б більше для пажа, він говорив:

— Синьйорино, сьогодні здійснюється мрія моєї далекої юності. Скільки разів холодними ночами, коли ми стояли табором навколо обложеної Гаети, наш незабутній Танкред згадував про вас! Мені здавалось, що я особисто знав вас, що я бував у цьому будинку, де він провів свою бурхливу молодість. Я щасливий, що хоч із запізненням можу скласти мою шану до ніг тієї, чий образ був підтримкою одного з найгероїчніших борців за нашу свободу.

Кончетта не звикла розмовляти з людьми, яких бачила вперше, крім того, вона не любила читати і тому ніколи не могла виробити в

собі імунітету проти красномовства, перед яким завжди була безсилою. Слова сенатора зворушили її; вона забула непристойну історію п'ятдесятирічної давності і перестала бачити Тассоні-солдата, що силою вривається в монастирі, знущається з нещасних переляканих черниць; це був друг, старий і щирий друг Танкреда, який з ніжністю згадував про нього і який немов приніс їй запізнений привіт від померлого.

— А що говорив про мене мій любий кузен? — півголосом запитала вона, збентежившись, немов вісімнадцятирічна дівчина.

— Та багато чого! Він згадував про вас не менше, ніж про донну Анжеліку. Вона була для нього коханням, а ви — ніжною подругою юності, яка так швидко минає у солдатів.

Тассоні на мить повернувся до Анжеліки.

— Пам'ятаєте, княгине, що він розповідав нам у Відні, років десять тому?

Потім знов повернувся до Кончетти, щоб пояснити.

— Я їздив туди у складі італійської делегації, яка мала підписати торговельну угоду; Танкред, як щирий друг, вірний товариш і справжній дворянин, дуже привітно зустрів мене і запропонував оселитись в посольстві. Його, можливо, схвилювала зустріч з колишнім бойовим товаришем у цьому ворожому для нас місті; в усякому разі, він весь час згадував минуле. Якось під час антракту в Опері, де ми слухали «Дон Жуана», він признався нам із притаманною йому іронією про свій гріх, непростий гріх, якого він допустився щодо вас, так-так, щодо вас, синьйорино.

Тассоні на якусь мить замовк, щоб дати Кончетті змогу підготуватися до сюрпризу.

— Уявіть собі, Танкред розповів, як одного вечора під час обіду в Доннафугаті він дозволив собі вигадати казку про бої в Палермо. Ви повірили його словам і страшенно образились. Ще б пак — подібна розповідь за столом була надто сміливою для тогочасних смаків... Це було п'ятдесят років тому. Ви йому вчитали за це. «В ту мить, коли Кончетта так гнівно глянула на мене, вона була така чарівна, що я ледве стримався, щоб не поцілувати її при очах у двадцятьох чоловік, при очах у самого грізного дядька Фабріціо!» — згадував Танкред. Ви, звичайно, вже забули про це, але Танкред усе добре пам'ятав, можливо, тому, що вчинив цей злочин того самого дня, коли вперше зустрівся з Анжелікою.

І Тассоні опустил правицю в жесті пошани до княгині, як цього вимагала гольдонівська традиція, що збереглася хіба що серед сенаторів Королівства.

Розмова тривала ще якийсь час, але Кончетта вже нічого не чула.

Усвідомлення цього несподіваного відкриття повільно осядало її, завдаючи дедалі нестерпнішого болю. Коли гості поїхали і Кон-

четта залишилась сама, її почали обступати похмурі привиди минулого, і їх злорадний регіт сповнив відчаєм її душу. Було б абсурдом казати, що вона й досі кохала Танкреда; нерозділене кохання може тривати щонайбільше два-три роки, а не півстоліття. Але, так само як людина, що колись перенесла віспу, до кінця днів своїх залишається із спотвореним обличчям, хоча й забуває про страждання, Кончетта не могла стерти з свого серця сліди тих ран, котрі заподіяла її нещасна любов.

Цілих п'ятдесят років вона жила ненавистю до егоїста Танкреда, який так жорстоко розтоптав її найсвітліші почуття. В довгі години самотності, аби не вдатися до розпачу, Кончетта не раз знаходила порятунк в тому, що уявляла свого кузена підступним зрадником, не вартим її любові. Зараз ця остання втіха тікала від неї — вона вже не могла більше звинувачувати у своїх нещастях будь-кого, крім самої себе.

Якщо усе справді було так, як розповідав Тассоні, то її ненависть до Танкреда, якого вона проклинала, навіть коли йшла за його труною, була наслідком трагічної помилки, жорстокої несправедливості з її боку. Вона раптом з відчаєм згадала, яким благальним голосом просив Танкред у її батька дозволу зайти до монастиря.

Це була його остання спроба помиритися з нею, загладити свою провину, знову повернутись до неї, а вона, засліплена ревностями, нічого не зрозуміла та своєю нікчемною гордістю прогнала його геть, і він пішов, як побите щеня, шукати собі втіхи... З глибин її ества чорною хвилею піднявся біль: їй відкрилась істина.

Та чи справді це була істина? Ніде істина не живе так мало, як на Сіцилії. Ще не встигає вона народитись, як цнотливість, страх, великодушність, ворожість, пристосовництво, милосердя, мов ті люті звірі, кидаються на неї, і за якусь мить вона вже перестає існувати. А нещасна Кончетта хотіла знайти істину в невійсловлених почуттях того, хто вже перетворився в тлінь.

А тим часом Анжеліка з сенатором доїжджали до вілли Фальконері. Тассоні був незадоволений.

— Анжеліко,— промовив він. (У нього була коротка інтрижка з нею тридцять років тому, і відтоді в їхніх взаєминах встановилась та виняткова інтимність, яку дають кілька годин, проведених під однією ковдрою.)—Анжеліко, я боюся, що своїми згадками завдав болю вашій кузині. Ви помітили, якою мовчазною стала вона під кінець візиту? Дуже шкода, це така симпатична жінка!

— Певна річ, ви завдали їй болю, Вітторіо,— відповіла Анжеліка під впливом подвійних ревностей.—Кончетта була по вуха закохана в Танкреда, а йому хоч би що.

Ще одна жменя землі впала на могилу істини.

Палермський кардинал був святою людиною; на Сіцилії ще й досі згадують про його милосердя та побожність. Але за його життя про нього судили інакше: він не був сіцилійцем, ні взагалі південцем, ні навіть римлянином. З наполегливістю жителя півночі він не шкодував зусиль, аби лише зійшло важке тісто сіцилійської духовності. Невдовзі після свого приїзду до Палермо в супроводі двох секретарів з його земляків він уже вітав себе з тим, що заборонив деякі надмірності, розчистивши таким чином ґрунт від найбільших камінців. Проте незабаром він переконався, що його діяльність була не більш ефективною, ніж рушничний постріл в тюк вати: маленький отвір, що утворюється після нього, в ту ж мить затягується тисячами волоконцець, і все залишається, як і до цього, незважаючи на витрачений порох. Кардинал мусив поділити репутацію тих, хто в ті ж самі роки пробував змінити сіцилійський характер: його назвали пришепелуватим і не безпідставно.

Згодом йому довелося відмовитись од своєї реформаторської манії і обмежитись благодійництвом, що ще більше підірвало його популярність: люди, яким кардинал робив добро, проклинали його за те, що він порушує їхній спокій.

Літній прелат, який цього ранку — чотирнадцятого травня — вирушив у кареті до вілли Саліна, встиг уже позбутися своїх колишніх ілюзій: до своєї пастви він здавна ставився з презирством, часто незаслуженим, тримався строго офіційно, нагадуючи кожним своїм рухом, що має справу з підлеглими.

Як уже зазначалось, сестри Саліна були глибоко ображені тим оглядом, який загрожував їхній каплиці. Проте в душі вони подитячому, чи то по-жіночому, раділи, що один із князів церкви на власні очі побачить розкіш дому Саліна, яку вони простодушно вважали вічною, і вже уявляли, як він походитиме салонами, немов той павич, сяючи лискудим пурпурним шовком своєї мантиї. Проте сподівання синьйорин не здійснилися. Коли до ганку підкотила карета кардинала, сестри побачили, що гість був одягнений у буденну сутану. Лише маленькі пурпурні гудзики свідчили про його високий сан. Хоч на обличчі його превелебності застиг вираз ображеної доброчесності, він мав такий же непоказний вигляд, як доннафугатський парафіяльний священик. Кардинал був ввічливий, але стриманий в мові і, висловлюючи повагу до дому Саліна та чеснот кожної синьйорини, не приховував свого презирства до їх фанатичної, але суто формальної побожності. На відміну од монсиньйора вікарія він, проходячи через салони, не висловив будь-якого захоплення

меблями і навіть відмовився від запропонованої йому чорної кави.

— Красно дякую, синьйорини, я б випив лише води. Сьогодні переддень свята мого небесного покровителя.

Кардинал навіть не сів, а пішов просто до каплиці, преклонив на мить коліна перед Помпейською мадонною, одним поглядом окинув реліквії. Проте з пасторською благушністю він поблагословив господи́нь та слуг, що стояли на колінах біля входу до каплиці, і звернувся до Кончетти, по обличчю якої помітно було, що цієї ночі вона не склепляла очей.

— Синьйорино, у вашій каплиці не можна буде чинити відправу протягом трьох-чотирьох днів, але я потурбуюсь, щоб її якнайшвидше переосвятили. На мою думку, образ Помпейської мадонни може з гідністю зайняти місце того портрету, що висить над вівтарем. А картина, до речі, може з успіхом прикрашати ту колекцію творів мистецтва, якою я милувався при вході. Що ж до реліквій, то я залишаю тут дону Паккіотті, мого секретаря, дуже компетентного в цій галузі; він ознайомиться з документами і повідомить вас про наслідки своєї роботи. Я заздалегідь згоден з усім, що він скаже.

Він милостиво дозволив усім присутнім поцілувати його перстень і поважно піднявся у карету разом із своїм невеличким почтом.

Не встигла карета завернути за ріг, як Кароліна з судорожно перекошеним обличчям і палаючими очима вигукнула:

— А по-моєму, цей папа — турок!

Катерині довелося давати нюхати нашатирний спирт. Кончетта спокійно розмовляла з доном Паккіотті, який згодився випити чашку кави та з'їсти шматочок пирога.

Потім священик попросив ключа від скриньки з документами, вибачився і пішов до каплиці, взявши великий кошик, молоток, пилку, викрутку, лупу і два олівці. Він працював довго і ретельно; слуги, що проходили повз двері каплиці, чули стукіт молотка, тонке вишання пилки та скрегіт викрутки і приглушені зітхання. За три години дон Паккіотті вийшов з каплиці; його сутана була вкрита порохом, руки — чорні, але спокійне обличчя світилось задоволенням і очі весело поблискували з-під окулярів. В руках він тримав великого плетеного з верболозу кошика.

— Пробачте, синьйорини, — чемно промовив він. — У цьому кошику складені речі, які треба викинути на смітник. Дозвольте поставити його тут.

Він поставив у кутку кошика, в якому лежали шматки паперу та картону, всілякі короби й кістки.

— Я з радістю повідомляю вас, що знайшов п'ять цілком автентичних і гідних вшанування реліквій. А решта — он там. — Він показав на кошик. — А зараз, шановні синьйо-

рини, я попросив би вас показати, де можна помити руки та опорядитися.

За п'ять хвилин він повернувся, витираючи руки великою серветкою з червоним гаптованим гепардом.

— Забув сказати вам, що всі рамки лежать на столі в каплиці; деякі з них справді прекрасні.

Він почав прощатися:

— Синьйорини, прийміть моє шанування.

Катерина не схотіла поцілувати йому руку.

— А що нам робити з тим, що в кошику?

— Що завгодно, синьйорини. Можете зберегти або викинути на смітник — воно не має ніякої цінності.

Помітивши, що Кончетта збирається наказати, щоб для нього запрягли їхню карету, отець Паккіотті промовив:

— Не турбуйтеся, синьйорино, мене запросили на сніданок до монастиря ораторіанців. Це зовсім поруч. Карета мені не потрібна.

Потім склав інструменти в портфель і легкими кроками пішов до виходу.

Байдужа до всього Кончетта пішла до своєї кімнати. Вона відчувала себе страшенно самотньою у цьому світі, з яким її вже ніщо не зв'язує. На стіні замість батькового портрета вона бачила квадратний шматок полотна, зелена скриня стала великим дерев'яним брусом. Трохи згодом їй принесли листа. На конверті стояла чорна печатка з великою випуклою короною.

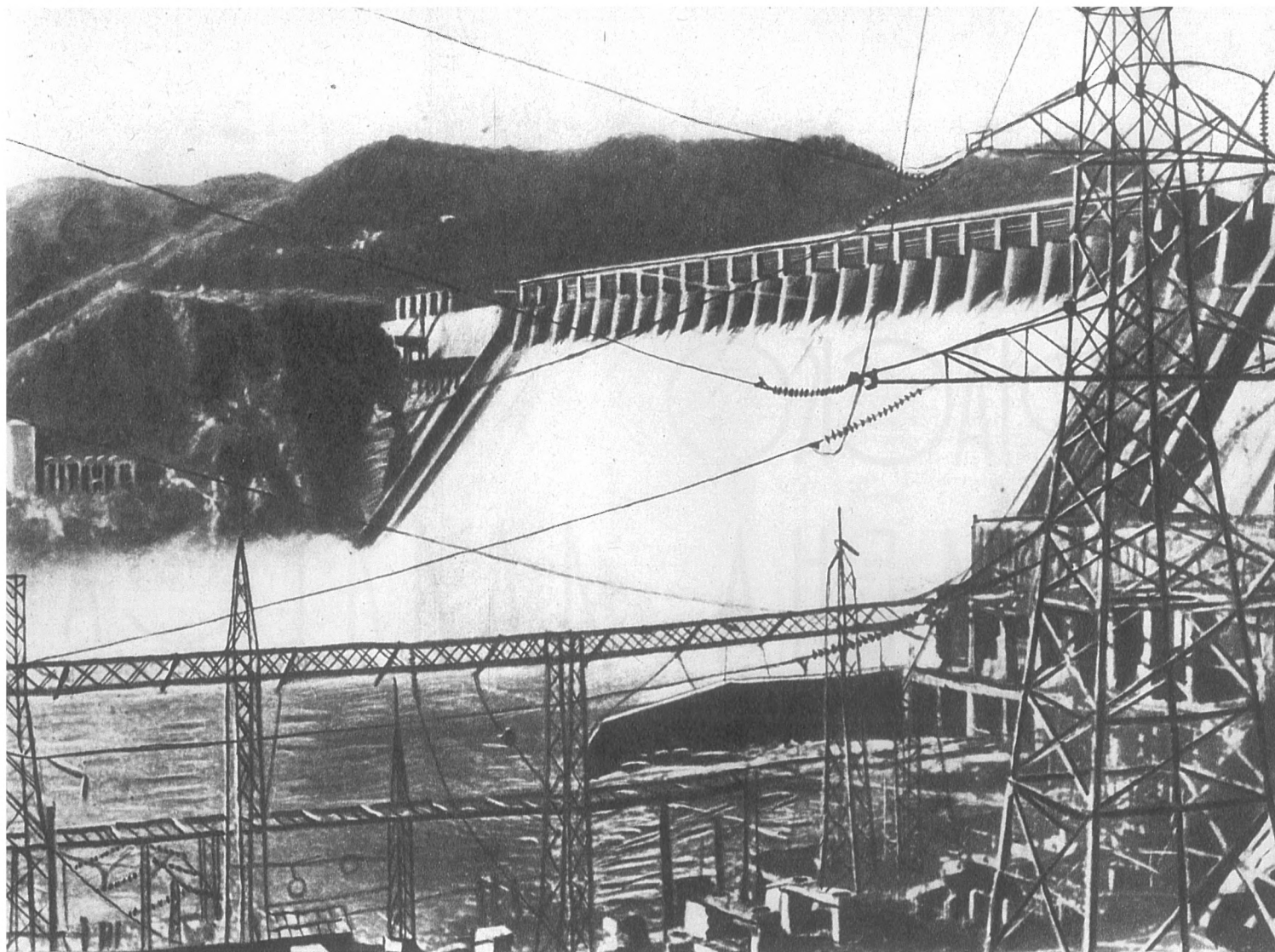
«Люба Кончетто, я щойно довідалась про візит його превелебності і дуже рада, що вам пощастило врятувати кілька реліквій. Сподівають умовити монсиньйора вікарія відслужити першу відправу, як тільки ваша каплиця буде переосвячена. Сенатор Тассоні завтра від'їздить і просить не згадувати його лихом. Я скоро завітаю до тебе, а поки що ніжно цілую всіх вас. Твоя Анжеліка».

Кончетта поклала листа; в душі у неї була справжня пустка. Раптом її погляд зупинився на напівзогнилій собачій шкурі біля скрині, і серце стиснулось від болю. Сьогодні навіть бідолашний Бендіко викликав гіркі спогади. Вона подзвонила.

— Анетто, це чучело геть поїдене міллю. Винесіть його звідси.

Коли служниці тягли до вікна чучело дога, щоб викинути його на подвір'я, Кончетті здалося, що жовті скляні очі з німим докором глянули на неї. Потім його підняли і кинули вниз. В повітрі на якусь мить пес неначе ожив, і замість безформного чучела всі побачили великого вусатого звіра з піднятою правою передньою лапою, немов у жесті прокляття. Ледве торкнувшись землі, він розсипався на порох.

*З італійської переклав
Микола МЕЩЕРЯК.*



КОРЕЙСЬКИЙ ДНІПРОГЕС

Соціалізм викликає до життя нові сили народу, а разом з тим і нові слова. Рік тому корейська мова збагатилася словом *чєнлім* а, що означає всенародний рух за кращу працю, за збільшення випуску продукції. Завдяки *чєнлім* і ця велична споруда — гідроелектростанція в Гуфонгу — була закінчена значно раніше встановленого строку. Народ Корейської Народної-Демократичної Республіки може пишатися виключними успіхами. Вже давно ліквідовані наслідки американської агресії, і випуск продукції зростає щороку на 42%. В той же час у Південній Кореї випуск продукції становить лише 58,9% довоєнного рівня.

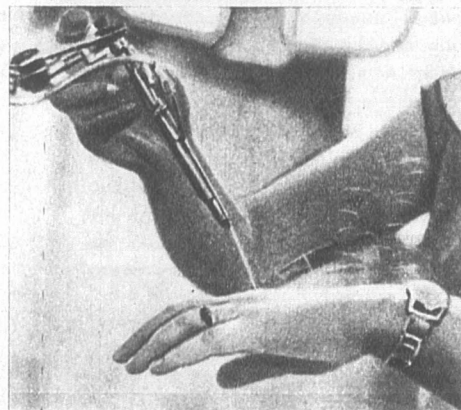
МОТОРОЛЕРИ «ОСА»

В Польщі налагоджено серійне виробництво легких моторолерів «Оса», партію яких ви бачите на цьому фото.



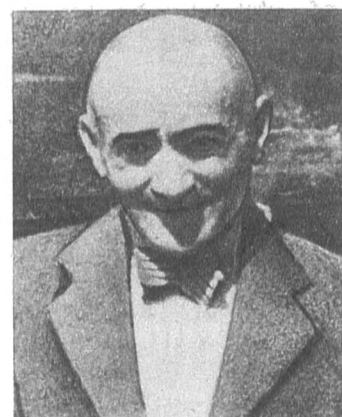
НОВА БОРМАШИНА

Чехословацькі інженери та лікарі сконструювали, а заводи почали випускати нову бормашину, яка зовсім не викликає відчуття болю у хворих. Свердло обертається з великою швидкістю — 300 000 обертів на хвилину — і охолоджується найтоншим струменем води.



ОЛІМПІЙСЬКЕ ФІАСКО

АЛЛЕНА ДАЛЛЕСА



Колись Гелен вірно служив Гітлеру, зараз його хазяїн—Аллен Даллес.

В історії гітлерівського варварства Мюнхен посідає особливе місце: він був колискою гітлерівської потвори. У Мюнхені містився Коричневий дім—штаб-квартира гітлерівської чуми. Після війни американські реставратори Третього рейху доклали чимало зусиль, щоб зберегти за Мюнхеном роль гітлерівської Мекки і гітлерівського інкубатора. У шинках, де колись сховався піною фюрер, гітлерівські недобитки влаштовують і тепер свої збіговиська. Мюнхен став звалищем фашистсько-емігрантського наброду з усіх кінців Європи і центром підготовки з цього наброду шпигунів і диверсантів. Звідти день і ніч засмічує ефір «Голос Америки». А в кількох кілометрах від Мюнхена, у затишному містечку Пуллах, міститься керований Геленом західнонімецький шпигунсько-диверсійний центр підривної діяльності проти соціалістичних країн. Мюнхен з особливою наочністю демонструє єдність святої

трійки: Пентагону, Бонна і гітлерівського духу.

Протягом усього минулого літа в мюнхенських фашистських кублах не припинялась гарячкова метушня. То було не звичайне сезонне пожвавлення, а тотальна мобілізація шпигунсько-диверсійних кадрів і резервів. Приголомшений катастрофічним провалом американського повітряного шпіонажу, містер Аллен Даллес вирішив взяти наземний реванш. За його сигналом з усіх шпарин «вільного світу», немов блощиці, виповзли і подались у Мюнхен живі моці верховодів фашистських організацій, колишні підручні гестапівських катів. Були серед цієї погані різні колишні генерали і міністри, були і музейні примірники вимерлої породи російських білогвардійців; Бонн відрядив туди полковника бундесверу Діппельхове-ра і Георга Бокка від міністерства закордонних справ. Сам Аллен Даллес примчав у Пуллах, де після серії нарад з Геленом остаточно

затвердив план операції «Р. О.»—широкої диверсійної акції проти соціалістичних країн. Найближчим об'єктом для цієї операції була обрана римська олімпіада.

Фестивалі молоді й олімпіади, на яких так переможно звучать радісні пісні життя, миру і дружи народів, викликають шалену лютю серед різноманітних гасителів життя і паліїв холодної війни. Спеціально натреновані юрми провокаторів розгорнули на гроші американської розвідки гарячкову підривну діяльність на мельбурнській олімпіаді, на віденсько-

му молодіжному фестивалі, туринських університетських іграх та інших міжнародних зустрічах молоді. Всі ці провокаторські кадри були використані і під час римської олімпіади. Але ніколи їм не асигнувалося стільки грошей і не надавалося стільки засобів для отруєння мозку, як під час проведення операції «Р. О.». Була встановлена такса: за кожного спортсмена соціалістичних країн, якого пощастить спокусити принадами «західного раю» і схилити до дезертирства, буде виплачено премію в 500 доларів. Гори брудної профашистської писанини ринули в Рим із США і боннської держави. Не бракувало серед цієї «літератури» і славослов'я на адресу блаженної пам'яті Миколи II і всього дому Романових...

В операцію «Р. О.» включився на повну потужність і Ватикан, який і собі мобілізував пропагандистсько-диверсійні кадри з таким розрахунком, щоб на кожний десяток спортсменів і туристів від соціалістичних країн було принаймні по одному провокатору. Ватиканські друкарні виготовили цілі штабелі пропагандистського паскудства на 20 мовах — переважно, звичайно, на мовах слов'янських. На допомогу попам і монахи́ням були кинуті ще й мо-

Одна із штаб-квартир провокаторів на Віа Венето.



Такі обкладинки фабрикували для своїх антирадянських фальшивок підручні Даллеса.

лодчики з католицьких організацій.

В усіх кінцях Рима осиними гніздами розкинулись диверсантські штаби. Крім засекречених штабів американської і боннської розвідки, у «вічному місті» працювали під час олімпіади філії американського шпигунського центру «Вільна Європа», американської підривної організації АСЕН, махрової фашистської організації «СЕ», ватиканського олімпійського комітету і багатьох інших.

Італійські власті дали широкую зелену вулицю всім цим легіонам диверсантів. Відомо чимало випадків, коли фашистський бруд підкидали в конвертах італійського олімпійського комітету. Та незважаючи на мобілізацію всіх чорних земних і небесних сил, незважаючи на папське благословення і потоки американського золота, операція «Р. О.» закінчилася таким самим скандальним провалом, як і шпигунські польоти американських літаків. Диверсанти не тільки не одержали жодної премії за спокушену душу, але не спромоглися хоч скільки-небудь отруїти атмосферу, зіпсувати той гімн дружбі народів і радості життя, яким була олімпіада. Плакали американські грошики. Не щастить панам Алленам Даллесам ані в повітрі, ані на землі!

КАЛІДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

З ПАРАСОЛЬКОЮ НА АКУЛУ. На пляжі Порто д'Асколі (Італія), на Адріатичному морі, купалися діти. Раптом один з дорослих пляжників, 24-річний Вінчіо Галенці, побачив, що до них наближається акула. Вінчіо мав під рукою одну лише зброю — парасольку з гострим наконечником. Він схопив парасольку і поплив назустріч акулі. Почався двобій, результат якого було дуже важко передбачити. Але кінець кінцем Вінчіо вдалося влучним ударом убити акулу. Коли її витягли на берег і поклали на ваги, виявилось, що вона важила 135 кілограмів.

КОМУ НАЛЕЖИТЬ БЕРЕГ ІЗАР. Жителі міста Пуллінг в ФРН кричали «ура» і вітали свого бургомістра. І було за що. Бургомістр побудував через ріку Ізар міст, який з'єднував кілька районів. Та через кілька днів рух по мосту було припинено. Виявилось, що ділянка землі на протилежному березі Ізару належить приватній особі. І ця особа, «на законній підставі» заборонила в'їжджати на міст по «своїй території».

СОЛОМОНОВЕ РІШЕННЯ. Під час футбольних матчів в Бразилії дуже часто страждають судді. Їх б'ють кийками, пляшками, в них кидають каміння і т. ін. Всі засоби захисту суддів — великі загони поліції, собаки, колючий дріт, вода з пожежних брандспойтів — не принесли бажаних наслідків. Тому футбольна ліга Бразилії вирішила, що в майбутньому судити футбольні матчі будуть... жінки. Адже жінок «болільники» пошкоднують. Зараз в Бразилії починається навчання майбутніх суддів-жінок.



Вони моляться богу, але заповіді «не умиш» для них не існують.

Військовий міністр ФРН Йозеф Штраус в оточенні генералів молиться богу. Такі фото можна часто бачити на сторінках західноєвропейських журналів та газет. (Ми вже ілюстрували і на сторінках «Всесвіту», як Йозеф

Штраус намагається завоювати собі репутацію віруючої людини і охоче позує перед фотографами під час релігійних церемоній та церковних свят.) Це не заважає йому одразу ж після молитви звертатися до солдатів з войовничими

КОНГРЕС ОТЦІВ ЦЕРКВИ ТА ВБИВЦЬ

промовами. В них він вихваляється, що особисто брав участь у війні проти Франції та Радянського Союзу, а зараз відстоює вимогу про надання бундесверу «сучасніших видів зброї».

Штраус та його генерали не тільки самі моляться богу, але наказують і солдатам молитися. Недавно в Мюнхені католицька церква влаштувала всесвітній євхаристичний конгрес, який буржуазні газети розписували як «свято любові та всепрощення». Звичайно, Штраус та генерали й офіцери були бажаними гостями на конгресі. Пригнали в Мюнхен і солдатів. «Свято любові та всепрощення» почалося і закінчилося військовими парадами. Генерали та солдати НАТО, що прибули на конгрес, могли почути там промову вищого духовного керівника американської армії, католицького патера в генеральському чині, нью-йоркського кардинала Spellmana. Ця людина з єлейними очима на жирному обличчі звернулася до солдатів з палким закликом захищати християнство. З церковного амвону кардинал-людоджер закликав не погоджуватися ні на які пропозиції Сходу, відмовитися від політики мирного співіснування.

Така діяльність католицького духовенства та намагання військових керівників НАТО заручитися в справі підготовки війни благословенням церкви викликає занепокоєння та обурення всіх чесних католиків. Колишній ад'ютант західнонімецького генерала Каммгубера — капітан Адам фон Гліга, який недавно перейшов в Німецьку Демократичну Республіку, розповідає про союз НАТО та церкви так:

«В так званому «Курсі моральних основ життя» солдати НАТО систематично обробляються церковниками. При цьому схвалюється використання атомної бомби. Співробітництво духовенства обох церков — католицької та протестантської — в справі психологічної підготовки війни перестало бути таємницею. Я гадаю, — продовжує Адам фон Гліга, — що цей «Курс моральних основ життя» для людей, які в духовному відношенні не стали ще цілком дорослими, тобто для молодих солдатів бундесверу, може стати вирішальним в їх житті. Це добре усвідомлює канцлер Аденауер, який видає себе за дуже побожну людину. Це знає також сучасний генеральний вікарій бундесверу (під час панування гітлерівців він теж був генеральним вікарієм), який благословляє зброю вермахту.

Кардинала Венделя я знаю особисто, бо зустрічав його, коли він прибув у Лехфельд, щоб благословити новозбудовану ескадру 33. Я не можу зрозуміти, як духовна особа високого рангу може зображати атомну бомбу у вигляді «караючої десниці божої». Я пригадую при цьому Нагасакі та Хіросіму. Ці думки відіграли вирішальну роль в моєму намірі перейти в НДР.

— Я сам переконаний католик, — підкреслює капітан Гліга, — тому я рішуче відхиляю політику церкви щодо озброєння. Мене обурює, що під час євхаристичного конгресу в Мюнхені боннські політики використали християнсько-католицьке свято для політичного підбурювання в дусі НАТО. Я сам бачив Штрауса на різних релігійних церемоніях. Він ніколи не пропустить нагоди ви-

Проповідь реваншу.





Кардинал Спеллман (ліворуч), кардинал Вендель (на знімку в центрі — благословляє американських солдатів), папський легат Густаво Теста (на знімку праворуч — на прийомі у президента ФРН Любке) — генерали в сутанах, демагоги вищого класу, вихователі вбивць.

ставити себе перед людьми в ролі віруючого християнина, так само як і мій колишній шеф Каммгубер, хоча того колись виключили з церковної громади. З політичних міркувань Каммгубер теж бере участь в різних церковних церемоніях. Така «віра» викликає у мене огиду, як і головна мета життя Штрауса — використати нищівну зброю в боротьбі проти НДР і для цього відповідним чином «розпалити» солдатів. В цьому

немає, звичайно, нічого спільного з справжнім християнством».

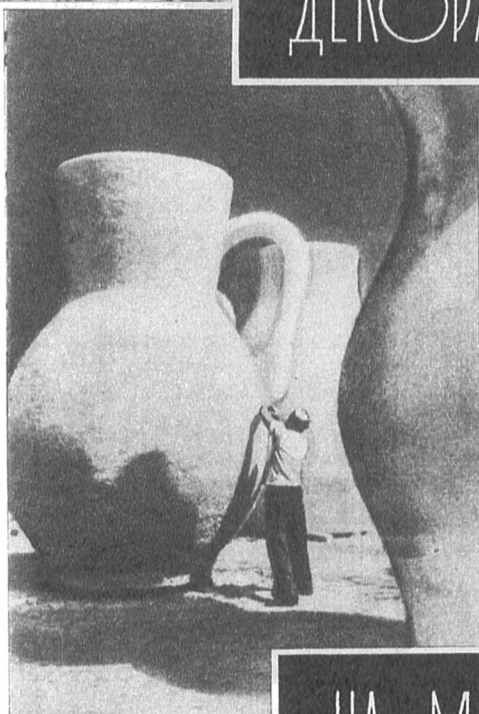
Ідейне убозтво своїх політичних поглядів палії війни намагаються прикрити християнською вірою. Але з кожним роком їх «ідеологічні позиції» знаходять все менше і менше підтримки в масах. Могутній рух прихильників миру та мирного співіснування відповідає прагненням всіх чесних людей, в тому числі і віруючих.

Аденауер на тлі хреста. Такі зловісні військові хрести двадцять років тому чорніли на крилах фашистських літаків, що борознили небо Європи. Папський легат і герцог Альбрехт фон Байєрн — союз хреста й грошового мішка, опора відроджуваного милітаризму й реваншизму в Західній Німеччині.

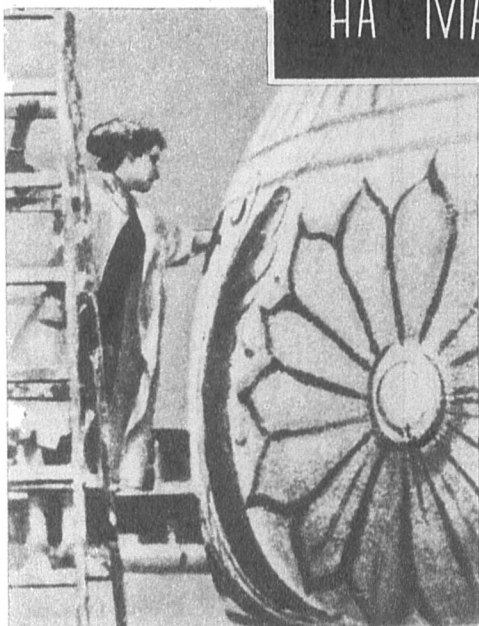




ДЕКОРАТОРИ



НА МАЙДАНАХ



До осі парки прикрашали пам'ятниками, декоративними скульптурами, альтанками, фонтанами, античними вазами. Але ніхто ще не користувався для цієї мети народною керамікою...

Готуючись до 15-х роковин визволення Чехословаччини Радянською Армією, трудящі країни гаряче взялися за впорядкування своїх міст і сіл — будинків, вулиць, парків. Десятки тисяч людей були зайняті прикрашанням Златої Праги, яка на очах змінювала своє обличчя: закладалися нові сади й парки. Саме тоді і з'явилися нові Летенські сади.

На Летенській галявині згідно грандіозного проекту архітектора В. Дворжака було розплановано новий великий парк. Садівники висадили там тисячі великих дерев і кущів. Після них сюди прийшли декоратори. Вони ходили по новому парку, щось міряли, прикидали і незабаром привезли величезні округлі стовпи, які поступово почали перетворюватися на гігантські глечики.

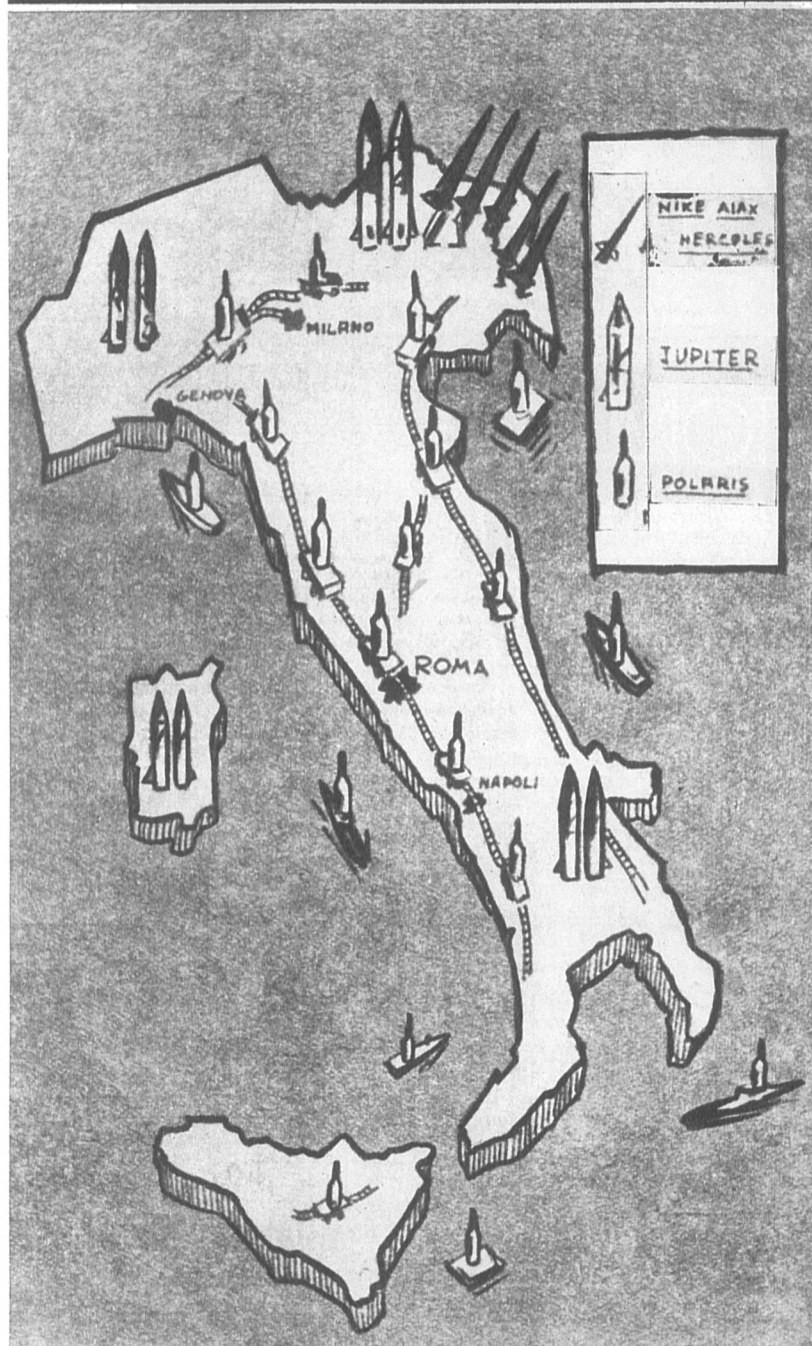
Штаб впорядкування Праги підготував креслення і організував встановлення цих декоративних посудів, що їх неначе залишили тут казкові велетні...

За зразкиправи експонати народного декоративно-прикладного мистецтва Національного музею — кераміка домажницька, моравська і чабанська з Словаччини.

Часу до славного свята залишалось небагато. До роботи було залучено чимало художників, але й вони не встигали закінчити все в строк. Тоді справу оформлення доручили учням художнього училища. І вони вклали в цю роботу весь свій юнацький запал.

Незвичайного, фантастичного вигляду набрав парк. Неначе великий святковий стіл, прикрашений чудовими витворами невмирущої народної краси, розкинувся він, а по ньому гуляють веселі люди — щасливі жителі красуні-Праги, святкуючи радісний день свого визволення.

ПІД ТІННЮ



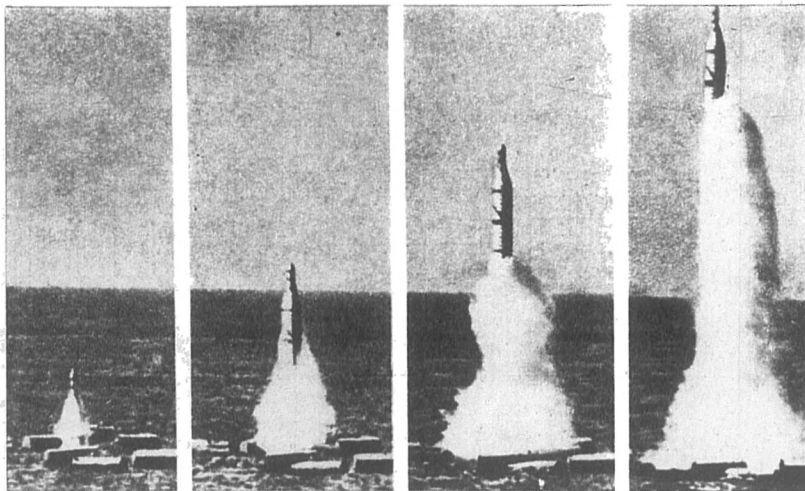
МАСЛИН...

Італійський уряд беззастережно, з рабською запопадливістю дав згоду розмістити на своїй території американські військові бази. В період з грудня 1957 до весни 1958 року урядом були також прийняті рішення про обладнання баз для американських ракет середнього радіусу дії (3000 км), які здатні досягти військових і цивільних об'єктів на радянській території. Зобов'язання Золі, Пеле і Тавіані підтвердили письмовою угодою наступні уряди Фанфані і Сенї. Американська преса повідомила, що вже в ході вашінгтонських переговорів наприкінці минулого року державний секретар Гертер домовився з тодішнім італійським урядом про обладнання баз для ракети «Поларіс» на італійській території. Ця угода була підготовлена протягом 75-денного існування уряду Тамброні, а уряд Сенї намагається її здійснити.

Операція „Поларіс“

Американська вояччина останнім часом займається створенням пересувних баз для ракет «Поларіс», які Пентагон вважає єдиним засобом проти радянських міжконтинентальних ракет. Як відомо, ракети «Поларіс» — середнього радіусу дії, можуть вразити ціль на відстані 4000 кілометрів. Спеціальне паливо дає можливість третьому ступеню ракети, оснащеному атомним зарядом, досягти швидкості 9000 км на годину. Вони призначені для запуску з атомних підводних човнів, але США мають на сьогоднішній день лише два таких човни, пристосованих для цієї мети. Нові будуть збудовані не раніше, як за 14 місяців.

Тому США вирішили створити у підлеглих країнах бази на звичайних підводних човнах, кораб-



«Поларіс» злітає в Італійське небо.

лях і навіть на залізничних платформах. Серед намічених країн була й Італія, яка з цим планом погодилась. Завдяки тому, що ракети «Поларіс» будуть розміщені на узбережжі або на залізничних платформах, жодний район Італії не можна буде вважати нестратегічним місцем. Згода на обладнання пересувних баз для ракети «Поларіс» поставила Італію під загрозу відповідного удару. Ця загроза посилюється і тим, що в Італії продовжують будувати сухопутні бази.

Базы для ракети „Юпітер“

Італійський уряд будує й звичайні бази. Йдеться, зокрема, про бази для ракети типу «Юпітер». Ці ракети триступінчаті, з технічного боку вони значно поступаються радянським ракетам, але, як відомо, ракета цього типу дала можливість американцям вивести на орбіту їх перший супутник.

Вперше про рішення розмістити бази для ракет типу «Юпітер» у Італії повідомив генерал Норстед 11 березня 1958 року. Генерал проголосив, що «П'ємонт і Сардинія були намічені як бази для атомних ракет». Наступного дня у Римі напівофіційно було проголошено, що за планами НАТО передбачається обладнати в Сардинії бази для атомних ракет типу «Юпітер».

Про згоду Італії щодо розміщення стратегічних баз для ракет з атомними зарядами на своїй території повідомив журнал «Ньюсуік» 2 грудня 1958 року. Газета «Іль Джорно» у березні 1959 року писала, що бази для атомних ракет будуються також у верхів'ях Конеро поблизу Анко-

ни. «Іль Пополо» віденавчав, що італійський уряд виділив як базу для ракет також Альто-Адідже.

Будівництво цих баз розпочалося вже тоді, коли прем'єр-міністр Сеньї і американський посол Зеллербах 30 березня 1950 року підписали в Римі угоду, за якою атомні бази будуть не під італійським, а під американським контролем.

Тепер в Італії є чимало баз для ракет «Юпітер», з них двадцять тільки навколо Венеції і в Сардинії. Цю кількість визначає вищезгадана угода. Проте інша угода передбачає обладнання ще тридцяти баз на півдні Італії, які будуть готові наприкінці цього року.

Італія має прикривати США

Крім мережі стратегічних баз, в Італії розташовані численні радарні установи. Вони тепер використовуються для контролю за польотами американських літаків, підлеглих керівництву сил НАТО в Південній Європі. Існування і діяльність цих баз підтвердили документи в справі Пауерса. З них стало ясно, що літак користувався для розрахунків напрямку даними, які йому давала радарна станція поблизу аеродрому в Авіано під Венецією. Цей аеродром, як сказав сенатор Пеллегріні, перебуває під керівництвом американського офіцера.

Для керівництва польотами стратегічних бомбардувальників і ракет збудована спеціальна база, яка розташована в природних і штучних печерах. Недавно офіційно підтверджено, що база цього типу будується поблизу Алчеро. Ця база також підлягатиме

керівництву НАТО. Італійські правлячі кола неофіційно заявили, що в Італії існує вже тепер кілька подібних баз.

З цього випливає, що Італія готується стати однією з найважливіших баз НАТО в Європі, ще важливішою, ніж Федеративна Республіка Німеччини. Цей погляд поділяють і численні високі діячі Пентагону.

Журнал «Ньюсуік» 15 березня цього року цинічно визнав: «Італія бере активну участь у зменшенні значної частини радянського ракетного потенціалу, який таким чином не буде спрямований за Атлантичний океан».

„Найк“ під Венецією

На околиці Венеції поруч з базами для ракети «Юпітер» вже понад півтора роки перебуває в повній готовності 14 батарей типу «Найк». Кожна з цих батарей має вісім постійних платформ. «Найки» належать до найстаріших американських ракет. Офіційно вони вважаються протиповітряною зброєю, в дійсності їх можна вживати і проти наземних об'єктів. «Найк-Геркулес» також може бути оснащений атомним зарядом.

14 установок ракет типу «Найк», які розміщені вздовж східних Альп, можуть бути використані проти Югославії і нейтральної Австрії.

Хто за це платить?

На це запитання в Пентагоні давно вже відповіли: італійський народ. Десять мільярдів лір, виділених на атомні бази в Сардинії, — це дрібниця у порівнянні з сумами, які Італія заплатить за бази поблизу Матера на околиці Венеції і в П'ємонті. Але це ще не все. До цього слід додати експропріацію цілих областей, позбавлення можливості займатись сільським господарством, транспортні утруднення. Це те додаткове лихо, якого зазнає італійський народ в результаті політики свого уряду. І зрештою постійна небезпека відповідного удару — ось та ціна, якою Італія заплатить за атлантичне співробітництво. Розміщення ракетних баз з атомним зарядом робить не тільки Італію, але і всю Західну Європу єдиним великим воєнним об'єктом, що має прикривати територію США в разі війни, яку намагаються розв'язати американські імперіалісти. Для цих країн, і зокрема для Італії, — єдине рішення, єдина справжня безпека полягає у загальному і повному роззброєнні.

Фото МИКОЛИ КОЗЛОВСЬКОГО

Текст ГРИГОРІЯ ПЛОТКІНА

Це місто цілком слушно
звуть «брамою Туреччини».
У жартівливій пісні, яку нам
не раз доводилось чути в різ-
них країнах, йдеться про
«Істанбул-Константинополь»:

...Колись ти був великим
містом,

А тепер зовсім не те!

Зі Стамбулом (ця назва най-
більш вживана у нас), справді,
пов'язано чимало подій старо-
давньої, середньовічної, нової
і новітньої історії. Різні епохи,
свого часу відходячи у небу-
тя, залишали тут пам'ятні слі-
ди, які дають нам сьогодні
можливість читати це місто,
як захоплюючу книгу: деякі
сторінки вже пожовкли й зо-
тліли, інші з граничною вираз-
ністю розповідають про сучас-
не життя країни. Та чи не най-
більш хвилюючими сторінками
є останні, ще не до кінця за-
повнені записами нинішньої ту-
рецької молоді, але вже за-
бризані її гарячою кров'ю...

Ось воно, це дивовижне мі-
сто, що розкинулось на обох
берегах Босфору, при виході у
Мармурове море: гострі стріль-
часті мінарети дев'яти сотень
мечетей, бані кількох десятків
православних церков і дахи
місцевих синагог, затока Золо-
тий Ріг, халупи рибалок і каз-
кові палаци султанів, суміш
стилів, смаків, уподобань...

Ми не вперше ступаємо на
турецький берег, але сьогодні,
як і раніше, нас вражають ву-
зенькі середньовічні вулички
старої частини Стамбула, ву-
лички, по яких ледве може
проїхати сучасний автобус, щоб
не зачепити глиняних мазанок.
Нас тримає у напруженні го-
мінлива Галата — портова й
торговельна частина міста, при-
гнічує своєю похмурою мону-
ментальністю непривітна Пе-
ра — «діловий» центр з його
банками, установами і конто-
рами.

Як і раніше, Стамбул зустрі-
чає нас якоюсь «невизначе-
ною» погодою: здається, за
хвилину може ринути злива,
а можливо, натомість визирне
сонечко. Подібна ж невизна-
ченість відчувається і в на-
строях значної частини насе-
лення, — всі ніби причаїлись
і зосереджено чекають: а що
буде з нами завтра, позавтра?

Нещодавні події — револю-
ційні виступи студентів стам-
бульського університету, їхні
криваві сутички з поліцією, ро-
бітничі демонстрації і, нареш-
ті, державний переворот, що
ознаменував собою повалення
режиму Мендереса, ці події
сприяли активізації турецьких





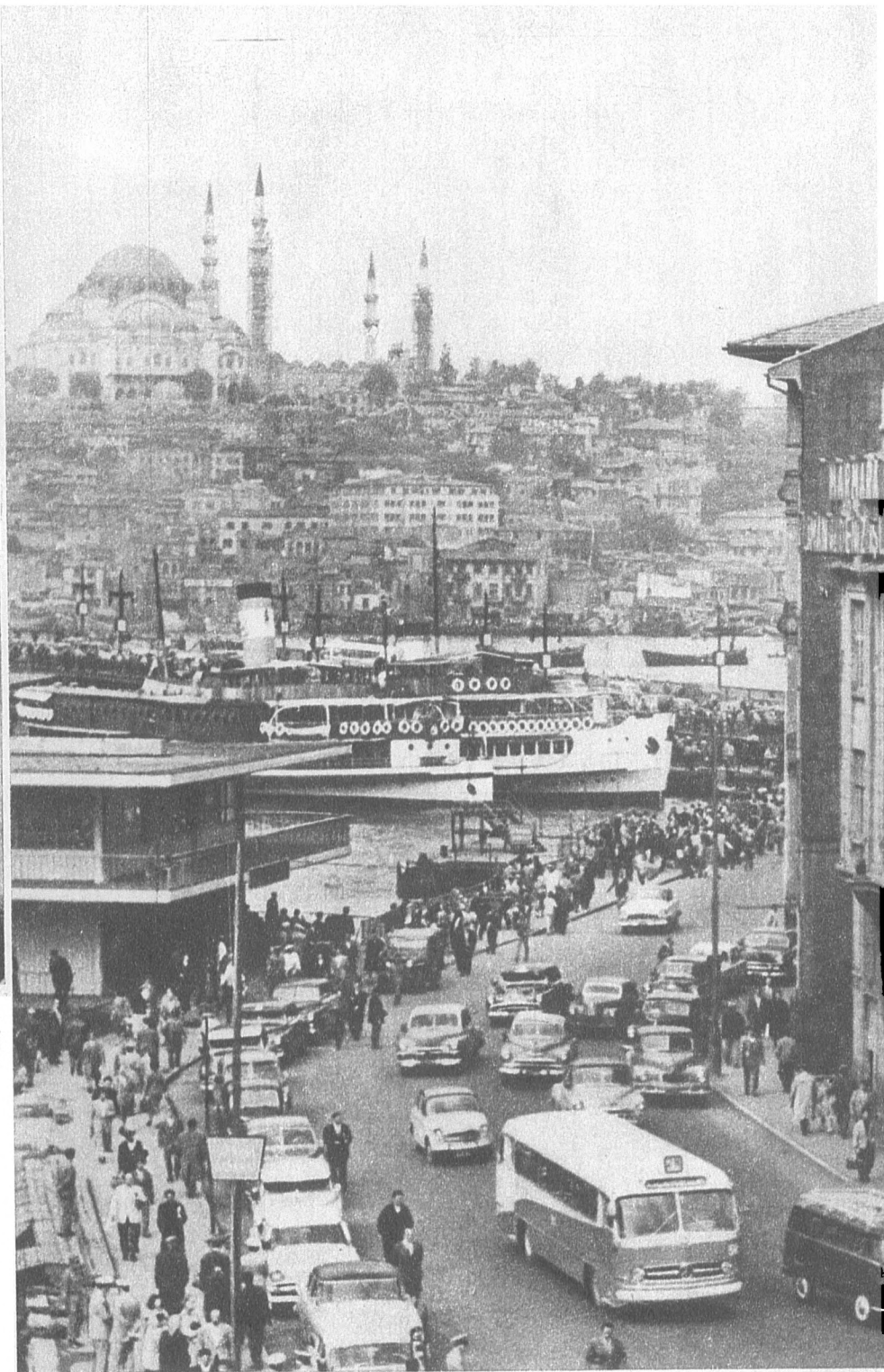
Турецька «техніка» розвантажування барж.



Американський Хілтон-готель у Стамбулі. Платня за номер в цьому готелі становить 100 доларів на добу. Середня заробітна платня кваліфікованого турецького робітника — один долар на добу.

трудящих, які сподіваються, що новий уряд дотримається своєї обіцянки щодо відродження демократичних традицій Ата-тюрка.

Однак жорстокий терор, якого на протязі тривалого часу зазнавала Туреччина, не минув марно: у багатьох очах сьогодні можна помітити настороженість, тривогу, невпевність. Це в однаковій мірі стосується і старенької пралі, що несе вздовж вулиці величезний кошук з білизною своїм замов-



На одному з причалів Золотого Рогу.

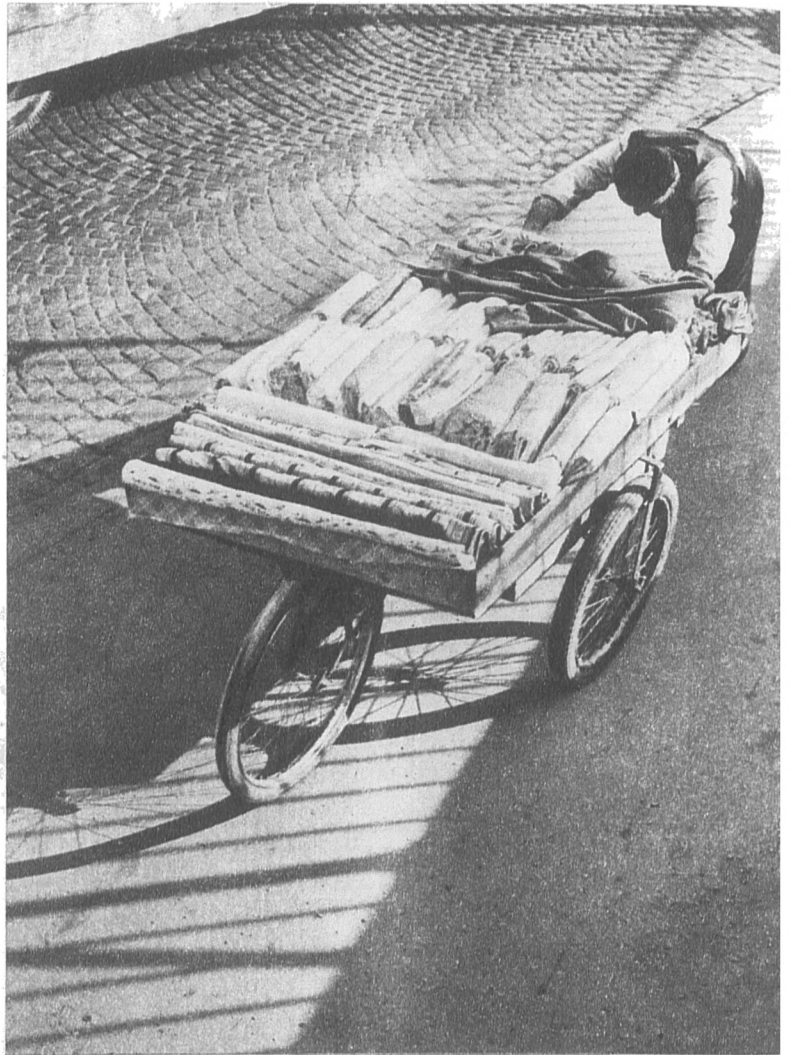
ІСТАНБУЛ—КОНСТАНТИНОПОЛЬ



Вуличні ковалі — жива сторінка минулого.



«Мандрівний автомат» з прохолоджувальними напоями.



Голосно рекламуючи різні тканини, цей дідок зранку до пізнього вечора штовхає перед собою свій пересувний «універмаг».

Сучасну техніку в Туреччині можна побачити на кораблях американської ескадри, яка постійно патрулює в цих водах.





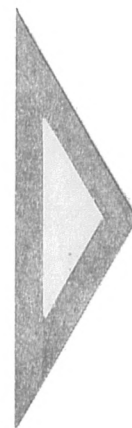
Тут живуть турецькі робітники.

Зовсім інакше почуває себе турецький робітник.

никам, і портового вантажника, який знесило витирає рукавом піт зі свого засмаглого чола, і дрібного крамаря, замученого постійними сумнівами і не менш постійними податками.

— Якби ж тільки не було війни! — сказав мені літній шофер Хасан Собхі. — Старі люди у нас добре пам'ятають, яка славна дружба існувала між Туреччиною та її північним сусідою. Ця дружба зміцнювала нас, допомога Радянського

Американський генерал почуває себе тут легко і вільно.



Союзу давала нам певність, що ніякі хижакі не насміляться зазіхнути на нашу країну.

Такі ж думки мені не раз довелось почути в Стамбулі від моряків, службовців, продавців газет та інших скромних трудівників. Для кожного з них розмова з радянською людиною була до певної міри подвигом: ще зовсім недавно тут за це переслідували і жорстоко карали.

Стамбулі! Один з найбільших морських портів світу, колишня столиця Візантійської держави, яку імператор Костянтин в 330 році урочисто назвав

— Коли б тільки не було війни! — сказала нам ця бабуся.



На вулицях Галати завждилюдно...



Новим Римом! місто, що на протязі віків було значним торговельно-посередницьким пунктом, зосередженням середньовічного мистецтва й культури, а згодом і одним із світових центрів православної релігії; воно й сьогодні відіграє значну роль в усьому житті Туреччини.

Щодня десятки кораблів з різних країн світу швартуються до пірсів Золотого Рогу, щодня по всій Туреччині і далеко за її межами транспорт розвозить продукцію стамбульських підприємств: сигарети й електролампи, текстиль і шкіряні вироби, килими і консерви тощо.

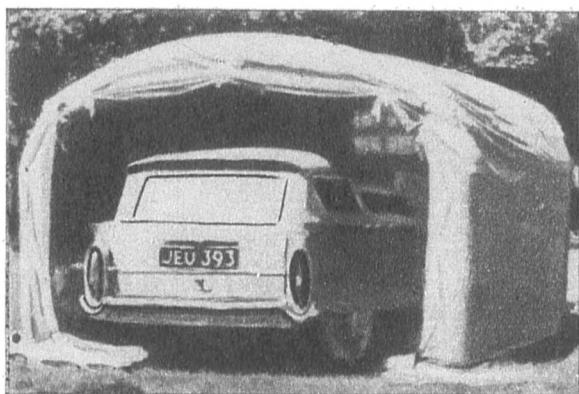
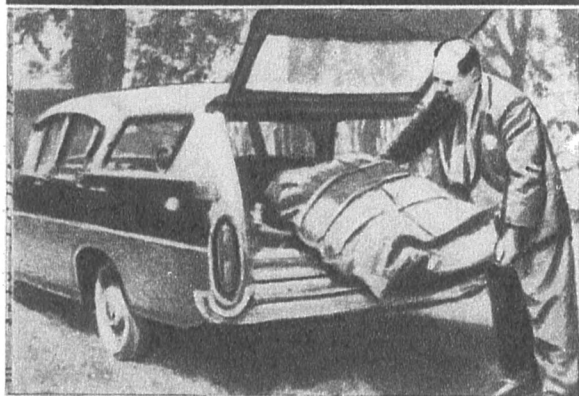
Місто Стамбул, як і вся Туреччина, постійно відчуває вибухову силу глибоких внутрішніх протиріч: доведене авантюристською політикою Мендереса-Баяра до тяжких злиднів і духовного зубожіння, населення країни чимдалі більше починає замислюватись над своєю життєвою перспективою.

Гасла «Ми хочемо мирно жити!», «Не втягуйте нас в агресивні блоки!», з якими турецькі трудящі вийшли на вулиці в пам'ятні травневі дні цього року, свідчать про значні зміни, що сталися в психології багатьох простих людей, які на протязі останнього десятиріччя трималися осторонь будь-якої політики.

Повні яскравих, хоча й суперечливих, вражень, ми залишаємо турецький берег. Ось за бортом пропливають мальовничі околиці Стамбула. І знову на пам'ять приходять жартівливі слова популярної пісеньки:

Істанбул — Константинополь...

ГАРАЖ В БАГАЖНИКУ



Цей англійський автомобіліст може не турбуватися про гараж під час своїх подорожей. Гараж завжди лежить у багажнику його автомобіля. Виготовлений він із легкого нейлону, який обтягує кістяк із гумових трубок. Щоб поставити такий гараж, досить увімкнути в акумулятор електричний насос, який за чотири хвилини наповнить трубки повітрям.

АВТО-АМФІБІЯ



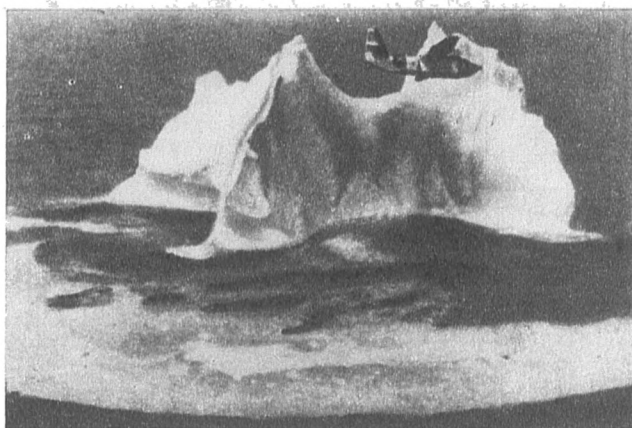
Переобладнавши свій «б'юїк», цей американський автомобіліст став водночас власником швидкісного моторного човна.

У ГОНІТВІ ЗА ЧИСТИМ ПОВІТРЯМ

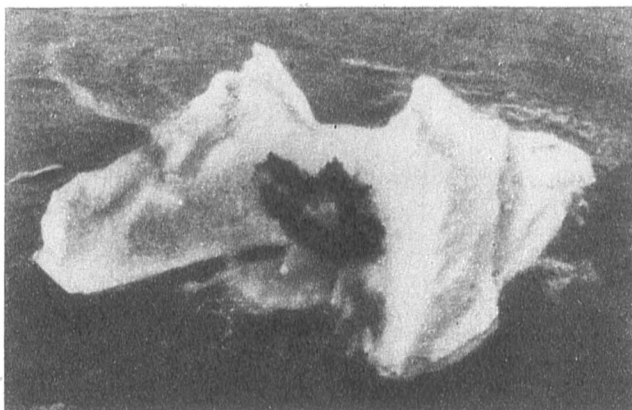
Американець Джеррі Рембек запропонував нову конструкцію велосипеда. За твердженням винахідника, велосипедист, їдучи на такій машині, весь час дихає свіжим повітрям: вихлопні гази автомашин на таку висоту не підіймаються.



З БОМБАМИ НА АЙСБЕРГИ



Айсберги становлять велику небезпеку для кораблів у північних морях. Для убезпечення морських шляхів у США останнім часом почали застосовувати бомбардувальники.



ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ



ЕЛЕКТРИЧНИЙ ГОДИННИК

Цей годинник не треба заводити. Він не зупиняється цілий рік, якщо його зарядити від звичайної батарейки. Незабаром такі апарати вироблятимуться в Швейцарії.



КИШЕНЬКОВИЙ ТЕЛЕВІЗОР

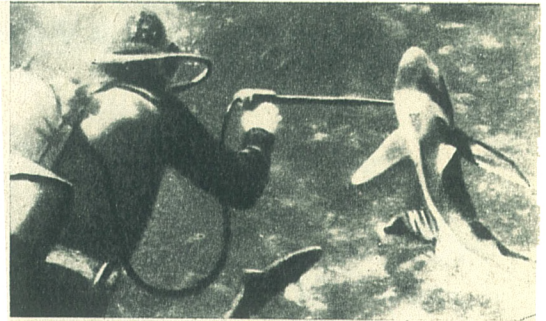
Розмір екрана телевізійного приймача, сконструйованого англійським радіоаматором Чарльзом Вільсоном становить 1,5 дюйми. Апарат дозволяє приймати передачі по п'яти каналах.



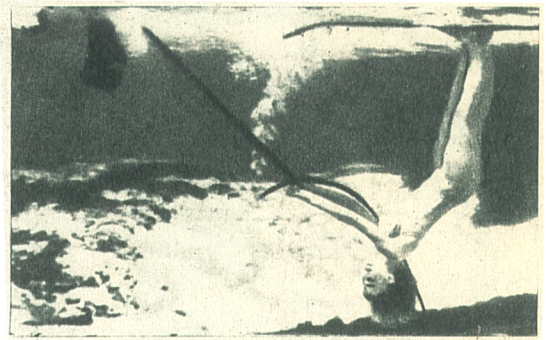
ПРИКРАСИ З ОЧЕРЕТУ

Останнім часом в Парижі стало модним прикрашати стіни такими незвичайними птахами. Ця мода швидко поширюється по всій Франції та в інших європейських країнах.

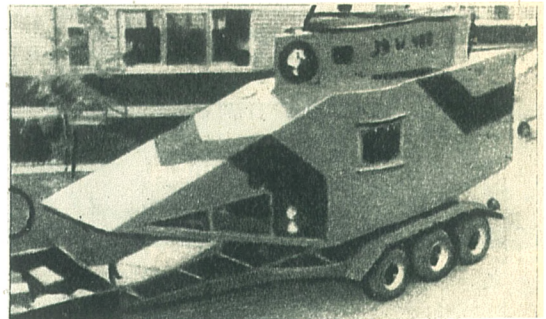
СПОРТ ПІД ВОДОЮ



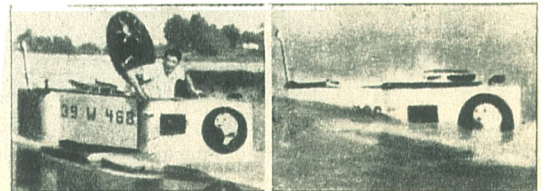
Акули, як відомо, найстрашніші вороги аквалангістів. Проте незабаром їх можна буде не боятися. В Каліфорнії (США) випробовується електрпістолет для підводного полювання. Одного «пострілу» такого пістолета досить, щоб надовго контузити нападницю.



Це не помилка друкарні—фото стоїть правильно. Просто дівчині набридло кататися на водяних лижах над водою, і вона вирішила трохи вдосконалити цей спорт. Її лижі ковзають по поверхні Флоридської затоки, а голова мало не торкається дна. «Це було б зовсім чудово, коли б там було чим дихати»,— каже вона.



Підводним човном, що його сконструював двадцятишестирічний житель міста Оберна (США), керувати легше, ніж звичайним автомобілем. До речі, за двигун йому править мотор старого «форда». В цьому човні є досить місця для трьох чоловік, але поки що в Оберні не знайшлося ентузіастів, які згодні б супроводжувати винахідника у його глибинних прогулянках.



„Обличчя з шрамом“

НОВИЙ РОМАН ГЕРБЕРТА ЦІРГІБЕЛЯ

«Тепер між мною і будинком, звідки я втік, лежала річка. Вікно все ще було відкрите. Саме в той момент, коли я подивився туди, через підвіконня перехилились дві людські постаті. Мою втечу розкрито. Зараз вони обнишпорять усі вулиці на мотоциклах і попередять усі управління жандармерії. Я примусив себе заспокоїтись. Тут, в оцих заплутаних провулках, мене не можуть знайти. Дощ — мій союзник. Гори насуваються все ближче. Мій розрахунок почав знову входити у вірну колію».

Про подальшу долю Клауса Зайзера та його друзів, про їхні митарства за часів фашизму та боротьбу проти нового вермахту у ФРН ви дізнаєтесь із роману Герберта Ціргібеля „Обличчя з шрамом“, який друкуватиметься в першому та другому номерах „Всесвіту“ 1961 року.



6 крб.

1960